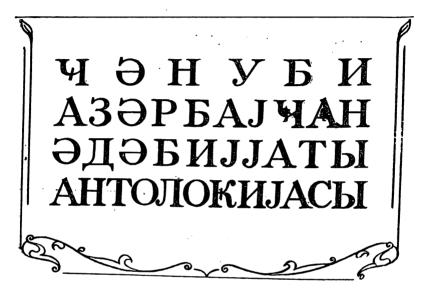

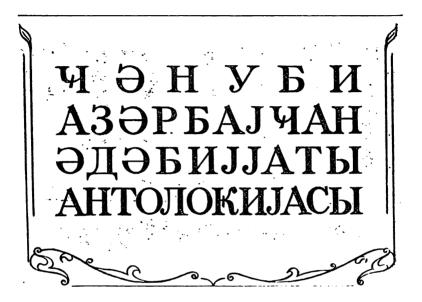
АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ НИЗАМИ адына ӘДӘБИЈЈАТ ИНСТИТУТУ

Үч чилддә

.ЕЛМ• НӘШРИЈЈАТЫ БАКЫ—1981

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ НИЗАМИ адына ӘДӘБИЈЈАТ ИНСТИТУТУ

БИРИНЧИ ЧИЛД

,ЕЛМ•НӘШРИЈЈАТЫ БАКЫ — 1**59**1 Тәртиб едәнләр

Мирәли Мәнафи, Заһид Әкбәров, Рәфигә Гасымова

Шәрһләр, чоғрафи адлар вә лүғәт Әшрәф Ағазадәниндир

Редактору Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын академики, республиканын халг јазычысы Мирзә Ибраћияов

С "Элм" пәшријјаты, 1981.

$$A \frac{70500-000}{M-655-81} 123-81$$

институтдан

Азәрбајчан әдәбијјаты китабханасы јени монументал әсәрлә үч чилдлик «Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты антолокцјасы» илә зәнкинләшәчәкдир.

Халг јазычысы, академик Мирзә Ибраһимовун рәһбәрлији илә Низами адына Әдәбијјат Ииститутунун «Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи» шө'бәси әмәқдашларынын тәртиб етдикләри анголокијада XIX әсрин әввәлләриндән бу күнә гәдәрки Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатынын инкишаф јолу әкс олуначагдыр.

Антолокијанын биринчи чилди XIX әср әдәбијјаты. дан. икинчи чилди XX әсрин 41-чи илинә гәдәрки вә үчүпчү чилди 41-чи илдән сонракы дөврдә јаранмыш әдәбијјатдан нүмунәдәри әһатә едир.

150 илдән артыг бир дөврү әһатә едән бу китаба јарадычылығы классик әдәби ән'әнәләрлә, дөврүн ичтимаи һадисәләри вә фикри-бәдин чәрәјанлары илә бағлы олан шанр, насир вә драматургларын әсәрләри, һәмчинин халг јарадычылығы нүмунәләри дахил едилмәси нәзәрдә тутулур. Һазырда антолокијанын биринчи чилди охучулара тәгдим олунур. Бурада Чәнуби Азәрбајчанда јашајыб-јаратмыш һәм мәшһур, һәм дә ады вә бәдин іарадычылығы мүәііән сәбәбләр үзүндән кениш охучу кутләсинә мә'лум олмајан, јахуд аз мә'лум олан бир сыра насир вә драматургларын әсәрләри вә фолклор шанр, нүмунәләри топланмышдыр. Бу әсәрләрдә вәтәндашлыг ниссләри, ичтиман оптимизм, дөврүн габагчыл пчтиман идеаллары бу вә ја дикәр дәрәчәдә өз әксини тапмышдыр. Тәртибчиләр шаир вә насирләрин тәрчүмеји-һалы вә јарадычылыгы һаггында гыса мә'лумат да вермишләр. Китабын сонунда чәтин анлашылан әрәб-фарс сөзләри вә тәркибләринин лүгәти, шәхси вә чографи адларын шәрһи верилмишдир.

Антолокијанын тәртибиндә ајры-ајры шаирләрин

(Ә. Рачи, Һ. М. Шүкуһи, М. Дилсуз, М. Һидәчи, М. Халхали вә б.) мүхтәлиф дөврләрдә нәшр едилмиш диванларындан, әлјазмалары фондунда, архивләрдә сахланан материаллардан, о чүмләдән Фазил Сејидовун вә Б. Бағырзадәнин топлајыб тәртиб етдији Зикри Әрдәбилинин (1966) вә Ә. Рачинин, М. Һидәчинин, М. Ачизип, Һ. М. Шүкуһинин, Р. Сәррафын, М. Лә'линин «Сечилмиш әсәрләри»ндән (1969) көмәкчи материал кими истифадә олунмушдур^{*}.

Күман едирик ки, үч чилддә чап олунмасы планлашдырылмыш бу китаб охучуларда милли әдәби ирсимизин ајрылмаз һиссәси олан Чәнуби Азэрбајчан әдәбијјатынын инкишаф јолу, сәчијјәви хүсусијјәтләри һаггында мүәјјән тәсәввүр јарадачагдыр.

Биринчи чилдин һазырланмасында мәрһум Исмајыл Чәфәрпур фәал иштирак етмишдир. Һәмчинин Тејму; Әһмәдовун вә Һәмид Мәммәдзадәнин әмәјини гејд едирик.

Мирзә Нәсрулла Нүсрәтин, Аға Исмајылын, Шојх Чәлилин, Мирзә Лүтфәлинин, Мирзә һәсәнин, Әбдүррәшадын әсәрләрини вә тәрчүмеји-һалларыны Заһид Әкбәров, Ә. Гарачадағинин, Пүрғәмин, Мирзә һәсән Рүшдијјәнин әсәрләрини Гасым Чаһани, фолклор материалларыны Рза Хәлилов, биографик мә'луматлары тәртибчиләрин көмәји илә шө'бәнин елми әмәкдашы Рәфигә Гасымова, галан бүтүн материаллары Мирәли Мәнафи топламышдыр.

Китабын тәртиби вә чапа һазырланмасы просесиндә шәргшүнас—алим Мәммәдаға Султановун бөјүк зәһмәтини вә гајғысыны миннәтдарлыг һисси илә гејд едирик.

^{*} Һәмин әсәрләри шө'бәјә М. Сулганов тәгдим етмишдир.

ХІХ ӘСР ЧӘНУБИ АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ БАГГЫНДА

Азәрбајчан халгынын тарихиндә XIX әср дөнүш әсридир. Бу дөнүшүн маһијјәти бир һәјат вә тәфәккүр тәрзиндән узаглашараг башга, тамамилә јени һәјат вә тәфәккүр тәрзинә јахынлашмагдан ибарәт иди. Бу әсрдә Азәрбајчан халгынын һәјаты вә тарихинин јени сәһифэси ачылмыш олду...

1

XVIII әсрин үфүгләри говушһаговушда Гарабағ ханлығынын мәркәзи, о әсрдә Азәрбајчан мусиги вә ше'р сәнәтинин бешији Шуша шәһәриндә Иран тахт-тачыны титрәдән бир һадисә баш верди: инсан кәлләләриндән минарәләр дузәлдән, алдығы шәһәрләри гарәт едиб јандыран Аға Мәһәммәд Шаһ Гачар көзләнилмәдән гәтлэ јетирилди. О, сәһәр ачылан кими ики сарај гуллугчусуну дардан асмаг барэдэ нөкм вермишди. Онлар кечэ гаранлығында Гачары өз јатағында өлдүрмәклә өлүмдән чаш гуртардылар. Лакин бу өлүм ики адамын нифрэтини ифадә едән садәчә бир суи-гәсд дејилди, о, ејни заманда умумхалг гэзэбини, халг нифрэтини, халгын мустэбил довлата инамсызлығыны ифада едирди. Артыг hey кас инанмырды ки. Кәјан тачыны башына гојуб әтрафа одалов пускурмәклә, һәр јаны гана бојамагла шаһәншаһлар өлкәсини дәһшәтли зиддијјәтләрин, дахили чәкишмә вә дартышмаларын, ағылсыз харичи сијасәтин фәлакәтиндән гуртармаг олар...

Әслинә баханда XVIII әсрин сонлары, XIX әсрин әввәлләриндә баш верән тарихы һадисәләр Иран дөвләтинин вә онун тәркибиндә олан өлкәләрын һәм дахили һәјатында, һәм дә харичы мүнасибәтләриндә сон бир нечә әсрдәкы арасыкәсилмәз мүбаризәләрин, сарсынтыларын, зиддијјәтләрин нәтичәси иди. Бир-бирины әвәз едән мустәбид Иран һакимләри зүлмү, тәзјиги күчләндардикчә бу зиддијјәтләри даһа да кәскинләшдирмиш, јени зиддијјәтләр кәтирмәклә бир аз да артырмышды. О этманкы Иранда тарихи инкишафын ирәли сүрдүјү мәсәләнин маһијјәти бундан ибарәт иди ки, көһнәлмиш, дурғунлашмыш, чүрүмүш игтисади, ичтимаи, сијаси, идеоложи вә саирә мүнасибәтләр дәјишмәлидир, ошларын дахилиндә дөвләтин бүтөвлүјүнү сахламаг, халг һәјатынын фәлакәтли тәнәззүлүнүн гаршысыны алмаг олмаз.

XIX әсрлә Иран белә вәзијјәтдә гаршылашмынды: Мәркәзи дөвләт өлкәни идарә едә билмирди, орда бурда гулдурлуг, өзбашыналыг, чапгынчылыг, үмуми јохсуллуг, касыблыг, ентијач артырды. Бүтүн бунлар Иран дөвләти әразисиндә үсул-идарәнин, һәјат тәрзинин, дүшүнчә вә тәфәккүрүн үмидсизчәсинә көһнәлдијини, тезкеч мәһвә мәһкум олдуғуну көстәрирди. Тәбиндир ки. Иран дөвләтинин сыныг-салхаг арабасына гошулмуш Азәрбајчанда да һәјат бу вәзијіәтдә иди: һеч кәс бу күндән сабаһа саламат чыхачағына архајын дејилди. Халг көзләнилмәз бәдбәхтликләрдән, амансыз, шүүрсүз, инсафсыз һакимләрин вә онларын әлалтыларынын hea бир гајда-ганун билмәдән кефи истәјәни етмәсиндән, чантынчылығындан чана кәлмишди. Өлкәнин вә орада јашајан бүтүн халгларын инкишафы дајанмышды, ичтиман тонэззүлүн ахыры көрүнмүрдү. Кәндләр дағылыр, шәһәрләр харабазара чеврилир, мәдәни һәјат сөнүб кедирди. һәр шејә керилик, мөвһумат, чәһаләт дамгасы басылмышды. Бунун сәбәби өлкәдә һаким олан феодал мунасибәтләр, мүстәбид шаһлыг үсул-идарәси иди, онлар өлкәни бәрбад һала салмышдылар вә салмагда идиләр. О, дөврдә күчлү игтисади, ичтимай, техники, мәдәни тәрәгги элдэ етмиш Аврона өлкэлэрилэ мүгајисэдэ Иран сон дәрәчә ачыначаглы вәзніјәтдә иди.

Инсан һәјатынып белә бир гануну вар: узун тарихи инкишаф јолу көчмиш, парлаг әдәбијјат, мәдәнијјәт, сәнәт ұүмунәләри јаратмыш халглар керилији, тәнәззүлү, ачыначаглы вәзијјәти даһа тез һисс едәр, ону арадан галдырмаг үчүн арамсыз олараг чарпынарлар. Иранда да белә олмушдур: феодал һәјат тәрзинә, исгибдада гаршы халг күтләләри каһ ачыг үсјан едир, каһ игтисадисијаси тәләбләрлә күчәләрә, базарлара төкүлүр, каһ да һаким гурулуша гаршы мүхалифәтчи руһда олан һәрәкатлара гошулурду. Бодии әдобијјатын бу халг һәрәкатларына күчлү тә'сири олмушдур. Мәчлисләрдә, күчә-базарда нәинки охумуш, биликли натигләр, чох заман садә зәһмәт адамлары да домирчи Кавәнин ганлы Зөһһака гаршы, Бабәкин хилафәт истилачылары әлејһинә мүбаризәсини јад едирди. Фирдөвси вә Сә'динин, Хагани вә Низаминин, Нәсими вә Фүзулинин зүлмү лә'нәтләндирән бејтләри шүар кими диаләр әзбәри олмушду. Халгын көзәллик дујғусу кими азадлыг һиссләри дә өлмәздир. Ән'әнәjә чеврилдикдә исә нәсилдән-нәслә кечәр.

Мә'лумдур ки, Иран халгларынып, о чүмләдән азәрбајчаплыларын, күрдләрин, түркмәнләрин, әрәбләрин тарихи срамыздан әввәл гәдим дөврләрә узаныб кедир. Бу халглар бәшәријјәтин мәдәнијјәт хәзинәсинә өлмәз нумуноләр вермишләр. Онларын зүлмә, истибдада, әдаләтсизлија гаршы гадим деврлардан колан азадлыг мубаризэлэри дэ зэнкин тарихэ маликдир. Фикри, фэлсэфи ахтарышларынын да, мә'нәви, интеллектуал инкишафларынын да үзүн тарихи вар. Тэбиидир ки, бөјүк һәјат вә мубаризэ јолу кечмиш бу халглары заманын, әсрин, тарихи һәрәкатын тәләбләриндән кәнарда, бихәбәр сахламаг, һәмишәлик залым вә гәсбкарларын торунда әсир етмәк, инчә нахышларла өртүлмүш јаланчы вә һијләкәр фикирлэрин тә'сири алтына алмаг чәтиндир. Буна көрә дә нә Аға Мәһәммәд шаһ Гачарын ган даман гылынчы, нә дә дини әлиндә сојғунчулуг васитәси едәрәк азадлыг мубаризләринә «аллаһсыз» дамғасы басан мүртәче гаракуруһ тәбәгәләрин ујдурмалары, бөһтанлары халгын усјан вә чыхышларынын гаршысыны ала биямирди. Мустәбидләр вә фанатикләр халгы керилик дәріасына атмагдан, заманын јени мејлләрини, јени күләкләрини дујмасына, мәһәбәбтлә гаршылашмасына мане олмагдан ачиз нли.

Русија илә сых әлагәләр нәтичәсиндә Шимали Азәр бајчанда јә'ни, индики Совет Азәрбајчанында феодал ичтимаи мүнасибәтләри, феодал һәјат тәрзи сүр'әтлә дағылмаға үз гојду. Бу просес Азәрбајчанда мүхтәлиф сәнаје мүәссисәләринин јаранмасы илә башлады. Русија капиталы вә рус сәнајесинин маллары Азәрбајчан базарларына долду. Өз нөвбәсиндә Русија базарлары да Азәрбајчан кустар тәсәррүфатынын маллары вә кәнд тәсәррүфат мәһсуллары үчүн кениш мејдан олду. Нефт мәһсулаты истеһсалы сүр'әтлә артмаға башлады. Мәдәни инкишаф вә мәдәни әлагәләр кенишләнди, Азәрбајчанда јени типли мәктәбләр јаранды, азәрбајчанлылардан ичәри Русијада, Русијанын мәдәнијјәт мәркәзләриндә тәһсил аланларын сајы күнү-күндән чохалды. Рус, халгынын мүтәрәгги мәдәнијјәти, классик әдәбијјаты, ингилаби-демократик фикри, азадлыг идеаллары бүтүн Гафгазда, о чүмләдән Шимали Азәрбајчанда да јајылмаға башлады.

Әлбәттә, о заманкы Русија чаризмин һөкмранлыг етдији Русија иди. Чаризм Русија дахилиндо гејри рус халглара гаршы мүстэмлэкэчилик сијасэти јеридирди. О, рус халгынын өзүнү зүлм вә тәзјиг алтында сахлајырды, Русијада тәһкимчилик кимп ән чүрүк феодал мүнасибәтини јашатмаға чалышырды. Лакин бунунла јанашы Русијада капитализм инкишаф етмәкдә иди. Капиталист мунасибәтләри игтисади вә ичтимаи һәјата дәрип көк атырды. Сүр'әтлә артан фабрик-заводлар, сәнәје објектләри өзләрилә бәрабәр мубариз фәһлә синфи іарадырды. Кетдикчә бүтүн дүнјада ингилаби мубаризонин моркози Русијаја кечмәкдә иди. Чар зүлмүнә вә чаризмо гаршы гүдрэтли ингилаби чыхышлар баш верирди. Гејри рус халгларын милли азадлыг мүбаризәси Русија фэнло синфинин ингилаби чыхышларындан гидаланыр, илрам алырды. Русијанын мүтәрәгги зијалылары, бөјүк шигилабчылары һәм синфи, һәм дә милли зүлм алтында әзилән халгларын мүбаризәсинә, ојанмасына, мэдәни инкишафына һәрарәтлә көмәк едир, онларын ичәрисиндән муасир мәдәнијіәт вә елми наилијіәтләринә ініәләнмиш адамлар, ингилаби мүбаризләр јетирмәк үчүп һеч бир көмәји әсиркәмирдиләр. Бир сөзлә Русија илә бирләш-миш Шимали Азәрбајчан мүстәбид шаһлығын сынықсалхаг арабасындан голду, јени hәjат вә тәфәккүр тәрзило јашамаға башлады.

Чәнуби Азәрбајчан исә о бири дөвләт, о бири һәјат тәрзи ичиндә галды. Бир халгын вәтәни ики јерә парчаланды. Бир торпағы, бир вәтәни икијә бөлән дөвләт сәрһәдләри әмәлә кәлди. Лакин бу, әсрләр узуну бир јердә, бир һәјатла јашамыш, ејни тарихә, әрази, дил, мәләнијјәт, адәт вә ән'әнәләр бирлијинә малик олан халгын үрәјини икијә бөлә билмәди. Икијә бөлүнмүш вәтәнин парчалары арасындакы игтисади, ичтимаи, мәдәни мүнасибәтләрдә бир чох чәтинликләр јаратса да чин сәдди олуб онларын мә'нәви аләминин, арзу вә истәкләр дүнјасынын бир.пијини поза билмәди, һәјатларынын, мәдәнијјәтләринин, хүсусән дилинин, мусигисинин, рәссамлығынын, бәдии әдәбијјатынын гаршылыглы әлагәдә инкишафынын габагыны кәсә билмәди.

Бу мә'нәви, руһи јахынлыг, эрази, дил, мәдәнијјәт, әдәбијјат вә адәт-ән'әнәләр бирлији, психоложи-мә'нәви аләмин вәһдәти, әхлаги анлајышлар вә зөвгләр ејнијјәти Азәрбајчан халгынын дүшмәнләрини һәмишә нараһат етмишдир. Хүсусән шаһлыг истибдады вә һаким фарс милләтчилији даима бу мә'нәви бирлији позмаға чалышыб. Чалышыб ки, Чәнуби Азәрбајчанын чохмилјонлу истс'дадлы зәһмәткеш әһалисинин игтисади вә мәдәпи тәрәггисинин габағыны алсын, әлләшиб ки, азәрбајчанлыларын ана дилиндә мәктәбләрини гадаған етмәклә, бу дилдә китаблар, гәзетләр, журналлар нәшринә јол вермәмәклә милли дилин вә әдәбијјатын инкишафына мане олсун. Лакин бүтүн бунлара бахмајараг Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты ирәлиләмиш, јени бөјүк исте'ладлар вә парлаг сәнәт нүмунәләри илә зәнкинләшмишдир.

Охучулара тәгдим олунан антолокијанын биринчи чилди XIX әср Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатындан анчаг нүмунәләри әһатә едир. Зәннимизчә бу китаб Аразын о тајында јаранмыш әдәбијјатын көзәл кејфијјәтләри. чәтинликләри, инкишаф мејлләри һаггында охучуларда мүәјјән тәсәввүр јарадачагдыр.

2

XIX әср Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты јухарыда мүхтәсәрчә схемини чыздығымыз бөјүк тарихи һадисәләр фонунда јаранмыш вә инкишаф етмишдир. О, јалныз Иран вә Чәнуби Азәрбајчанын һәјатында баш вермиш ичтимаи просесләрдән дејил, гоншу өлкәләрдәки, биринчи нөвбәдә Шимали Азәрбајчанын да дахил олдуғу Русијадакы гүдрәтли ичтимаи просесләрдән тә сирләнмишдир. Ејни заманда о, күлл һалында көтүрүлән чохәсрлик Азәрбајчан классик әдәбијјатынын, халг јарадычылығынын вә ашыг поезијасынын өлмәз ән әнәләри әсасында имкишаф етмишдир.

Әдәби-бәдий ән'әнәләрдән, кечмиш ирсдән истифадә дедикдә биз анчаг сағлам фикри-естетик принсипләрә әсасланан јарадычы истифадәни нәзәрдә тутуруг. Епигончулуг, тәглидчилик нә јарадычылыгдыр, нә дә кечмишдән фајдалы истифадәдир. Кечмиш алову сөнмүш очагдыр—онун күлү дә вар, көзү дә. Мәдәни ирсин, о чүмләдән әдәби јарадычылығын күлү көз чыхарар, анчаг онун көзү көзләрә ишыг верә биләр, јолу ишыгландыра биләр. Хошбәхтликдән Чәнуби Азәрбајчанын бөјүк исте'дадлы шаир вә јазычылары кечмишин күлүндән јох, көзүндән истифадә етмәјә чалышыблар вә көзәл нүмунәләр јарадыблар.

Әдәбијјаты мүхтәлиф исте'дадлар јарадыр. Кечмиш ирсә кәләндә бу мүхтәлифлик даһа габарыг көзә дәјир. О, мадди вә мә'нәви вәзијјәти исте'дады, анлајышлары мүхтәлиф олан адамлар тәрәфиндән әсрләр әрзиндә јаранмышдыр, чәмијјәтин мүхтәлиф тәбәгәләринши һәјати көрүшләрини, фәлсәфи инамыны вә зөвгүнү әкс етмишдир. Бүтүн халгларда олдуғу кими, Азәрбајчанда да әдәби ирс ваһид рәнкли, ваһид руһлу дејилдир. Чәмијјәтдәки тәбәгаты ајрылыглар, идеја—фикри ихтилафлар, бир-биринә зидд чәрәјанлар, бири-бирини рәдд сдән бәдии естетик принсипләр Азәрбајчанын әдәби ирсиндә әкс олунмушдур. Көһнә илә јени, мүртәче илә мүтәрәгги арасындакы мүбаризә һәм Шимали, һәм дә Чәнуби Азәрбајчанда јаранан әдәбијјатда даима өзүнү көстәрмишдир.

XIX әсрдә истәр Шимали, истәрсә Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында бу мүбаризә чох күчлү иди. Әсас мәсәлә бәдин јарадычылығын шәкли хүсусијјәтләриндән артыг мүндәрәчәси, јарадычылыг методу әтрафында иди. Әсрин эввэлиндэн башлајараг кетдикчэ Шимали Азэрбајчанын Русија илә, Русијанын сијаси, игтисади вә мәдәни һәјаты илэ элагэлэри дэринлэширди, декабаист һәрәкаты идејалары, сонралар ингилаби-демократија, маарифчилик, хәлгилик вә нәһаjәт пролетар ингилаби идејалары Азәрбајчанда јајылырды, јени јетишән Азәрбајчан зијалылары рус мәдәнијјәти илә үзви әлагәдә иди. Рус дили васитесиле Авропа азадлыг һәрекатлары ве Авропа мәдәнијјәти илә дәриндәп таныш олур, онун габагчыл прицсипләрини өз вәтәнләринин һәјатына тәтбиг едирдиләр. Бүтүн бунлар Азәрбајчанын мә'нәви-мәдәни һәјатында тамамилә јени аб һава јаратмышды, јени тәләбләр доғурмушду. Биринчи Азәрбајчан гәзети «Әкинчи»нин редактору бөјүк маарифпәрвәр һәсәнбәј Зәрдаби јазырды;

«Дүнја бир шејдир ки, һәмишә дөвран едир вә инсан

бу төвр дунјанын кәрдишинә көрә кәрәк һабелә өз рәфтарыны да дәјишдирсин, нечә ки мәсәлдир дејирләр: «Зәмано соно саз олмаса, сон зоманојо саз олкинон». Пос олмаз ки дунјада ћемише бир гајда иле рефтар олсун. Бизим зәманә дәјишилмәји әлбәтдә һәр аннајан кәсә маллимлир во бу төвр замананин дајишилмаји бизим ила дсіил, һәмчинин биз гадир дејилик ки. зәманәни дәіишилмәкдән сахлајаг». Зәманә дәјишилмәји деіәндә вә həp бир инсанын бу дәјишилмәјә көрә hәрәкәт етмәсини мәсләһәт көрәндә һәсән бәј Зәрдаби көһнәликдән. чүрумуш көһнә мүнасибәтләрдән узаглашмағы, муасир елмә. маарифә, мәдәнијіәтә јијәләнмәји нәзәрдә тутурду: «Пәс милләт дөвләт гејрәти чәкән гардашлар кәрәк хәјаләт во геванди мевћумени кенара гојуб бачарыг ве гувве санибләри әсбаб, аләти-тәрәггијјат вә мәктәбханалар бина едиб, машын вә устадлар кәтириб вә әтрафлы гандејиулум илэ тэрбијэт етсинлэр, та кэм-кэм халг бахэбээ олуб вэ мәаши әбданларына лазым олан ишләри әмәлә кәтирсинләр»¹.

«Әкинчи» көһнә һәјат тәрзини, мөвһуматы, чәһаләти, керилији шиддәтли атәшә тутурду, халгы елмә, маарифә чағырыб јазырды: «Чәми ејбләр елмсизликдән чыхар, чәми мүһәссәни-үмуратын башы елмә бағлыдыр. Һеч әмәл јохдур ки, елмә мөһтач олмасын»². Гәзетин 1876-чы ил 23-чү нөмрәсиндә исә о, һәјәчанла дејирди: «Еј гардашлар! Вахт кечмәмиш сә'ј един ки, елм тәһсил едиб зиндәканлыг чәнкиндә фаиг кәләсиниз. Јохса бир гәринәдән сонра иш тамам олур. Әлачы-вагеә пишәз вүгу бајәд кәрд».

О заман Исмајылбәј Гутгашынлы, Бакыханов, Закир, Мирзә Шәфи Вазеһ, Мирзә Фәтәли Ахундов кими шәрг мәдәнијјәти илә јанашы, рус вә Гәрб мәдәнијјәтинә дә јијәләнмиш бөјүк башлар, мүтәфәккир, дүшүнән адамлар, јүксәк исте'дад саһиби, вәтәнпәрвәр јазычылар јетишмишди. Онлар өз әсәрләриндә, күндәлик фәалијјәтиндә вә инсанларла мүаширәтиндә халгын мүасир һәјаты вә көләчәк тален илә бағлы олан зәрури мәсәләләри ирәли сүрүрдүләр. Кетдикчә һәјатын реал һәрәкәти, зәманәнин инкишафы бу мәсәләләри әдәби фикрин мәркәзинә кечирирди.

¹ «Әкинчи» гәзети, 1876-чы ил, № 7.

² Јенә орада.

Мирзә Фәтәли Ахундов башда олмагла о дөврүн габагчыл јазычы вә зијалылары сарсылмаз инамла тәблиғ вә тәшвиг едиб дејирдиләр ки, халгын дирилији, кәләчәји наминә әдәбијјат һәјата јахынлашмалыдыр. Халгын һәјатындан, күзәранындан, зәрури еһтијачларындан јазмалыдыр, она зәманә илә бағлы, тәрәггисинә көмәк едән ишыглы фикирләр ашыламалыдыр. Бунун үчүн әдәбијјат өзү тәзә јол сечмәлидир. Көһнә фикирләрдән, көһнә үсуллардан узаглашмалыдыр. Халгын реал һәјаты вә һиссләри илә һеч бир әлагәси олмајан мөвһуму әһвалатлары тәсвир вә вәсф етмәкдән әл чәкмәк лазымдыр.

Бу јол реализм јолу иди, идејалы, демократик фикирли әдәбијјат јолу иди. Халгын мә'нәви мәдәнијјәти, бәдии фикри саһәсиндә јени һава иди. Бу һаваны Азәрбајчан мүһитиндә әсмәјә башлајан јепи күләкләр кәтирмишди.

Она гаршы әсән күләкләр дә туфан гопармагда иди: Әталәт, керилик, көһнәпәрәстлик күләкләри! Јашадығы дөврүн һәјатындан ичтимаи мүбаризәләрин кирдабларындан хәбәрсиз олан, ја да бунларын мә'насыны анламајан, фачиәли агибәти хәјалына кәтирмәјән авам вә чаһилләрин көрүк басдығы күләкләр!... Бу авамларын көзүнү чәһаләт пәрдәси, чүрүк, мөвһуми әгидәләр вә көһнә тәсәввүрләр думаны елә өртмүшдү ки, өз бурунларындан ојаны көрмүрдүләр, заманын һәрәкәтини һисс етмир, көһнә һәјат тәрзиндән бәрк-бәрк јапышыб дурур, јенилијә шиддәтли мүгавимәт көстәрирдиләр.

Онларын јаратдығы әдәбијјатын мөвзу даирәси көрүшләри кими дар, бәдии пријомлары, тәшбиһләр вә образлар силсиләси кејимләри кими көһнә иди. Сөзүн ән пис мә'насында ән'әнәви гэзәлханлыг чәрчивәсиндән ојана чыхмырды. Бу чүр шаирләр Азәрбајчан әдәбијјатында Фүзули кими бөјүк дүһанын ән чох мүрачиәт етдији гэзэл формасыны бајағылашдырыр, чејнәнмиш сөзләрин вә ифадәләрин тәкрарындан ибарәт олан гәзәлләр јазырдылар. Бу гэзэллэрдэ дэрин мэ'налы фэлсэфи фикир ахтармаг наһагдыр, инсанын мәһәббәт, достлуг, вәтәнпәрвәрлик, дүзлүк, аличәнаблыг кими нәчиб һиссләринин дәрин фәлсәфи ифадәсини көрмәк мүмкүн дејилдир. Јени мејлләрә, ичтимаи мә'налы, долғун ичтимаи мүндәрәчәли реалист әдәбијјат јаратмаг мејилләринә гаршы дуран чәрәјанын бир голу да диндарлығы, сағлам шүурун гәбул едә билмәдији шәбиһкәрданлыг, синәзәнлик кими чүрүк ајинләри јајан мәрсијә әдәбијјатындан ибарәт иди.

Әлбәттә, халгын бәдин тәфәккүрүнүн гүдрәтини, онун азадлыг, тәрәгги вә сәадәт һәсрәтләрини, арзуларыны, мүбаризәсини јаранмагда олан јени әдәбијјат-реалист, демократик әдәбијјат ифадә едирди ки, о да өз инкишафыны Закирии, Бакыхановун, Ахундовун, Гутгашынлынып, Вазећин јарадычылығында тапмышды.

Шимали Азәрбајчанда јаранан әдәбијјата халгын мә'нәви, мә'дәни һәјатына јени руһ кәтирән күләкләр елә илк башландығы күндән Араз вә Астара чајларыны, Мұган дүзүнү вә талым дағларыны ашыб Чәнуба да јајылды. Дар чэрчивэдэ олса да ораја да јени ћава кэтирди. Иран вә Чәпуби Азәрбајчан алимләри дә буну гејд едирләр. Мәсәлән Ч. Һ. Тәбризи «Дилимиз һаггындакы мәгаләсиндә іазыр:«XIX әсрдә Авропада кедән фикри һәрәкәтләр әввәл Шимал, сонра да Иран Азәрбајчанына кәлмәкдир. Шималда Абасгулу аға Бакыханов, Гасымбәј Закир вә Мирзә Шәфи Вазећ вә Мирзә Фәтәли Ахундзада кими бөјүк шаир ва мутафаккирлар зућур етмишдир»¹. Бу јени мејилләр, Чәнуби Азәрбајчанда вә бүтүн Иранда орта әср һәјат тәрзинә, ичтимаи зүлмә, мүстәбидлијә гаршы гызышан мүбаризәләр, инсанларын руһунда, гәлбиндә ојанан јени һиссләр вә фикирләр, дәјишән зөвг вә артан естетик тәләбләр мүәјјән дәрәчәдә өз бәдин ифадәсини Чәнуби Азәрбајчанын онларла јени рућлу шанр вә јазычыларынын јарадычылығында тапды. Јүксәк сәнәт нүмунәләри јаратмыш Әндәлиб Гарачадағи, ћејран ханым, Нәбати, Зикри, Рачи, Шукући, Мәһәммәд һидәчи, дузлу, ширин јуморла долу ше'рләр мүәллифи Мәһәммәд Бағыр Халхали вә Лә'ли кими гүдрэтли шаирлэр, ичтимаи мэзмун долгунлугу вэ мүтэрэгги фэлсэфи фикирлэрлэ сечилэн нэср эсэрлэринин муэллифи Әбдүррәһим Талыбов вә Зејналабдин Марағаји, истибдадын, бүрократ дөвләт апаратынын пучлугуну, сојғунчу маһијјәтини сатира һәдәфи едән драматург Мирзэ Аға Тәбризи кими исте'дадларын әсәрләри буна нүмунәдир.

Ону да гејд едәк ки, бир сыра шаирләрин әсәрләринин һамысы әлдә едилмәмишдир. Онларын чоху итиб

¹ «Варлыг»—ајлыг журнал, Теһран, 1949, № 1, сәһ. 16.

батмышдыр, һәлә ки һарада олдуғу бәлли дејил. Ады аjры-аjры мәнбәләрдә чәкилән бир сыра шапрләр дә олуб ки, онларын өзләри вә әсәрләри барәдә һеч бир мә лумат jохдур. Лакин әлдә олан әсәрләр белә аjдын сүбут едир ки, XIX әср Чәнуби Азәрбајчанда әдәби һәрәкат кепиш jajылмышды. Онун гүдрәтли, бөјүк japадычылары Мирзә Фәтәли Ахундов реалист-демократик әдәби мәктәбиш дән бәһрәләнмиш, өз гәләмләрини халгын тәрәггисинә вә азадлыг мүбаризәсинә көмәк едән, онун нәчиб инсаииjjәт дуjғуларыны, мәһәббәт кими пак вә тәмиз дүнjөви hиссләрини тәрәннүм едән әсәрләр jаратмага һәср етмишдиләр.

Беләликлә, XIX әсрдә Чәнуби Азәрбајчанда јаранмыш әдәбијјат үмум Азәрбајчан әдәбијјатынын көзәл бир сәһифәсини тәшкил едәрәк—әсас идсја-бәдии кејфијјәгләрилә онун реализминә, демократизминә, хәлгилијинә хидмәт етмишдир. Ејни заманда бу әдәбијјат өз инкишафында орта әсрләрдән кәлән дил гәлизлији, бә'зн шаирләрдә шәхси, интим лириканын ичтиман мә'налы, фәлсәфи дүшүнчәли ше'ри үстүнләмәси, мүчәррәд, аллегорик бәнзәтмә вә тәшбиһләрә алудәчилик кими көһнәлмиш пријомларын мүгавимәтинә раст кәлмишдир ки, бу да анчаг о заманкы мүһитин хүсусијјәтләрилә шәртләнир.

Чаризмин ачыг мүстэмлэкэчилик сијасэтинэ, азлыгда галан халгларын милли мәдәниіјәтинә, дилинә, мәтбугтына, әдәбијјатына гаршы бәдхаһ мүнасибәтинә бахмајараг, Русијада јашајан халглар, о чүмләдән азәрбајчанлылар өз дилләриндә, маарифи, мәдәниііәти вә әдәбијјаты чәтинликлә дә олса аз-чох инкишаф стдирә билмишдиләр. Гәрибәдир ки, Иранда јашајан халглар бу мәһдуд имкандан белә мәһрүм идиләр. Орада шаһлыг усул идарэси шэраитиндэ ана дилиндэ мәктәб ачмаг, китаб чап етмәк, гәзет вә журнал бурахмаг мүшкүлдәп мүшкүл мәсәлә олмушдур. Дөвләт идарәләриндә исә учдан тутма һәр јердә анчаг фарс дили ишләнмишдир. Буна көрә дә бә'зи Чәнуби Азәрбајчан шаир вә јазычылары фарсча јазмаға мәчбур иди. Азәрбајчанча әсәрләриндә hалларына, дини мәзмунлу ше'рләрә, исә гәзәлханлыг фарс вә әрәб сөзләринә, тәркибләринә тез-тез раст кәлирик.

Лакин мүтәрәгги әдәби һәрәкатын идеја-естетик хүсусијјәтләрини вә кәләчәјини мүәјјән едән бунлар дејилди, реализмә, хәлгилијә, һәјаты мәзмуна, демократизмә, о чүмләдән дилин садәлијинә, халг дилинә јахын олмасыпа јөнәлмиш мејл иди.

3

Азәрбајчан классик әдәбијјатында гәзәл шерин ән. чох јајылмыш формасыдыр. ХХ әсрә гәдәр гәзәл јазмајан шанр танмаг чәтиндир. Гәзәлин Фүзули кими өлмәз устады вар ки, күчлү инсани һиссләр, һәјатын мә'насы барәдә дәрин фәлсәфи фикирләр, јүксәк мәһәббәт, һуманист, бәшәри дујгулар онун гәзәлләринин әсас мүндәричәсини тәшкил едир. Фүзули әдәби мәкгәбинип давамчысы Санб Тәбризи дә әдәбијјатымызда тәбии инсани еһтираслар вә фикирләрлә долу гәзәлләр јазмыш классик шанрләримиздәндир. Гәтран Тәбризидән тутмуш Әлиаға Ваһидә гәдәр (ХІ—ХХ әсрләр) бүтүн классик шаирләримиз ше'рин гәзәл формасына мұрачиәт етмиш, ширин, дузлу, мә'налы гәзәлләр јазмышлар.

ХІХ әср Чәнуби Азәрбајчан шанрләринин дә јарадычылығында гәзәл бөјүк јер тутур. Бу гәзәлләрдә сөзүн јахшы мо'пасында ән'әнәви мөвзуларла јанашы, реал һәјати hиссләрин ифадәсинә даһа артыг раст кәлирик. һәтта чох заман шаир севкилисинин көзәллијини вәсф едәркән онун адыны, һардан олдуғуну да хәбәр верир. Мәсәлән, ХІХ әср Азәрбајчан поезијасынын көркәмли јарадычыларындан Әндәлиб Гарачадаги «Әчәб-әчәб» адлы мүхәммәсиндә тәсвир етдији көзәлин ујдурма олмадығыны, бу көзәлә Әһәрдә раст кәлдијини билдирир:

> Көрдүм Әһәрдә бир күли-рә'на әчәб-әчәб, Чолладу чанситану дилара әчәб-әчәб!

Ејни заманда шаир зәманәнин әдаләтсизлијиндән, вәфасыз дөнүк, адамлары вүсалә чатдырдығындан, сәдаготли ашигләри мин бир бәлаја дүчар етмәсиндән шикајәтләнир:

> Гылдын дүчар вәслә фәләк бивәфаләри. Еј бивәфа, јолунда нә чәкдим чәфаләри. Кәтдин бәлалы башыма јүз мин бәлаләри, Тәрк ејләдим рәфигләри, ашиналәри. Олдум гәриб, бикәсү тәнһа әчәб-әчәб!..

Чәнуби Азәрбајчанын бир чох шаирләри кими Әндәлиб Гарачадағинин дә доғум вә вәфат или мә'лум олма-

565-2

дығы кими, һәјаты барәдә дә елә бир сәнәд јохдур. Чәнуб шаирләринин чоху кими о да өз әсәрләриндә јери дүшдүкчә шәхси һәјатынын мүәјјән һадисәләринә шшарә едир. Јухарыдакы мүхәммәсиндә сон бејти тәсалүфи дејилмәјиб, шаирин башына кәлән һадисәјә ишарәдир. «Лејли вә Мәчнун» поемасына мүгәддимәсиндән вә бир гәсидәсиндән Әһәрдән чыхыб кетдији, Ираванда мирзәлик етдији мә'лум олур. Көрүнүр шаирин һәјаты кешмәкешли, өзү архасыз, көмәксиз олдуғу һалда, арзулары, истөкләри чох олмушдур. Зәманә дә онунла јола кетмәмишдир. Бу барәдә «Бар» рәднфли гәзәлмиә диггәт едәк:

> Сэркэштэ көнлүмүн јенэ мин мүддэасы вар. Говгалы башымын нэ бэлалы бэласы вар. Тэнћа билиб вүчудимъ гэсд етмэ, сј көнүл, Јүз мин бэлаји-девр кими ашинасы вар.

Әндәлиб Азәрбајчан халг ше'ринин вә ашиг посзијасынын ән көзәл формаларындан олан гошма јазмагда маһирдир. Мән дејәрдим ки, онун бөјүк исте'дады, инчә huccujjаты вә зөвгү бурада там кәмалә јетир. Әндәлибин Вагиф вә Ашыг Әләскәр ше'ринин әтрилә адамы валећ едән гошмалары әсил ше'р инчиләридир:

> Доланым башына, олум гурбанын, Ала көзлү јарым ньди де, даныш. Биллаһ сәнә гурбан олмагдан савај, Јохдур өзкә карым инди де, даныш!

Мараглы бурасыдыр ки, Әндәлибин дә, һәтта Шүкуһи вә һидәчинин дә дили гошма вәзниндә тамам садәләшир, ширин, ојнаг халг ифадәләри, халг сөзләри илә парламаға башлајыр. Онлар һәтта фарс вә әрәб көклү сөзләрдән белә тәзә мә'налы сөз јарадырлар. Әндәлибин «зијаланыбдыр» гошмасында «нәваланыбдыр, рүсваланыбдыр, севдаланыбдыр» кими јени сөз јарадычылығына раст кәлирик:

> Белә тәрк еләмәз сенән-севәни, Сәни тары јаддан чыхарма мәни, har билир ки, нечә севмишәм сәни, Сәрим зулфүн кими севдаланыбдыр.

Инсанын ән тәбин һиссијјаты, реал һәјаты мәнзәрәләр, севкилинин охучуја таныш көзәл симасы, зөвглү кејими, инчә данышығы, нәчиб отурушу-дурушу, тәмиз әхлаги Әндәлибин гошмаларына бир истилик, меһрибанлыг, ширинлик верир. «Ај мәдәд, ај мәдәд» гошмасына нәзәр салаг:

> Көрүн бу намећрибаны, Апарды әглү иманы, Етдији әһдү пејманы Данар ај мәдәд, ај мәдәд!..

Нејләјим мән бәхти гара, Дүшдүм вәтәндән авара, Чапым атәши-рухсара— Јанар, ај мәдәд, ај мәдәд!

hәjаты мәнзәрәjә, штрихләрә, бизә доғма, әзиз олан тәбни hиссләрә «Кәлин» ше'риндә диггәт един:

> Сарбанларда бир көзәлә туш олдум, Бәнзәр бир алычы шаһбаза кәлин. Гыз, кәлин чох көрдүм дүнја үзүнлә, Јетмәдим сәнинтәк мүмтәза, кәлин!

Классик ше'рдә, хүсусән онун гәзәл, мүхәммәс, мүсәддәс, рубан, мәснәви формаларында суфизмин бә'зи СИМВОЛИК (рәмзи) ифадә вә тәшбеһләри чох тез-тез ишләнмәкдәдир. Лакин чан, чанан, јара јетмәк, меји-мејхана ва саир бу кими сөзлара бүтүн шаирларда, хүсусан XIX әср поезијасында рәмзи, аллегорик мә'на вермәк дүз дејил. XIX әср Чәнуби Азәрбајчан шаирләри әксәр һалларда бу ифадәләри инсан гәлбинин тәбии һисс вә һәіәчанларыны билдирмәк үчүн ишләдирләр. Онларын суфизм вә һүруфизмдән көтүрдүјү ифадәләрин илк мәибәдәки мә налары тамам дәјишир. Онларын ишләтдији рәмзләр һәллач Мәнсүрүн вә Нәсиминин «Әнәлһәгг» (Мәнәм аллаһ!) фәлсәфәсиндән сечилир. Јалныз дини сһкамчылығы рәдд етмәклә галмајыб, үмумијјәтлә дүнја вә аләм барәдә идеализм фәлсәфәсинә гаршы чеврилир. Меј, мејханә вә саир бу кими анлајышлар гаранлыг мөвһуму фикирләрә гаршы гојулур. XIX әср Азәрбајчан әдәбијјатынын көркәмли шаирәси олан Мәсһәти, Натәван кими шаирәләрлә бир сәвијјәдә дуран һејран ханымын «Еј һәким» адлы гәзәлиндә охујуруг:

> Раһи-һагг истәрсә көнлүн мәсчидә кирмә, сақын, Шөвгилә әзми-рәһн-мејханә ејлә, еј һәким! Чәкмә зәһмәт харұ хәсдән, әсми-кә'бә ејләмә, Гәсди-бәзми вәсли-саһибханә ејлә, еј һәким! Бир гулаг ас налејн-һејранә, һифс ет наләсин, Бәзми-һикмәтдә ону әфсанә ејлә, еј һәким!

Азәрбајчан әдәбијјатынын бөјүк сималарындан олан, мә'налы, көзәл, ширин әсәрләр мүәллифи Әбүлгасим Пәбати даһа ирәли кедир, беһиштин көвсәр сују үмидилә инсанлары дүнја не'мәтләриндән вә ләззәтләриндән әл чәкмәјә чағыран Заһидә дејир:

> Еј көвсәр үчүн аһ чәкән заһиди-әбләһ. Мејханәдә кәл көр ону пејманәләр ичро.

Христианлыгда «монах», исламијјатда «заћид во заhидлик» тәрки-дүнја фәлсәфәсинин, платонизмин бир нөвүдүр. Гәдим Јунаныстанда платонизмә гаршы спшкуризм чәрәјаны олдуғу кими, Шәргдә дә заһид вә заhидлик фәлсәфәсини, онун hәjат тәрзини көкүндән родд едән риндизм фәлсәфәси јајылмышды. һәтта бизим өлмәз шанримиз Фүзули бу мөвзуда «Риндү заһид» кими хүсуси бир әсәр дә јазмышдыр. Заһидлик аскетизмдир, инсанын тәбии һиссләрини, дүјғуларыны, боғуб өлдүрмәси, ибадәт вә мүт'илик фәлсәфәсидир. Лакин монахларын вә заһидләрин дә чаны, ганы, үрәји, еһтираслары олдуғу үчүн, чох заман тәбии һәвәс вә еһтираслар елә бир гүввэтлэ онларын дахилиндэ баш галдырырды ки, өз андыны вә инамыны позуб тәбиәтин тәләбинә чаваб вермәли олурдулар вә буну кизлинчә, оғрунча, һеч кәсә билдирмәдән етмәјә чалышырдылар. Анчаг тез-кеч кизлинләри ашкар олурду вә халг онлары икиүзлүләр, јаланчылар, ријакарлар кими дамғалајырды. Һәр һалда, шәрг поезијасында, хүсусән Азәрбајчан поезијасында Нәсимидән, Фүзулидән бу јана ше'римиздә заһидләр бу чүр танынмыш вә тәсвир олунмушдур. Нәбати денир:

Вара вахты дејил, заһид, бу тәсбиһи гој алдан бир, Катир саччадани вер мејфируша баргарар ејла! Гүрури-руза хушк етмиш сани заһид, на гафилсан, Бу тазвири-ријадан кеч, худадан бирча ар ејла! Бићамдуллаћ, көзүн вар, кор дејилсан, чаниат истарсач. Гадам гој бир харабата саћардан, бир наћар ејла!.

Фәлсәфи-әхлаги чәрәјан олараг риндизм дә Фүзули демишкән заһидлијин тәрсинә олан ифратдыр. Лакин XIX әср шаирләри ону анчаг һәјаты вә инсаны севмәк мә'насында ишләтдикләри үчүн ше'рләри кениш јајылырды.

Нәбати чох устад шаирдир, јүксәк зөвг саһибидир. О, сөз ојнатмагда, көзләнилмәз фикир, мә'на дөнүшләри,

дахили төзадлар јаратмагда Фүзули сәнәтинин давамчысыдыр. Онун ити гәләми илә аллаһ өзү дә риндләр мәзһәбинә һөрмәт етмәли олур:

> Етдин бу кечә әчәб сәваб, еј саги, Вердин јенә ринданә чаваб, еј саги! Вер бадә ки ахирәт күнү ејләмәсин. Аллаһ сәни әһли-әзаб, еј саги!...

Ондэлиб кими Нәбатинин дә гошмаларына инчә руһ, көзэллик дујғусу, мәлаһәт вә мәһәббәт һакимдир. Онун дилиндә ади сөзләр, фүсункар бир көзәллик кәсб етмәклә бәрабәр, лүғәти мә'насындан даһа чох мә'налар ачан идномлара чеврилир. Нәбати ше'рдә һиссијјат кенишлијини, фикир дәринлијини севир, һәр шејин ән көзәлини, камилини ахтарыр, «Кәз-кәз» рәдифли гошмасында дејир:

> Бахма шүмшадә көзүм, сәрви-хураман кәз, кәз, Дәрмә һәр гөнчәни, бир гөнчеји-хәндан кәз, кәз! Алманам бир пула мән бир гуту мирвариди, Сәни тары, тәкә чум, көвһәри-рәхшан кәз, кәз!..

Саглам һәјат ешги, никбин руһ, инсана инам, зәриф јумор дујғусу Нәбати гошмаларынын халг әдәбијјаты булағындан, халгын һәјатындан көтүрдүјү ширин, бүллур дамчылардыр ки, мисралара чеврилмишдир:

> hejф ким олмады, бу ашигә бир чани јанан. Дејә бир дәрдими чананыма көјчәк, көјчәк. Вар умидим ки, гәләм әһли чаван оғланлар, Јазалар бу сөзү диваныма көјчәк, көјчәк.

Саф мәһәббәтин, тәмиз лирик дујғуларын тәсвир вә тәрәннүмү XIX әсрин чәнуб шаирләринин јарадычылыгында бөјүк јер тутур. Кечән әсрләрдә бүтүн дүнја поезијасынын мәркәзи мөвзуларындан олмуш ешг бә ашиг мәсәләси Азәрбајчан әдәбијјатында рәнкарәнк шәкилдә ишләнмишдир. Бу бәшәри мөвзуну үрәјинин дәринләриндә гајнадыб она орижинал, образлы, дузлу ше'рләр һәср етмиш чәнуб шаирләриндән бири дә Зикри Әрдәбили олмушдур. Онун әлдә олан вә бу вахта гәдәр чоху чаш олунмамыш ше'рләри бөјүк исте'дад саһиби, ше'рә, сәнәтә бүтүн варлығы илә бағлы гүдрәтли бир шаир олдуғушу көстәрир: Тәбиба, ешг дәрдин дәф едәммәзсән мәзачымдан, Мәни бу дәрд билләм өлдүрәр, әл чәк әлачымдан! Кәдајәм, кәрчи гәдрим јох вә лакин ешг фејзиндән, Шәрафијјәт алыр тачи-кәјан пәшминә тачымдан. Мүгәррәр рузини, рузирәсан вардыр, верәр Зикри, Дәниләр миннәтини чәкмәрәм кәр өлсәм ачымдач.

Бөјүк Низамидән сонра, онун Лејлиси, Мәчнуну, Фәрhады, Ширини тәмиз мәһәббәтлә тәчәссүм етдирән гәһрәманлар кими әсатири шөһрәт газаныб, халгын, һәм дә сонра кәлән шаирләрин дилинә дүшдүләр. Чәнуб шаирләри дә ешгиндә дөзүмлү, сөзүндә вәфалы, әһдү-пејманында дөнмәз ашигдән вә ешгин гүдрәтиндән данышаркән, солмаз-саралмаз Низами сурәтләрини јада салырлар. Ешгдән сөз ачанда шаирләрин әксәријјәти бир гајда олараг мејханәни азад мәһәббәт рәмзи кими тәрәннүм едирләр. Зикри дејир:

> Вадији-ешги козиб Форћаду Ширин кетдилор, Инди мон сејр ејлором, галмаз бу чол диваносиз. Истомоз мејханони кор оћли-мосчид, Зикрија, Истомоз мејхано оћли мосчиди мејханосиз.

Өз јүксәк, тәмиз ешги јолунда һәр шејдән кечән ашиг сурәти исә поезијамызда һәмишә инамы наминә өлүмә кетмиш һәллач Мәнсур, саф мәһәббәти һәр шејдән уча тутан Шејх Сән'ан сурәтләри илә мүгајисә олунмушдур. Зикри бә'зи шаирләр кими бу фикри бир аз да дәринләшдирәрәк белә һесаб едир ки, һәркаһ сиз тәрсаны доғрудан да севмишсинизсә, һеч еһтијат еләмәјин, ешг өзү инамдыр, имандыр. Чүнки ешг илә долу көнүл ширин мејвәләр јетирән бир бағча олдуғу һалда, ешгсиз үрәк көлкәси дә олмајан гуру бир ағачдыр:

> Ач бәсирәт чешмини, гыл Шејх Сән'андан гијас Ешг имандыр, әкәр мејл етсәниз тәрсајә сиз. һәр көнүл ешг илә долса бир ниһали-сәбздир, Ешгдән хали олан дил бир ағачдыр сајәсиз...

Зикри ачыг фикирли, азад дүшүнчәли шаир олуб. О, чүрүк еһкамлары рәд детмәкдә бөјүк чәсарәт көстәриб, елә фикирләр ирәли сүрүб ки, о фикирләрә көрә гаракуруһ фашатикләр онун башына ојун ача биләрдиләр:

> Диванә көнүл севди бир дилбәри—тәрсаны, Салдым ода, јандырдым Сән'ан кими Гур'аны. Умсан биләсән Зикри нә мәзһәбә рағибдир, Кафәрди вә ламәзһәб, јохдур онун иманы...

Зикријэ көрә тәмиз, пак мәһәббәт иисан үчүн бөјүк сәадәтдир. Ешгдә елә гүдрәт вар ки, бир еви јыха да биләр, абад да едә биләр, адама хошбәхтлик дә кәтирәр, бәдбәхтлик дә. Әлбәттә, о дөврдә бу фикирдләри доғуран исихоложи вә һәјати әсаслар олмушдур. Азад севкинин богулмасы, ешгә дүшәнләрин талејинин инсани ләјагәтләринә көрә дејил, вар-дөвләт, әсил-нәсәб, күчлү-күчсүз кими мүхтөлиф әламәтләрә көрә һәлл едилмәси фачиәләр јарадырды вә бу фачиә гурбанларына догрудан да хилас јох иди. Дикәр тәрәфдән сәмимии, тәмиз ешг јалныз киши-гадын мәһәббәти мә'насында дејил, һәјата, варлыга, тәбиәтә, ишә, әмәјә мәһәббәт мә'насында хошбәхликдир, инсанын евинин абад олмасына көмәк едир.

> Ешг абад елијән ханәни бир кәс јыхмаз, Бир кәс һәм сшг јыхан ханәни абад стмәз. Чәкмишәм сурәти-Ширини көнүл дәфтәримә, Мән едән сән әти бу дәһрдә Фәрһад стмәз...

Шс'рләриндән көрүнүр ки, Зикри сөзүн јахшы мә'насында мәгрур адам олуб, касыб, јохсул јашаса да мәнлијини јүксәк тутуб, өз ләјагәтини јахшы сахлајыб, пул үчүн, вар үчүн она-буна әјилмәјиб, «јохсуллуг палазы илә күнүнү хош кечириб». Даһа «хәз јорған-дәшәјин, пәргу мүтәккә»нин дәрди илә аһ-уф еләмәјиб.

> Бир чешм кәр дојунча көрәм күл чамалыны, Олсун гәсәм о чанына, дүнјаја бахмарам. Фәгрин паласы илә күнүм хош кечир мүдам, Рәхти-һәрирә, чамсји-дибајә бахмарам. Хаки-фәнадә фәгр дашын балыш сдәрәм. Хәз рәхти-хабә, пәргу мүтәккәјә бахмарам. Зикри, зәманә әһлинә говгады сәлтәнәт, Әһли-гәнаәт оллам, о говгајә бахманам.

Әлбәттә, бурада сөһбәт шаирин ашағы нәфсли бир адам олмасында, аза ганелик әгидәсилә јашамасында дејил. Мәсәлә ондадыр ки, о дөврдәки долашыг мүбаризәләр, ханлыглар арасындакы дава-далаш, вар-дөвләт уғрунда ганлы чәкишмәләр вә әдавәтләр, инсанлары алчалдан, мә'нәви сәфилләрә чевирән һәрислијин артмасы шаирин гәлбиндә, бүтүн варлығында икраһ дујғусу ојатмышды вә бу һиссләр ше'рләриндә өз әксини тапмышдыр. Зәманәсинин бу кешмәкешләрини, әдаләтсиз ишләрини, һакимијјәт уғрунда вурушларыны, мүлк-мал даваларыны вә онларын төрәтдији бәлаләри, гүссә вә кәдәри о, јери кәлдикчә, ше'рләриндә рич'әтләр, шикајәгләр ачыг писләмәләр шәклиндә әкс етмишдир:

> Зибас вучуди-заифам балајилан долудур, Мисали-неј гуру чисмим нәвајилән долудур. Мәкәр күл олду хәзан әндәлиби-зар ағлар? Бу бағ зүмзүмеји-һај һујилән долудур. Кими күлэр, кими аглар зэманэдэ, Зикри. Нәвајилән долудур, исінәвајилән долудур.

> > 4

Күлл һалында Азәрбајчанын XIX әср әдәбијјатында илк нәзәрдә анлашылмаз вә гәрибә көрүнән бир һал мүшаһидә олунмагдадыр. Нәинки Дәхил вә Гумру кими диндар, мәһдуд дүнја көрүшлү шаирләр, һәтта, Баки-ханов, Сејид Әзим Ширвани, Лә'ли, Рачи вә Һидәчи кими дар тәәссүбкешлији писләјән, фанатик көрүшләрин әлејһинә олан вә бүтүн бунлары халгын тәрәггисинә, зәманә илә ајаглашмасына мане олдуғу үчүн тәнгид елән, меји, мејханәни еһкамчылыға гаршы гојараг азад дүшүнчә рәмзи кими вәсф елијон шаирләрин бир гисми мәрсијә јазмышдыр. Буну нә илә изаһ етмәли? Бизчә. бу эввэла о заманкы ичтиман һәјатын һәлә биллурлашмамасы, буланлыг вәзијјәти илә бағлы иди. Бир јандан мөвһуму көрүшләр думаны чох гәлиз иди. О бири јандан да Иран дөвләтинин османлы империјасына гаршы рэгабэтли мүбаризэлэри, шијэлији бајраг етмәси илә әлагәдар олараг сүннү-шиә әдавәтләри һаким даирәләрин вә гара күруһ хадимләрин әлиндә халгы гызышдырмаг, итаәтдә сахламаг, сојуб талан етмәк үчүн күчлү пропаганда васитэси олмушду. Онлар бә'зи фикирләри јајмалла, тәзијәләрә рәвач вермәклә мәрсијә әдәбијјатына ентијач јаратмышдылар, мәрсијә ше'рләрини чамаат арасында бәрк јајырдылар. Аз чох исте дадлы шанрләри дә белә ше'рләр јазмаға сөвг едирдиләр. Бә'зи шаирләр мәһз бу сәбәбдән мәрсијә ше'рләри јазыблар. Мәрсијә јазмыш дикәр шаирләр моллаханаларда тәһсил алмышды вә һәтта мүгәддәс дини мәркәзләрдә руһани мәктәбләрини гуртаран, моллалыг едән шаирләр дә олмушдур. Беләләринин мәрсијә јазмасына јох, дүнјәви һиссләри, ишыглы фикирләри тәрәннүм едән, һәтта харабати тә'рифләјән ше'рләр јаратмасына тәәччүб етмәк лазымдыр. XIX әср Чәнуби Азәрбајчан шаирләринин ичәрисиндә

дә нөвһә вә мәрсијә јазанлар аз олмамышдыр. Лакин он-

ларын анчаг ачыг көзлүләри вә әсил исте'дад саһиби олаплары инсанлара нәчиб һиссләр, ишыглы фикирләр ашылајан көзәл ше'рләр јазмышлар вә мәһз беләләри әдәбијјат тарихиндә һөрмәтлә јад едилир, онларын әсәрләри антолокијада өзүнә лајиг јер тапмышдыр. Беләләриндән бири һачы Меһди Шүкуһидир. О, зән-

Беләләриндән бири һачы Меһди Шүкуһидир. О, зәнкип әдәби прс гојуб кетмишдир. Мә'на вә мүндәрәчә чәһәтдән, форманын рәнкарәнклији е'тибарилә Шүкуһииши јарадычылығы диггәтә лајигдир. О, дүнјәви һиссләр әсасында, мүхтәлиф формалы ашиганә лирик гәзәлләр, тәрчи-бәнд, тәркиб-бәнд, гошма, тәчнис, кәрајлылар јаратмышдыр. Ссэрләринин мә'на кенишлијиндән, образлы дилиндән, хәфиф јуморундан көрүнүр ки, доғулдуғу, илк тәрбијә, тәһсил алдығы Тәбризин ичтимаи вә әдәби мүһити Шүкуһијә күчлү тә'сир етмишдир:

> Зено сј көзлэри мәфтун, сәпо мәфтунәм мән, Зару мәһзунү дикәркүнү чикәрхунәм мән... Истәрәм чол сәпи чанымдан, өзиз чанын үчүн, Анд ичәм чанына наһаг јерә мәл'унәм мән...

Мәһәббәт лирикасында белә тәбии, дузлу јумор, «сәни чанымдан чох истәрәм, әзиз чанын үчүн» кими халг данышыг дилиндән алынмыш ширин ифадәләр, јар илә сыхынтысыз сөһбәт едән никбин руһлу, ашиг, шаирин халга, халгын руһуна јахынлығыны көстәрир. Бу јахынлыг, доғма, мә'налы, чазибәдар садәлик, Шүкуһини Вагиф әдәби мәктәбинә јахынлашдыран ахарлы вә көзәл дил, хүсусән гошмаларында, кәрајлыларында даһа артыг көзә дәјир. «Бир белә» рәдифли гошмасындан бир бәнд:

> Баш гојмушам астананын дашына, Рәһм етмәдин көзләримин јашына, Мәни сәндән ајыранын башына, Көрүм тары бир даш сала бир белә!

Шүкуһи лирикасында тәсвир олунан көзәлләр һеч дә хәјали ујдурма дејилдир. Шаирин доғма вәтәни, гәдим одлар јурду, Нүшабәләр, Мәһсәтиләр, Никарлар, Натаванлар, һејран ханымлар јурду Азәрбајчан торпағынын абы-һавасилә бәсләнмиш, Шаһ Дағынын, Саваланын, Сәһәндин, һејдәр бабанын, Кәпәзин тәмиз һавасында пәрвәриш тапмыш, реал һәјатда јашајан, севән севилән мәләкләр, һуриләрдир. Шүкуһи онлары анадан олуб тәрбијә тапдығы, гәдим мәдәнијјәт мәркәзи Тәбриздә, әтирли мејвәләрлә мәшһур олап, јашыл бағлар ичиндә итән Марағада көрмүш, севмиш, илһамла тәсвир етмишдир:

> heч пәри сән кими ишвәкәр олмаз, heч мәләк сән кими ләбшәкәр олмаз. Көзәлликдә сәнә бәрабәр олмаз. Нә һуриси, нә гылманы беһиштии.

Шүкуһи әруз вәзниндә көзәл гәзәлләр, мүхэммәсләр, мүсәддәсләр јазмышдыр. Онлар ринданә руһдадыр, һәјати ешги, һәјаты һиссләри әкс едир. Дил чәһәтдән ширин, камил, халга јахын гошмалар, кәрајлыларла јанашы, тәәссүф ки, мүәллифин әрәб вә фарс тәркибләри илә долу әрузла јазылмыш бә'зи ше'рләри дә вардыр.

Шүкуһи ајры-ајры һәчвләр вә реалист стилдэ ичтимаи мә'налы сатирик ше'рләр дә јазмышдыр. Бу чәһәтдән онун «Мејмунијјә» адлы аллегорик поемасы мараглыдыр. Поемада диндән, шәриәтдән өз шәхси хејри үчүн истифадә едән, һагг, әдаләт пәрдәси алтында халгы алдадан газиләр күчлү тәнгид олунур. Бурада мејмун сшфәтиндә тәсвир олунан гази һәм харичи, һәм дә дахили аләми е'тибарилә парлаг, габарыг вә реал сурәтдир. Шаирин тәсвиринә көрә онун «Ағ әммамәсиндән јүз көјнәк чыхар», өзү дә заһирдә кечә-күндүз ибадәтлә мәшғулдур, адына да «шејхи-мүгәддәс» дејирләр. О, чиркин дахили аләмини өртмәк үчүн сәһәр-ахшам бир ләһзә бекар отурмур, һеј дуадыр охујур, вахтында дәстамаз алыр, намаз гылыр вә саирә:

> һәмншә фикри-изһари-фэзиләт, Бәјани-елми-адаби-шәриәт.

Шүкуһи өз гәһрәманынын тәсвириндә әсил сатирик бојалар ишләдир. Бир јандан онун мә'зијјәтләрини бүтүн тәфәррүатилә охучуја тәгдим едир, о бири тәрәфдән сатирик штрихләрдән зөвглә, мизан дујғусу илә истифадә едир, чалышыр ки, чәкдији шәкил орижинала тамамилә ујғун олсун:

> «Чәнабәт» бабынын елминдә камил. «Нәчасәт» мәбһәсиндә шәхсн-фазил.

hәр сөзү падшаһ һөкмүнә бәрабәр олак бу газынын јанына ики пишик шикајәтә кәлир. Ики парча пендири бөлмәк үстүндә онлар далашыблар, Газидән хаһиш едирләр ки, араларындакы даваны кәссин, пендири әдаләтлә бөлсүн. Гази тәрәзи кәтиртдирир, пендирләри тәрәзијә гојур. Бири ағыр кәлир, дәрһал ону алыб:

> Нә гәдр ағзы дутар бир диш көтүрдү. Бир ики чејнәдч, бирдән өтүрдү...

Буну көрәндә шикајәтчиләрин көзү кәлләсинә чыхыр. Бир тәһәр пендирин галаныны газынын әлиндән гуртармаг истәјирләр:

> Бу овзан-шорпотдон пешиман, Бирп орз етди:—еј соркар гази. Биз олдуг дост во сулћо рази Экорчи чох чосаротдир, долири, Бизо лутф ејло бу баги пенири...

Лакин ншин һарасыдыр. Гази онларын бу хаһишини шәриәтә гаршы, «мизани-әдаләтә гаршы» ганмазлыг, наданлыг, күнаһ һесаб едиб шәриәт вә әдаләт барәдә узун бир моизә охујур вә нәһајәт дејир:

> Бујурду: сиз әчәб наданү чаһил, Рүсуми-шер'идән билмәррә гафил! Хилафи-шәр'и-фе'лин вар күнаһы, Көрәк мүчри ола һөкми-илаһи. Кечибдир мүддәинин иддәасы, Галыбдыр һакими-шәр'ин ризасы... Кәрәк әндазәји-тәгсимә кәлсин, Бу мизани-әдаләт бир дүзәлсин. Шәриәт әмри базичә көтүрмәз, Сизин разылығыныз бир веч битирмәз.

Заваллы шикајәтчиләр чарәсиз галыб горхуларындан сусур, тә'зим едәрәк разы олурлар. Гази hej пендирләри тәрәзијә гојуб чәкир вә каһ бирини, каһ о бирини, дишинә салыб јејир. Пендирләрдән кичик тикәчик галдығыны көрән икинчи шикајәтчи, газынын әтәјиндән тутуб зарыјыр, јалвармаға башлајыр:

> Бизи чох наүмид етмә, пешиман, Бу бир чүзви-гәлили ејлә еһсан.

Гази бу дәфә дә шикајәтчиләрин хаһишини јерә салмагла галмајыб онлары данлајыр, инсафсызлыгда иттиhaм едир, «Мән газијәм, јол кәсән, оғру дејиләм, бурда haвајы отуруб әдаләтин, harгын кешијиндә дурмамышам, муздсуз, мүфтә haммаллыг еләјирәм. Мәнә бу бир тикә пендири дә чох көрүрсүнүз?!»

.

Сизә harr e'тигади-саф версин. Дәхи билмәм тары инсаф версин...

Заваллы шикајәтчиләр кор пешиман әлләри гојунларында јола дүшүрләр...

Көрүндүјү кими, гази сурэти чох сәчијјовидир. О, инсафсыздыр, амансыздыр, ријакардыр, күнаһсыз шикајәтчиләрин башына бу чүр ојун ачан газиләрин сурэтини Шүкуһи һәјатдан көтүрмүшдүр. Белә әсәрләр Азәрбајчан әрәбијјатында реализмин көзәл иүмупәләридир.

Шүкуһинин аллегорик поемаларындап олан «Нәсиһәти-Чәлали» әсәриндә дә дини е'тигадлар донуна бүрүнүб халгы алдадан адамлар истеһза, пифрәт, лә'нәт һәдәфи едилир.

> Нэ шејхэм мәкр едәм эһли-чэһанэ, Чәкәм сәччадәми аби-рэванэ. Нэ заһид, мәкр илә халгы едәм рам, Әлимдә сәбһәји-сәдданәдән дам...

XIX әср Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатынын инкишафында, дилинин, образлар силсиләсинин биллурлашмасында, хурафатын фәлсәфи әсасларыны сарсытмагда, римузи ешгә гаршы инсан гәлбинин тәбии һиссләриндән доған дүнјәви ешги көзәл, тәшбиһләр вә фикир дөнүшләрлә чанландырмагда гијмәтли хидмәт көсгәрмиш шаирләрдән бири дә Әбүлһәсән Рачидир. Рачи өз дөврүндә дә мәшһур олмуш шаирдир. Онун да гәзәлләриндә дини вә дүнјәви мәһәббәт: заһид вә ринд, ешг вә мал-дөвләт кәскин бәдии контраст тәшкил едир:

> Күнчи-бәладә фикрин илэ лал отурмағы, Гәсри-беһишт, сөһбәти-һурајә вермәрәм. Haceh демә ки, ешги гој, ет симүзәр тәләб, Мән диними, сәнин кими, дүңјајә вермәрәм.

Рачи дә тез-тез Заһидин күфр сөјләдијини, јол аздығыны, инсана зөвг вә ләззәт верән дүнјәви һиссләрдән гачмагла ријакарлыг етдијини јазыр. Лакин өзүндәп әввәлки шанрләрин дә ишләмиш олдуғу бу мөвзуја чазпбәдар бир көзәллик вә мәлаһәт кәтирир: Дүнэн мејханэдэ көрдүм ки, бир Заһид ичир бадә, Дедим шүкри-худа, динә кәлиб бир кафәри-тазә.

Башга бир гэзэлиндэ о, јарын чамалыны, онун ашигэ мин-бир дастан сөјлэјэн күл үзүнү белэ гэсвир едир:

Артыр көз нуруну Гур'ана бахмаглыг, воли. Софћаји-рујунда көрмәк хатти-халын өзкәдпр.

Бу гәдәр ширин вә дузлу ше'рләр јазан, көзәли чүрбәчүр бојаларла вәсф етмәкдән, Заһиди каһ истеһза вә күлүшлә, каһ ачы нидаларла гырмачламагдан јорулмајан шаирин чох заман ағыр дүшүнчәләрә далдығыны, һәјатда раст кәлдији дөнүклүк вә вәфасызлыгдан кәдәрләндијини, һәјатын тәзадлары барәдә дәрин фикирләрә чумдуғуну, бу тәзадлардан бә'зән баш ача билмәдијини көстәрән ше'рләри дә вар:

> Имтаһан ејләдим, еј дил, һамы хубаны дүрүсг. Тапмадым бирчә нәфәр әһдилә пејманы дүрүст. Алы вар меһрү вәфанын өзү јох әнга тәк, Пәр ачыб девр еләдим аләми-имканы дүрүст.

Накам ешгин изтирабларындан, әһдү-пејманыны позан көзәлләрдән, амансыз һөкм едән шаһлардан вә онларын ган ахытмаға һазыр олан гошунларындан, ити гылынчдан вә баш кәсән чәлладлардан, үрәклә руһун тәзадларындан јорулмуш, онларын нә сәфасындан, нә дә чәфа кә әзабларындан баш ача билмәјән шаир, мәшһур «Нә ешг олајды, нә ашиг» ше'рини јазмышдыр:

> Нә ешг олајды, нә ашиг, нә һүсин-дилбәр олајды, Нә ајинә, нә сәфа, еј көнүл, нә чөвһәр олајды, Нә һүсн олајды, нә көнлүм, нә дәстә-дәстә бу зүлф, Нә шаһ, нә мүлк, нә бу фөвч-фөвч ләшкәр олајды. Нә күјш-јары гојуб халг едәјди мејли-беһишт, Нә шејх олајды, нә мәсчид, нә вәз'и-мүнбәр олајды...

Инсан һәјатынын, дин вә дүнја мәсәләләринин, тәбиәт һадисәләринин, мүхтәлиф тәригәтләрин, инам вә әгидәләрин шәрһиндә, күндәлик һәјатда, инсан мүпасибәтләриндә раст кәлдији зиддијјәтләр барәдә фәлсәфи дүшүнчәләр, онлары дәрк етмәк еһтирасы бир сыра шамрләримизин әсәрләриндә әкс олунмушдур. Бунлардан бири дә Мәһәммәд Әмин Дилсуздур. О, өз фәлсәфи фикри ахтарышларын, минбир чавабсыз суалларын јаратдығы дахили изтираблары белә ифадә етмишдир: Билмирәм, japәб, jенә гәлбимдә бу говға нәдир, Ахыри—өмрүмдә, бу башымдакы сөвда нәдир? Каһ чәкир дејрә, кәһи бүтханә, каһи мәсчидә, Билмәрәм мәсчид нәдир, дәјрү-кәлиса һәм нәдир? һәр нә кәздим мәсчидү мејханәвү бүтханәдә,

Билмәдим кимдир мүсәлман, кафәрү тәрса нәдир? Еј мәми хәлг ејләјән халиг өзүн имдад гыл, Галмышам валећ ки, бу дүја нәдир, үгба нәдир? Күндә јүз јол кафәр оллам, јүз јол иман истәрәм Билмәдим ки күфрү иман, каћ «бәли». каћ «ла» нәдир? Бирчә пнсаф ејлә, сән дә заһидн-бидин тәки, Бир белә һәр күндә наһаг вердијин фитва нәдир?!..

Беләликлә шаири дидиб-дағыдан әзаблы, мүшкүл дахили зиддијјәтләр бир сыра фәлсәфи мүддәаларла баглыдыр. Шаирә әзаб верән бу мүддәаларын догурдуғу суаллардыр: Бу динләр, тәригәтләр ајрылығы нәдир? һәјат вә өлүм нә демәкдир? Бири-биринә зидд фитва верән әгидәләр нәдир? Дилсузун да үрәјиндә, хәјалында гајнајан бу фикирләр, чохлу чавабсыз суаллар сһкамлара вә еһкамчылыға гаршы, ријакар заһидә гаршы гәзәбә чеврилир:

> Олса һәр кимдә рија јохду хәрабатә јолу, hијләвү ризгү ријанын јери мејханә дејил. Заһидин бахма кәләмдән јекә әммамәсинә, Мәсчиди гәсб ејләјиб габили-бүтханә дејил...

Заһидлијә, аскетизмә, тәркидүнја фәлсәфи көрүшләрә гаршы ринданә мотивләрин XIX әср Чәнуби Азәрбајчан шаирләринин истиснасыз олараг һамысынын јарадычылығында кениш әкс олунмасынын, бу мөвзуда саісыз hecaбсыз поетик әсәрләр јазылмасынын мүсбәт бир чәһәти олмушдур. Онлар мөвһуматы ачыгдан-ачыға рәдд етмәк үчүн, мүртәче көрүшлү хадимләрин маарифә, мәдәнијјәтә, гадын азадлығына гаршы, хүсусән XIX әсрин ахырларында XX әсрин әввәлләриндә күчләнмиш һүчумларына әкс һүчумла чаваб вермәк үчүн, мә'нәви зәмик јаратмышдыр. Һәтта мән дејәрдим ки, бунлар М. Ф. Ахундов материалист көрүшләринин формалашмасында бөјүк рол ојнамышлар. Бу чәһәтдән Лә'ли јарадычылығы хүсуси диггәтә лајигдир. Онун чох заман дәрәчәсини ашан, чылпаг һиссләри бајағы, еротик бојаларла тәсвир едән һәчвләриндә белә, мүртәче, хадимләр, чәһаләт, авамлыг, фанатизм тәнгид олунур. Бунлары өз варлығында тәчәссүм етдирәнләр абырдан салыныр. Бу һәчвләрлә јанашы «Јағыш» вә «Истидән шикајәт» кими

ширин сатира вә јуморла долу ше'рләри тәсадүфи һадисә дејил. Бу ше'рләр нечә дә тәмиз, мә'налы, ојнаг Азәрбајчан дилиндә јазылмышдыр:

> Бу јағыша дајанармы дәмирү даш көрүм, Галајды хејрин илаһи, гапында каш көрүм! Нә бағ галды, нә һасил, нә сәгф галды, нә бам. Бунун һарасыды рәһмәт, де, бир јаваш көрүм! Бу рәһмәтинди һәлә бәс нечә олур гәзәбин? Дәјәр бу зәһмәтинә вердијин мааш көрүм? Нә вермисән, јахамыздан бизим көтүрмүсән әл, Бу беш күн өмрү көзүм көрмәјәјди каш көрүм!

Лә'ли ади тәбиәт һадисәсиндән истифадә едәрәк мүхтәлиф мә'налы суаллар ортаја атыр. Инсанларын һәјатыны корлајан, онлары бири-биринә дүшмән едән ичтимаи зиддијјәтләр барәдә сөһбәт ачыр:

> Экәр сәнинди һамы мәзһәб, ихтилафы нәдир? Нәдир араја салыбсан бу иртищаш көрүм! Бу халгын әксори шамсыз јатыр гуру јердә, Буларынан өзүн ол бир кечә һәм аш, көрүм. Баһалыг илләр ачындан өләнләри көрдүн. Тапардылар оларын гырхы бир лаваш көрүм?..

Лә'ли дә Дилсуз кими чүрүк еһкамларын гәрар тутдуғу бүнөврәни, инсан фикрини боған зәнчири атәшә тутур: ахы чаһил, әвам көрүшләрин зиддијјәтләрини өртүб басдырмаг үчүн, инсан шүуруну чәһаләтдә, коркоранә инам һалгасында сахламаг үчүн еһкамчылар «һикмәтә әл апармаг олмаз, буна суал јохдур»—кими һөкмләр ујдурмушлар. Лә'ли буну нәзәрдә тутараг дејир:

> Нәдәнди һикмәтидән олмасын суал кәрәк, Бу һикмәтин мәнә бир сиррин ејлә фаш көрүм.

Ахырда Лә'ли усталыгла суфијанә, ринданә һикмәтә гајыдараг јазыр:

hәмпшә бадәји-вәһдәтдә мәст олан Лә'лн. Деди: бу халиги-јектајә бир долаш көрүм.

«Истидән шикајәт» сатирасы да ејни ширин, ахычы дилдә, көзәл мәчазлар вә халг ифадәләрилә јазылмышдыр. Еһкамчылығы лаға гојан, әлә салан, онун һөкмләринә истеһза илә долу олан бир сатирадыр:

> Де көрүм бир мәнә, худавәнда, Бу бәдән гургушумду, ја мисди?! Күрәханә дејил бизим мәнзил, Најә лазымды бу гәдәр исти?

Бизим ев Мәккә, мән әрәб дејилам, Әрәбистан дејил, бу Тифлисди. Шәһрә од јағдырыр, чөлү сојудур, Билмирәм бу нечә мүһәндисди? Истини ғышда вер ки, бәндәләрин, Чоху үрјану уру мүфлисди.

Лә'ли јер үзүнүн дә аллаһларындан горхмајыб. hалбуки бунларын гәзәби вә вердији чәза даһа амансыз иди. Лә'ли Иран тахт-тачында отурмуш «Гачар шаһларындан биринә» мүрачиәт едиб дејир:

> Миллэт дүшүб нэ атэшэ көр, сэн дэ дүшмүсэн.---Каһ дүббэ, каһи мәсхәрә, каһ тэлхэк сшгинэ. Вердин тамам садэлэрэ мәнсәби лэгэб, Сатдын һамы рәијәти бир көјчәк ешгинэ..

Мәһәббәт лирикасына вә антиаскетик поезијаја һәјати мәзмүн вә һисси реаллыг вермиш, ону халг ифадәләра, тәбин тәшбиһләр вә халг данышыг дили әсасында инкишаф етдирмиш шаирләр әлбәттә әдәбијјатымызда реализмин күчләнмәсинә, там гәләбәсинә іол ачмышлар. Лакин бу гэлэбэни о шаирлэр вэ јазычылар тэ'мин етмишләр ки, онлар даһа вачиб ичтимаи мөвзулары, чанлы инсан характерләрини, һәјати зиддијјәтләри јарадычылығын әсасына гојмушлар. Белә шаирләрдән бири дә Мәммәд Бағыр Халхалидир. О, әдәбијјата бир сыра јени мотивләр кәтирмишдир. Халхалинин дә гәзәлләриндә вә башга ше'рләриндә іухарыда көстәрдијимиз фикирләр, мөвзулар, образлар, тәшбеһләр силсиләсинә раст кәлирик. Әлбәттә, башга исте'дадлы сәнәткарлар кимп о да бу мотивләри тәкрар етмир, онларын бәдий ин'икасында өзүнө мәхсус формалар, ифадәләр вә образлар тапыр. Бунунла јанашы, Халхалинин әдәбијјата бөјүк хидмәти онун мәшһур «Сә'ләбијјә» јә'ни «Түлкүнамә» поемасыдыр. Бу аллегорик әсәрдә шаир о заманки һәјатын бир чох әһәмијјәтли мәсәләләринә тохунур, түлкүнүн мачәралары арасында «дүнја тәзадлары» илә мәшғул олур вэ о заманкы чәмијјәтдәки синфи ајрылыглары, зәһмәткеш адамларын ағыр күзәраныны тәсвир едир:

> Бирисинә мүјәссәр назү не'мәт, Бирнси ач, чәкир јүз мин әзијјәт. Бириси чијрәниб јағлы пловдан, Бириси дојмајыбдыр нани-човдан. Бири атлас туман кејмиш, дамахлы,

Биринин бир туманы вар, јамаглы... Бириси көк, дејирсән пәрвәридир, Бириси бир сүмүкдүр, бир дәридир. Бирисинин сөзү мат етмиш әгли, Бири јазмыш мәним тәк түлкү нәгли...

Зәһмәткешләрин, чәмијјәтин ашағы тәбәгәләринип һәјатыны, арзу вә истәкләрини әдәбијјата кәтирмәк әлбәттә, тәсадуфи дејилди: XIX әсрин икинчи јарысында бутун Русијада, о чумләдән Шимали Азәрбајчанда, пролетар мәркәзинә чеврилмиш Бакы шәһәриндә фәһлә син финин күчләнмәси, онун мүбаризәсинин шиддәтләнмәси илә әлагәдар иди. Үмумијјәтлэ бу дөврдә әдәби әсәрләр даһа артыг һәјата јахынлашыр, зәманә илә даһа артыг багланмаға үз гојур, бүтүн халгы ајылтмаға чалышыр, онун азадлыг вә тәрәгги јолундакы мүбаризәләринә көмәк едән һәрәкатлары алгышлајыр. Бу чәһәтдән һаггында чох аз шеј мә'лум олан вә аз әсәрләри әлдә едилмиш Сејид Рза Сабирин «Әкинчи» гәзетинин редактору, һәсәнбәј Зәрдабијә ше'рлә јаздығы мәктуб чох мараглыдыр. Сабир һәрарәтлә «Әкинчи»нин мөвгејини, мәрамыны, мәгсәдләрини алгышлајыр. Синә вә зәнчир вурмаг, баш јармаг кими ћаллары тәнгид етдији үчүн Зәрдабијә һүчум едәнләри писләјир. Мә'лумдур ки, беләләринә гаршы биринчи чыхыш едиб, һәсәнбәј Зәрдабинин мүдафиәсинә галхан Сејид Әзим Ширвани олмушду. Сабир дә ејнән Сејид Әзимин чәбһәсиндә дүрүр, рүс дили тә'лиминин әлејһинә чыханлары писләјир, онларын ахырда чаћанда авара галачагларыны сөјләјир. Сејид Әзим Ширванини исэ мэһэббэтлэ тэ'рифлэіиб «шуэранын Әмиру Солтаны, мә'рифәт тахтынын Сүлејманы» адландырыр. Бир сөзлә, бу мәктуб ишыглы руһдадыр, шөвглә халгы маарифә, мәдәнијјәтә «Әкинчи»нин дедији јолла кетмәјә чағырыр.

XIX әср әдәбијјатында бөјүк јер тутан, мөвзу данрәсини јени мотивләрлә зәнкинләшдирән, формада јениликләр јарадан гүдрәтли шаирләрдән бири дә һидәчилир. Онун ше'рләриндә никбинлик руһу һакимдир. О, зүлмүн, залимин јыхылачағына инаныр, кәләчәјә инам бәсләјир:

> Көнүл, дарыхма, гэм етмэ ки гэмкүсар кэлэр, Бу рузикар кечэр, јахшы рузикар кэлэр. О шаһки дүшмәнә сатды рәијјэти көрдүн, Нечә әчәл охуна сынәси дүчар кәләр.

Шаир бу инамдадыр ки, зүлм вә пислик әвәзсиз галмаз, бир күн әвәзини алар, шәрин вә јарамаз әмәл саhибләринин мүтләг бир күн чәзасыны алачагына әдаләтин гәләбәсинә инам бизим һуманист классик ирсимиздән кәлән јүксәк кејфијјәтдир. Фүзули дејирди:

> Зәманә ичрә мүчәррәбдир интигами-заман, һәмишә јахшыја јахшы верәр, јамана-јаман...

Бу фәлсәфәјә гане олан һидәчи фикри үмумиләшдирир.

Бәбәм, ситәм еләмә халга, рәһм өзүнә, О кәски зүлмү едәр өзкәјә—едәр өзүнә. Әкәр тапылса вәфа бир нәфәрдә, гәдрини бил, Бу бир нәфәр о вәфасызларын дәјәр јүзүнә.

Өзү тәмиз вә догручул олан һидәчи дүзкүнлүјү, догрулуғу, тәмизлији, инсанын ләјагәти һесаб едир, уча гијмәтләндирирди. Ејни заманда о зәманәсиндә дүзлүјүн, дүз адамларын аз тапылдығындан шикајәтчи иди:

> Бу күн сөзү, өзү дүзкүн экэр тапылса мәнәм, Бу сөз дејил, мән өзүм бу сөзүмдә бирһанәм. Мәнәмки, меһрү вәфа мәсләкиндә саларам, Мәнәмки, сидгү сәфа кишвәриндә солтанәм. Мәнимлә чох отуруб дурдулар, дүшүнмәдиләр, Ки мән кимә көрә авареји-бијабанәм. Әгиллијәм, дәлијәм мән, писәм әкәр, јахшы, Елә бујамки варам, адәми-рија дејиләм...

hидәчинин «Әфсанә» адлы ојнаг поемасы мәзмунун долғунлуғу, бәдии форманын дәринлији илә тә'сирли вә мараглыдыр. Бурада шаир халг әдәбијјатындан фајдаланмыш ше'римиздә диалог (мүкалимә) үсулунун көзәл нүмунәсини јаратмышдыр.

> Саги кәтир! —Нәји? —Белә ол ганә дөнмүшү! -Вер бир дадым! –Нәдән? —Белә ол зәһримаридән! -Бир сөз дејим. —Бујур! -Мәни хар еләди гүрүр! -Салды мәни бу кибр –Нәдән? -Игтидаридән! —Јохлуг на пис олур, —Бэли, мүфлис хәсис олур. -Пулсуз бахар никарына, — hардан? -Кәнаридән!..

«Әфсанә»дә вә үмумән һидәчинин әсәрләриндә ибрәтамиз, мүдрик, тәрбијәви фикирләр вә образлар күчлүдүр. О, инсанын, хүсусән кәләчәк нәслин тәрбијәсинә бәјүк әһәмијјәт верир:

> Ушағы пис өјрәтмә, өјдүрмә чох, hәр ол ким ушағын өјүр, әгли јох, hәр ол кәс ки өз оғлуну өјдүрүр. Атасын өләндән сонра, сөјдүрүр.

hидәчи әмәји, зәһмәти, сә'јкарлығы јахшы тәрбијәнин вачиб, зәрури үнсүрү кими тәрәннүм едир:

> hәр ол истәjә чүз'и-инсан олар, Кәмалә jетә, рәф'и-нөгсан ола, Кәрәк чарәси jox, чәфаjә дөзә, Өзүндән фәрагәт үмидин үзә.

XIX әср Чәнуби Азәрбајчан поезијасынын көркәмли нүмајәндәси Рза Сәрраф мәһарәтли сөз устадлығы, зөвгүнүн инчәлији, сөзүн көзәллијини, ләтафәтини дәриндән дујмасы, сиррләринә бәләдчилији илә сечилир. Мәһәббәти көјдән јерә ендирмиш, көзәлләримизи һәрарәтлә, мәһарәтлә тәсвир етмишдир:

> Гара көзүндә, көзәл, гәсди-чан әламәти вар, Бу чан онунду, гој алсын, мәнә нә һачәти вар? Мәламәт етмә мәни мүддәи, утан тарыдан, Бу ешг, ешги-мәчази дејил, һәгигәти вар. Мәним никарымы ашыг көзүндә көрмәмисән, һәмин бу гәдр ешидибсән көзәлди, шөһрәти вар. Зәбани-һал илә һалымдан етмишәм һали. Чох әһли-һалыды јарым, гәрибә һаләти вар. О гәдр мән ону чох истәрәм үрәк долусу, Онун мәнә бирә јүз мин елә мәһәббәти вар...

Бирчә «haл» кәлмәсини нечә дәфә нечә мә'нада ишләтмәсиндән hәлә Сәррафын сөз сеhиркары олдуғуну демәк олмаз. Лакин белә hаллар онун әсәрләриндә тәсадүфи надир hадисә дејилдир:

> Үзүм сујун үзүм сујундан өтрү су кими төкдүм, Хочаләтдән суја дөндү меју мејханәләр јанды. Бәла сәһрасы олчаг мәскәним бир аһ чәкдим ким Тутуб сәһралар од сәһранишин виранәләр јанды...

Сәрраф она көрә сөзләрдән ифадәләрдән белә мәһарәтлә истифадә едир, охучу үрәјинә тә'сир көстәрә билир ки, онда дәрин фикир вар, һиссијјаты көзәл вә чошғундур. Мәһз бу сәбәбдән сөзләри мирвари кими бир-биринин ардынча дүзә билир:

> Бу сыныг синэмэ вурдун нэ көзэл сэнки-чэфэ, Евин абад ола виранэни тэ'мир елэдин. Су кими ганымы төкмэк деји мэнзурун эхор, О гэлэм гашыны әјдин, иијэ шэмшир елэдин? Элими гојдун үрэк башына сэн бир охунан, Икисин бир јерэ тикдин икини бир еләдин...

> > 5

Чәмијјәтдә демократик һәрәкат, фикир азадлығы уғрунда мүбаризә күчләндикчә реалист нәсрин инкишафына шәраит јаранмышдыр. Бүтүн халглар арасында та гәдим заманлардан нағылларын, рәвајәтләрин, һикмәтамиз афористик ифадәләрин кениш јајылмасы башга сәбәбләрлә јанашы, инсанын бәдин нәсрә олан мә'нәви еһтијачыны да көстәрир. Ичтимаи инкишафын мүәјјән иилләсиндә бу еһтијач даһа да күчләнир. Феодализмдән дикәр чәмијјәт гурулушларына кечид дөврүндә исә һәјати мәзмунлу нәср әсәрләринә тәләб даһа да артыр.

Азәрбајчан әдәбијјатында јүз илләрлә поезија һаким жанр олмуш, өлмәз классик сәнәткарлар јетирмиш вә дүнја әдәбијјаты хәзинәсинә гијмәтли ше'р инчиләри вермишдир. Бунунла белә, орта әсрләрдә дә бизим әдәбијјатымызда нәсрин мүәјјән нүмунәләри јаранмыш, халг дастанларында исә о һәлледичи жанр олараг мејдана чыхмышдыр. «Короглу» кими гәһрәманлыг дастанларында күчлү реалист сәһнәләр вар, һәјат вә тәбиәт мәнзәрәләри, гәһрәманларын дахили һәјәчан вә һиссләри һәгигәтә ујғун шәкилдә тәсвир едилир. Бу кејфијјәтләр нәсримизин сонракы инкишафында мүсбәт рол ојнамышдыр.

XIX әсрдә Азәрбајчан нәсринин тамамилә јени сәһпфәси ачылмышдыр: көһнәлији, хүсусән феодал-задәкан тәбәгәләрин һәјатыны, әхлаги көрүшләрини чидди тәнгид едән, халгы маарифә, елмә, билијә чағыран әсәрләр јаранмышдыр. Бу әсрләрдә бир гајда олараг бәј вә хан балалары, варлылар амансыз, јекәбаш көстәрилдији һалда, ашағы тәбәгәләрин нүмајәндәләри—шәһәр вә кәнд зәһмәткешләри тәмиз үрәкли, хејирхаһ, мүсбәт адамлар кими тәгдим олунур.

Исмајыл Гутгашынлынын «Рәшид бәј вә Сәадәт ханым»ы, Бакыхановун «Китаби-Әскәријјә» һекајәси, Мир-

зэ Фэтэли Ахундовун «Алданмыш кэвакиб» вэ Чэлил Мәммәдгүлүзадәнин «Данабаш кәндинин әһвалатлары» хејли сонралар ишыг үзү көрмүш олдугларына вә ја башга дилдә чап едилдикләринә бахмајараг, онларын hәлә о дөврдә әдәби инкишафа тә'сири инкар олунмаздыр. Әввәла, о әсәрләрин јазылмасы, мәзмуну, ирәли сүрдүјү фикирләр шифаһи олараг јајылыр вә өз ишини көрурду. Икинчи дә ки, о әсрдә зијалы, маарифпәрвәр адамлар о гәдәр аз иди ки, бири-бирилә чох чанлы әлагә сахлајыр, јазышыр, сораглашыр, марагланырдылар. Тә'сирләрдән данышаркән іухарыда дедијимиз бир хүсусијјәти әсла унутмаг олмаз. Чәнуби вә Шимали Азәрбаічанда јашајан әһали бир-бирилә даими әлагәдә иди. Иран-рус тичарэт вэ гоншулуг мүнасибэтлэри дэ бунун үчүн элверишли шәраит јарадырды. Тәсадүфи дејил ки, Иран Азәрбајчаны шаир вә јазычыларынын чоху Бакыда, Тифлисда, Нахчыванда, Канчада, Шамахыда олмуш, hәтта Русија шәһәрләрини көрмүш, кәзмиш, орада јашамышдылар. Бүтүн бунлар ичтимаи һәјатын бир чох саһәләриндә, әдәбијјат вә сәнәт аләминдә гаршылыглы әлагә вә тә'сирә јол ачыр, гүввәтләндирирди.

Анти-феодал, маарифчи, демократик нәсрин XIX әср Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында јаранмасы вә инкишафында бу амилләр бөјүк рол ојнамышдыр. Демократик чәнуб нәсринин ән көркәмли нүмајәндәләри Рүшдијјә, З. Марағаји вә М. Талыбовдур.

Рүшдијјә маарифпәрвәр адам олмушдур. О, чәнубда ағыр шаһ зүлмү вә ана дилинин тә'гиби шәраитиндә мәктәб ачмагла, Азәрбајчан дилинин тә'лиминә бөјүк диггәт вермәклә, бу дилдә илк дәрс китаблары јаратмагла халгын маарифи вә мәдәнијјәти гаршысында унудулмаз хидмәт көстәрмишдир. Рүшдијјә ушаглар үчүн јаздығы әсәрләринин мөвзусуну халгын кениш фолклорундан алырды. Тәртиб етдији дәрс китабларына да фолклор нүмунәләри дахил едирди.

Азәрбајчан әдәбијјатынын ән гијмәтли әсәрләриндән бирини «Ибраһим бәјин сијаһәтнамәси»ни Зејиалабдын Марағаји јазмышдыр. Әсәр гәһрәманын сәфәр заманы көрдүјү, раст кәлдији һадисәләрин, адамларла көрүш вә сөһбәтләринин тәсвириндән ибарәтдир. Гәрб әдәбијјатында Монтескијонун «Иран мәктублары», рус әдәбијјатында Радишшевин «Петербургдан Москваја сәјаһәт» әсәрләри кими, «Ибраһим бәјин сәјаһәтнамәси» дә чох

марагла охунур вә кәскин ичтимаи-сијаси мәсәләләрә тохунур. Иранын феодал һәјатыны, һаким даирәләри, фанатик дин хадимләрини сәрт тәнгид едир, јери кәлдикчә, башга өлкәләрлә хүсусән гәрб өлкәләрилә мүгајисәләр апарыр, бир сыра маарифчилик идејалары ирәли сүрүр. Чанил, кобуд һакимләрин заһири дәбдәбә вә тәнтәнәси, өз башына һәрәкәтләри, чамаатын ән ади һүгугларыны тапдаламасы, зоракы, ганунсуз, гајдасыз иши, күнаһкарлары ганунсуз мүһакимә үсули гәһрәманы һејрэтэ салыр. «Бу бэдбэхтлик анчаг Ирана вэ иранлылара мәхсусдур. Јер үзүнүн һеч бир нөгтәсиндә һакимләрин бу чүр һакимијјәти вә дәсткаһы јохдур. һакимин ихтијараты вә мәһкумун вәзифәси һәр јердә мүәјјәнләшдирилмишдир. Тәкчә бизим Иранда биз бәдбәхләр бир овуч фиронларын вә нәмрудларын һававу һәвәсинин әсири олмушуг. Онлар бизим малымыз, чанымыз вә намусумуз ћаггында нә чүр һөкм версәләр ичра олуначаг. Һеч кәс дә онлардан бу һагда бир сөз соруша билмәз вә онлары heч бир идарә мәс'улијјәтә чәлб едиб чәзаландыра билмэз. Бизим шикајәтимизә гулаг асан тапылмаз. Сәсимиз бир јана чатмаз».

«Ибраћим бәјин сәјаһәтнамәси» ади, садә зәһмәткешләри адам јеринә гојмајан, халга зүлм едән һакимләри, феодаллары, фанатик руһаниләри амансыз тәнгид атәшинә тутур, онларын вәһши, надан, јарамаз һәрәкәтләрини, ејбәчәр дүшүнчә вә фикирләрини көстәрән сәһнәләрлә долудур.

Ејни тәнгиди руһу биз Азәрбајчан әдәбијјатынын көркәмли нүмајәндәси, мүтәфәккир јазычы Әбдүррәһим Талыбовун әсәрләриндә көрүрүк. Талыбов да Иранын феодал үсул-идарәсинин һакимләрини, мүртәче ағалары, дини фанатизми шиддәтли тәнгид едир. Онун әсәрләриндә зәһмәткешләр даһа һәрарәтлә мүдафиә олунур. «Елм јүклү ешшәк» адлы аллегорик романында Талыбов «Ашағы тәбәгәләрә сәдәмә јетирән адамлары» писләјир, зәифләрә күч көстәрәнләрин мә'нән рәзил олачагларыны јазыр: «Башгалары илә тәкәббүрлә, гүрурла, ловғалыгла вә хүдпәсәндликлә рәфтар едән мүстәбидләрә мәзлум сајдыглары адамлардан даһа артыг мә'нәви зәрәр јетишәчәкдир»—дејир.

Талыбов бир сыра романларын вә сосиоложи мәсәләләрә аид елми әсәрләрин мүәллифидир. Онун «азадлыг барәдә» әсәриндә истибдад үсули-идарәсинин халг үчүн нә гәдәр дөзүлмәз вә әзаблы олдуғу, демократик гурулушун үстүнлүкләри барәдә мараглы мүлаһизәләр вар.

Истибдадын јарамазлығы, Иран шаһлығынын феодал ичтиман гурулушунун дахили позғунлуғу, мәмләкәти сојуб таламасы, һүдудсуз тамаһкарлар вә сојғунчулар олан дөвләт гуллугчулары Мирзә Аға Тәбризинин драм әсәрләриндә тәсвир олунмушдур. Әлбәттә, бу јазычыларын һамысы Мирзә Фәтәли Ахундов әдәби мәктәбинин, материалист вә реалист көрүшләринин тә'сирилә јетишмиш, онун јарадычылығындан, нәзәри фикирләриндән илһамланмышдылар.

Мирзә Аға Тәбризинин «Әшрәф ханын сәркүзәшти» әсәри шаһ сарајыны онун баш вәзирини, фәррашыны, hecaбдарыны сәһнәіә чыхарыр, онларын јарамаз әмәлләриндә, сөзләриндә, ишләриндә даима «ә'ла һәзрәти һу-мајунун» өзүнү чанландырыр. Иран әјаләтләриндән биринин ћакими Әшрәф хан Теһрана әјаләтин малијјә ишләри барәдә һесабат вермәјә кәлмишдир. Шаһдан тутмуш баш вәзирә вә бүтүн ашағы гуллугчулара гәдәр һамы ондан пул, рүшвэт, бәхшиш көзләјир. һесабатыны гәбүл етмирлэр, мин бәһанә илә сүрүндүрүрләр. Үзүнә күлә-күлә, «бәли, бујурун, ихтијарыныз вар»-дејә-дејә иши KCчикдирир, нәһајәт ачыгдан-ачыға «вер, вер, вер!»-дејиб дурурлар. Әлдән дүшмүш, чана кәлмиш Әшрәф хан дејир: «Илаћи, өзүн бу адам јејәнләрдән мәнә ничат вер! Кәл сәнә бүнлардан дастанлар сөјләјим! Бу нә дөвләтдир, бу нә гапыдыр?!-шулух, harr hecaбсыз, башыны көтүр гач! Аллаһ, аллаһ адамы јемәк истәјирләр!»

...Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты XIX әсри бу тәнгиди руһла маарифә, мәдәнијјәтә, азадлыға һәрарәтли чағырышларла јола салырды. Јени күләкләр көһнә күләкләрә күч кәлмәјә башлајырды. Чәнуби Азәрбајчанын фолклорунда да бу руһ һисс олунурду.

> Ишим дүшдү диванэ, Ахыр ки, кэлдим чана. heч заман бел бағлама, Бир надана, бир хана...

Халгын һәјатыны, зөвгүнү, истәкләрини, арзуларыны әкс едән бајатылар, гошмалар, нағыллар, дастанлар да јаранмышдыр ки, онлары топламаг, чап етмәк, өјрәнмәк, әдәби-елми фикрин вачиб мәсәләләриндәндир.

> МИРЗӘ ИБРАҺИМОВ Республиканын халг јазычысы, академик

І Һ И С С Ә

ШЕ'РЛӘР

Әндәлиб Гарачадағинин һәјаты барәдә јеканә мәнбә онун «Лејли вә Мәчнун» поемасынын башлэнғычында өзү һаггында вердији мә'луматдыр. Бу мә'луматдан шаирин Чәнуби Азәрбајчанын Гарачадағ маһалынын Әһәр гәсәбәсиндә јашадығы, сонра да Јеревана кетдији ајдын олур.

Шаир, вәтәндән кетмәсини кәич јашларында бир көзәлә вурулуб узун заман севки изтираблары чәкмәси илә изаһ едир.

Гарачадағи һәјатынын чох һиссәсини мүхтәлиф ханлыгларда «Мирзәлик» етмишдир. Әһәрдән чыхандан сонра исә бир сыра шәһәрләри кәзмиш, нәһајәт Јереванда сәрдар һүсејнгулу ханын јанында мирзәлик етмишдир. 1830-чу илләрә гәдәр мирзәлик етдијини көстәрән бир гәсидәси дә вар.

Сәнәткарын доғулдуғу вә вәфат етдији ил мә'лум дејилдир.

әчәб-әчәб

(Мүхәммәс)

Көрдүм Әһәрдә бир күли-рә'на, әчәб-әчәб! Чәлладү чанситанү дилара, әчәб-әчәб! Олмуш нишани-һүсн һүвејда, әчәб-әчәб! Салмыш чаһанә шуришү говга әчәб-әчәб! Вәһ-вәһ, нә хош имиш бүти-зиба, әчәб-әчәб!

* * *

Ол бивәфа гылыр нә гијамәт гијамәти, hәр бахыш илә мәһв едир әһли-сәламәти, Биллаһ јүзүнүн јенә вар чох әламәти, hәр дилшикәстә ким, көрүб ол сәрвгамәти, Фәрјад чәкди, сөјләди: бәһ-бәһ, әчәб-әчәб! Гылдын дүчар вәслә, фәләк, бивәфаләри; Еј бивәфа, јолунда нә чәкдим чәфаләри. Кәтдин бәлалы башыма јүз мин бәлаләри, Тәрк ејләдим рәфигләри, ашиналәри, Олдум гәрибү бикәсү тәнһа, әчәб-әчәб!

* * *

Пәжмүрдә гылды сәрсәри-ғәм новбаһарымы, Әјјами-һичр әлимдән алыб ихтијарымы, Кәсди фәраг риштеји-сәбрү гәрарымы, Бидәрдләр ешитди мәним аһү зарымы, Тә'н илә гылдылар нә тамаша, әчәб-әчәб!

* * *

Еј Әндәлиби-күлшәни-һичранү дәрдү гәм, Чөври-бәлакәшидеји-дөвранү бәхти кәм! Көз јашыны күлаб кими төкмә дәмбәдәм, Мүшкүлкүша әмири-әрәб, хосрови-әчәм, һәлл ејләсин бу мүшкүлү мөвла, әчәб-әчәб!

* * *

ГӘЗӘЛ ВАР

Сәркәштә көнлүмүн јенә мин мүддәасы вар, Говғалы башымын нә бәлалы бәласы вар. Бир дәм шикәстә көнлүм ачылмаз, сәбәб нәдир? Кәл көр зәманәнин јенә бир мачәрасы вар. Намеһрибани көркәзиб, агјар илән кәзәр, Јарәб, кимин бу тәрзлә бир бивәфасы вар?! Сәррафи-әгл лә'ли-ләбин мүштәрисидир, Чан нәгдини нисар гылыбдыр, бәһасы вар. Вәһм ејлә, тәрк гыл белә севданы, еј фәләк, Ким, бир хәтәрли мәрһәләдир, чох чәфасы вар. Тәнһа билиб вүчудума гәсд етмә, еј көнүл, Јүз мин бәлаји-дөвр кими ашинасы вар. Еј Әндәлиб, налеји-бичадән әл көтүр, Кәл көр, бу күлшәнин нә әчајиб сәфасы вар.

ДҮШҮБДҮР

Санеи-гудрэтдэн сијэћ халларын, Аризиндә нә зинданә дүшүбдүр. Бириси һәбәшдир, бириси һинду, Бәд әмәлләр хош мәканә дүшүбдүр. Әзизим нә мәканы. Деһганын нәм әканы, Ешгинин аварэси. Нә јери нә мәканы? Ашигнэн эввэлдэн. Једијин нәмәк һаны?... Гашларын фитнәдир, көзләрин чаду, Хәдәнки-мүжканын мәнә тутду ру, Кәлиб чан алмаға кафәри-бәдху. Вер нәсиһәт бәд күманә дүшүбдүр. Әзизим бу күманы, Дәрс оху беку мә'ни, Фәрағында көнлүмүн, Јох иди, бу куманы. Чәкмәз һүснүн сүрәтин, Кәлсә ики іуз-Мани*.

көрүнәр

Ај силкиниб кедән јашылбаш сона, Сәндә тәр чығалар, телләр көрүнәр.

* * *

Ашиг олан сәнин кими шәһбаза, Мәнимгәк рүсваји-елләр көрүнәр. Јар јарын јолунда кәрәк нејләјә? Башын, чанын, елин гурбан ејләјә. Мејлин верән сәнин кими Лејлијә, Мәчнун тәк мәскәни чөлләр көрүнәр.

* * *

Кедән, кетмә, бир бәри бах, ај кедән, Көзүм дојмур сән тәк көзәл кимсәдән, Kah јахандан шө'лә верир ағ бәдән, Kah олур ки, назик әлләр көрүнәр.

^{*} Сонунда улдуз (*) ишарэси гојулан мисра во бејтлар китабын ахырында шарћ едилмишдир.

* * *

Охлајыбсан мәни, еј зиба сәнәм, Нә һасил, гојмурсан јарама мәлһәм, Кечә чанан илә олурам һәмдәм, Сәһәр јастығымда күлләр көрүнәр.

* * *

Ешитмәсән Әндәлибин аһыны, Тутарсан бир јоллуг рәсми-раһыны, Сидгилә чағыррам шаһлар шаһыны Көр нечә туфанлар, селләр көрүнәр.

ЗИЈАЛАНЫБДЫР

Бүрчи-ләтафәтдән олуб һүвејда, Јенә меһри-рүхун зијаланыбдыр. Һәр көрәндә рә'шә дүшүр чаныма, Мәстанә көзләрин шәһлаланыбдыр.

* * *

Вәһ-вәһ, нә көзәлсән, шухү назәнин, Чәбинин мүнәввәр, зүлфүн әнбәрин, Ләбин күл гөнчәси, бухағын нәсрин, Јанағын лалә тәк һәмраланыбдыр.

* * *

Белә тәрк ејләмәз севән севәни, Сәни танры јаддан чыхартма мәни! Һаг билир ки, нечә севмишәм сәни, Сәрим зүлфүн кими севдаланыбдыр.

* * *

Јар, меһрини мәндән кәсибсән јенә, Мәрһәмәт нәзәрин салмырсан мәнә, Башын үчүн, сәни севән кимсәнә, Мәчнун кими халга русваланыбдыр.

* * *

Бағи-ләтафәтдән кәл ејлә күзәр, Сәрв көрсүн гәддин, өвч етмәсин сәр, Күлшәни-һүснүнә гыланда нәзәр, Пәришан Әндәлиб нәваланыбдыр. Мәним әрзи-һалым бир тәриг илә, Сөһбәт салыб назлы јарә дејән јох, Һичран одун салды мәни ајагдан, Јанды көзәл чисмим нарә, дејән јох. Ешг атәши чанда чәкиб зәбанә, Ашиглијим мәшһур олду чәһанә. Пүнһан сахламагдан јетишдим чанә, Инди вуруб ашыкарә, дејән јох.

* * *

hалым, hөкумәтли, дөвләтли, маллы, Габағында гуллары, шәһләли, шаллы, Бир мина кәрдәнли, бухағы халлы, Сијәh сачлы күлрүхсарә, дејән, jox. Еj үзү күл, боју сәрвү сәнубәр, Вәсфин ејләмишәм дилимдә әзбәр. Билмәм нә сәбәбдән јеканә көвһәр, Јетишмәди хиридарә, дејән jox.

* * *

Бир күл үзлү јара ашигәм, ашиг, Бир ширинкөфтара ашигәм, ашиг. Мән дә бир никара ашигәм, ашиг. Әндәлиб тәк күл'үзарә дејән јох.

кәлин

Сарбанларда бир көзәлә туш олдум, Бәнзәр бир алычы шаһбазә, кәлин. Гыз-кәлин чох көрдүм дүнја үзүндә, Јетмәдим сәништәк мүмтазә, кәлин!

* * *

Ај үзүн көрәндә дөндүм һилалә, Рәнким учду, дүшдүм бир өзкә һалә. Ајинә тәк сејгәл вуруб чамалә, Күл дәстәси кими тәр-тазә, кәлин!

* * *

Баш бағлајыб сүрмә чәкибдир көзә, Чајран баласы тәк үз гојуб дүзә, Кәр јол азыб тәшриф кәтирсән бизә, Башым үстә, кәлләм пишвазә. кәлин! Еј мәлаһәт каны, һәја мә'дәни, Кәрәм тәк одуна јандырдын мәни*. Өмүр сәрф ејләјиб тапардым сәни, Аллаһ бәла версин ганмазә, кәлин!

* * *

Таги-әбруларын—меһраби-мәнбәр, Бу күлшәни көрән кә'бәдән дөнәр, Гиблә дәркаһына һәр шамү сәһәр, Мәлаикләр кәләр намаза, кәлин.

* * *

Јыхыбсан евими гашү көз илән, Јандырыбсан кабаб бағрым көз илән. Мәдһ ејләрәм сәни беш бәнд сөз илән, Саллам Ираванда авазә, кәлин!

* * *

Ағлым гачыб, сәни көрәндән бәри, Сәһралара дүшүб олмушам дәли, Пајызын ахыры, гышын әввәли, Кәтдин Әндәлиби пәрвазә, кәлин!

ДАНЫШ

Доланым башына, олум гурбанын, Ала көзлү јарым, инди де, даныш! Биллаһ сәнә гурбан олмагдыр пешәм, Јохдур мәним өзкә карым, де, даныш!

* * *

Чәмхәм илән сојунмағын, јатмағын, һәрдәм көзүн гыјыб, гашын атмағын, Ширин-ширин назү ишвә сатмағын, Әлдән алыб ихтијарым, де, даныш!

* * *

Еј кани-мәлаһәт, мә'дәни-һүнәр, Шәм'и-вәчһин салыб чаныма шәрәр, Бәски, ешг атәши олуб шө'ләвәр, Нә сәбрим вар, нә гәрарым, де, даныш! * * *

Зүлмәти-һичриндә кечмишәм чандан, Дөнмәрәм сәнин тәк нури-чаһандан, Сән мән илә кәмлүтф олан замандан, Гара кечир рузикарым, де, даныш!

* * *

Бир бүлбүл охурду күл будағында: — Кәрәк сәбр ејләмәк јар фәрағында. Әндәлибәм, гышын белә чағында— Сәнсән мәним күл'үзарым де, даныш!

* * *

халларын

Рүхсарә нөгтәни вачиб билмиш ол гарә халларын, Онунчүн мәнзилин салмыш тәһти-рухсарә халларын. Бириси әнбәри-әшһәб, биридир зинәти-гәбгәб, Кәр охшатсам олмаз әчәб мишки-татарә халларын. Бәсани-хәсми-биканә гәсд едибләр ширин чанә, Олмуш дами-зүлфә данә јенә мәккарә халларын. Әндәлибәм пәршикәстә, дил пәришан, көнүл хәстә, Кәлмәк үчүн гәбрим үстә кејинмиш гарә, халларын.

ачмыш

Бу күн бир шухи-күлчөһрә јенә үздән нигаб ачмыш, Ки, куја сәмти-мәшригдән үзүнү афитаб ачмыш. Вериб түрки-сијәһмәстин көнүл шәһрини јәғмајә, Санарсан мүлки-Иранә әлин Әфрасијаб ачмыш*. Кәлиб јар илә көфтарә, бу күн ол шухи-нушинләб, Ики јагути-әһмәрдән нә рәхшанә инаб ачмыш?! Синә бәстәр, мәмә балин, лиһафи-зүлф пурчиндир. Үзүнә түрки-сәрмәстин, нә рәнкин рәхтихад ачмыш?! Узүнә, зүлфи-пүрчиндир, салыбдыр Әндәлиб, ол күн Вә ја күлзари-чәннәтдә, пәрин мискин гүраб ачмыш?!

АЈ МӘДӘД

Саги, бир бадә вер, кечди— Баһар, ај мәдәд, ај мәдәд! Сәрхошам өлдүрүр, мәни— Хумар, ај мәдәд, ај мәдәд!

Ешг атәши дүшсә чана, Рәхнәләр салар имана, Бағладыр Шејх Сән'ана— Зүннар, ај мәдәд, ај мәдәд!

Көрүн бу намеһрибаны, Апарды ағлы, иманы, Етдији әһди, пејманы— Данар, ај мәдәд, ај мәдәд!

Нејләјим мән бәхтигара, Дүшдүм вәтәндән авара, Чаным атәши-рүхсара— Јанар, ај мәдәд, ај мәдәд!

Әндәлиби-пәришанам, Јај гашларына гурбанам, Мүбтәлаји-зимистанам, Күлзар! Ај мәдәд, ај мәдәд.

Зүлфүн

Ејләјибдир чох чәфалар, Мәни-бинәвајә зүлфүн. Инчидиб, салмыш өзү тәк, Нә узун севдајә зүлфүн!

Дөнүб бир султани-сәдрә, Тәкјә рермиш маһи-бәдрә, Тә'н ејләр лејләтүл-гәдрә, Һәм шәби-јелдајә зүлфүн*.

Олма ешг әһлинә гатил, Чаһил, сән гәдри-гијмәт бил, Нечә ки, көјләрдән гәндил— Асмыш кәлисајә зүлфүн. Сәнсән, еј шаһларын шаһы, Ешг әһлинин гибләкаһы, Бағышларлар һәр күнаһы, Тутса әл дуајә зүлфүн.

СӨЈЛӘ КӨРҮМ

Сөјлә көрүм, олум дилин гурбаны. Нәдән вәфа ејләмәдин играра?! Вахт икән ашигә етмәдин хәбәр, Бәлкә ејләјәјди дәрдә бир чара. Әзизим, дәрдә чара, Дурмушам, дәрдә чара, Ел билән тәбиб кәрәк— Ејләјә дәрдә чара. Чарәсиз хәстәләрә Булунур дәрдә чара.

* * *

Горхурам әғјара оласан һәмдәм, Гәдрини билмәјә дил билмәз адәм. Ашиг кәрәк ләһзә-ләһзә, дәмадәм— Чан гурбан ејләјә сән тәк никара. Әзизим, никара бах, Нәгшә бах, никара бах. Ганымы күлләр алыр, Етдији никара бах. һәсрәт галан көзләрим Дојунча Никара бах! * * * Сән тәрк ејләјәли әһдү илгары, Галмајыб көнлүмүн сәбрү гәрары. Сәнин кими ала көзлү никары, Танры нәсиб ејләмәсин әғјара.

> Әзизим, әғјарилән, Бајғулар әғјар илән. Көрүм баша кетмәсин, Сәнинки, әғјар илән. Нечә көрсүн көзләрим Кәзәсән әғјар илән?

> > * * *

Нечә рәва көрдүн, еј мәләкзада, Дөндүн ашинадан, дил вердин јада. Дәрдә табым јохдур бундан зијада, Баш көтүрүм кедим һансы дијара?! Әзизим, бу ду јара, Јол дүшдү бу дијара, Кәлсә Лоғман сағалмаз, Синәмдәки бу јара. Јетәсән мәзарыма, Дејәсән: буду јар а!..

* * *

Вәсфиндә чохларын ачылыб дили, Әндәлибләр севәр сән гызыл күлү, Нәдән тәрк едирсән шејда бүлбүлү, Гызыл күлтәк һәмдәм олурсан хара?!

> Әзизим, хара бағлар, Атласы, хара бағлар, Мәкәр бүлбүл өлүбдүр, Күл мејлин хара бағлар?! Мән өлүм, јар ағласын, Өзкәләр хараб ағлар.

«ЛЕЈЛИ ВЭ МӘЧНУН» ПОЕМАСЫНДАН Дибачәсиндән

Еј ашиги-бигәрар оланлар, Ашуфтеји-һәр никар оланлар! һәр башдақы шур олду пејда, Ејләр ону халг ичиндә рүсва. Еј ашиги-арифи-зәманә, Бир дәм гулаг ас бу даситанә. Бир түрфә һекајәт ејләрәм мән, Кәл, көр нә шикајәт ејләрәм мән. Әтрафи-Әһәрдә сејр едирдим, Каһи отуруб, кәһи кедирдим. Дүшдү күзәрим әчәб мәканә, Бир мәнзили-хошү ашиганә. Көрдүм отурубду бир пәриру. Бир шухү ләтифү чәшми чаду. Ол данәји-көвһәри-бәдәхшан, Ол гиблеји-кафәрү мүсәлман. Ол кишвәри-һүсн падишаһы, Гојмушду габағә каркаһы. Вермишди көнүл о меһрү маһә.

Салмазды нәзәр кәдаву шаһә. Та ки, көзүм ол никарэ дүшдү, Кизли сөзүм ашикара душду. Таб ејләмәдим бу мачәрајә, Фәрјад чәкиб, кәлиб һарајә, Әрз еләдим: «Еј бүти-ситәмкәр, Мүжканы-хәдәнк, гәмзә-хәнчәр! Кафәр гызы, гәсди-чан едибсән; Наһаг јерә неччә ган едибсән. Аја, һарадыр сәнин мәканын, hансы јер олубдур ашијанын?». Ол һурилига, фириштәһаләт, Намус гылыб, чәкиб хәчаләт, Маһи-рүхүнә нигаб чәкди. Әбр алтына афитаб чәкди. Мәндән утаныб, гылыб һичабы, Пунһан, пунһан верди чавабы: «Кеј, көнлү сијаһү фикри батил, Диванәсифәт, чүнуну чаһил! Кимсән ки, бу сөзләри дејәрсән? Кәр бир дә десән көтәк јејәрсән. Диванә, бу хүлгү худән әл чәк, Бәсдир, белә көфтүкудән әл чәк!» Силкди әтәјин ајағә дурду, Дил мургуна таза дам гурду. Дөндэрди јүзүн һәрәмсәрајә, Салды мәни бејлә аһү вајә. Тутдум әтәјин, һарај чәкдим, Көз јашыны хаки-пајә төкдүм: «Кеј, һәмдәму мунису никарым, Веј, гәмләр евиндә гәмкүсарым! Фикр ејләмә ким мәни-бәлакәш, Дүшдүм, бу бәлајә, еј пәривәш! Бу һүсн ки, сәндәдир, сәрасәр— Гылмыш һамы аләми мүсәххәр. Заһид сәни көрсә, еј шәјатин, Биллаһ ки, нә дин галар, нә ајин. Башдан чыхар әглү һуш јексәр, Риндилер иле олар берабер. Эммамә киров галар шәрабә, Хиргә сатылар, кедәр кәбабә. Сәччадә олар бүсати-мәрдүм, Чөвланә кәләр сәфинеји-хүм.»

зикри әрдәбили

Азәрбајчанын гәдим елм вә мәдәнијјәт очагларындан олан Әрдәбил дә Шамахы вә Гарабағ кими шаирләр мәскәни олмушдур. Тәзкирә вә чүнкләрин вердији мә'лумата көрә, бу шәһәр Хәтаји, Рағиб, Кәнчи, Аға Мир Низам, Әттар, Гәриби, Мирзә Әзәл, Хәјали, Мәһәммәд, Сәрраф, Фикри кими јүздән чох шаир јетирмишдир.

Зикри дә Әрдәбилин исте'дадлы шаирләриндәндир. О, hичри 1205-чи (милади 1790-чу) илдә анадан олмушдур. Зикринин әсил ады Ибраһим, атасынын ады һәсәндир. О, шаирлик сәнәтини устады Фикридән өјрәнмишдир. Лирик шаир олан Зикринин ше'рләриндә ичтиман мотивләр, саф мәһәббәт вә вәтәнпәрвәрлик һиссләринин тәрәннүмү гүввәтлидир. Онун бир сыра гәзәлләри вахты илә дилләр әзбәри олмуш вә ханәндәләр тәрәфиндән охунмушдур.

XIX әср бөјүк Азәрбајчан шаири Сејид Әзим Ширвани Әрдәбилдә оларкән, шаир Фикридән Зикринин тәк бир гәзәлини әлдә етдијини көстәрир. Зикринин ше'рләри һәләлик Әрдәбилдә дә тапылмамышдыр. Азәрбајчан ССР ЕА Республика әлјазмалары фондунда сахланылан бир нечә чүнкдә шаирин 50-дән артыг һеч јердә чап едилмәмиш ше'ри вардыр. Әсәрләриндән мә'лум олур ки, Зикри бүтүн өмрү боју ағыр һәјат кечирмишдир. Һәјатыны өјрәнмәк үчүн дә әсас мәнбә онун ше'рләрилир.

ЕЈ СӘБА!

Еј сәба, бу әрзими әрз еткилән чананыма, Бәлкә дәрман ејләјә бу дәрди-бидәрманыма. Кәрчи бу чәрхи-фәләк сәндән мәни гылды чүда, Бары, сән еј бивәфа, һәрдәм нолур, кәл јаныма. Билмәзәм һәрдәм нечин ганым төкәр чанан јерә, huч pəhm етмэз мәним бу дидеји-кирјаныма. Ahy тәк hәp jана мәстанә доландырма көзүн, Aз галыбдыр көзләрин рәхнә сала иманыма. Сагија, дур, сағәри-сәршар долдур, нуш едим, Гәм јемә, көр чох јетибдир гәм, бу гәмли чаныма. Чанымы чанан алыб, насеh, мәни мән' ејләмә, Билмирәм бир чан нәдир ки, гыјмајым чананыма?! Зикрији-шуридәдил сүбһү мәса сөјләр: Фәләк— Гојдун hәсрәт сән мәни ол көзләри мәстаныма!

БАДИ-СӘБА

Бади-сәба, тәрәһһүм елә бинәваләрә, Әрзим јетир вәтәндә олан ашиналәрә. Еј дуст, тәрким ејләмә, тәрк етмәрәм сәни, Гијмәтли дүррсән, сата билмәм кәдаләрә. Чан нәгди нимхәнддә әрзанды билмишәм, Лајиг нәдир бу хәндеји-дөнданнүмаләрә.

Заһид, удузма әглини чәннәт һавасына, Һури-беһишт охшамаз һурилигаләрә. Гәм чәкмә, севдијим, сәнә гәм чәкмәк һејфдир Гәм јахшыдыр мәним кими бәхти гарәләрә. Бидәрдләрдән умма дәва дәрдә, еј көнүл, Дәрд әһли дәрдини јетирәрләр дәваләрә.

ЈАРӘБ

һәваји-ешг илә долдур көнүл кашәнәсин, јарәб, Гәми-ешг илә тә'мир ет бу гәм виранәсин, јарәб! Мејү мејханеји-ешгин јолун билдирмә әғјарә, Бәлалы ашигә ичдир бәла пејманәсин, јарәб. Чәкиб шанә дағытды зүлфүнү мәшшатеји-наши, Пәришан көнлүмү сындырды, сындыр шанәсин, јарәб! Рәгибим какилүндән көнлүмү истәр рәһа гылсын, О ким истәр јыха бу ханәни, јых ханәсин, јарәб! һәгигәт атәшиндән сузнак ејлә сәмәндәр тәк, Ки, нари-шәм'ә јандырма көнүл вијранәсин, јарәб! Хәјали-халын илә дүшдү дами-зүлфүнә көнлүм, Бу набина гушун сән дамдә вер данәсин, јарәб! Вүсали-јарә јетди Зикри, амма һич кәс билмәз, Нә нөв илә әда гылсын бунун шүкранәсин, јарәб?

дүзүлүб

Дөври-рүхсарына кејсуји-пәришан дүзүлүб, Ја ки, күл дөврүнә бир дәстеји-рејһан дүзүлүб?! Әсмә, еј бади-сәба, позма низами-зүлфүн, Ки, низамилән она чох дили-вирјан дүзүлүб. Нечә тәрсабечәдир бу ки, гијам ејләјибән, Гиблеји-һүснүнә мин дәстә мүсәлман дүзүлүб. Күл үзүндә көрүбән данеји-дүрри-әрәги, Белә сандым ки, күл өврағына мәрчан дүзүлүб. Шәрбәти-лә'лини бијмар көнүлләр истәр, Бир ичим судан өтүр, көр нечә әтшан дүзүлүб, Еј каман гаш, бу гәдәр атма хәдәнки-мүжкан, Еһтијат ејлә ки, амачына чох чан дүзүлүб. Билмәзәм, һансы әсир охлајачагдыр, Зикри, Бу сајаг илә ки, әбрусуна мүжкан дүзүлүб.

ејләјиб

Аризуји-лә'ли-чанан бағрымы ган ејләјиб, Чөһрәји-зәрдими хунаб илә әлван ејләјиб. Тири-гәмзән атма, кәл, бағрым дәлиб, ганым төкәр, Үгди-зүлфүн ачма ким, һалым пәришан ејләјиб. Гашларын тагы мәни меһрабләрдән дөндәриб, Күфри-зүлфүн көнлүмү бир кафәристан ејләјиб. Сүбһ имиш әбри-рүхун шәб-руз лөвһи чәрхдә, Анүчүн кәһ маһи, кәһ меһри нүмајан ејләјиб. Гашларын меһраба мајил ејләјибдир ваизи, Вәһ, нә тәрсадыр ки, тәрсаны мүсәлман ејләјиб?! Нәгш гыл бир гәтрә хунундан чәбини-пакына, Та, десинләр: Зикри ганын јарә гурбан ејләјиб.

нә мүнасиб

Чаду көзүнә раһибү тәрса нә мүнасиб? Әјри гашына таги-кәлиса нә мүнасиб? Дерләр мәнә Мәчнун, сәнә Лејла ешидәнләр, Мәчнун мәнә нисбәт, сәнә Лејла нә мүнасиб? Чан истәрисән, ејлә бир ијма, верим, амма, Кофтар олан һејнидә ијма нә мүнасиб? Еј симбәдән, көнлүмү нәрм ејләмисән сән, Ајинеји-бүллуринә ара нә мүнасиб? Дәнданына кәр игди-сүрәјја дедим, амма, Лө'лөләрә ол игди-сүрәјја нә мүнасиб? Гој, башына бир мән доланым, чүнки олубдур— Шәм атәшинә јанмага пәрванә мүнасиб. Хоф етмәкилән, Зикри, о хублар гәзәбиндән, Сәрбадијеји-ешгдә пәрва нә мүнасиб?

кағыз

Көндәриб лүтфлә, еј дил, мәнә дилбәр кағыз, Көнлүмүн зүлмәтини ејләјиб әнвәр кағыз. Шүкри-лиллаһ мәни-бичарәјә лүтфилә јазыб, Ситәминдән усаныб, шухи-ситәмкәр кағыз. Кәр, јазам јар чәфавү гәмин итмам олмаз, Филмәсәл, руји-зәмин олса сәрасәр кағыз. Дүшсә кәр ашигү мә'шуг чаһанда һичрә, Бир-бириндән олан, еј шух, чох истәр кағыз. Јетмәсә кәр әлин ол дамәнинә чананын, Еј көнүл, валлаһы чананыма көндәр кағыз! Әшк төкдүкчә, дәмадәм гаралар нури-гәләм, Аһ чәкдикчә дәјиб бир-бирә, титрәр кағыз. Мүждә, еј Зикрији-бичарәвү аварә, сәнә, Лүтф үзүјлә јазыб ол гамәти-әр'әр кағыз.

ләзиз

Еј хәтин мују мәнә мүлки-Сүлејмандан ләзиз*! Веј үзүн нуру мәнә меһри-дирәхшандан ләзиз! Бир көзүн шәһласы јүз мин сәфһеји-Төвратыдан, Бир гашын әбрусу мин-мин мүлки-Ирандан ләзиз!* Күл үзүн көрмәк мәнә күлбәрки-һәмрадан әчиб. Ол сәри-кујун мәнә сејри-күлүстандан ләзиз! Заһида, етмә мәнә тә'нә билибсән, билмишәм, Чаны сән чанандән, чананы мән чандан ләзиз! Аби-һејван ләбләрин шәһдин ичибдир, еј сәнәм, Ан үчүн бир аб јохдур, аби-һејвандан ләзиз! Аби-һејван илә көстәрдим о Хизрә ләбләрин, Ону бундан бисәфа буллу, буну ондан ләзиз! Зикрија, чананә мејл ет, чәк чәһан мүлкүндән әл, Јохду бир зад бу чәһан мүлкүндә чанандан ләзиз!

ОХШАМАЗ

Кул јарпағы, о лә'ли-дирәхшанә охшамаз, Бүлбүл фәганы чәкдијим әфганә охшамаз. Вардыр әкәрчи сәрвдә азадәлик, вәли, Етсән хурам, о сәрви-хураманә охшамаз. Кәр сүнбүлүн дә вар исә табу тәравәти, Ол пичу таб зулфи-пәришанә охшамаз. Кул јарпағы ләтифдир, амма ки, вәсфдә, Кулбәрк тәк чамалына, чананә охшамаз. **hәркиз бәшәрдә беілә вәчаһәт көрүлмәјиб**, Биллаһ пәриди бу көзәл, инсанә охшамаз. Бу чанды бу ләтафәт илә, ја бәдәнди бу? Вермәз мүнасибәт бәдәнә, чанә охшамаз. Сордум ләбин һәлавәтини Хизрдән, деди: -Көвсәр булағы чешмеји-һејванә охшамаз. Јусиф экар о ћусни-вачаћатла Мисрдан-Кәлсә, јәгин ки, бу көзәл инсанә охшамаз. Бу Әрдәбил мүлкүдү, Зикри, көзәлләрин— Олмаз шәбиһи, һүриіү гылманә охшамаз.

ОЛМАЗ

Чамалын көрмәјә ким, маһ пејкәрләрдә таб олмаз, Нечүн ким, күн чыхан вахтда шүаи-афитаб олмаз. Јетәндә кујуна, етмә мәнә чөвр, еј мәләкмәнзәр, Ки, биллаһ рәсмдир, чана, беһишт ичрә әзаб олмаз. Вүсалындан мәни мәһрум гылма, салма һичранә, Мүшәххәсдир, чәһәннәм ичрә бир әһли-әзаб олмаз. Јүзүндән гыл кәнарә түрреји-шэбрәнкини, чана, һәмишә лалә үзрә сүнбүли-пүрпичү таб олмаз. Әрәг чари олубдур сәфһеји-рүхсари-чанандан, Гәләтдир ким, дејәрләр: Атәшин үстүндә аб олмаз. Қәнар ејлә үзүндән түрреји-тәррарыны, еј мәһ, Шәби-дијчурдә асари-нури-афитаб олмаз. Төкүлмүш зүлфү рујә, Зикри, де кәлсин тамашаjә, Олар ким, сөјләр иди: атәшә мудан һича олмаз.

ETMƏ3

Нечин ол маһлига бизләри бир јад етмәз? Лүтф илә хатири-нашадымызы шад етмәз? Дүшмүшәм дамә хәми-зүлфи-сијаһында, гәза— Мәни-әфкары о зәнчиридән азад етмәз. Ешг абад еләјән ханәни бир кәс јыхмаз, Бир кәс һәм, ешг јыхан ханәни абад етмәз. Чәкмишам сурәти-Ширини көнүл тәхтәсинә, Мән едән сән'әти бу дәһрдә Фәрһад етмәз. Мајили-сәрвгәдү сүнбүли-зүлфи-сијәһин, Мејли-сүнбүл, һәвәси-гамәти-шимшад етмәз. Афәринләр, сәни ијчад еләјән хәллагә. Сәнә бәнзәр дәхи бир мәһвәши ијчад етмәз. Зикри, фәрјад еләмә хубларын ешгиндән, Ашиги-садиг олан ешгдә фәрјад етмәз.

БӘДӘНДӘН ЧЫХДЫ ЧАНЫМ

Бәдәндән чыхды чаным, ол ләби-лә'ли дүрәфшансыз. һәјаты мүмкүн олмаз бир бәдән, олса әкәр чансыз. Чамалын атәшиндә јанмаг истәрди Хәлили-дил, Сәба Нәмруду һөкм етди: «Гојун ону күлүстансыз»*. Көнүл рүхсарыны көрмәклик истәр, һејф мүшкүлдүр, Нә аны бунсуз ет аләмдә, јарәб, нә буну ансыз. Әкәр көрчәк јүзүн кәлсә фәғанә ашиги-мискин, Бәли, күлсүз бәһар әјјамы олмаз, бүлбүл әфгансыз. $\ddot{\lambda}$ әјали-зүлфүн илә көз јашы төксәм нолур, еј күл, Дәһани-мәридә зәһр олмаз, амма, аб-нијсансыз! Мәни чандан ајырдын инди, еј чан, кәл, бәдәндән чых! Сәни мән нејләрәм мүлки-бәдәндә вәсли-чанансыз? Гәми-һичрә тәһәммүл ејлә, таб ет вәсли-чанана, Вұсалә јетмәк олмаз, Зикри, бу аләмдә һичрансыз.

ЧЫХДЫ ЧАНЫМ ЧИСИМДӘН

Чыхды чаным чисмидән, хали-рухи-чананәсиз, Мүшкүл ишдир ким, гала бир гуш гәфәсдә данәсиз. Сагија, мән мајили-әһли-рија олдум, дириғ, Кечди овгатым гәдәһсиз, чамсыз, пејманәсиз. Башына дөнмәкдән әһли-ешги чох мән ејләмә, Еј һәбибим, сөјлә һеч бир шәм' вар пәрванәсиз?! Ачылыр көнлүм, ачанда шанә таги-какилин, Олмасын јарәб, көрүм, һәркиз бу какил шанәсиз! Вадији-ешги кәзиб Фәрһадү Мәчнун кетдиләр, Инди мән сејр еләрәм, галмаз бу чөл диванәсиз. Ағларам, хәндан олуб көстәрсә инчи дишләрин, Әбри-нисан төксә, һеч галмаз сәдәф дүрданәсиз. Истәмәз мејханәни кәр әһли-мәсчид, Зикрија, Истәмәз мејханә әһли мәсчиди мејханәсиз.

ЬӘР КӨНҮЛ КИМ

һәр көнүл ким, олса ешгин мајәсиндән мајәсиз,
Бир әрусдур бил, һәгигәтдә ки, чох пирајәсиз.
Ешгдир бир дајеји-камил, көнүл бир тифлдир,
Тифли-ширхарә мүшкүлдүр дирилсин дајәсиз.
Әһли-ешгин көнлү Мәсһәфдир, онун ајаты ешг,
Арифа, сөјлә көрүм, Гур'ан олурму ајәсиз?
Ач бәсирәт чешмини, гыл Шејх Сән'андан гијас,
Ешг имандыр, әкәр мејл етсәниз тәрсајэ сиз.
һәр көнүл ешгилә долса, бир ниһали-сәбздир,
Ешгдир һәмсајә, дил бир евди мајәһтачсыз,
Ев ки мајәһтачсыздыр, бәд кечәр һәмсајәсиз.
Зикрија, сән вадији-ешг ичрә Мәчнун олкилән,
Ујма Лејливәшләрә ким, пајәсиздир, пајәсиз.

һәгигәт нәш'әсиндән мәст олан

һәгигәт нәш'әсиндән мәст олан мејкеш, хумар олмаз.
Өлүнчә мәст олар, кефдән ајылмаз, һушијар олмаз.
Шәрабын нәш'әсиндән мә'нији-әсрари-һәг билмәз,
О мејкеш кимсә ки, мәсти-шәраби-мәст-јар олмаз.
Әнәлһәг мә'нији-аләмдә бу мә'ни имиш әлһәгг.
Ки, Мәнсур тәк сәри-дар олмајанлар пајдар олмаз*.
Гәләндәрликдә намус истәјәнләр нагәләндәрдир.
Гәләндәр лаүбалидир, гәләндәрләрдә ар олмаз.
Илаһи, кәр чәһәннәмдә јанарсам, инчимәм валлаһ,
Мәни бу јандырыр: Мәһпарәләрдә е'тибар олмаз.

Мәни бу кирјеји-чансуздан мән' етмә, еј насеһ, Көнүлдә дәрди-пүнһан олмаса, көзләр дә тар олмаз, Ичиб меј мәст олуб, кәр дишләјәмсә лә'лин, еј саги, Мәни мә'зур тут, мәстин әлиндә ихтијар олмаз. Бијабанкәрд Мәчнун олкилән, Зикри, бу аләмдә, Қи, Мәчнун һеч, дијари-дусти-Лејладан кәнар олмаз.

МӘНИ БИР ГАШЫ ҚАМАН ОХЛАДЫ

Мәни бир гашы кәман охлады мүжканы илә, Атды бир ох ки, јарар көнлүмү пејканы илә. О камангаш көзәл атдыгча хәдәнки-мүжәси!, Долду пејманеји-чешмим чијәрим ганы илә. Бағлајыб бојнуна заһид хәми-зүлфүн тугун, Көр нечә күфр тәригин тутуб ијманы илә. Көнлүмүз чәм иди, накаһ әсиб бади-сәба, Гылды пәжмүрдә јенә зүлфи-пәришаны илә. Хублар ичрә вәчаһәтли иди Јусиф әзәл, Дејин о әззәлә гаршы дура, бу сани илә. Ашигин чисмини дузәх оду јандырмаз, елә— Ки, елә јандырыр од мәһвәши һичраны илә. Зикринин налеји-әфганы јетишди фәләјә, Јандырар әнчүмәни-әнчүмү, әфганы илә.

мәни

Хәјали-вәсли-рүхүн салды бир хәјалә мәни, Маһалдыр јетирә бәхти-бәд вүсалә мәни. Түлу'каһи-тәәшшүгдә афитабәм, һејф, Јетирди фиргәти-меһри-рухун зәвалә мәни. Сүпеһри-ешгдә пәртөвлү бәдри-камил идим, Гәмин әритди, шәбиһ етди бир һилалә мәни. Қәтаны маһ еләмәз парә, бејлә ким ејләр, Чикәрдәридә бу хуршиди-һичдәһ салә мәни. Гәдим хәмидәләниб чәнк тәк фәрагында, Бу гәдри салмакилән зәрби-кушималә мәни! Вүсал, Зикри, мүјәссәр дејил, әкәрчи салыб— Хәјали-хам бу әндишеји-мәһалә мәни.

етди мәни

Пири-мејханә ки, сәркәрми-хәјал етди мәни, Еви абад, әчәб ханәхәраб етди мәни. Хадими-мејкәдәнин өмрү дераз олсун ким, Дахили-силсилеји-әһли-сәваб етди мәни. Шүкри-лиллаһ ки, мурад олду мүјәссәр, саги,
Кәлди бир чамилә мәсти-меји-наб етди мәни. Чәкди мәшшатә, јенә шанә о зүлфи-сијәһә, Гәрги-мишки-хүтәнү әнбәри-наб етди мәни. Мәктәби-ешгдә та, мәсһәфи-һүснүн охудум, Вагифи-мәс'әлеји чар китаб етди мәни. Афәрин ешг одундан ки, әчәб һикмәт имиш, Ода јандырмады, амма ки, кәбаб етди мәни. Шүкри-лиллаһ, јенә бир гүлча һесаб етди мәни.

көнүл севди

Дијвана көнүл севди бир дилбари-тарсаны, Салдым ода јандырдым Сән'ан кими, Гур'аны, Тәрсаны севән ашиг, әлбәттә севәр тәрса, Бича јерә еј гафил, мән' ејләмә сән аны. Мәчнуна дејин кәлсин, көрсүн нә тамашадыр, Сејрана чыхыб Лејли, кәзмәкдә бијабаны. Бир јарын әлиндән дад, даим чәкәрәм фәрјад. Фәріадә іетишмәзләр, фәріадә јетән һаны? Истәрсән әкәр көнлүм чәмијіәти чәм олсун, Вермә јелә һәр ләһзә кисуји-пәришаны! Бидәрдләрә дәрдин изһар еләмә, зинһар, Дәрд әһли биләр дәрдин һәр јердәди дәрманы. Саги, сәнә гурбанәм, ғајәт дә хумарым вар, Кәр јохса шәрабындан, долдур пилә гәлјаны! Умсан биләсән Зикри нә мәзһәбә рағибдир, Кафэрди вә ламәзһәб, јохдур онун ијманы.

БАХМАРАМ

Зүлфүн көрәндә, әнбәри-сарајә бахмарам, Көрчәк күнәш чамалыны мән Ајә бахмарам. Әмсәм мәзағи-лә'ли-ләби-шәккәрини мән, Етмәм нәбатә мејл, о хурмајә бахмарам. Хуммар көзләрин мәни бимар ејләјиб, Саги әлиндә сағәри-сәһбајә бахмарам. Бир чешм, кәр дојунча көрәм күл чамалыны, Олсун гәсәм о чанына, дүнјајә бахмарам. Фәгрин паласы илә күнүм хош кечир, мүдам, Рәхти-һәрирә, чамеји-дибајә бахмарам. Хаки-фәнадә фәгр дашын балыш ејләрәм, Хәз рәхти-хабә, пәргу мүтәккајә бахмарам. Зикри, зәманә әһлинә ғөвғады сәлтәнәт, Әһли-гәнаәт оллам, о ғөвғајә бахмарам.

көнлүм

Сәба, о түрреји-әнбәрфишандадыр көнлүм, Дағытма чох ону, биллаһ ки, ондадыр көнлүм. Кәмәнди-зүлфдәдир ја тәнаби-кијсудә, Сәба, сөлә көрүм, һансы мәкандадыр•көнлүм? Сәнә галыбдыр үмидим, амандыр, еј шанә, Дағыткилән хәми-зүлфүн, көр һандадыр көнлүм?! Көнүл, үзүндән онун дүшдү зүлфүнә, билмәм, Күн истисиндәди, ја сајәбандадыр, көнлүм?! Пәриләрин хәми-зүлфү чәкәлләр һәр јанә, Нә фикр едим, нә билим һансы јандадыр көнлүм? Көнүл гушу хәми-зүлфүндә ашијан тутмуш, Фәрар едиб сөлә, ја ашијандадыр көнлүм?! һәјати-тәл'әти-чананым илә, еј Зикри, Тәрәбсәраји-ријази-чинандадыр көнлүм.

ОЛМАЗ КӨЗӘЛ

Хубрулар сән'әти чөврү чәфа олмаз, көзәл! Бивәфа олма, көзәлләр бивәфа олмаз, көзәл! Назәнинләр назәнин ишләр кәрәрләр назилән, Чәк чәфадән әл, сәнә биллаһ сәза олмаз, көзәл! Тәрк гыл чөврү чәфаны, јыхма көнлүм мүлкүнү, Мүлк вијран олмаға, һаким риза олмаз, көзәл! Мүддәасыз көнлүмүн вер мүддәасын вәслилә, Гејр вәслиндән буна бир мүддәа олмаз, көзәл! Чарәсиз ашигләри мән' етмә вәслиндән, пәри, Чарәсиздир, чареји-әмри-гәза олмаз, көзәл! Чан вериб вәслин тәмәннасында, амма билмәрәм, Мәтләбим сәндән олур һасил вә ја олмаз, көзәл!? Дөвләти-фәгрү фәнадән мән' гылмын Зикрини, һич дөвләт дөвләти-фәгрү фәна олмаз, көзәл!

мән

Дустлар, һәр бивәфадән өтрү јетдим чанә мән, Чанә јетмәкдән нә һасил, јетмәдим чананә мән. Бир хумарин көзлү чанан ејләјиб сәрхош мәпи, Бу сәбәбдәндир ки, мәнзил етмишәм мејханә мән. Сагија, билмәм нәдир, чами-шәрабын пәш'әси, Чүн һәгигәт нәш'әсиндән ичмишәм пејманә мән. Етди бир тәрса гызы, Сән'ан кими тәрса мәни, Лафи-ещгә ујмушам, кәлмәм дәхи ијманә мән. Бүлбүл олдум һәр күлә, мин хар јетди чисмимә, Ол сәбәбдән чүғд тәк тутдум рәһи-виранә мән. Ұлфәтим кәсдим рәфигү ашинадән, дустдән, Чүн, мәгами-дустлугда көрмәдим мәрданә мән. Ејләрәм Мәнсурвәш зикри-«әнәлһәг», Зикрија, Чәксәләр дарә, әкәр, баш гојмушам мејданә мән.

еј көзәл

Еј көзәл, көстәр чәмалын күн тәчәллаланмасын, Жәнк тутсун маһ күзкүсүн мүчәллаланмасын. Мүнкәсиф олсун рүхи-хуршид, пәртөв салмасын, Мүнхәсиф олсун гәмәр, әбр ичрә бејзаланмасын. Ач ләби-мејкунуну, көстәр үзари-алыны, Гөнчә хуни-дил јесин, күл бәрки һәмраланмасын. Кисвәти-рәнкин кејиб, гамәт чәкиб ејлә хурам, Чәкмәсин шүмшад гамәт, сәрв рә'наланмасын. Сүрмә чәк, һәр күн хумарин чешминә јүз наз илә, Чешми-нәркиз мәстлик рәсмилә шәһлаланмасын. Түрреји-тәррарына чәк шанә, һәр дәм сәп күлаб, Дәрһәм олсун түрреји-сүнбүл мүтәрраланмасын. Зикринин зикри һәмишә вәсфи-рүхсарын олуб, Ондан өзкә фикри олса, нитги кујаланмасын.

ачылсын

Чәк шанәни, зүлфүндә олан хәмләр ачылсын! Бәрһәм елә, гој бир нечә бәрһәмләр ачылсын! Мәшшатә, дағыт какилини, гој ај үзүндән, Бир-бир долашан әф'ији-әргәмләр ачылсын. Чох кимсәнәләр бәндә дүшүб зүлфүн учундан, Ач табыны, гој бир нечә адәмләр ачылсын. Еј шаһ, јерит мүлки-дилә ләшкәри-һүснүн, һөкм ејлә ки, зүлфүндәки пәрчәмләр ачылсын! Кечди рәмәзан ајы, дәри-мејкәдәни ач, Әлбәттә, кәрәкдир ки, бу мөвсимләр, ачылсын. Сагиләр едиб рәгс, көтүрсүн әлә чамы, Долсун меј илә чам, сәри-хүмләр ачылсын. Зикри, гәми-афаг көнүл мүлкүнү тутмуш, Бир фикр елә, көнлүмдә олан гәмләр ачылсын.

КЕЧДИМ СӘРИ-КУЈУНДА

Кечдим сәри-кујунда сәнин күлли-чаһандан, Та варды чаным мән дәхи кечмәм бу мәкандан. Мәшшатә вуруб шанә, хәми-зүлфүнү ачма, Гој сөјкәшибән бир јана дүшсүн ики јандан. Тәрк ејләмәрәм кушеји-мејханәни, заһид! Кечмәм бу мәкандан, кечәрәм һури-чаһандан. Бир маһивәшин силсилеји-зүлфүнә дүшдүм, Мәстанә гыја бахды, мәни ејләди чандан. Зүлфүн хәми-көнлүмдә кәзәр, ејлә тәрәһһүм, Еј мәһ, бу фүсунла мәни гуртар бу иландан. Әбру, мүжәвү халү хәтү зүлфү дағылмыш, Куја јығылыб ләшкәри-һинду кечә чандан. Зикри, дүзүлүб гашларынын алтына мүжкан, Јарәб, мәни һифз ејлә бу охдан, бу камандан!

СУЛТАНИ-ЕШГ ТУТДУ

Султани-ешг тутду вүчудум вилајәтин, Јазды көнүл вилајәтинә ешгин ајәтин. Мәһшәр дә сәнсиз анла ки, һичрандыр ашигә. Заһид, чох етмә бизләрә мәһшәр һекајәтин. Дүшдүм әјаидән, тут әлим бир, әјаг илә, Саги, көтүрмә мәндән әјағын инајәтин. Тәнһалығымда гојмады тәнһа мәни сәба, Јарәб, һимајәт әһлинин артыр һимајәтин. Бу Зикрији-шикәстәни, еј јари-сәнкдил, Инчитмә, ејләмә белә вијран имарәтин.

ЕШГ ДӘРДИ

Тәбиба, ешг дәрдин дәф едәммәзсән мәзачымдан, Мәни бу дәрд билләм өлдүрәр, әл чәк әлачымдан. Әлачи-дәрдимә чанан ләбиндән еһтијачым вар, Әлачым һасил ејлә, еј мәалич еһтијачымдан! Паласи-фәгр илә сејри-тәчәррүддә јерим хошдур, Сәрири-сәлтәнәт зөвгүн алыр көнлүм учачымдан. Көнүл күзкүсүнә хакистәри-фәгрим чила верди, Гина зәнкин гәнаәт сејгәли силди зүчачымдан. Кәдајәм, кәрчи гәдрим јох, вәлакин ешг фејзиндән—-Шәрафијјәт алыр тачи-Кәјан пәшминә тачымдан. Тәнури-сүбhдә пенчакәши-хуршидә мејл етмәз, Јејәр бир нани-бурјан ким, мәним бу парә сачымдап. Мүгәррәр рузуну, рузирәсан вардыр, верәр Зикри, Дәниләр миннәтини чәкмәрәм, кәр өлсәм ачымдан.

долансын

Гој шанә хәми-зүлфи-пәришанә долансын, Ачсын кирәһин, һәр бири бир јана долансын. Ачдыгча хәми-зүлфүнү шанә ачылыр дил, Тел-тел елә, гој һәр телә бир шанә долансын. Көнлүмдән алыр сәбрү шәкиба хәми-зүлфүн, Гојма, о гара әф'и бу вијранә долансыи. Еј шәм, сәни бади-фәнајә гојар аһым, Гојма бу гәдәр башына пәрванә долансын! Заһид јенә мүнкирдир, она чешмини көстәр, Та һәшрә кими сәрхошу мәстанә долансын. Көстәр ләби-мејкунәдә ол хали-сијаһы, Заһид меј үчүн кушеји-мејханә долансын. Күлзари-рүхүн бүлбүлүдүр Зикрији-мискин, Гојма дәхи, бүлбүл бу күлүстанә долансын.

ВАРДЫР

Кәл еј сүбһүн нәсими, јара бир пејғамымыз вардыр! Јетир, сөјлә ки, онсуз санмасын арамымыз вардыр! Сиришким ал, рәнким зәрд, кәл, көр еј сәнәм, сәнсиз Әчәб хош рузикарү јахшы хош арамымыз вардыр. Фәрагындан тәним инчәлди, зүлфи-табдарындан Күләндамым, гәминдән му мисал әндамымыз вардыр. Тәриги-ешгдә мәрданә дурдум, дөнмәдим һәркиз, Биһәмдуллаһ ки, ашигләр ичиндә намымыз вардыр. Ики аләмдә, Зикри, дуст дидарын тәманна гыл, Әкәр һәг версә, дәркаһында бир бу камымыз вардыр.

BAP

Хуршидидән бу мәһвәшин артыг чәмалы вар, Охшатмарам күнә ки, күнүн чох завалы вар. Јә'губа сөјләјин ки, тамашаја кәлкилән, Јусиф әкәрчи јохду, вәлакин, мисалы вар. Чешмин ки, кушәсилә дәмадәм гыја бахар, Мә'лум олур ки, чанымы алмаг хәјалы вар. Еј дил, тәриги-ешгә гәдәм гојма, зиниһар, Бу бир тәригдир ки, өлүм еһтималы вар. Еј чәрх, афитабына охшатмарам үзүн, Бир күндү бу ки, һашијәсиндә һилалы вар. Тары билир ки, зәррәичән мејл гылмарам, Сәнсиз бу аләмин нә гәдәр мүлкү малы вар. Сәјјад олмајым нечә, Зикри, ки, Әрдәбил, Бир шәһрдир ки, чох алакөзлу маралы вар.

ЕЈЛӘР

Кимә ким, сагији-күлчөһрә тәклифи-шәраб ејләр, Олар сәркәрми-меј, зөһдү вәрә'дән ичтинаб ејләр. Ајагдан дүшмүшәм, саги, әлим тут бир әјаг илә, Ки, һәр ким тәшнәјә су версә, гајәтсиз саваб ејләр. Хәрабат ешг евидир, лејк, бә'зи һәмдәми-нагис— Хәрабәти олур, амма, хәрабаты хараб ејләр. һәг истәр һәр кими зәнчири-ешгә бағласын мөһкәм, Она әввәл пәрипејкәрләрин зүлфүн тәнаб ејләр, Үлуми-әввәлинү ахирин бир нөгтәдир, Зикри, һаман бир нөгтәни заһид јығыб, мин бир китаб ејләр.

охшадыр

Зәнчири дил о зүлфи-кирәһкирә охшадыр. Диванәдир ки, әнбәри зәнчирә охшадыр. Ешгин гәтили, гашына үрјан гылынч дејәр, Гөвси-гүзеһ каманыны шәмширә охшадыр. Сәјјадсан, сәнә о көнүлләр ки, бәнд олур, Гашын кәманә, кирпикини тирә охшадыр. Чох ширдил көнүлләрини алды бахышын, һәр ким көрәр никаһыны нәхчирә охшадыр. Јусиф сәнинлә дә'вији-һүсн етсә, еј чаван, Аләм сәни она, ону бир пирә охшадыр. Бир гајәт илә мәһв олурам сурәтин көрүб, Ким. сурәтим көрән мәни тәсвирә охшадыр. Зикри кәмәнди-какилини, данә халыны— Дами-бәлајә, данеји-тәзвирә охшадыр.

көнлүмүз

Көнлүмүз һәггин нә дүнјавү нә үгбасындадыр, нәр ики аләмдә бир чанан тәмәннасындадыр. Аләми-тәчридидә лагејддир бил, хатирим, Нә низаи-мүлкдә, нә мал дә'васын мадыр. Бир гәләндар мәшрәбәм, даим нәмәдпушәм, көзүм— Бу фәна дәһрин нә үгбасы, нә дүнјасындадыр. Тәрки-малү мүлк, дөвләт ејләјибдир падшаһ, Шаһ даим фикри-малү мүлк дә'васындадыр. Рәһм ет, еј фәссад, рәһм ет, нештәрин аһәстә вур, Чүнки Лејлинин ганы Мәчнунун ә'засындадыр. Зикрија, чанан јолунда чан вериб фәхр етмә ким, Бу сифәт, ешг ичрә әһли-ешгин әднасындадыр.

долудур

Зе бәс, вүчуди-зәифим бәлаилән долудур, Мисали-неј гуру чисмим нәваилән долудур. Мәнәм бу әсридә Мәчнун кими бијабәнкәрд, Вүчуд гәм оду, башым һаваилән долудур. Јетишди-нагеји-Лејли нә јатмысан, Мәчнуи! Бу чөл, тамам сәдаји-дирајилән долудур. Мән истәрәм ки, алам афитабдән пәртөв, Мәкәр, бу сәфһеји-кәрдун сәһабилән долудур? Мәкәр күл олду хәзан, әндәлиби-зар ағлар, Бу бағ зәмзәмеји-һујү һајилән долудур? Кими күләр, кими ағлар, зәманәдә, Зикри, Нәваилән долудур, нејнәваилән долудур.

ХИЛАС

Олса да пәрванә кәрчи, шәм'и-сузандан хилас Мүрғи-көнлүм олмаз ол зүлфи-пәришандан хилас. Рәсмдир, кәр дами,сәјјадә дүшә бир сејд әкәр, Дахи мүшкүлдүр едә ол сејд өзүн андан хилас. Дүшсә бир бүлбүл әкәр өз күлбәсиндән ајры ким, һәшрәдәк олмаз о бүлбүл шурү әфғандан хилас. Дахы јетмәз күлшәнә ол бүлбүлүн бир дә әли, Ахирүләмр ол гәфәс ичрә олур чандан хилас. Шаһи-хубан ашиги өлдүрмәјә хәнчәр чәкиб, Барилаһа, гыл кәданы гәһри-султандан хилас! Чыхса Јусиф дишрә чаһи-һәбсдән, мән олмарам— Ол сәри-зүлфүндән, ол чаһи-зәнәхдандан хилас. Зикри олмуш талиби-вәсли-никари-мәһчәбин, Јарәб, ејлә сән ону бу дәрди-һичрандан хилас!

имиш

Хублар мәсһәфи-һүсни-һәг үчүн ајәт имиш, Назәнинләр һамы мәһзән, әсәри-рәһмәт имиш. Аллаһ-аллаһ, бу гәдү гамәтә әһсән, әһсән! Афәрин гүдрәти-хәллагә, әчәб гүдрәт имиш!... Демә Фәрһада мүгабил мәни, еј шириндил, Ешгдир мәндәки, Фәрһадда бир сән'әт имиш, Јары истәрди көнүл, јетмәди мәгсудә нә суд, Аризу нәхлинин ахыр сәмәри һәсрәт имиш. Кечә-күндүз төкүләр хуни-чикәр чешмимдән, Нејләјим ашиг үчүн хуни-чикәр гисмәт имиш. Нимчан етмә мәни бирчә нәзәр бахмаг үчүн, О сијәһ чешмин әчәб кафәри-кәмфүрсәт имиш. Дер идим, бадијеји-ешгдә Мәчнун олдум, Анламаздым ки, бу бир даиреји-ћејрәт имиш! Зикрија, гылды мәни габили-бәзми-риндан, Хидмәти-әһли-хәрабат әчәб хидмәт имиш!

Азәрбајчан халгынын Мәһсәти Кәнчәви, Разијә Кәнчәви, Пәри ханым, Чәлали Ханзадә ханым Тәбризи, Зиба ханым Әрдәбили, Ағабәјим Аға, Ашыг Пәри, Хуриидбану Натәбан кими шаирә гызлары арасында һејран ханымын хүсуси јери вардыр. Шаирә Чәнуби Азәрбајчанда олан Дүнбүли тајфасындандыр. О, XVIII әсрин 80-чы илләриндә Нахчыванда мәшһур Кәнкәрлиләр аиләсиндә анадан олмуш, XIX әсрин 50-чи илләриндә Тәбриздә вәфат етмишдир.

hejpaн ханым илк тәһсилини Нахчыванда алмышдыр. Әрәб вә фарс дилләрини өjpәнмиш, Азәрбаjчан вә Иран әдәбиjjатыны мүталиә етмишдир. Сә'ди, hафиз, Фүзули Гөвси Тәбризинин әсәрләрилә даһа чох марагланмыш вә онларын japaдычылығыны дәриндән өjpәнмишдир.

Бөјүк шаирәнин әсәрләри онун мусиги илә дә бағлы олдуғуну, көзәл уд чалдығыны көстәрир.

hejpaн ханымын haл-haзырда үч әлјазмасы мөвчуддур. Әлјазмалары Tehpaн университетиндә, Күрчүстан ССР ЕА Әлјазмалары Институтунда вә Азәрбајчан ССР ЕА Республика Әлјазмалары фондунда сахланылыр.

Шаирәнин «Сечилмиш әсәрләри» илк дәфә 1945-чи илдә Тәбриздә Иран-совет мәдәни әлагәләри чәмијјәти тәрәфиндән әрәб әлифбасы илә, сонралар Бакыда чаш едилмишдир.

hejpaн ханым, әсасән, гәзәл јазмышдыр. Лакин классик Шәрг поезијасынын гәсидә, тәрчибәнд, мүхәммәс, рүбаи, мүстәзад, мәснәви вә башга жанрларында да әсәрләри вардыр. Бу ше'рләр өзүнүн зәрифлији, тәбинлији илә, инсанын лирик мәһәббәт дујғуларынын парлаг бәдии тәсвири илә нәзәри чәлб едир.

АРАСЫНДА

Көнлүм гушу ол зүлфи-пәришан арасында, Бичарә галыб чәннәтү ниран арасында. Көр ким, нечә сәркәштә галыб валеһү тәнһа, Ол хаки-Хәта илә Бәдәхшан арасында! Туғјан ејләјиб дәрдү-гәмим, бу дили-зарым---Бир кәштијә бәнзәр: гала туфан арасында. Дил зүлф илә рүхсарына чүн гылды тамаша, Аварә галыб күфр илә иман арасында. Ај, көр нә әчәб мө'чүзәдир ким, нечә битмиш, Бир сүнбүли-тәр атәши-сузан арасында! Еј дил, еләмә гәм ки, онун јохду тәфавүт---Кујунда, чү, дәрвиш илә султан арасында. Чүн јар гылыб лүтфүнү кәм, һаны о һәмдәм, Та сүлһ гыла, јар илә һејран арасында.

чарә јох

Чарә јох дәрдимә ол лә'ли-дүтадән гејри, Кимсә тутмаз әлими зүлфи-рәсадән гејри. Јохду бир јар, едә һалымы дилдарыма әрз, Сәри-кујунда мәкәр бади-сәбадән гејри, Бәхтимиз шешдәри-һејрәтдә иди, чүнки бизә— Көрмәди јар рәва чөвру чәфадән гејри. Кәрчи дилдар мәнә ејләди чох зүлмү ситәм, Мән она еіләмәнәм меһру вәфадән геіри. Истэрэм дилбэримин хидмэтинэ эзм гылам, Төһфәмиз јох дәхи бир, хејри-дуадән гејри. Олмады бунча кирифтари-гәму дәрду әләм, Сәри-кујиндә мәни-бәхтигәрадән гејри. Дүшмәнин тә'нәси, һичран оду, гүрбәт әләми, Јохду гәмхар бизә кимсә, худадән гејри. Кәр гәза салды сәни јардән ајры, һејран, Даћа тәгдирә нәдир чарә, ризадән гејри.

көнлүм

Олубду гәм јатағы, шад көрдүјүн көнлүм, Дағылды гүссәдән, абад көрдүјүн көнлүм. Дијари-гәмдә кирифтарү дәстикир олдуКәмәнди-фиргәтә, азад көрдүјүн көнлүм. Фәраг дәрдинә ахтарды, тапмады чарә, Чәмии-һикмәтә устад көрдүјүн көнлүм. Сәрири-вәслдә Хосровсифәт отурмушду, Олубду куһда Фәрһад, көрдүјүн көнлүм. Фәраги-мөһнәгә дүшдүкдә пәршикәстә олуб, Вүсал сејдинә сәјјад көрдүјүн көнлүм. һүчуми-мөһнәтү гәмдән сипәһри-ә'лајә— Јетирди наләвү фәрјад, көрдүјүн көнлүм. Чәкиб шәрарәләр, етди вүчудуму һејран, Мисали-куреји-һәддад көрдүјүн көнлүм.

еј ћәқим

Бир нәзәр лә'ли-ләби-чананә ејлә, еј һәким, Чареји бу дәрди-бидәрманә ејлә, еј һәким! Кәр беһишти-чавидан истәрсә көнлүн шөвгилә, Бир күзәр, сән мәһфили-чананә ејлә, еј һәким! һичри-дилбәр өлдүрү ахыр мәни, сән рәһм елә, Хәнчәрин чәк, гәтлими мәрданә ејлә, еј һәким! Гыл тәрәһһүм һалыма, ејлә әлачи-дәрдими, Бир дәва вер, әглдән биканә ејлә, еј һәким! Раһи-һәг истәрсә көнлүн, мәсчидә кирмә, сагын, Шөвгилә әзми-рәһи-мејханә ејлә, еј һәким! Чәкмә зәһмәт харү хәсдән, әзми-кә'бә ејләмә, Гәсди-бәзми-вәсли-саһибханә ејлә, еј һәким! Бир гулаг ас налеји-һејрана, һифз ет наләсин, Бәзми-һикмәтдә ону әфсанә ејлә, еј һәким!

ејләмисән

Еј ситәмкәр, мәни рүсваји-чаһан ејләмисән, Көзүмүн јашыны чүн Дәчлә рәван ејләмисән. Һәмнишин ејләмисән дүшмәни, еј мајеји-наз, Рәшкдән чаным алыб, бағрымы ган ејләмисән. Күн кими аризинә зүлфи-чәлипаны салыб, Күнү көр, әбри-сијәһ алтда ниһан ејләмисән. Назилә, ишвә илә сејр еләјиб күлзары, Көстәриб мө'чүзә сән, сәрви-рәван ејләмисән. Бир чаным вариди, еј шух ки, алдын о заман, Өзкә чан дахы бу бикәсдә күман ејләмисән. Гашларын тиғи-ситәм алмыш әлә, кирпијин ох, Өлдүрүрсән мәни, наһәг јерә ган ејләмисән. Нечүп, еј шух, нигабын көтүрүбсән үздән, Руји-хуршидвәши халга әјан ејләмисән? Алмысан әглими сәрдән мәним, еј афәти-чан, Гәддими мөһнәти-һичриндә каман ејләмисән. һәсрәти-вәслин илә, еј мәһи-мән, һејраны— Башы јердә, көзу јолда никаран ејләмисән.

БАХЫН

Сејр един, кәрдәни-минајә бахын, Сәрими салды нә севдајә, бахын! Зулфи-мишкини салыб аризина, Кун хүсүф ејләјиб, ол Ајә бахын! Чан алар гашы, төкәр киприји ган, ' Мәрһәба, ол оху ол јајә бахын! Гәмзәси ганлар ичиб, мәст олуб, Чан алан нәркиси-шәһлајә бахын! Әкси-меј чөһрәсини ал гылыб, Ачылыб ол күли һәмрајә бахын! Көр бәнәфшә ачылыб, ја ки, салыб-Хәти күл аризинә сајә, бахын! Букубән гамәтими дал еләјиб, Сәрв тәк ол гәди-рә'најә бахын. hичри ол маһрүхүн hejpaны— Салды Мәчнүн кими сәһраіә, бахын!

ЕШГИН, ЕЈ ШУХ, СӘНИН

Ешгин, еј шух, сәнин бу дили-пүргәмдәмидир? Билмирәм мәнзилини, чандамы, ја тәндәмидир? Итириб мүрғи-дили, тапмырам, еј мајеји-наз, Чүстичу ејлә, көр, ол сүнбүли-пүрхәмдәмидир? Гамәтин бүкдү белим, аризин өлдүрдү мәни, Сәрвү күл ол гәдү ол аризә манәндәмидир? Деди: вер чаныны, ал хаки-дәрим зәррәсини, Чани-нагабилимиз бу бејә әрзәндәмидир? Бүлбүлүн, гумруларын шуру дүшүб афағә, Күлрухум, сәрвгәдим бу кечә күлшәндәмидир? Вәслинә шад, вәли фиргәтинә нашадәм, Билмирәм, сәнсиз ишим наләмидир, хәндәмидир? Әғлими сәрдән алыб, халг ара рүсва еләдин, Бу күнаһ дилбәри-мән, сәндәмидир, мәндәмидир? Ашиги өлдүрәсән, вәслилә шад етмәjәсән, Сәндән еј шух, белә зүлм хошаjәндәмидир?— Истири сидгилә гурбан ола ол шаһә бу күн, Көр, фәда олмаға, hejpaн бәразәндәмидир?

доланым башына

Еј үзү күл, аризи күлшән, доланым башына, Гәдди нәхли-вадији-ејмән, доланым башына!.. Бүлбүли-бичарә чәкди һәр заман јүз мин чәфа, Дөнмәди һеч нөв илән күлдән, доланым башына... Сөіләіибсән: Дөнмәди шәм'и-гәдим әтрафына, Нејләјим, сән бир заман әјлән, доланым башына. Бәзм ара гыл бир ишарә халгдан пүнһан мәнә, Та дуруб пэрванэ тэк бирдэн доланым башына. Көнлүн истэрсэ экэр ашиг сэнэ гурбан ола, Сәк рәгиби бәзмдән гов сән, доланым башына! Вар сәнин ешгиндә јүз сәрф ејләјән өмрүн, вәли, Јох мәнимтәк сухтә хирмән, доланым башына! Чүнки вар ашигләрә лүтфи-ниһанын, еј чаван, Бәндәни дә һәм дәхи севсән, доланым башына. Дәрдин аллам, дилбәрим, диваным ет әғјар илән, О, долансын башына, ја мән доланым башына? Динмәмәзликдән сәнин бир мүддәан вардыр мәјәр? Чатлады бағрым мәним, диллән, доланым башына! Вер чавабым, кәс башым, тут иззәтим, хар ејләмә, Гојма шад олсун мәнә дүшмән, доланым башына!.. Еј көзәл, јохдур мәним тәк, гәддинә дилбахтә, Гәдрими мән бикәсин бил сән, доланым башына! Мән дүшүм сәһраләрә Мәчнунсифәт, шуридәвар, Гыл тәмаша һалыма, күл сән, доланым башына! Горхма сән һеч бәндәдән, чөвр етмәсән һеч кимсәјә, Сән дә өз јанында бир бәјсән, доланым башына! Көрмәдим меһру вәфа өмрүмдә, һәркиз, еј пәри, Гөвмдән, биканәдән, елдән, доланым башына!.. Нитги-hejpaн јар hичранында, бәс ким, дад едиб, Лал олуб, ахыр дүшүб дилдән, доланым башына.

МҮХӘММӘСЛӘР БӘНЗӘТДИМ

Сәһәр сејри-чәмән гылдым, күлү минајә бәнзәтдим, Фәзаји-буситаны билмәдим сәһрајә бәнзәтдим, Чәмалын көрчәк, ол јары мәләксимајә бәнзәтдим, Нәзәр гылдым, гашын тагын чәкилмиш јајә бәнзәтдим, Хумарланмыш көзүн, бир нәркиси-шәһлајә бәнзәтдим.

Көнүл чох тәнк олуб, ол дәмдә сејри-күлүситан етди, hәвасым пајимал олду, сәримдән әглү һуш кетди. Дилим јүз илтича илә вүсалыны сораг етди, Вуруб бади-сәба күл чөһрәдә зүлфүнү дағытды, Сәһаби-тирәдән етмиш түлуи-аjә бәнзәтдим...

Тааләллаһ, нә хош хәлг ејләјибдир халиги-сүбһан, Мәкәр ејни мәләкдир, вәрнә олмаз бир белә инсан, Чыхыб сејри-күлүстанә, едиб јүз назилә чөвлан, Гәдәм басдыгча күлзарә о дилбәр чүн мәһи-табан, Нәһали-гамәтин сәрви-сәһијбалајә бәнзәтдим.

Гәмим әғјардән һәрчәнд кизләтди, ниһан етдим, Көрүб пајанә јетмәз, ешгимин сиррин бәјан етдим, Кечә та сүбһ олунча налә чәкдим, әл'әман етдим, Сәһәр вахты олуб дилтәнк әзми-күлситан етдим, Чү, һејран налә етди, бүлбүли-шејдајә бәнзәтдим.

ДЕЈИН

Дустан, һали-дили-зарымы дилдарә дејин! Шәрһи-әһвалымы ол јари-ситәмкарә дејин! Руһу чисмимдән алан ол бүти-хунхарә дејин! Бәлкә бир рәһм едә бу аһи-шәрарбарә,—дејин! Мәни һичран әләми салды нә одларә!—дејин!

Бәһ ки, кирдаби-бәла ичрә шикәст олду кәмим, Гәрги-туфан олубан һәддән өтүбдүр әләмим, Јохду бир јари-вәфадар бу дәм тутсун әлим, О ситәмкарә белә әрз еләјин дәрдү гәмим: —Галмышам гүрбәт әра бикәсү гәмхарә!—дејин!

Етди дәрманына мөһтач о мәһпарә мәни, Гојду бу јоллар әра бикәсү аварә мәни, Мүбтәла етди фәрағә јенә, хунхарә мәни, Кәрчи, сиздән хәбәр алса о көзүгарә мәни, «Әли јардан үзүлүб, олду күнүгарә»—дејин!

О чаванә ки, гәди сәрви-диларадыр онун, Үзү күл, халы сијәһ, зүлфү сәмәнсады онун, Јусифи-дәһр ки, шејдасы Зүлејхадыр онун, О тәбибә ки, ләби лә'ли Мәсиһадыр онун, Чарәсиз дәрдимә шајәд еләјә чарә—дејин!

Олмаз ол јари-вәфадарә гәрин һурү мэләк, Гәми һичриндә мәни-гәмзәдәјә јохду көмәк, Үмидим вариди ол маһруху бир дә көрәк, Бүрчи-сә'ди-шәрәфиндән ајырыб чәрхи-фәләк, Көкәби-бәхтими салды јенә идбарә,—дејии!

Дустан! Салды ајагдан мәни һичран ситәми, Фәләкин мөһнәти, һәм ајрылығын дәрдү гәми, Јандырыб бағрымы, һәм чак гылыбдыр синәми, Етди памал ситәм чанымы, гүрбәт әләми, Зәһри-һичран еләјиб бағрымы сәдпарә,—дејин!

Јарәб, ол бир дә көрәр јары кәнарында дәхи, Гөнчеји-күл ачылыб бағи-баһарында дәхи?! Хали јер јохду онун чисми-фикарында дәхи, Галмады табү тәван чүн дили-зарында дәхи, Еләсин рәһм бу Һејрани-кирифтарә,—дејин! XIX әср Азәрбајчан әдәбијјатынын көркәмли сималарындан бири дә Сејид Әбүлгасым Нәбатидир. Сон тәдгигатлара көрә күман едилир ки, о һичри 1215 (милади 1800-чү) илдә анадан олмушдур.

Мәһәммәдәли Тәрбијәт «Данешмәндани—Азәрбајчаш» әсәриндә Нәбатинин Мәрһум Сејид Мөһтәрәм Үштибиинин оғлу олдуғуну јазыр.

Устад шаир «Нәбати», «Ханчобаны», «Мәчнун шаһ» вә б. тәхәллүсләрлә әсәрләр јазмышдыр. Онун ше'рләри Шәргдә кениш јајылмышдыр.

Нәбати јарадычылығында әсасән ики әдәби мәктәбин тә'сири дујулур. Бунлардан бири классик әдәбијјат, икинчиси шифаһи халг јарадычылығыдыр.

Әрәб, фарс вә түрк дилләрини инчәликләринә гәдәр билән Нәбати классикләри охујуб дујмуш, севмиш, лакин hеч кәси тәглид вә тәкрар етмәмишдир. О, тә'лимини усгадлардан, мөвзусуну исә јашадығы мүһитдән алмышдыр. Нәбати Азәрбајчаны кәзмиш, Тәбриз, Хорасан вә дикәр шәһәрләрә сәјаһәтә чыхмышдыр.

Мәммәдәли Тәрбијәтә көрә Нәбати һичри 1268-чи (милади 1851-чи) илдә вәфат етмишдир. Бу тарих һәгигәтә јахын көрүнүр. Шаирин өз сағлығында әсәрләри әлјазмасы һалында бир диванда топланса да чап едилмәмишдир. Бу диван Тәбриздә даш басмасы илә нәшр олунмушдур. Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулдугдан сонра шаирин ирси топлу һалда «Сечилмиш әсәрләр» ады алтында тәкрар-тәкрар чап едилмишдир.

дүшә бир дә нәзәрим

Дүшә бир дә нәзәрим меһри-рүхи-чананә, Кафирәм, мејл еләсәм, сәрвү күлү рејһанә. Бу нә сөздүр ки, мәним ешгими тәрк сіләмисән, Аллаh, аллаh, сөзә бах, сејр елә бир бөliтанә! Төвбә гыл, таријә бах, бир дә чевирмә үзүнү, Бахма дүшмән сөзүнә, лә'н елә бир шеjтанә! Һаны заһид ки, кәлә бир көрә тәрса гызыны, Өзүнү зәбт еләjә, тә'нә вура Сән'анә. Истәрәм, әтләсү диба кеjәсән гамәтинә, Мәст тавус кими чәтр урасан һәр jанә. Белинә тирмә сарыб, учларын әфшан едәсән, Ачылыб күл кими, миннәт гоjасан һәр чанә. Нәзәриндә дүзүлә, сәф чәкә хүддамү кәниз, Сән өзүн тәхтә чыхыб, әjләшәсән хаганә. Ешг одун, доғру имиш, кизләмәк олмаз, биллаh, Алышыб өз-өзүнә, дүшдү сөзүм дастанә. Јазығым кәлди, Нәбати, сәнә jанды үрәjим, һеjфсән, чох да дәхи кәзмә белә диванә.

МЕЈХАНӘЛӘР ИЧРӘ

Сәрмәст јыхылдым кенә мејханәләр ичрә. Олдум кенә русва нечә фәрзанәләр ичрэ. Јахдым ода сәччадөвү дәстарү риданы, Бир ад еләдим мән дәхи пәрванәләр ирә. Еј шухи-пәритәл'әтү еј сәрви-күләндам, Кәзмә, сәни тари, белә биканәләр ичрэ! Ол нәркиси-мәстин нә фүсункәрди, худаја, Салды мәни Мәчнун кими диванәләр ичрә. Кәл вер мәнә бир чам да, еј сагији-күлфам, Та мәст јазым бу сөзү әфсанәләр ичрә. Биллаh, бу бүти-лаләрүхүн јохду нәзири, Бахдым нечә мин сурәтә бүтханәләр ичрә. Ол кәнчи-хәфидән бир әсәр билмәдим ахыр, Чаным чүрүдү һеч јерә виранәләр ичрә. Еј Көвсәр үчүн аһ чәкән, заһиди-әбләһ, Мејханәдә кәл, көр ону пејманәләр ичрә. Гэввас кими ғутә вуруб бәһрә Нәбати, Ол көвһәри истәр тапа дүрданәләр ичрә.

ЕЈЛӘ

Кәтир, саги, меји-күлкүн, бу бәзми бир баһар ејлә! О чами-лә'лфам илә бу хамы бир хумар ејлә! Ирәм бағын тамаша ејләдим дејир-мүған ичрә, О дарүл-ејши сән, јарәб, һәмишә лаләзар ејлә! Вәрә' вахты дејил, заһид, бу тәсбиһи гој әлдән бир, Кәтир сәччадәни, вер мејфүрушә бир гәрар ејлә! Ләби-мејкуну, саги, сағәр илә һәлгеји-риндан, Бу чәм'ин ичрә, јарәб, сән мәни бир мејкүсар ејлә! Гүрури-рузә хүшк етмиш сәни, заһид, нә гафилсән, Бу тәзвирү ријадән кеч, худадән бирчә ар ејлә! Биһәмдиллаһ, көзүн вар, кор дејилсән, чәннәт истәрсән, Гәдәм гој бир хәрабатә сәһәрдән, бир наһар ејлә! Нәбати, ашигәм мән риндләр бәзминдәки һалә, Бәли, биллаһ, бу гөвмүн итләринә чан нисар ејлә!

ДҮШДҮМ

Дүшдүм кенә мејханәдә хошһәнкләр ичрә, Кордум кенә бир рәнк илә күлрәнклор ичрә. Сәд шүкр ки, имдад гылыб бәхти-һүмајун, Еир диз јери тапдым өзүмә шәнкләр ичрә. Еј мејдән едиб төвбә, едән бәнклә үлфәт, Диванэ кими душмэ эбэс дэнклэр ичрэ. Нә нәглү һекајәтди, нә әфсанәвү әфсун' Бу бүхлү һәсәддир ки, дүшүб јенкиләр ичрә. Еј саћиби-шәмшири-дүдәм, шаһи-чаһанбәхш, Еј күштәләри пүштә гылан чәнкләр ичрә! Бу мулки-Гарадағыда бимунису гәмхар, Фәрјадимә јет, гојма мәни нәнкләр ичрә! Мәчнун кими үрјанү дилазүрдөвү мәһзүн, Дағдан-даға кәз-кәз кәзәрәм сәнкләр ичрә. Ешг әһли саныб, салик илә һәмсәфәр олдум, Кәздим бир-ики шаму сәһәр ләнкләр ичрә. Бу кучеји-ешгин, билирэм, гајәти јохдур, Бичарә Нәбати галачаг тәнкләр ичрә.

ола билмәз

Нисбәт сәнә, еј шух, Зүлејха ола билмәз, Бу ишвәдә, бу гәмзәдә Лејла ола билмәз. Аһуји-Хүтән сәндән алыб тәрзи-никаһы, Күлбәрки-ләбин тәк күли-һәмра ола билмәз. Етмән көзүнү нәркиси-шәһлајә бәрабәр, Зүлфи-сијәһин тәк шәби-јелда ола билмәз. Чан нәгдинә бир бусә кәрәм гыл, сәни танры, Дахы демә: «Әл чәк ки, бу севда ола билмәз!» Мәндән сәнә ичз ејләмәк олсун кечә-күндүз, Сәндән мәнә hеј наз ки: «haша ола билмәз!» Бәс ки, мәни көрчәк мәнә вәһши кими бахдын, Инди дәхи Мәчнун мәнә һәмта ола билмәз. Чох ешгә дүшән ашиги-бичарәни көрдүм, hеч бири Нәбати кими шејда ола билмәз.

олмаз

Ешг чамындан ичән кимсәнә һушјар олмаз. Нә бу дүңјадә, гијамәтдә дә бидар олмаз. Горху билмәз, еләмәз шаһү кәдадән пәрва, Мәст-мәстанә кәзәр, кағәзү тумар олмаз. Бутеји-һичрдә бүлбүл кими әфғанә кәләр, Гејси-бичарә кими вәслә хәридар олмаз. Тәрк едәр ләззәти-дүңјаны, кечәр чанындап, Сиккәни дағ гылар, талиби-динар олмаз. Көстәрәр меһрү вәфа јарына, көрдүкчә чәфа, Зилләти фәхр биләр зәррәчә бизар олмаз. Алышы шәм' кими одлашы пәрванә кими, Чан верәр јарә, Нәбати кими биар олмаз.

КӘЗ-КӘЗ

Бахма шүмшадә, көзүм, сәрви-хураман кәз-кәз, Дәрмә һәр гөнчәни, бир гөнчеји-хәндан кәз-кәз. һардадыр аби-бәга, чешмеји-зәмзәм нәчидир, Көвсәрин адын ешит, бадеји-рејһан кәз-кәз. Алма фирузәни, јагутү зәбәрчәддән кеч, Дүрри-насүфтә нәдир, лә'ли-Бәдәхшан кәз-кәз, Алманам бир пула мән бир гуту мирвариди, Сәни танры, тәкә чум, көвһәри-рәхшан кәз-кәз. һәр көзәл тири-нәзәр нәсб едә билмәз јајә, Ашиг өлдүрмәјә бир көзләри ган-ган кәз-кәз! Нә билир назү нәзакәт нәди һәр көјчәк олан, һүснү хош, хүлгү көзәл, бир ләби-хәндан кәз-кәз. Кетди Ширинү Зүлејха, әлә кәлмәз Лејла, Инди бу әсрдә ким, афәти-дөвран, кәз-кәз. Рүб'н-мәскуну долан, аләми һәр јан кәз-кәз. Тапмасан дахы Нәбати кими әфсанә дејән, Әлинә шәм' көтүр, күн кими јан-јан, кәз-кәз.

көјчәқ-көјчәк

Кәлди бир шух јенә јаныма көјчәк-көјчәк. Вурду бир тиғи-чәфа чаныма көјчәк-көјчәк. Лалә рүхсарын едиб хуни-дилимдән күлкун, Бојады әлләрини ганыма көјчәк-көјчәк. Парэ-парэ чијэрим шишэ чэкиб етди кабаб, Дикди көз дидеји-кирјаныма көјчәк-көјчәк. hejф ким, олмады бу ашигә бир чаны јанан, Дејә бир дәрдими чананыма көјчәк-көјчәк. Пәнаһ аллаһа—дејиб, гәһрү гәзәбдән јума көз, Едә бир әрзими султаныма көјчәк-көјчәк. Та ки, пәрванә кими шөвг илә бу чаны фәда-Едиб ол шәм'и-шәбистаныма көјчәк-көјчәк. Олу, јарәб, көрәсән бир кечә ол валији-Миср Кәлә бу күлбеји-әһзаныма көјчәк-көјчәк? Вар үмидим ки, гэлэм эһли чаван оғланлар, Јазалар бу сөзү диваныма көјчәк-көјчәк. Гәм јемәз дахы Нәбати кими ол шаһи-чаһан, Баса бир мөһрүнү фәрманыма көјчәк-көјчәк.

истәр

Мәним бу натәван көнлүм кенә фәсли-баһар истәр, һәмишә бүлбүли-шејда кими бир мәрғзар истәр. Кәһи бир күл ајағында дүшүб мәстанә хаб етмәк, Кәһи саги ајағында шәраби-хошкүвар истәр. Едиб сүнбүлләрин дәстә, тамаша ејләјиб сәрвә, Кәзиб сејр етмәјә һәрдәм кәнари-чујбар истәр. Әлиндә сағәри-бадә чәкиб гүмри кими налә, Јанында бир бүти-зиба, пәривәш, күл'зар истәр. Өзү күл, какили сүнбүл, дәһаны гөнчеји-тазә, Мәләкмәнзәр, гәмәртәл'әт, сијәһ чешмин хумар истәр. Нә тәгсир етмишәм, билмәм, нечүн ол хосрови-хубан, Мәни-бичарәни даим пәришанрузикар истәр? Хәчаләтдән көрүм гуртармасын һәркиз бу аләмдә— Ки, һәр ким ашиги бир хәстә тәк халг ичрә зар истәр!

565-6

Мәламәтдән башы ајрылмасын, даим мәлул олсун, Мәни әмсалү әгран ичрә һәр ким шәрмсар истәр! Нәбати билмәрәм, јарәб, нә һаләт һасил отмиш ким, Өзүн бу әһли-дүнјадән һәмишә бәркәнар исгәр?!

ләнкәм

Нә мәризу нә тәбибәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм, Нә һәбибү нә рәгибәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә мукәддәрәм, нә шадәм, нә ниһан, нә ашикарәм, Нә зе хакәмү нә бадәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә чу гөнчә дәр шүкүфтәм, нә нејәм, нә лашүнүфтәм, Нә гәмәш бе дил нөвһүфтәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә шәрабијәм, нә бәнки, нә хијамијәм, нә рәнки, Нә мүғәннијәм, нә чәнки, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә рәфиги-буситанәм, нә гәрини-күлситанәм, Сәки-кији, дилситанәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә ситарәіәм, нә маһәм, нә кәда, нә падишаһам, Бә мијани-ин ду раһәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә зәмин, нә асиманәм, нә әз инү нә әз анәм, Нә дијари-ламәканәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә пәри, нә чин, нә инсан, нә мәләк, нә һурү гылман, Нә филанәмү нә беһман, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә зе кану мә'дәнәм мән, нә зе кәнчү мәхзәнәм мән, Нә мәнәм, нә мән мәнәм, мән, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм, Нә чәванәму нә пирәм, нә кәманәму нә тирәм, Нә сәғиру нә кәбирәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә зе лә'ли-бибәһаjәм, нә зе дүрри-бисәфаjәм, Нә нәва, нә бинавәіәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә һүлулијәм, нә дәһри, нә кәнаријәм, нә бәһри, Нә ријазијәм, нә чәбри, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм*. Нә мүнәччимәм, нә каһин вә нә саһири-мүдаһин, Нә бе зареан кәваһин, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә әзизәмү нә харәм, нә хәзанү нә бәһарәм, Вә нә нирәмү нә нарәм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә Тәһәмтәнәм, нә Заләм, нә Бәширу нә Билаләм. Нә түлу', нә зәваләм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм*. Нә сијәһ, нә рөвшәнәм мән, нә зиреһ, нә чөвшәнәм мән, Нә зе бағү күлшәнәм мән, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә Ирагијәм, нә Руми, нә сәһаријәм, нә левми, Нә гәрибәмү нә буми, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә зе «Каф»аму нә әз «нун» нә әзин ду һәрф бијрун,

Нә чобанијәм, нә Мәчнун, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. Нә Нәбатијәм, нә бәнки, нә мүсәллијәм, нә чәнки, Нә мәчусү нә фирәнки, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм.

ГОШМАЛАР

1

Бүлбүл кими күл үзүнэ мүштағам, Тути гушу дилли сәнэм, еј сәнәм. Ал-әлван јанаглы, нәркиз бахышлы, Бәнөвшә тәк ијли, сәнәм, еј сәнәм!

hәр ким көрсә сәни олур диванә, Дүшәр Мәчнун кими даға мәстанә, Гурбаны олдуғум јетишди чанә, Гара һәбәш халлы сәнәм, еј сәнәм!

Ләби гөнчә, диши дүрри-мүсәффа, Мәмәси шамама, бухағы алма, Дәһаны күлшәкәр, зүлфү дилара, Чиби, гојну һилли сәнәм, еј сәнәм!

Гәмзән оху од вурубдур чаныма, Чәллад көзүн сусујубдур ганыма, Башына дөндүјүм кәл бир јаныма, Сәрхош, инчә белли сәнәм, еј сәнәм!

Нәбатини јетир бағи-вүсала, Наһаг ган ејләмә, батма вәбала, Ешгин мәни дөндәрибдир һилала, Ады, саны бәлли сәнәм, еј сәнәм!

2

Сусујубдур јенә кимин ганына, Хумар-хумар бахар һара көзләрын? Нола бир дә доланајдым башына, Гурбаны олајдым гара көзләрин!

Мүгэввэс гашларын еткинән каман, Чәккинән мүжкандан тири-чанситан, Бу хәстә чанымы гылкинән нишан,. Гој етсин көксүмү пара көзләрин.

Сәнубәр гамәтин, еј сәрврәфтар, Шүмшадү әр'әри етди шәрмсар, Нә јалгыз етмисән мәни харү зар, Чохларын кәтириб зара көзләрин.

Аризин дөврүндә зүлфи-мишкинаб, Гојмаз шәфәг салсын гүрси-афитаб, Һөкм гыл көтүрсүн сајәсин сәһаб, Бу дәрдә ејләсин чара көзләрин.

Үзүн шә'тәәси, еј шәм'и-Чәкил, Хуршиди-хавәри етди мүнфәил, Белә ки, ешг оду олду мүштәил, Чәкдирә һагг мәни дара көзләрин.

Хәдәнки-хунризин, еј ширинмәнзәр, Хосрову тәхтиндән етди дәрбәдәр. һәлгә едиб әлдә зүлфи-мүәнбәр, Нә сеһр охур јенә мара көзләрин?

Тэзэ күл тәк ачылысан сәһәрдән, Мүзәјјән олусан лә'лү күһәрдән, Јахшы салдын Нәбатини нәзәрдән, Әчәб маил олмуш хара көзләрин!

тәчнисләр

О тәрлан бахышын гурбаны чаным, Бој чәкиб көзләрин көзләр, нә көзләр! Амачи-синәми нөвки-мүжканын— Гојуб нишанәјә көзләр, нә көзләр!

Нә гәләтдир дүшүб үз арасына, Ону билмәк олмаз үз, арасына, Әкәр гәввас исән, үз арасына, Бир көр ахыр ондан көзләр, нә көзләр!

Тәчәлласан, бујур Сина дағына, Әкәр көрсән мәни синада, гына, Гојма рәгиб бахсын синә дағына, Јамандыр көзләри, көзләр, нә көзләр?!

Јени ајды, амма нә сөвдасы вар, Нөгсанына бах, көр нә совдасы вар, heч билмәнәм башда нә севдасы вар, Ағлар, ағлар, дејәр көзләр, нә көзләр!

Нәбати күл олду, јанды Синада, Бу аловдан бир од дүшсүн сана да, Дејәммәзәм, нечә дејим сына да, Де көрүм көрмүсән көзләр, нә көзләр?

Әһвәл олма, бир нөгтәдир һәр учу, Бир дөврдә доланырлар һәр үчү, Нәбатинин султаныдыр һәр үчү, Бу иди мән дејән көзләр, нә көзләр!

рубаиләр

Саги, ишимиз наләвү әфган олду, Зүлфүн кими һалымыз пәришан олду, Гојдун јерә чамы, биздән үз дөндәрдин, Бир бусә-дедик-вер бизә сән, ган олду?!

Кәлди јенә фәсли-нөвбаһар, еј саги, Бәс һарда галыб о күл'үзар, еј саги?! Мејханәјә кет, кәтир ону мәстанә, Вермә мәнә мунча изтирар, еј саги!

Сәд шүкр ки, гыш кетди баһар олду јенә, Сәһра үзү чүмлә лаләзар олду јенә, Вер бадә ичәк, чуш гылаг, еј саги, Бүлбүл нә дејир ки, ешги, чар олду јенә?

Еј бади-сәба, күзар гыл Тәбризә, Аләмдә галыб үмидимиз бир сизә. Ол сәрвгәдин кујинә дүшсә күзәрин, Бу намәни вер о зүлфи-әнбәрбизә.

Саги, кәтир ол чами-зәрәфшаны көрәк, Сал кәрдишә бир о раһи-рејһаны көрәк, Искәндәрә сөјлә кетмәсин зүлматә*, Көстәр она бир о аби-һејваны көрәк*. Саги, мәнә бир пијалә шәрраб кәтир, Јанды чикәрим бир тикә кәббаб кәтир, Атәшкәдәни гојма гала әфсурдә, Дур чых ешијә, бир нечә хуттаб котир!

Сүбһ олду кәтир шәраби-наб, еј саги, Етди мәни гәм јахшы кәбаб, еј саги! Мәстанә көтүр Чами-чәми, вер бадә, Саз олмуш әчәб чәнкү рүбаб, еј саги!*

Етдин бу кечә әчәб сәваб, еј саги, Вердин јенә ринданә чаваб, еј саги! Вер бадә ки, ахирәт күнү ејләмәсин—-Аллаһ сәни әһли-әзаб, еј саги!

Саги, јенә әјјами-күлүстан олду, Күл тәхтә чыхыб, чәмәндә султан олду. Һәр риндү кәда дејир: Мәнәм шаһи-чаһан, Һәр гүббәрә бир бүлбүли-хошхан олду.

Саги, бу гәдәр хәјалдән һасил нә? Бу рәнчү гәмү мәлалдән һасил нә? Дур бадә кәтир кәрдишә, бир чам јерит, Бу биһудә гијлү галдән һасил нә?!

Еј дуст, шәраб тәркини гылдын, гыл, Бу чәнкү рүбаб тәркини гылдын, гыл, Чүн, рәнчү мәлал имиш мејин әнчамы, Бу рәнчү әзаб тәркини гылдын, гыл!

Мејханәләри һәмишә абад истә, Сән әһлин онун сәрв тәк азад истә! Мәсчидләрә кетмә, ваизин тәркин гыл, Нә рич'әтә вер гулаг, нә миад истә!

МҮСТӘЗАД

Еј гөнчөдәһан, симбәдән, дилбәри-тәнназ, Еј сәрви-сәрәфраз! Өлдүм дәхи, гурбанын олум, рәһм елә бир аз, Бәсдир бу гәдәр наз. Јандым, күлә дөндүм, јанасан сән дә мәним тәк, Еј духтәри-тәрса!

О накәс илә олма дәхи һәмдәму һәмраз, Валлаһ белә олмаз. Адәм кими чохданды олуб вирди-зәбаным: «Ја рәбб зәламна»*. Амма ки, нә һасил о чәфапишә инанмаз, Бир дәм мәнә бахмаз... Сән бәілә билирдин ки, өзүн ашиг олубсан, Кул башына олсун! Дур, пуфлә очағы, бу одун јашдыр, алышамз, Өзбашына јанмаз. Мин дагы әкәр бир нәфәсә чаныма гојса, Бир «уф» демәрәм мән. Амма ону көр, бирчә мәни јадына салмаз, Бир бүсәіә гыімаз. Галды дәхи чүн мәһшәрә бу һәсрәти-дидар, Еј јари-вәфадар! Бари һәр ики илдә соруш һалымы аз-маз, Ја бирчә кағыз јаз! Тути кими фәрјад еләрәм хәстәвү рәнчур, Бу күнчи-гәфәсдә. Бир пүстә илә кимсә мәни јадына салмаз, Бир көнлүмү алмаз. Еј бүлбүли-бичарә, фәған етмә дәмадәм, Сәбр ејлә, тут арам! Даим ки, гыш олмаз, һәмишә белә галмаз, Әлбәттә, кәләр јаз. Аздырма мәни, сејри-күлүстанә апарма, Еј һәмдәми-чани. Jүз фәсли-баһар олса, мәним көнлүм ачылмаз, Бу кефдән ајылмаз. Јарым кенә мәндән күсүбән ачыг едибдир, Ox, ох аман аллаһ! Билмәм нә гылым, чарә нәдир, бир үзүн ачмаз! Бир кәлмә данышмаз! Көнлүм евини ләшкәри-гәм ејләди виран, Саги, сәнә гурбан! Дур, вер ки, бу сысга бир-ики чам илә дојмаз, Та душмәсә јанмаз. Сал ғүлғүлә бу күнбәди-әфлакә, хүруш ет, Еј дәфзәни-чапук! Мүтрүб, дәхи сән шәдд елә бир нәғмеји-шәһназ, Еј мүрғи-хошаваз! һәр нә дејәчәксән, декинән, чаныма хошдур, Еј заћиди-бәдкиш!

Дәрјајә даш ат, ја гаја сал, зәррәчә дашмаз, hәркиз ки, булашмаз. Бахма ки, белә ачизү мискинди Нәбати. hej-hej, hәзәр ондан! Мөвла били, јохдур өзү тәк риндү нәзәрбаз, Әјјари-чәпәндаз.

тәрчибәнд (III бәнд)

...Сагија, дурма, дур кәтир бадә, Кетди биһудә өмрүмүз бадә. Чун дили-шадә јар шөвг ејләр, Көнлүмү мәнзил ет о дилшадә. Нә бәјани-мәлиһ илән, билмәм, Кәтирим мән бу нәгли ирадә? һаны бир нөвчәвани-ашигвәш, ћаны бир ринди-мәсти-азадә?! Ола эсрари-ешгдэн вагиф, Билә бир ким, нә вар бу говғадә? Мәни јандырды бир мәләкмәнзәр, Мәни өлдүрдү бир пәризадә. Алды сәбрү гәрарымы әлдән, Мәни ахыр кәтирди фәрјадә. Дөндү бир бивэфадан өтрү јенэ, Көзүмүн јашы Шәтти-Бәғдадә. Мәни өлдүрмә, еј әчәл, бир дәм, Гој бир аз јалварым о чэлладэ. Рәнчсиз раһәт олмаз, еј оғлан, Јери кет, гуллуг ејлә устадә. Гурмамыш дам, чәкмәмиш зәһмәт, Ким верәр шаһбазы сәјјадә? Еј хураман кәзән чәмәнләрдә, Көз дикән нәхли-сәрвү шүмшадә, Чөлдә јагутү лә'лү мирварид, Буји-ислам дејри-тәрсадә. Чешмәвү чуда көвһәр ахтарма, Јери, гәввасы көзлә дәрјадә. Кәркәч әбдалы өп ајағындан, Чан фәда ејлә гөвми-овтадә! Еј дириға ки, кечди мөвсими-күл,

Көзүмүз галды чами-сәһбадә. Олса һәр јердә чәннәт, орда имиш Бадеји-сафу сагији-садә. Мүмкүн олдугча ејшу ишрәт гыл. Фурсәти салма рузи-миадә! Өзүнү салма гејди-тәглидә, Бојнуна тахма төвгү гэлладэ. Ејләмә һәр кәда илән үлфәт, Зәрби-тәшниә олма амадә. Нолду дағларда сејр едән Мәчнун? Үрәјим јанды рәнчи-Фәрһадә. Сагичан, көзлә әһдү пејманы, hejфдир вермә бадә hәр jадә. Нанәчибин бинасы јохдур, јох, Олса кәр башы әрши-ә'ладә! Мәну саги бу күндә, налеји-чәнк, Чәкди бир нала кәлди фәрјадә: Гој гәдәм раһи-ешгә мәрданә, Кир хәрабата мәст-мәстанә...

Мәһәммәд Бағыр Азәрбајчанын Халхал маһалындакы Гарабулаг кәндиндә руһани аиләсиндә анадан слмушдур. Доғулдуғу ил мә'лум дејилдир. Лакин тәхминән күман олунур ки, һичри 1311-чи (милади 1893-чү) илдә—70 јашында вәфат етмишдир. Вәфат тарихини нәзәрә алсаг, дејә биләрик ки, о, һичри 1246 (милади 1830-чу илдә) доғулмушдур.

Мәһәммәд Бағыр Халхали XIX әср Чәнуби Азәрбајчан шаирләри ичәрисиндә гүдрәтли сөз устадларындан биридир. Онун «Түлкүнамә» јахуд «Сә'ләбијјә» адлы әсәри халг арасында бөјүк шөһрәт газанмышдыр. Шаирин реалист әсәрләринин әксәријјәти мүтәрәгги фикирләр вә бәдии ифадә васитәләринин зәнкинлији илә нәзәри чәлб едир.

«ТҮЛҚҮНАМӘ»ДӘН ПАРЧАЛАР

ДҮНЈА ТӘЗАДЛАРЫ

Бәли, һејрәтди бу чәрхин гәрары, Билинмәз ишди аләм кар-бары. Бирисина мујассар назу не'мат, Бириси ач, чәкәр јүз мин мәзәммәт. Бириси чијријиб јағлы пиловдан, Бириси дојмајыбдыр нани-човдан. Бирисинин јағар дөвләт башындан, Бириси көрмәјиб бир пул јашындан. Бириси башә гојмуш тачи-шаһи, Бириси баш ачыг, јохдур күлаһы. Бири нөкәр, бириси хан олубдур, Бири табын, бири султан, олубдур. Бири бир ләшкәри јалгузча гатлар, Биринә «пых» дејибсэн, бағры чатлар. Бири даим чалар чәнкү чәганә, Бириси неј кими кәлмиш фәганә. Биринин ағзы күлмәкдән јығышмаз,

Бириси дәрдү мөһнәтдән көз ачмаз. Бири әтләс туман кејмиш, дамахлы, Биринин бир туманы вар, јамахлы. Биринин мәнзили гәсрүккәрамә, Бири һәсрәт галыб бир һисли дамә. Бириси, бир тикә гәндә тамарзы, Чај ичмәкдә бири гојмубдур арзы. Биринин көзләри гарә, гәләмгаш, Јазыб, куја, гәләмлә дәсти-нәггаш. Бири бојну гысыг, көј көз, әлавә, Додағы вәрдәнә, ағзы кәлавә. Биринин ағзы пүстә, зүлфу дәстә. Биринә вур тәпик, сал абдәстә. Бири салмыш үзүнэ дәстә бирчәк. Биринин кәлләсинә сал түпүрчәк. Бири дилдарыны чәкмиш гучағә. Бириси одланыб нари-фәрағә. Бириси көк, дејирсән пәрвәридир, Бириси бир сумукдур, бир дәридир. Бирисинин сөзү мат етмиш эгли, Бири јазмыш мәним тәк Түлкү нәгли.

түлкүнүн гејбидән сәс ешитмәси

...Хуласә түлкү көрдү јохду чарә, Тәзәлзүл дүшдү әркани-гәрарә. Бахыб көрдү үрәк дурмаз пырыллар, Бағырсаглар ачындан hej гырыллар. Гоіуб башын диз үстә, олду хамуш, Никари-фикрилән олду һәмағуш. Гүјуди-нәфсә чәкди хәтти-бүтлан, Тәчәррүд әрсәсиндә гылды чөвлан. Кәмити-фикрә чалды тазијанә, Кәзиб дөври-чаһаны ханә-ханә. Хәјал ејләрди өз дәрдинә дәрман, Бу фикрә чулганыб галмышды һејран. Ки, накаһ гејбдән говзанды бир сәс, Ки, «еј сәркәштәвү мәғмумү бикәс, Кәрәк агил олан гылсын тәлашын. Кәрәкдир анласын раһи-маашын. Дејил, әлбәттә, баби-ризг мәсдуд, Отурмагдан дәхи јох чарәвү суд.

Кәрәкдир сә'ј едән та варды чанын, Јетишмәз бир јерә аһү фәганын. Фәрамуш етмә «илла масәаны», Вәкәрнә ағлына јаздыр дуаны. Тәлаш ејлә долансын кар-барын. Олуб касиб һәбиби кирдикарын».

ТҮЛКҮНҮН АНАСЫ ИЛӘ ВИДАЛАШМАСЫ

Анасынын дүшүб өпдү ајағын, Өпүб, мә'мул едиб хидмәт сәјағын. Бујурмуш Мустафа фәхри-әазим, Бу мәзмуну ки, нәзм ејлибди назим: «Бећишти ку ризаје-ма дәр анәст, **Јә'гин дан зире-паје-мадәранәст**»¹ Дејәрди: «Еј ана, еј меһрибаным, Бүкүлмүш гамәтин гурбаны чаным. hалал ејлә мәни аллаһ ризасы, Бу аг бирчәкләрә чаным фәдасы. Кечәләр сүбһәдәк чәкдин ајазы, hарам етдин көзүнә хаби-назы. Нә зәһмәтләр мәни чәкдин, бөјүтдүн, Чәкиб хунабәләр бу һәддә кәтдин. Көзүмдән, ағлајан вахтда, өпәрдин, Дурардын ағзыма әмчәк тәпәрдин. Дејәрдин: «Еј көзүм нуру ачыхдын?» Демэздин «Бојну сынмыш, инди тыхдын». Баханлар сурэтимдэн ијрэнирди, Бу кирли әлләримдән чијрәнирди. Бу чур, бојнума голларын салардын, Тутуб башдан-баша дуз тәк јалардын. Сәнә хидмәт едим валлаһы мин ил. Әвәз бир кечәјә олмаз, јә'гин бил. Бәдәндә һәр нә түк вар, кәр дил олсун, Дејил мүмкүн ки, шүкрүн hacил олсун», Анасы басды башын синэсинэ, Деди: «Лә'нәт бу чәрхин кинәсинә. Сәни мән бинәвадан аіры салды.

¹ Бизим истәдијимиз беһишт, jәгин бил ки, аналарын аjағы алтындадыр.

Оғул кет, әлләрим гојнумда галды. Судум, haггым, огул, олсун hәлалын, Мәнә көрсәтмәсин аллаһ, мәлалын, Фәрағын чох іыхар бикәс ананы, Мәсәлди: «Горғанын чатдар јананы». Бәбәм, кет бизләри јаддан чыхартма, Кедиб бича јерә чөлләрдә јатма. Әлинә һәр нә дүшсә, тез гајыт кәл, Әјалын ачдыр, олма чох мәәттәл. Кедиб гүрбәтдә галма, чани-мадәр. Јејиб күтләр, әзизим, салма ләнкәр. Кедиб кәндә, унутма Исфаһаны. Тапыб бир деһкәдә, атма чаһаны. Галыб гүрбәтдә, әл чәкмә вәтәидән, Бијабан ичрә јад ејлә чәмәндән. Әкәр олсан, оғул, әһли-тәфәттүн, Кедиб гүрбэтдэ гылмазсан тэвэттүн, Кечә-күндүз вәтәндән јад едәрсән, hәмишә неі кими фәрјад едәрсән».

ТҮЛКҮНҮН АРВАДЫ ИЛӘ ВИДАЛАШМАСЫ

Хүласә, түлкүнүн бикәс әјалы, Бу гэмли гиссэлэрдэн олду һали, Мусибәт атәшинә дүшдү јанды, Јетишди, башына бирчә доланды, Әлиндән, каһ әјағындан өпәрди, Далынча көзләриндән су сәпәрди. Дејәрди: «Еј мәним аварә јарым, Аманды, еј мәним бичарә јарым, Вусал әјјамы тәк гачма амандыр, Шәби-һичран кими бирчә дајан, дур! Фәрағын дәрдинә биллаһ дөзмәм, Өзүмдән әл үзүб, сәндән әл үзмәм. Көзүм нуру, мәни салма фәрағә, Амандыр кетмә сән көздән гырағә! Чаһанда бир-бириндән дојмадыг биз, Дојунча јастыға баш гојмадыг биз. Каман тэк, гамәтим гәмдән хәм етмә, Нәсибими мәним дәрдү гәм етмә! Сүрүннәм, тифл тәк, кәлләм далышча, Эл узмәм дамәниндән та өлүнчә, Ики көз јашы аздыр, истәрәм каш,

Булуд кими һамы јердән төкәм јаш. Түкәнди тагәтим, кәл тут әлимдән, Хәбәрдар олкилән дәрди-дилимдән. Үрәк од тутду, еј үммидикаһым, Инанмырсан, нәдир? Бу, дуди-аһым. Күзарын чүн дүшәр һәр рәһкүзәрдән, Сәнә чох горхарам мән, бәднәзәрдән. Мәнә чүн ејләјибсән јахшы әрлик, Дајан, алтында јандыррам үзәррик.»... Үзәрлик јандырыб, көз-көз едәрди, Төкүб көз јашыны һәрдәм дејәрди: «Үзәрлик јан, үзәрликсән һәвасән, һезаран дәрдә дәрмансан, дәвасән, Үзәрлик јан, түтүн вер, ган говушсун, Гада ондан, бәла бундан совушсун».

ТҮЛКҮНҮН АРВАДЫНА ЧАВАБЫ

Јаныб түлкү әјалынын сөзүндән, Салыб гол бојнуна өпду көзүндән. Деди: «Ағлар көзүн гурбаны кәлмә, О дидарын бәла кәрданы кәлмә! Сәнә, биллаһ, јарашыр олсам ашыг, Бу нөв илә ки, вар сәндә јарашыг. Дејил гәддин мисалы-сәрвү шүмшад, Көрән зулфуну, сунбул ејләмәз јад. hаны шумшадда бу hүсни-рәфтар? hаны сүнбүлдә јүз мин дил-кирифтар? Үзүн тәк, кәр десәм, күл дәрди күлчин, О чин-чин зүлфэ анд олсун, дејил чин. Едән ол гәдди-мөвзуна тамаша, Дәхи сәрвә бахар? Кәллә вә һаша. Көзүн охшатмарам нәркиз көзүнә. Ки, нәркиз бејлә көз көрмүб өзүнә. Бу сөздә шаһидимдир һәјји-зүлмән, Ки, јердән көјә сәндән разыјам мән. Пәришан зүлфләрини ал әл үстә, Дуа ејлә мәни еј пәршикәстә. Мәни, беш күн кечиб биканә тутма, Дуадан мән пәришаны унутма. Ушаглар шылтаг етсә чох дејинмә, Ачыгланма, көзүн гурбаны, динмә!

һәмишә мәрһәмәт гыл, ол пәрәстар, Јаман күнләрдә јар ол, јари-гәмхар. Хүсусән бурну фыртыглы бабәмдән, Ки, артыг истәрәм ону дәдәмдән. Бу оғлан, чүн мәнимдир сон бешијим, Одур, чүн малү мүлкүм, ев-ешијим. Кәрәкдир дүшмәјә дүрмәк әлиндән, Кәрәкдир чыхмаја «ачам» дилиндән. Дәдәм гурбан хүдүк чәкмә амандыр. Галыб јалгыз, хүдүк чәкмәк јамандыр. Сәни аллаһа анд веррәм гајыт, кет. Мәнә бу кетмәји өлмәк хәјал ет! Мәним дөврүмдә һеч күн көрмәдин сән, Евимдә бирчә дөвран сүрмәдин сән. Галырдын ач, кәтирмәздин үзүмә, Сөјәрдим һәр нә, галмаздын сөзүмә. Нә мөһнәт чәкмисән балдыз әлиндән? Дөзәрдин, бирчә чыхмазды дилиндән, Атамдан, һәм анамдан чох сөјүлдүн, Сөјүлмәк сәһлдир, артыг, дөјүлдүн. Гара күнләр көрүб, һеч гачмадын сән, Ешикдә ејибимизи ачмадын сән. Голун коссов едиб, сачын-супуркә, Јығардын бурдан-ордан дәркә-дүркә. Галырдын нечә күн чылпаг, бүрәһнә, Әлә дүшмәзди нә тазә, нә көһнә. Едәндә шамын азлыг һеч іемәздин, Галыб ач бир кәсә, дәрдин демәздин. Сорушурду анан ки, һаләтиндән, Дејәрди: «Вер хәбәр кејфијјәтиндән. Гызым, кизләтмә дәрдин, ејлә ибраз». Дејәрдин сән: «Дамағым чағ, кефим саз, Биһәмдиллаһ јерим хошдур, күнүм хош, Једик јағлы плов инди, јерин бош». Бағышлансын нәнән мәһшәр күнүндә, Дәдән чәннәтдә јатсын сүд көлүндә. Элимә пул әкәр гүрбәтдә саллам, Сәнә бир јолбајол чит дизлик аллам. Кәтиррәм, өлмәсәм кәлсәм әјәр сағ, Сәнә көз мүнчүғүндан бир бојунбағ...

гәзәлләр

ДИЛБӘРӘ БАХ

Дилбәрә бах, көр нечә чананәдир, Алмага чан ишвәси мәрданәдир. Јар сөзүндән де, әкәр сөз десән, Гејри-бу сөз, өзкәләр әфсанәдир. Гој доланым башына пәрванә тәк, Ешг одуна јанмаға пәрва нәдир?! Зүлфүнэ көнлүм нечэ тутсун гэрар? Дәстәләрин һәр бири бир јанәдир, Мән билирәм кимди мәни өлдүрән, Бади-сәбадыр, бири дә шанәдир. Дами-бәла-зүлфи-мүтәрралары, Гуш-үрәјим, хали-рүхүн данәдир. Мән о гара көзләринә ашигәм, Ишвәси чох, шивәси мәстанәдир. Лә'ли-ләбин шәрбәтини һушијар— Ичсә, дејәр: «Меј нәди, мина нәдир? Мәсчидә бөркүм аталар, кирмәнәм, Мәст јери кушеји-мејханәдир. Дүш чөлә Багир, нә әчәб јатмысан? Гој дејәләр: «Бу кәдә диванәдир».

ШҮҒЛҮМ ЈЕТИБ

Шүғлүм јетиб фәғанә, ишим аһү зардыр, Ашиг оланлара, бәли, раһатлыг ардыр. Мүддәтди фиргәтин мәни гүрбәтдә сахлајыб, Од салды чаныма, нә јаман рузикардыр! Аһым көрән, билир үрәјим од тутуб јанар, һәр кәс түтүн көрүб, билир алтында нардыр. Вәсли һавасы гојмур өләм, сахлајыб мәни, Дајим көзүм јолунда галыб, интизардыр. Билдим ки, зүлфү какилинә шанә вурмусан, Көрдүм нәсим әсәндә сәһәр мишкбардыр. Лејли чамалыны көрәли вәһдәт етмишәм, Мәчнун кими һәмишә јерим куһсардыр. Зүлфүндә мин үрәк јығышыб, шанә ејләмә, Шанә дәјәр, төкәр јерә, чүн, һәр нә вардыр.

¹ Сәбәб одур.

Чәм ејләјиб үрәкләри әјјарә зүлфләрин, Амма, сәбәб нәдир ки, өзү тармардыр? Һүснүндә хал данәди, дамынды телләрин, Көнлүм гушу, чәһәт оду чох бигәрардыр, Нисбәт верилсә јарә ки, «Әғјарә јардыр», Багир, дахы сәнә јох бәһс му гәдәр, һәр кәс ки, ешгә алланы, биихтијардыр.

КӘНАР ЕЛӘСӘ

Чәрх, сәндән мәни кәнар еләсә, һаггы вардыр башыма күл әләсә. Бирчә кир јанына бу кирјанын, Та дојунча верәк нәфәс-нәфәсә. Нисфи-шәбдир, мүәззинә бахма, Бу сәфиһ оғлу бәлкә чох тәләсә. Бу мәлаһәт, бу ишвә, бу гәмзә, һамы алимләри салыб һәвәсә. Ләбләрин, аризин һәгигәтдә, Гөнчәни, күлләри верибди пәсә. Јетди кејванә аһу әфганым, Олмады бир гулаг верэн бу сәсә. Мүрги-руһум о тари-зүлфүндә, Нечә илдир кәлиб дүшүб гәфәсә. Аризин-күл, рәгиб-хару хәсәк, Изн вер, од вурум бу хару хәсә! Бирчә бу Багирә рәва көрмә, Ки, гапында бу нәв'и тир-тир әсә.

кәл

Кәл еј едән өзүнә ишвәси мәни мүштаг, Нә ишвәдир, бу нә гәмзә, нә шивәвү нә сәјаг? Үмид илә сәнә гурбан дедим бу чанымы мән, Гәбул ејләмәдин, бары ејләмә гәллаг. Гошун чәкиб, үрәјим ешгин ејләди тәсхир, Јерини хош көрүб, етди бу мүлкдә отураг. Көзүм пијаләсинин сују һәр тәрәфдән ахыр, Недим, нә чарә едим, вермири бу касә гыраг. Дејил күлаб о ким, дилбәрим үзүнә чалар, Од үстә су сәпири та ки, јанмасын афаг.

ДИЛБӘРӘ БАХ

Дилбәрә бах, көр нечә чананәдир, Алмага чан ишвәси мәрданәдир. Јар сөзүндән де, әкәр сөз десән. Гејри-бу сөз, өзкәләр әфсанәдир. Гој доланым башына пәрванә тәк, Ешг одуна јанмаға пәрва нәдир?! Зүлфүнә көнлүм нечә тутсун гәрар? Дәстәләрин һәр бири бир јанәдир, Мән билирәм кимди мәни өлдүрән, Бади-сәбадыр, бири дә шанәдир. Дами-бәла-зүлфи-мүтәрралары, Гуш—үрәјим, хали-рүхүн данәдир. Мән о гара көзләринә ашигәм, Ишвәси чох, шивәси мәстанәдир. Лә'ли-ләбин шәрбәтини һушијар— Ичсә, дејәр: «Меј нәди, мина нәдир? Мәсчидә бөркүм аталар, кирмәнәм, Мәст јери күшеји-мејханәдир. Дүш чөлә Багир, нә әчәб јатмысан? Гој дејәләр: «Бу кәдә диванәдир».

ШҮҒЛҮМ ЈЕТИБ

Шүғлүм јетиб фәғанә, ишим аһү зардыр, Ашиг оланлара, бәли, раһатлыг ардыр. Мүддәтди фиргәтин мәни гүрбәтдә сахлајыб, Од салды чаныма, нә јаман рузикардыр! Аһым көрән, билир үрәјим од тутуб јанар, һәр кәс түтүн көрүб, билир алтында нардыр. Вәсли һавасы гојмур өләм, сахлајыб мәни, Дајим көзүм јолунда галыб, интизардыр. Билдим ки, зүлфү какилинә шанә вурмусан, Көрдүм нәсим әсәндә сәһәр мишкбардыр. Лејли чамалыны көрәли вәһдәт етмишәм, Мәчнун кими һәмишә јерим куһсардыр. Зүлфүндә мин үрәк јығышыб, шанә ејләмә, Шанә дәјәр, төкәр јерә, чүн, һәр нә вардыр.

¹ Сәбәб одур.

Чәм ејләјиб үрәкләри әјјарә зүлфләрин, Амма, сәбәб нәдир ки, өзү тармардыр? Һүснүндә хал данәди, дамынды телләрин, Көнлүм гушу, чәһәт оду чох бигәрардыр, Нисбәт верилсә јарә ки, «Әғјарә јардыр», Багир, дахы сәнә јох бәһс му гәдәр, һәр кәс ки, ешгә алланы, биихтијардыр.

КӘНАР ЕЛӘСӘ

Чәрх, сәндән мәни кәнар еләсә, harrы вардыр башыма күл әләсә. Бирчә кир јанына бу кирјанын, Та дојунча верәк нәфәс-нәфәсә. Нисфи-шәбдир, муәззинә бахма, Бу сәфиһ оғлу бәлкә чох тәләсә. Бу мәлаһәт, бу ишвә, бу гәмзә, hамы алимләри салыб hәвәсә. Ләбләрин, аризин һәгигәтдә, Гөнчәни, кулләри верибди пәсә. Јетди кејванә аһү әфганым, Олмады бир гулаг верэн бу сәсә. Мурги-рућум о тари-зулфунда, Нечэ илдир кәлиб дүшүб гәфәсә. Аризин-күл, рәгиб-харү хәсәк, Изн вер, од вурум бу хару хәсә! Бирчә бу Багирә рәва көрмә, Ки. гапында бу нәв'и тир-тир әсә.

кәл

Кәл еј едән өзүнә ишвәси мәни мүштаг, Нә ншвәдир, бу нә гәмзә, нә шивәвү нә сәјаг? Үмид илә сәнә гурбан дедим бу чанымы мән, Гәбул ејләмәдин, бары ејләмә гәллаг. Гошун чәкиб, үрәјим ешгин ејләди тәсхир, Јерини хош көрүб, етди бу мүлкдә отураг. Көзүм пијаләсинин сују һәр тәрәфдән ахыр, Недим, нә чарә едим, вермири бу касә гыраг. Дејил күлаб о ким, дилбәрим үзүнә чалар, Од үстә су сәпири та ки, јанмасын афаг. О гәдр ағламышам, галмајыбды бир гуру јер, Ки, мән фәраг күнү башыма сәпәм торпаг. Нәләр кәтирди мәним башыма гара зүлфүн, Едиб гара күнүмү, башыма вурар шаллаг. Бу хәстә көнлүмә бах, зүлфүнү едиб мәскән, Худа ризасы үчүн, вурма сән о зүлфә дараг. Вүсала талиб оланлар кәрәк ола сыртыг, Ки јар сындыра башында күндә әлли чомаг. Мәним јанымда нә Мәчнун?—Ки, бир дәли оглан, Сәнин јанында нә Лејли?—Ки, бир арыг дојдаг.

ЧАНЫМ НӘ ГӘДР СӘДӘМӘ ЈЕЈИБДИР

Чаным нә гәдр сәдәмә јејибдир, усанмыры. Бу вәртәдән кәнара гачыб далдаланмыры. Јандырды дағү дашы јанар аһимин оду, Билмәм нәдән о даш үрәјин бирчә јапмыры?! Чәллад тәк көзүп нечә гап-ган дејир, көзәл, Әзбәс ки, ган ичиб, нә гәдәр ичсә гапмыры. Бәхтим мәкәр көрүб јухусунда чәмалыны, Баис одур, јатыб әбәдән һеч ојапмыры. Јаран, јетишди көјләрә аһым шәрарәси, Амма, бу залымын гызы һәркиз инанмыры. Јатдым јолунда, бәлкә никарым дөнүб баха, Өмрүм кими кәлиб кечири, бир дајапмыры. Багир гојуб башын кенә бу аситанәjә, Кәлдикчә, һеј говулла, бу сыртыг утанмыры.

СӘРВӘ БАХМАЗ

Сәрвә бахмаз, көрсә һәр ким јарымын шүмшадыны, Сәрвә охшатмаг ону, бәднам едибдир адыны. Көзләрин чәллад едиб бу Хосрови-иглими-наз, Көрмәсин һеч дини-кафәр бу шәһин чәлладыны!, Ләбләрин шәһдини шәккәрдән уман агил дејил, Билмәсә һәр ким буну, билмәздир ағзын дадыны. Хосрови-ешгин едиб мә'муреји-көнлүм хараб, Бу нечә шәһдир ки, мәхрубә сдәр абадыны?! Чәкмә бича дәрди-сәр, гач, бурда дурма, еј рәгиб, Ашинајә бахмајан һеч јад гылмаз јадыны. Бадзән чалдым үзүнә ачды шәһла көзләрин, Мән, о сејдә бәнзәдим: бидар едә сәјјадыны? Ешгинә мән мал-мүлкү чани-өмрүм вермишәм, Бу мәсәлдир ким, «утанмаз версә һәр ким задыны».

ЕЈЛӘМИШӘМ

Дили пожмүрдәми, та мајили-чам ејләмишәм, Өзүмү дахили-үнвани-үзам ејләмишәм. Мәктәби-ешгдә, та мәсһәфи-һүснүн көрдүм, Сејр едиб дәрсими билмәррә тамам ејләмишәм. Хәбәр алдым: «Нијә күлләр јыхылыбдыр биһуш?» Деди дилдар: «Бу күлшәндә хурам ејләмишәм». Истәмәм чүн, сәни бир кимсә көрә рө'јадә, Налә илә јухуну халга һәрам ејләмишәм. Дили-диванәмә јаздым ки, нә јердир вәтәнин? Јазыб ол: «Силсилеји-зүлфү тамам ејләмишәм». һашә-лилләһ ки, үрәкләр гушу тутсун арам, Халү зүлфүн десин әр, данәвү дам ејләмишәм. Гојмушам вадији-тәслимә гәдәм, еј Багир, Гылмышам јахшы намазымы, сәлам ејләмишәм. XIX әср Азәрбајчан әдәбијјатынын көркәмли нүмајәндәләриндән бири дә Һачы Меһди Шүкуһидир. Шүкуһи һичри 1245-чи (милади 1829-чу) илдә Тәбриздә сәнәткар (ајнасаз) аиләсиндә анадан олмушдур. О, илк тәһсилини Тәбриздә руһани мәктәбиндә алмыш, лакин кичик јашларында атасыны итирдијинә көрә, тәһсилиши ахыра гәдәр давам етдирә билмәмишдир. Бу илләрдә 0 «Нашы» тәхәллүсү илә ше'р јазмаға башламышдыр.

Ше'р сәнәтинә, елмә, билијә һәвәс көстәрән сәнәткар аз мүддәт әрзиндә фәрди мүталиә јолу илә классик Шәрг хүсусән Азәрбајчан әдәбијјатыны дәриндән өјрәнир.

Шүкуһи илк ше'рләриндә јашадығы чәмијјәтин гүсурларыны кәскин сатира атәшинә тутдуғуна көрә феодал һакимләрин вә руһаниләрин гәзәбинә дүчар олдуғу үчү Тәбризм тәрк етмәк мәчбуријјәтиндә галыр.

Шүкуһи бир мүддэт Марағада јашајыр, хырда тичарәтлә мәшғул олур. Мадди вәзијјәти кетдикчә агырлашан сәнәткар Марағаны да тәрк етмәк мәчбуријјәтиндә галыр. Түркијә, Әрәбистан, Иран вә Орта Асијанын бир чох шәһәрләрини кәздикдән сопра, Теһрана кәлир вә бурада дөврүн бир сыра танынмыш шәхсијјәтләри илә көрүшүб таныш олур.

Шүкуһи һичри 1315-чи (милади 1896-чы) илдә Марағада вәфат етмишдир. Күллијјаты илк дәфә оглу Мирзә һәсән тәрәфиндән топланараг Тәбриздә һичри 1321-чи (милади 1903-чү) илдә чап олунмушдур.

мејмунијјә

Бу нәгли нәгл едир бир шәхси-нагил Ешит-ибрәт көтүр, еј мәрди-агил! Ки, бир мејмун әһли-зөһдү, тәгва, Фәгиһу фаригүттәһсилү дана.

Мәгамы Кә'беји-әрбаби-һачәт, Зијарәткаһи-әсһаби-ирадәт. Олур көз хирә әбіәз чамәсиндән. Чыхар іүз көјнәк ағ әммамәсиндән. Бәдән, ағ чамөвү дәстар ичиндә. Нумајан, тазә јағмыш гар ичиндә. Тутуб ху зөһдү тәгва илә әзбәс. Дејәрләр адына «Шејхи-мүгәддәс». Кечә-күндүз едәр әзбәс ибадәт, Көзүндә һич јохдур хаби-раһәт. Дејил шаму сәһәр бир ләһзә бикар. Охур әд'ијјәвү өвраду әзкар. Верир тәчдид даим дәстәмазә, Олур һәр нисфи-шәб гајим намазә. Іләмишә фикри изһари-фәзиләт, Бәјани елмү адаби-шәриәт. «Чәнабәт» бабынын елминдә камил, «Нәчасәт» мәбһәсиндә шәхси-фазил. Дејәр тәфсили-әгсами-нәчасәт. Едәр тә'лим «әһками-тәһарәт». Әкәр олсун нәбати, ја чәмади, Әкәр ади ола, ја гејри-ади, Ки, ади мисли-абу нану һәлва, Нәбатү гәндү чөвзү лөвзү хурма, Кәбабү куфтәвү јәхнивү гујмаг, Пәниру дуғу ровғән, ширу гајмаг, ...Хуласә, нүктәдани-бигәрини, Јеканә газији-мәснәднишини. Нифази-әмри һөкми-падишаһи, Нә, бәлкә, насихи-һөкми-илаһи. Нә сурәт истәсән ејләр мүчәссәм, Шәриәтдир әлиндә мумү мәрһәм. Едәрди бир күн ол чани-чаһани, Гәзавәт мәснәдиндә һөкмрани. Ки, накәһ, варид олду икки күрбә, Мәгами-мә'дәләт, асари-гүрбә. Ки, ејләрдиләр онлар бимәһаба, Ики галыб пенир үстүндә дә'ва. Шәрики-нисф гәдрү гијмәтиндә, Вәли, ачиз галыблар гисмәтиндә, Бујурду онлара сәркар гази, Сизи мән ејләрәм мәмнунү рази, Бу дәм лазымды мизани-әдаләт,

•

Ки, олсун әдлилә фәсхи-шәракәт. Едиб нөкм, олду hазыр бир тәразу. Ачылды ол мубарак дасту базу. Тәразудә о кани-әдлу иман. Ики галыб пәнири етди мизан. Бахыб көрдү о јүнкүлдүр, бу сәнкин, О сәнкин галыба бир басды әнкин. Нә гәдр ағзы тутар, бир диш көтүрдү, Бир-ики чејнәди, бирдән өтүрдү. Кенә гојду тәразујә дүбарә, Едиб диггэт көзүјлэ бир нэзарэ, Бахыб көрдү, бу сәнкиндир, о јүнкүл, Олур тәгсими-шәр'и хејли мүшкүл. Бу дәф'ә ол биринә вурду дәндан. Галыб бир шәммәси, амма нә чәндан, hәр ики күрбә мәбһут олду, hejpaн, Бу өвзаи-шәриәтдән пәшиман. Бири әрз етди: «Еј сәркар гази, Биз олдуг дуст вә сүлһә рази. Экәрчи чох чәсарәтдир, дәлири, Бизә лүтф ејлә бу баги пәнири. Бу мизани-әдаләт, бәрмәладыр, Ки тәгсим етдијин чүзви-һәвадыр, Кәсәрмиш ризги мизани-әдаләт, Хоша тәгсими-чәнкали-чәһаләт».

нәсиһәти-чәлали

Бу нәгли шәхси-саһибәглү тәдбир, Едибдир, филһәгигә, јахшы тәгрир: Баһар әјјамы бир күн ким, зәманә, Сәфа вермишди бағү буситанә. Нәаләм? Бағү сәһра сәбзү хүррәм, Мәһәббәт аләми тәк өзкә аләм. Күлүстан сәфһәсиндә килки-тәгрир---Едибдир «кејфә јәһјүл-әрз» тәһрир. Ачар нәркиз әчәб чешми-нәзарә, Бахар асари-сүн'и кирдикарә. Мидад-аби-рәван, әшчар-хамә, һәва-катиб, чәмән—әсрарнамә, Чыхар һәр һәрф шәрһиндән китаби, Әјан һәр сурә ичрә афитаби

Гәнат илә чәкиб күлзарә чәдвәл, Нәбат илә јазыб шәрһи-мүфәссәл. Хәзандан бағры дағлы лалә, дағә— Чыхыб, етсин тамаша бағу рағә. Кејинмиш сәбз хәл'әт бидү шүмшад. Сәбадән рәгсә кәлмиш сәрви-азад. Күли-сури әчәб султани-хошбәхт, Она лә'лү-зүмүррүд тачдыр, тәхт. Зәмин-хүррәм, зәманә-руһпәрвәр, Іләва сафу чаһан-хош, чөл-муәттәр. Чәкәр һәр мүрғ бир һәнк илә фәрјад, Едәр һәр бир күл өз мә'бүдүнү јад. Зәһи нәггаш, нәгши-һејрәтасар, Она лазым дејил шучруфу зәнчар, Зэћи сәрраф ки, ондан һәр күли-тәр, Олур фәсли-баһарын мәбләги зәр. Зэhu нәссачи-мәхмәлбафу диба, Ки, бир мәстурәси күлбәрки-һәмра. Зәһи хәјјат, олур сүн'үндән ичад. Гәбајн-сәбзи-сәрвү бидү шүмшад. Зәһи әттар ки, ондан мүшкү әнбәр, Алыр рејһану биду сунбули-тәр. Зәһи сәббағ, бағ ичрә баһаран, Бојар мин һиллә рәикарәнк, әлван. Зәһи ашиг ки, сјләр әбр налә, Дејил биһудә һәркиз дағи-лалә. Зәһи мә'шуг, булбул мәсту шејда, Көрәр әкси-чәмалын күлдә пејда... Әкәр әшчары чәксән тиғи-тизә, Ки, етсән зәррә-зәррә, ризә-ризә, Нә бир шахү күлү бәркү сәмәр вар, Нә һәркиз, һиссәдә шәкли-шәчәр вар. Әкәр бир бејзәјә етсән нәзарә, Әкәр бир нүтфә көрсән ашикарә, Нә онда бир нишани-балү пәр вар, Нә бунда шәкли-инсандан әсәр вар. Верәр ахыр она бир тәб'и-тәјјар, Мүнасиб балү пәр, чәнкалү мингар. Буна һүсни-чәмалү чешмү әбру, Гәдү гамәт, сәрү бир зүлфү кејсу. Бир ојнатдым бу сәркеш әсби-хамы, Чыхыб јолдан, чәкиб гырды личамы, Гәрәз, етмишди фәрвәрдин чаһаны— Нишатәнкиз, чүн әһди-чәвани.

О дәм бир түндхәшмү тизпәрваз, Гәвичәнкалу сејдәндаз шаһбаз. Чәкилмиш нәшри-тајир тәк сәмајә, Чыхыб чөвлан едәр өвчи-һәвајә. hәвадә каһ маһи тәк үзәрди. Чаларды кәһ ганад, каһи сүзәрди. Кечәрди каһ о башә, каһ бу башә, Бахарды бағу рағә, дағу дашә. Көрүб бир сәс кәлир, та еіләди күш, Гәрары кетди әлдән, олду мәдһүш. Дуруб бир дәм, дүрүст етди нәзарә, Кәнари-дәштү тәрфи-куһсарә. Көрүб бир кәби-хош әлһан, кәһ-кәһ, Вурар бир пареји-сәнк үстә гәһ-гәһ. Деди: «јахшы олар чун јари-чани, Ола шәхсин рәфиги-меһрибаны, Рәфиг ејләр һәвахаһи вә ники, Јаман күндә олар дәрдин шәрики. Хүсүсэн кәбк тәк мишкин һәмајил, Ки, бир хош ләһчәдир, ширин шәмајил. Рәфиг олсун кәрәк тәл'әтдә бир һур. Экэр хошдур сэси, нурэн эла нур. Әкәр кетсәм, рәфиг оллам јеканә, Кәтиррәм, ејләрәм һәмашијанә», Деди дилдән, «тәвәккәлтү-әләллаһ», Ениб көјдән јерә, кәбк олду акаһ. Әзәл диксинди бир, тез гачды дилтәнк, Ки, олду чан пәнаһы чүббеји-сәнк. Јаман бичарәнин бағры јарылды, Нәфәс-тәнкә дүшүб, өлдү, дирилди. Гәрәз, филчүмлә, кәлди ихтијарә, Шикафи-сәнкдән гылды нәзарә. Нә көрдү? — Бир әчәлдир накәһани, Јерә енмиш бәлаји-асимани! Деди: «Еј рузикарын гәһрәманы, Чаһанын адлы-санлы пәһләваны! Мубарәк аситананда гарагуш— Гулами-зәрхәридү һәлгәбәркуш. Бизә нисбәт мәкәр фәрмајишин вар, Бу кәлмәкдә нечә, лазым ишин вар? Мәни олса шикар етмәк мурадын, Myhəjjaдыр гулами-ханәзадын. Вәли, мурғи-зәифи ејләмәк сејд,

Сизэ лајиг дејил, ћеч олмајын гејд. Кәрәк курү кәвәзн олсун шикарын, Шәғалу күркү рубәһ ризәхарын». Деди: «Хофв етмә, еј кәбки-хошәлһан, Олубдур әлләрин ганилә әлван. Хәјалым мәһз үлфәтдир, рәфагәт, Мәһәббәтдир, мәвәддәтдир, сәдагәт, Бу хөвфу ентијаты пишә етмә, Дахы, минбә'д һич әндишә етмә. Тәфәккүр еіләіиб батма мәлалә. Сөзүмә, бавәр ет, чумма хәјалә. Мәним һаггымда һеч олма кәчәндиш. Мәбада зеһнинә кәлсин бу тәшвиш, Ки, куја, ејләрәм мән фикру тәдбир, Сәни сејд етмәјә бир мәкрү тәзвир. Нә мән бир абидәм-тәзвирпишә, Ибадәт дағы алнымда һәмишә. Нә шеіхәм мәкр едәм әһли-чаһанә. Чәкәм сәччадәми аби-рәванә. Нә заһид, — мәкр илә халгы едәм рам, Әлимдә сәбһеји-сәдданәдән дам. Биһәмдиллаһ, нә чәнкалымда вар ејб, Нә мүнгару пәру балымда бир еіб. Мәзачымда нә бир дәрдү мәрәз вар, Хәјалымда нә бир гәсдү гәрәз вар. Тутубдур дағү дашы курү ahy, Тәзәрву гумрију дуррачу тејһу. Шикар етдим бу күн әзбәс, сәһәркаһ, Ки, олду мићиманым курку рубаћ. Шикар етмәкдә мән шири-дәлирәм, Вәлејкән, јохду мејлим, чешми сирәм, Бу күн фикрим мәним, еј маһтәл'әт, Рәфагәтдир, рәфагәтдир, рәфагәт». Деди: «Еј дәсти-шаһан пајитәхтин, Бүләнд олсун һәмишә тәхтү бәхтин. Чыханда шаһ, әлиндә сән, шикара, Сәку јузилә чыхсан мин суварә, Бу күн симурғда вардыр ләјагәт, Сәнинлә ејләсин лафи-рәфагәт. Чағыр тавусу, вар дилкеш чамалы, Никарин пәррү балү хәттү халы. hумајы истә, гәдри пајәләнсин, Сәнин сајәндә кәлсин сајәләнсин.

Сән әфлакашијан, мән сакини-хак, «Че нисбәт хакра ба аләми-пак?»1 Сулејмана на нисбат улфати-мур, Рәфиги-меһри-рәхшан мушәки-кур*. «Кәбитәр ба кәбитәр, баз ба баз, Конәд һәмчинс ба һәмчинс пәрваз»². Деди: «Үзрун сәнин мәсму' мәгбул, һәкиманә кәламын раст, мә'гүл, Вәли, шури-мәһәббәт бир бәладыр, Бир өзкә аләми-һејрәтфәзадыр. Верәр гумру көнүл бир сәрв-назә, Едәр чанын фәда Маһмуд Әјазә*. Зүлејхадан алар чан маһи-Кән'ан, Сатар тәрсајә динин Шејх Сән'ан*. Салар ешг ашиги дәшти-бәлајә, Гул ејләр падишаһи бир кәдајә. Әкәр Симурғ идим, еј шүх рәфтар, Ки, дами-ешгинә олдум кирифтар. Әкәр шөһрәтли шәһбази-ссфидәм, Сәнә инди гулами-зәрхәридәм». Деди: «Еј сәрфәрази-сајәкүстәр, Јекана намидари-бандапарвар, Мәгами-чилвәкаһын чәрхи-әтләс, Кәминә тө'мәхарын зағ, кәркәс... Чәкәр хәмјазә ач күрки-дирәндә, Зибәс ки, ешги вардыр кусифәндә. Кәмин ејләр, јатар чох күрбә биһуш, Олар чун, ашиги-пабәстеји-муш. һәмишә сәндә вар бөјлә тәәшшүг, Ди, кәл бу ачизи ејлә тәсәддүг, Демәк лазым дејил, вазеһди бу сәбк, Ки, мәһбубун сәнин дүррачдыр, кәбк. ...Фәгирәм, бинәва чанымдан әл чәк, Кәл инди, бир гашыг ганымдан әл чәк! Бу иш тутмаз, чох исрар ејләмә кәл, Ди дур, тәшриф апар, олма мүәттәл», Деди: «Еј јари-хошрәфтарү дилбәнд, Бути-шириннәфәс, шухи-шәкәрхәнд. Әкәр шаһәм, бу күн әһли-нијазәм,

¹ Торпағын пак аләмә нә нисбәти вар?

² Көјәрчин көјәрчинлә шаһин шаһинлә һәмчинсләр өз һәмлиасләрилә учар.

Әкәр риндәм, вәли бир пак базәм. Сәни көрдүм, фәрәһнак олду көнлүм. һәваји-нәфсдән пак олду көнлүм. Мәһәббәт шивәсин сәрмәшг тутдум, Әзәл сән көрдүјүн рәсми унутдум. Әзәлки һаләт инди, филһәгигә. Ки, кечмәз хатиримдән бир дәгигә... Дахы әззәлки һаләт јохду мәндә. Гызыл олса. хәјанәт јохду мәндә. Деди: «Еј чилвәкаһын чәрхи-әхзәр, Әсәр нар ичрә горхундан Сәмәндәр. Олуб Симург сәһминдән һәрасан, Ки, гачды Куһи-Гафә, олду пүнһан. Русуми-адәти тәрк етмәк олмаз, Гәрари-һаләти тәрк етмәк олмаз.»... Деди: «Еј әндәлиби-дилситаным, Хошәлһан тутији-ширинзәбаным, Нә бир кафәр олар һәркиз мүсәлман, Нә бир мүшрик тапар товфиги-иман. Гајытмаз раћи-ћәггә ринди-күмраћ, Нәби һөкм ејләмәз тубу иләллаһ. Нә һәркиз рам олар јари-ситәмкәр, Нә ејләр тифл тәрки-шири-мадәр. Бу севдада сана чох манфаат вар. Десэм бир-бир, һәзаран мәсләһәт вар. Эзэл нәф'ин будур: Мәнлән бәрабәр, Кәзәрсән мүлки-Ираны сәрасәр... Сәфәрдән тапды көвһәр гәдри-камил, Сәфәр ејләр һилалы бәдри-камил. Билинмәз Јусифин Кән'анда гәдри, Чох аздыр зирәнин Кирманда гәдри. Нә көјчәк сөз дејиб әлһәг әрәнләр: «Билир чох јашајандан, чох кәзәнләр». Көрәр, әзбәс, һәваји-кәрмлән сәрд, Олар пухта, бали марди-чаранкард. Фәләк кәрдишдәдир, сән евдә јатма, Ки саггалын дәјирманда ағартма. Мәгамымды мәним бир гүллеји-Гаф, Ки орда кизләнир хуршиди-шәффаф. Әкәр олса әлиндә дурбини, Көрәрсән Мәшригү Мәғрибзәмини. Дабанын говза бир аз, ол пәрәфшан, Көрәрсән нисфи-шәб хуршили-рәхшән, Әјандыр рүб'и-мәскун онда билфәрз, Хәти-чоғрафијадыр, курреји-әрз. Дығырлат, дур тамаша ејлә, бир даш Кәманә бағласын дәрјајә бир баш. Севинчәкдән әкәр атсан һәвајә, Дәјәр бөркүн сәнин сәгфи-сәмајә. Апаррам мән сәни, кет ејлә сејран, Ки, ол сүн'и худајә мат, һејран. һәм артар, санијән, ејшү нишатын, Дахы, бир кәсдән олмаз еһтијатын. Сәмәр верди сәнин нәхли-мурадын, һәзаран шүкр, мәшһур олду адын. Бүләнд олдун рәфиги-ашинадән, Сечилдин чүмлә хишү әгрәбадән, Бүзүркү сәршүнас олдун, мүчәлләл, Ричали-дөвләт ичрә шәхси-әввәл. Тутарлар һөрмәтин әшраф, ә'јан. Чәкәрләр һәсрәтин әмсалу әгран. Сәнә ејләр итаәт хәсми-сәркеш, Дејә билмәз јерин кәчдир, дүз әјләш! Бири баш әімәсә, веррәм чәзасын, Биря кәч бахса, јандыррам атасын. Сәнә һәтта, угаби-падишаһи, Нә һәдди вардыр етсин кәч никаһи. Чалыб чәнкал, гыллам парә-парә, Совуррам һәр түкүн мин бир дијарә. Биһәмдиллаһ ки, мөһр олду гәбалә, Диләк һасил, барат олду һәвалә. Үчүмчү нәф'ин, — амма, сән көнүл гој, Сәнә мән еіләіим һәр күндә бир тој. Әрәбдән истәсән, Лејли чәмалы, Әчәмдән истәсән, Ширин мәгалы, Кедиб чаллам ону гајнағыма, мүфт, Сәнә зүрән кәтиррәм ејләрәм чүфт. Пәри кет көр күлүстани-ирәмдә, Ону hазыр гылым гәсри-hәрәмдә. Кәсәр әтрафыны чох мәһчәбинләр, Олар јарын сәнин чох назәнинләр. Дәмадәм ејләсин хубани-тәнназ, Бири ишвә, бири гәмзә, бири наз. Бири хәндә, бири чилвә, бири рәгс. Ки бәзми-ишрәтиндә олмасын нәгс...»

ГӘЗӘЛЛӘР

мән

Јенә, еј көзләри мәфтун, сәнә мәфтунәм мән, Зарү мәһзунү дикәркунү чијәрхунәм мән. Нолу бир лүтф илә диндир мәни, хошнуд ејлә, Кәрчи дүшнам илә сәндән, јенә мәмнунәм мән, Рәсмдир шүггеји-зәнчири гырар диванә, Вермишәм зүлфүнә дил, көр нечә Мәчнунәм мән. Истәрәм чох сәни чанымдан әзиз, чанын үчүн, Анд нчәм чанына наһаг јерә, мәл'унәм мән. Бусән лүтф гылыб, алдын әвәз чан пәгдин, Ала өз бусәни, вер чанымы мәғбунәм мән. Көзүмүн јашы кими төкмә әјағә меји-наб. Саги чан, тәшнеји-лә'ли-ләби-мејкунәм мән.

OJHAP

Мәчлисдә јенә сагији-күлрәнкләр ојнар, Шур илә мүгәнниләр охур, чәнкиләр ојнар, Мошвәшләр сдәр хәндә, пәричөһрәләр ишвә, Наз илә көзәлләр доланар, шәнкләр ојнар. Мүтриб сәсинә сәс вери кәһ тар, кәһи чәнк, Кәһ нај чәкәр иалә, нә хошһәнкләр ојнар. Гуртулду гәфәсдән севинир мурғи-дилү чан, Вәслә јетишиб ашиги-дилтәикләр, ојнар. Зүлфүн күли-рујунда кәләр рәгсә һәвадән, Күја ки дүшүб чәннәтә бәрзәнкиләр ојнар. Хәшмијлә мәнә бејлә бахар, нәркизи-мәстин, Ган төкмәjә јердән дејәсән чәнкиләр ојнар. Пејманәjә бахдыгча кәләр рәгсә Шүкуһи, Гәлјаны көрәндә нечә ким бәнкиләр ојнар.

EJ CƏPBHA3

Еј сәрвназ, ғәбғәбин ахир нә сибдир, hансы мәризи-ешгә бу ахир нәсибдир?! Бимардыр һәмишә сијәһ чешмин, еј әчәб, Јүз әһли-ешг дәрдинә, әмма, тәбибдир. Чәллади-назу гәмзән әчәб чанситан имиш! Әјјар чешми-мәстин әчәб дилфәрибдир! Кетмишдим, инди бил ки, сәнин пајибәидинәм, Зүлфүн хәјалы мајеји-сәбрү шәкибдир. Көнлүм кәһи сөзүн, кәһ өзүн, кәһ үзүн севәр, Кәһ тути, каһ гумру вә кәһ әндәлибдир. Гурбани-кујун олса Шүкуһи, әчәб дејил, Чананә чан мүзајигәсиндән әчибдир.

КҮНАҺЫ

Бу көнлүмү алмагда нәдир шанә күнаһы, Сабит едәрәм зүлфи-пәришанә күнаһы. Јазмыш нечин ол халү хәтин гәтлимә фәрман?! Јазмазла, нә гәдр ејләсә диванә күнаһы. Јандырма мәни чох да, дөнүм башына, бәсдир, Еј шәм'и чәмалым, нәди пәрванә күнаһы?! Көз көрдү, көнүл севди, мәним чанымы алдын, Бу ашиги-бичарәнин аја нә күнаһы? Саги, мәни мәстанә көзүн салды ајагдан, Нә варды гәдәһ чүрмү, нә пејманә күнаһы. Бирдир күнәһи-мәдрәсәвү мејкәдә, заһил! Јох-јох, гәләт етдим! Кенә мејханә күнаһы! Халын севәни вәслә дә гојмазла, Шүкуһи, Чәннәтдә говар Адәми бир данә күнаһы.

БӘМРА КҮЛҮ

һәрчи вурдум бир-бирә күлшәндә мип һәмра күлү, Көрмәдим һәркиз күли-рујуп кими рә'па, күлү.
Ешг илә мән, һүсн илә сән ејләдик јахшы хәчил, Бүлбүли-шуридәни мән, сән чәмәнара күлү.
һүснүпә кәлмәз баһар ахыр, көрүм рүхсарына Күлситанын лаләји-һәмрасы бәнзәр, ја күлү? Дәмбәдәм һәр ашиг өз мә'шугун истәр, рәсмдир, Мән-сәни, пәрванә-шәм'и, бүлбүли-шејда-күлү.
Етмәрәм һәр киз мәламәт, һаггы вардыр заһидин, Кәр күли-рујун тәк олса чәннәти-мә'ва күлү.
Вәһ дәмадәм, сагија, әкси-үзарындан сәнин, Шишеји-меј лаләкундур, сағәрү сәһба күлү.
Әшки-чешмимдә олур әкси-үзарын чилвәкәр, Бах, Шүкуһи, көр әчәб олмуш әјан дәрја күлү!

дејән јох

Өлдүм, пә дејим, дәрдими бир јара дејән јох, Нејлимки, бу бичарәјә бир чарә дејән јох. Ол зүлфүпәрншандыр едән көнлүмү виран, Ал шапә әлә зүлфүнү бир дара, — дејән јох. Ашиг дилини өзкә нә анлар, бир өзүм тәк Јүз мин дил илә јалвара-јалвара дејән јох. «Нә бејлә чәкибсән үзә ол зүлфи-сијаһы? Кәл вермәкилән чәннәти күффара» — дејән јох. Зүлфүн јелә вермә ки, верәр өмрүмү бадә, «Чох вермә һәва бејлә хатакара» — дејән јох. Бичарә Шүкуһи! Сәни өлдүрдү бу залым! Сәд аһ, бу кејфијјәти сәрдара дејән јох.

ГОШМАЛАР

1

Әбәс-әбәс чәкмә зәһмәт севдијим, Вермә зијнәт хәттү халә БИР БЕЛӘ. О күндән ки, сәнә ашиг олмушам Јетмәмишәм күл чамалә БИР БЕЛӘ.

* * *

Мән, сагичан, бу севдадан дојмарам, Күл үзүнә тамашадан дојмарам, Мән бу мејдән, бу минадан дојмарам, Нә тутачаг бир пијалә?—БИР БЕЛӘ.

* * *

Баш гојмушдум астананын дашына, Рәһм етмәдин көзләримин јашына, Мәни сәндән ајыранын башына, Көрүм тари бир даш сала, БИР БЕЛӘ.

* * *

Шәр'илә мән сәни гојмарам, залым, Истәсән молладан һөкмүнү алым, Сән мәним мүлкүмсән, сән мәним малым, Вар әлимдә бир гәбалә, БИР БЕЛӘ. Мәчлиси-ишрәтин хәлвәт оланда, Рәгибләр дағылыб, фүрсәт оланда, Вәслин Шүкуһијә гисмәт оланда, Она елә ламәһалә, БИР БЕЛӘ.

2.

Бүлбүл кими бу күлшәнә кәлмишәм, Лалә көрүм, сүнбүл көрүм, күл көрүм. Дејирләр сәндә вар чох ишвә, хәндә, Бирчә кәлмә даныш көрүм, күл көрүм!

* * *

Бир јол көрдүм, јыхдын ханыманымы, Итирдин аләмдә адү санымы, Бир дә үзүн көстәр, кәл ал чанымы, Кәлмишәм, тарыја тәвәккүл, көрүм.

* * *

Мән разыјам һәр нә олса мүгәддәр, Зүлмүн Шүкуһијә хошдур, ситәмкәр! Бу мән, бу баш, бу јол, бу сән, бу хәнчәр, Зәһмәт чәкиб ајаға дур, кәл көрүм!

3.

Ловһәшаллаһ, бу нә һүсндүр нә чамал, Мәкәр сәнсән дилситаны беһиштин?! Дәһанын чешмеји—*шәрабән тәһур,* һүсни-рујун—күлүстаны беһиштин.

* * *

heч пәри сән кими ишвәкәр олмаз, heч мәләк сән кими ләбшәкәр олмаз. Көзәлликдә сәнә бәрабәр олмаз, Hә hуриси, нә гылманы беһиштин.

* * *

Ваизә бир көстәр о хәттү халын, Қә'беји-рүхсарын, таги-һилалын, Өлүнчә ејләсин вәсфи-чамалын, Ди гој итсин ады-саны беһиштин.

* * *

Чэллэ халыг, бу нэ көздүр нэ мүжкан? Гүдрэтин көстэриб халиги-сүбһан, Заһид, сәнин олсун рөвзеји-ризван, Белә күлчөһрәси һаны беһиштин?!

* * *

Севин, еј дил, јенә јари-назәнин, Бу кечә сән илән олду һәмнишин. *Әлһәмдү лиллаһи рәббил-аләмин,* Шүкуһидир камираны беһиштин.

4.

Бир дејән јохдур, о мәһ чәмалә, Ашиги-налан кәлсин, кәлмәсин? һәсрәти чохдур бэзми-вүсалә, Бу дидәкирјан кәлсин, кәлмәсин?

* * *

Ашиги-зарын, күлшәни-назә— Кәлибдир, сәндән истәр ичазә. Бујур, бир көрүм, еј күли-тазә. Нә олду фәрман, кәлсин кәлмәсин?

* * *

Ашигин сәнсиз дидәкирјандыр, Лалә тәк бағры гүссәдән гандыр. Һәр нә һөкм етсән, бәндәфәрмандыр, Еј шәһи-хүбан, кәлсин, кәлмәсин?

* * *

Ашигин сәнсиз бир үзү күлмәз, Өлүнчә сәндән әл чәкиб кетмәз. heч ким өз јарын белә синситмәз, Еј сәнә гурбан, кәлсин, кәлмәсин?

* * *

Бүлбүли-зарын рузи-әләстдән Налә чәкмәкдән дүшдү нәфәсдән*. ha елә белә, күнчи-гәфәсдән—-Наләвү әфган кәлсин, кәлмәсин?

565---8

Чох јубандырма, кәл сәни тары, Хаки-дәриндә нашији-зары, Ди гуртар, кафир, бу бигәрары, Олду мүсәлман, кәлсин, кәлмәсин?

5.

Бир дә јолум дүшсә јар отағына, Мәним ишим һамы кәсдән саз кечәр. Ишә дүшәр дејиб-данышыб күлмәк, Аралыгдан јүз мин әркү наз кечәр.

* * *

Күл-күлә сөјкәшиб, лаләјә лалә, Гумрулар, бүлбүлләр чәкәрләр налә, Сагн, бу мөвсимдә кәтир пијалә, Бир аз кечмәз пајыз кәләр, јаз кечәр.

* * *

Сагн доландырсын чами-күлрәнки, Дүзүлсүн мәчлисә лалә-мәрдәнки, Охусун ханәндә ојнасын чәнки, Хәјалымдан сетар кечәр, саз кечәр,

* * *

Јәһәрләјин кәһәр аты дүбарә, Түфәнкими верин, кәлмишәм зарә, Мән истәрәм бир дә чыхам шикарә, Чох дејәрләр бу көвшәндән газ кечәр.

* * *

Аз мәним бағрымы ган илә долдур, Дәрдин бу чанымда һамыдан болдур, Дејирләр, көнүлдән-көнүлә јолдур, Шүкуһи көнлүндән нијә аз кечәр?

ГИТ Э

Инди ким, аләмин вәфасы будур, Сагија, вер меји-мүсәффаны! Бәлкә дүнјадә бу беш-үч күнлүк, Өмр биһудә олмасын фани.

Чаным ол ашигин фәдасы ола Ки, төкә әшк чешми-кирјаны. Бир бүти-кафәрә олуб мајил, Ејләјә јад Шејхи Сән'аны. Ола зүннари-зүлфүнә пабәнд, Верә јәғмаја дину иманы. Еі хош ол ашигә ки, бир сәнәмин, Ола бир нөв'и матү hejpaны. Билмәјә һич чанү мал нәдир, Удуза һәр нә олса имканы. Еј хош ол ринди-мәст ким, меј үчүн Рәһн едибдир китаб-гәләмданы. һәр нә вар тәһти-чәрхи-минадә, Тәрк едиб гејр чами-минаны. Күнчи-мејханәдә дүшүб сәрмәст, Хум ајағында хак јексаны. Өзү бир јанда, хиргә бир јанда, Севирәм бејлә ринди-үрјаны. Билмәз әсла, мүдам бу фәләкин, Кечәр ахыр нә нөв' дөвраны. Даима чүн Шүкуһији-бибак, Етмәз әндишә нари-нираны.

ӘБҮЛҺӘСӘН РАЧИ

Әбүлһәсән Рачи Ішчри 1251-чи (милади 1835-чи) илдә Тәбриз шәһәринин Хијабан мәһәлләсиндә анадан олмуш, тә'лим вә тәрбијәсини орада алмышдыр. Тәзкирәчиләрин вердији мә'лумата көрә, о, јүксәк шадхасијјәтә вә зөвгә малик имиш.

Рачи шәрг халгларынын тарихи, мәдәнијјәти во һәјатына кифајәт гәдәр бағлы иди. О, һәм ана дилиидә, һәм дә фарсча ше'рләр јазмыш, күндәлик күзәраныны исә тичарәтлә тә'мин етмәjә чалышмышдыр.

hичри 1293-чү (милади 1876-чы) илдә Мәккәдән гајыдаркән дәрјада туфана дүшән кәми гәрг олур. Онун вахтсыз вәфатына мүасирләриндән «Сәбур» тәхәллүслү шаир хүсуси мадден-тарих јазмышдыр.

Шаирин фарс вә азәрбајчанча диванлары вә ајры-ајры ше'рләри дәфәләрлә Тәбриздә чап олунмушдур. Онуп јарадычылыгы, дузлу јумору вә сатирик руһу илә сечилир.

гәзәлләр

ОЛАР

Өвза'и-чәрхи санма ки, биихтилаф олар, Чуји-зәманә кәһ буланар, каһи саф олар. Вермәзлә Јусифи кәһи Мисрин бәһасына, Каһ пирәзал әлиндә, бәһасы кәлаф олар. Ешг әһлинә бир өзкә әзијјәт рәва дејил, Тә'ни-рәгиб, чөври-зәманә кифаф олар. Мә`шугә ашигин били рази-ниһаныны, Бу риштеји-мәһәббәт она телграф олар. Кәшф ејләрәм бу ешгилә һүснүн мәталибин. Әмма, јазанда хамә бу сирри, шикаф олар. Тов'әмди рәнчү раһәтү мүдгәмди ејшү ғәм, Вәслү фәрагү шадијү матәм мүсаф олар. hәр шеј'и өз јериндәди бу кариханәдә, Дәхлү тәсәррүф ејләсә hәр ким хилаф олар. hәр кимсә өз мәгамыны аләмдә сејр едәр, Әнгајә Гаф, чүғдә хәрабә мүтаф олар... Олмаз јүз ил фәганә кәлә зағ, әндәлиб, Пәшшә нә гәдр тиз уча, Симүрғи-Гаф олар? Пәс, hәр кәс анласын кәрәк өз гүрбү гәдрини, Рубәh нә нөв' ширә hәрифи-мәсаф олар?... Рачи, фүнуни-ше'рдә кәрчи вәһидсән, Дәм вурма чох ки, баиси-лафу кәзаф олар.

әјләшиб

Көнлүм хәјали-вәсли-никар илә әіләшиб. Күја ки, бәзми-вәслидә јар илә әјләшиб, Нәр кимсә бахды лә'ли-ләби-јарә, сөіләди: Аби-həjата бахкилә, нар илә әјләшиб. Өлдүм, бојун бәласын алым, кәл, көр ашигин, Сәнсиз нә нөв'и наләву зар илә әіләшиб. Әјләшмәјә мәнилә нә ар ејлә, нә утан, Кет бағә, көр гызыл күлү хар илә әјләшиб. Чыхсын көзүм, нә нөв'и көрүм: бәзми-вәслдә, Биканәләр, јанында гәтар илә әјләшиб. һәр кимсә, зүлфүн илә көрәр көнлүмү, дејәр: Чандан мәкәр кечибди бу, мар илә әіләшиб? Синэмдэ назу гэмзэн оху варды һәшрә дәк, Шәстин фәдасы, көр нә гәрар илә әіләшиб! Сираб гылды шәһри, көзүм бир дәгигәдә, Куја мин ил, бу әбри-баһар илә әјләшиб. Саги шәраби-наб илә әзбәс ки, мәстдир, Билмәз бу Рачи, рәнчи-хумар илә әіләшиб.

салыб

Кенә, бу тазә, көнүл меһри бир чаванә салыб, Кенә бу пир, әлә бир Јусифи-зәманә салыб. Хәјали-халү ләбү хәттү зүлфү рүхсарын, Бу гыш күнү мәни бир сәһни-күлситана салыб. Бу пичүтабилә мүмкүн дејил, үзүлмәјәчәк, Белә ки, назилә гәмзән кәшан кәшанә салыб. Никаһи-чешмин әлиндән сүмүкләрим әриди, Кәлиб һүма гушу тәк, мејл үстүханә салыб. Де бүлбүлә ки, билир сузи-ешги пәрванә, Өзүнү шәм'ин ајагына јанә-јанә салыб. Тамам халг мәнә олса гәмкүсар, аздыр, Фәләк бу дәрди ки, бу чисми-натәвана салыб. Хәјали-муји-мијанында му тәк инчәлдим, Бу мәтләб инди мәни нүктеји-ниһанә салыб. Көнүлдән өтрү көзәл өмрү һич, јох етдим, Көрүн, көнүл мәни нә дәрди-накаһана салыб?! Нәдамәтин чәкәр ахырда судимәнд олмаз, Әбәс јерә өзүнү Рачи бу зијанә салыб.

долуб

Көнлүм хәјали-аризи-чанан илән долуб, Бируһ галибим кенә бир чан илән долуб. Бәс ки, вурубду синәмә мүжкан јарасы јар, Бу садә сәрзәмин күли-хәндан илән долуб. Хубанн-шәһр чәм олуб әғјар евиндә, көр, Зиндани-Миср Јусифи-Кән'ан илә долуб*. Бу налеји-һәзиним она ејләмәз әсәр, Чүн кушу, овчи-налеји-һичран иләп долуб. Камымча, саги бадәны долдурмајыб һәнуз, Бәзми-рәгиб бош јерә бөһтан илән долуб. «Дурмаз сыныг сәбудә-дејәрләр-су», бәс печин, Еј саги, бу шикәстә көнүл ган илән долуб?¹ Синәмдә јары көрчәк, о бидин рәгиб деди: Гәлби бу Рачинин кечә иман илән долуб.

јох иди

Нә гәдәр сән кими бир гөнчә дәһаным јох иди, Еј пәривәш, бу гәдәр аһү фәғаным јох иди. Тутијаји-хәти, чан нәгдинә алсајдым әкәр, Еј көзүм, бил ки, бу севдадә зијаным јох иди

¹ Бу бејт Гөвси Тәбризинин:

Сыныг сәбудә су тутмаз гәрар, меј дурмаз. Шикәстә көнлүмә бөһтәм ки, ган илә долудур бејтинин тә'сири илә јазылмышдыр.

Јарә рәмз илә һамы дәрдими билдирдим мән, Кәшфи-раз етмәjә, һәрчәнд, зәбаным јох иди. Сәрн-кујин мәнә дүнјадә әта ејләди һаг, Чүнкн үгбадә мәним мејли-чинаным јох иди. Көрдү бир сузилә, јанды бу кечә һалыма шәм'. Чүнки, бир шәм' кими чаныјананым јох иди. Не'мәти-вәслинә сәд шүкр, јетышдим бирчә, Мәним өз талеимә һич күманым јох иди. Рачи, јаздым гала мәндән бу гәзәл намү нишан, Чүнки, аләмдә мәним намү нишаным јох иди.

ЈЫХДЫЛАР МЕЈХАНӘНИ

Јыхдылар ашигләрин гәлби кими, мејханәни, Бивәфаләр әһди тәк сындырдылар пејманәни. Лә'ли-чанан тәк нәзәрләрдән узаг олду шәраб, Чешми-дилбәр тәк хумарә салдылар мәстанәни. Риндү шејхү саликү заћид гарышмыш бир-бирә, Чешими-hərбин jox, сечә намәрд илә мәрданәни. Дүшдү рөвнәгдән күлүстани-вәфа, зағу зәгән Бүлбүли-шејда јериндә башлајыб әфсанәни. Атәши-шөвги-мәһәббәт јандырарды агибәт, Шә'миләр наһаг јерә јандырдылар пәрванәни. Олдум һәмрәнки-чәмаәт, ешги-халү зүлф илә, Риштеји-зүннарә дүздүм сәбһеји-сәлданәни. Еј дил, әл чәк, јох бәнинөв'и-бәшәрдә е'тибар, Мәскән ет, бајгусифәт һәр кушеји-виранәни. Кутәһ ејлин гиссеји-зүлфү, еј әрбаби-үгул, Pahər әіләшсин гојун зәнчирдә диванәни. Рачи, көрдүм тәрки-чандыр игтизаи-иттиһад, Бәзми-вәсли-хасә гојмазлар кирә биканәни.

әлиндә

Саги дуруб ајағә, чами-бүлур әлиндә, Куја тәлө'лө ејләр, Дәрјаји-нур әлиндә. Минаји-меј тутубдур, бир шијвә илә саги, Куја сүраһи тутмуш гылманү һур, әлиндә. Билмәм нә мејмәнәт вар бу бадәдә һәрифин! Бијна олур бу чамы, кәр, тутса кур әлиндә. Сән бир, никар, рәһм ет, бу ашиги-фикарә, Аз галды чаны чыхсын, шәбһаји-дур әлиндә. Бир тијр илә салырсан, бу сејди торпаг үстә, Билмәм нә гәдри, гәмзән, вар иди зур әлиндә. • Өлдүрдү дәрди-һичрин, бу Рачини ки, сәд һејф, Вәслиндә сахлады чан, бу бишүур, әлиндә.

ДИЛБӘРИ-ТАЗӘ

Элимдән ихтијари-дил алыб бир дилбәри-тазә, Башымдан һушуму гарәт едиб гарәткәри-тазә. Алыб дин илә иманы әлимдән Шејх Сән'ан тәк, Салыбдыр хирмәни-иманү динә әхкәри-тазә. Тәғафил етмә, еј саги, бәһар әјјамы фүрсәтдир, Шәраби-көһнә кәрдишә кәтир, ја сағәри-тазә. Дүнән мејханәдә көрдүм ки, бир заһид ичир бадә, Дедим: Шүкри-худа, динә кәлиб бир кафәри-тазә. Ләбин үзрә нүмүв ејлиб бу хәттиндир вә ја чана, Сипаһи-зәнк едиб мәскән кәнари-көвсәри-тазә. Гырыб балү пәрин говдун, ситәмкәр, бу көнүл мүрғүн, Гәфәс күчүндә гојмадын кәтирсин бир пәри-тазә. Ки, чанан зәхми синәндә олу бир зивәри-тазә.

бу бәзмә

Дур саги, кәтир бадеји-күлрәнк бу бәзмә, Бир бадеји-күлрәнкилә пүррәнк бу бәзмә. Бу бәзмдә минаји-мејү чами-әрәг вар, Инсаф дејил, шәһнә ата сәнк бу бәзмә. Сәһни-чәмәнә шур салыб көр нечә бүлбүл, Сал сән дә меји-набилә аһанк бу бәзмә. Чәк наләвү фәрјадү фәган, бирчә сызылда, Лазымды дәфү најү нејү чәнк бу бәзмә. Бәзми-тәрәби-ешгди бу, әршдә фәрши— Мүмкүн деји, заһид, кәлә бир ләнк бу бәзмә. Ешг әһли низамилә ајаг үстә дурублар, Чүн кәлмәлидир бу кечә сәрһәнк бу бәзмә. Бир кимсәси јох, рәһм елә, бичарәди Рачи, Гашын, көзүн ојнатма, дүшәр чәнк бу бәзмә. сәнә

Варымды бир сөзүм, еј маһру, ниһани сәнә, Кәл инди јаныма әрз ејләјим зәбани сәнә. Ләбиндән ашигинә бирчә бүсә лутф еілә. Нисар едим эвэзиндэ бу нэгди-чаны сәнә. Сәнин әкәрчи бу севдадә чох зијанын вар. Билә-билә вурурам мән белә зијаны сәнә. Көрүб ки чәкмисән үшшаг гәтлинә хәнчәр, Бу көнлүмүн һәмәча гаінар инди ганы сәнә. Салыбсан аләмә гашү көз илә мин говга, Мәкәр худаји-чаһан тапшырыб чаһаны сәнә?! Мәним бу һалыма, еј сәнкдил, јанар аләм, Нәчүн әсәр еләмәз ашигин фәғаны сәнә? Беништдә истәмәсән, заһид, һурију гылман, Әкәр нишан верәләр мән көрән чаваны сәнә. Бу күнчи-мөһнәтү гәм, бағыбан, бәсимди мәним, Бағышладым, іери кет, сеіри-кулситаны сәнә. Кәл инди, Рачи өлүр, башы үстә бир әјләш, Лојунча бары баха чан верән заманы сәнә.

кәтирмәз

Саги, нә олубдур, мәни бир јадә кәтирмәз? Көнлүм тутулубдур, мәнә бир бадә кәтирмәз. Рәһмә кәләр ахәр, кәтирәр саги меји-наб, Күл фәслиди, сәд һејф, бу әснадә кәтирмәз. Заһид тапа кәр таги-гашын сәчдәсин, еј шух, Меһраби-ибадәтләрә сәччадә кәтирмәз. Нагисләрә тәклиф еләмин ешг рүмузун, «Әбчәд»¹ деји, һәр тифли бу, иршадә кәтирмәз. Мәһбус елә зүлфүндә көнүл мүрғүнү, јохса, Диванеји-гәм табыны гәлладә кәтирмәз. һәрчәнд дедин, Рачи, де бу бејти мүкәррәр: Саги, нә олубдур, мәни бир јадә кәтирмәз.

нә ешг олајды

Нә ешг олајды, нә ашиг, нә һүсни-дилбәр олајды, Нә ајинә, нә сәфа, еј көнүл, нә чөвһәр олајды! Нә назү гәмзә, нә гүнчү дәлалү нә ишвә, Нә ичзү лабә, нә хунаби-дидеји-тәр олајды!

^{1 «}Әлифба» китабына ишарәдир.

Нә зүлф олајды, нә ариз, нә хал олајды, нә хәт, Нә мишк олајды, нә мәчмәр, нә удү әнбәр олајды! Нә һүсн олајды, нә көнлүм, нә дәстә-дәстә бу зүлф. Нә шаһ, нә мүлк, нә бу фөвч-фөвч ләшкәр олајды! Нә әбруји-хәм олајды, нә чешмү нә мүжкан, Нә тиғ олајды, нә чәллад, нә дә бу хәнчәр олајды! Нә рәгс олајды, нә мүтриб, нә чәнк олајды, нә тар, Нә бәзм олајды, нә саги, нә меі, нә сағәр олаілы! Әзәл нә нәш'ә олајды, сора нә рәнчи-хумар, Нә тәбши-вәсл, нә әндуһи-һичри-дилбәр олајды! Нә јалварајды рәгибә бу пајәдә үшшаг, Вә нә бу мәртәбә мә'шугәләр ситәмкәр олајды! Нә шур олајды, нә бүлбүл, нә күл олајды, нә хар, Нә лүтфи-бади-бәһару нә чөври-сәрсәр олајды! Нә дил олајды, нә гамәт, нә гәлб олајды, нә руһ, Нә шәм'ү шө'лә, нә пәрванә, нә сәмәндәр олајды! Нә күл, нә әтр, нә шүмшад олаіды, нә шанэ, Нә зүлф олајды, нә мәшшатә, нә бу зивәр олајды! Нэ шәрһә-шәрһә олајды, бу синә тигинлә, Нә шәрһи-дәфтәри-дәрдү бәла, нә мүстәр олајлы!.. Нә hичр олајды, нә кирјә, нә күнчи-гәм, нә бу ah, Нә абу атәшу хаку һәва мүхәммәр олајды! Нә тифл олајды, нә мәктәб, нә дәрс олајды, нә елм. Рүмузи-ешг нә дилләрдә бејлә әзбәр олајды! Нә куји-јари гојуб халг, едәјди мејли-бећишт, Нә шејх олајды, пә мәсчид, пә вә'зи-мәнбәр олајды! Нә дил олајды, нә дидә, нә әшки-хуналуд, Нә кан олаіды, нә дәріа, нә лә'лү көвһәр олајды! Нә ичтинабу нә төвбә олајды, нә пәрһиз, Шикәсти-төвбә, нә пејмандән фузунтәр олајды, Мәзаги-Рачи нә ширин олајды, нә белә тәлх, Нә һичри-зәһри-һәлаһил, нә фәсли-шәккәр олајды!

чәкирәм

Нечә мүддәтди сәнин вәслинә һәсрәт чәкирәм, Тикмишәм көз јола, кәл, көр, нә мүсибәт чәкирәм. Пәрдеји-чешмәми кәл бир дә едим пајәндаз, Гој көзүм үстә гәдәм, көр нечә миннәт чәкирәм. Көрсә һәр кимсә едәр чисмими бир муј-хәјал, Көр, һәваји-сәри кујунда нә зилләт чәкирәм, Налә илән јухуну халга һәрам ејләмишәм, Кечәләр сүбһә кими налеји-фиргәт чәкирәм. О сәбәбдән ки, сәни көрмәјә рө'јадә рәгиб, Она көрмәклијә рүхсарыны гејрәт чәкирәм, Софији-ешгәмү хәлвәткәһи-ешг ичрә мүгим, Јар ады вирди-зәбанымды, ријазәт чәкирәм. Вурма тә'нә мәнә, еј заһиди-әфсүрдә мәгам, Мән'и-нәфс ејләмишәм, рәнчи-тәригәт чәкирәм. Сагији-гејб әлиндән меји-вәһдәт ичибән, Шүтүри-мәст кими бари-шәриәт чәкирәм. Рачи, шиквә ејләјиб дахы демә чохду гәмим, Тари шаһидди ки, мән јүз белә мөһнәт чәкирәм.

вермәрәм

Рујун сәфасыны, сәнәма, ајә вермәрәм, Мусајә көрсәнән о тәчәллајә вермәрәм. Гәсдин будур ки, чан аласан чөврү зүлм илә, Веррәм, бәли, вәли, бу тәманнајә вермәрәм, Јансам да ешги пәрдеји-пунһанда сахларам, Сирри-нићаны неј кими ћәрчајә вермәрәм. Бу ләбшикәстә бадә ки, саги әлиндәдир. Чами-чаһаннумаји-мутәллајә вермәрәм. Чами-мәһәббәтин адыны, һәм һубабыны, Бу нөһ һүбаби күнбәди-минајә вермәрәм. Әјри гашын гәминдә төкән әшки-чешмими, Маћи-нов ило игди-суројјајо вермором. Күнчи-бәладә фикрин илә лал отурмағы, Гэсри-бенишдэ, сөнбэти-һурајэ вермэрэм. Haceh, демәк ки, ешги гој, ет симу зәр тәләб, Мән диними, сәнин кими, дүнјајә вермәрәм. Зүлфүн әлиндән алсам әкәр һәрзә көнлүмү, Рачи, де, бир дә баш белә севдајә вермәрәм.

ОЛАСАН

Сән кәрәк гөнчә кими пәрдәдә мәстур оласан, Нә ки, күл тәк ачылыб аләмә мәшһур оласан. Доланым башына, чох һејфиди, бу һүснилә сән, Кедәсән бир пара накәсләр илә чур оласан. һәлә меј ичмәмисән назилә мин чан алысан, Бәлкә бир сағәри-сәршар илә мәхмур оласан? hypү гылман дејиб hәсрәт чәкәсән, еј заһид! Көрмүсән сән бу никары мәкәр, еј кур оласан? Салма тә'хирә мәним гәтлими, еј шух никар, Ки, көрүм сән белә хејр ишләрә мә'мур оласан. Назү гәмзә еләјиб Рачини алдатма, көзәл, Бивәфасән, сәнә мејл етмәз әкәр hyp оласан.

зәхми-синәм долду

Зәхми-синәм долду бир дә чешми-хүнәфшанилән, Мән сәнә гурбан олум, ганы іумазлар ганилән. Падишаћа, дөвләтиндән бу јетими-тифли-әшк, Јолларын силләм, сүпүррәм гашилән, мүжканилән. Дамәни-пакын губаралуд олмаз, горхма, кәл, Кечмәсин та бир дәгигәм бу гәми-һичранилән. Истәрәм һәгдән ки, гојсун өмрүн үстә өмрүмү, Дәмдәбәм мәлбус оларсан чамеји-әлванилән. Шәрһә-шәрһә синәмә басдым хәдәнки-чешмини, Бир нићали-тазә әкдим бағи-чанә чанилән. Еј пәривәш, кәл рәгиби-дивсирәтдән чәкил, Кимсэ көрмүб ихтилат етсин мәләк шејтанилән. Әбри-рәһмәтдән јағыш тәк, сагичан, јағдыр шәраб, Рә'двәш, аләм дүр олсун, нә'реји-мәстанилән. Ешг бир кәнчинәдир ким, мәнзили виранәдир, Кәнчи-ешгә мәхзәнәм мән бу дили-виранилән. Хубсән, мәһбубсән, мәргубсән, мәтлубсән, Зүлфилән, рүхсарилән, гашү көзү мүжканилән. Сајмарам Искәндәрү Чәмшидү Кејкавусу мән. Ләбшикәстә чам илән. Рачи, сыныг гәлјанилән*.

Мән

һичриндә даима кәлирәм аһү зарә мән,
Бичарә мән, фәләкзадә мән, бәхти гарә мән.
Бағи-беһиштә ејләмәрәм мејли-ашијан,
Кәр баш гојам хәјалын илән бир мәзарә мән.
Халын көрүб, әбәс јерә тәсбиһи атмадым,
Мин дәфә ејләдим бу ишә истихарә мән.
Ејләр мәни фәрағына бу чәрх мүбтәла,
Билмәм нә етмишәм фәләки-кәчмәдарә мән?!
Таги-һилалына нәзәри-кәч кәр ејләсәм,

Еј сәрвназ, раст кәлим зүлфүгарә мән. Бир көстәриб чәмалыны јандырдын ашиги, Көстәр, көрүм чәмалыны бари, дүбарә мән. һәр јердә Рачини көрәсән, ејлә илтифат, Веррәм, көзәл, гәсәм сәни пәрвәрдикарә мән.

ЈҮЗ ЈЕРДӘН

Јаралыдыр көнүл, еј маһпарә, јүз јердән, Јаралыја јара вурма дубарә, јүз јердән. Бу гәдр гојма хәчаләт, бу ашиги диндир, Рәгибләр мәнә ејләр нәзарә, јүз јердән. Бу дорди-ешгдә чәкмә, тәбиб, әбәс јерә рәнч. Әлач јохдур әкәр кәлсә чарә, јүз јердән. Нә нөв'и чәм ејләјим бир јерә бу көнлүмү мән. Едибди гәмзән оху парә-парә, іуз іердән. Әкәр гојам үзүмү хаки-пајына бир дә. Көрэммэрэм дэхи мән бәхтигарә, іуз іердән. Көзүн бу көнлүмә мүжкан охун вурар бир-бир, Вурарла јарә мәкәр бир шикарә, јүз јердән?! Нәдәнди бәс сәнә тә'сир еіләмәз, дағылыр-Мәним бу аһим илә сәнки-харә јүз јердән. Нә нөв'и ағламасын әндәлиб, күлчинләр-Ачыбла әл бу күли-нөвбәһарә іуз јердән. Дүшүбдү бејлә ки базарә јар, Јусиф тәк, Тапылды мүштәри, Рачи, бу јарә, јуз јердән.

РАНИ-ЧАНАНДА

Раһи-чананда көнүл, кечкилән өз чанындан, Төксәләр горхмакилән бирчә гашыг ганындан. Ашигин күфрүнә Гур'анда нә ајә јазылыб? Күфрдүр бу сөзү, заһид, демә өз јанындан. Јарымын вәсфини мән фаш едәрәм, вар һүнәрин, Сән дә тә'риф елә өз һүријү гылманындан. Нечә мин ашиги-сәркәштә дүшәр сәһрајә, Шанә бир тел гыра кәр зүлфи-пәришанындан. Гој, дуа вахтыды, мән бирчә едим разү нијаз, Сүбһи-садиг ачылар чаки-кирибанындан. О сәри-зүлф, о сән, еј дил, ачыл башымдан! Догру сөз, инчимишәм наләву әфганындан. Дами-зүлфүндә көрүб данеји-халын севирәм, Әлһәзәр ејләрәм ол навәки-мүжканындан. Мән илән әһд еләдин бусә вериб, чан аласан, Дөнмә, гурбанын олум, әһд илә пејманындан. Еј Зүлејха, бу пәричөһрә көзәлдир, Јусиф? Кәл шәһадәт елә бу барәдә иманындан. Ләззәти-вәслдән артыг севирәм һичраны, Талибәм дәрдинә, танры-били, дәрманындан. Рачи бу һәсрәтилән өлмәсә, өлмәз һәркиз, Танры бир дәф'ә дә кәр гуртара һичранындан.

ГУРБАНЫНАМ СӘНИН

Мәндән, сәба, де ол күлә: Гурбанынам сәнин, Рәһм еткилән бу бүлбүлә, гурбанынам сәнин, Бу ешг одуна өз көзүкөнлүм салыб мэни, Сәндән јохумду һеч килә, гурбанынам сәнин. һәрчәнд истәрәм сәнә бир өзкә сөз дејәм, Бу сөз кенә кәлир дилә: «Гурбанынам сәнин!» hүснүн зәкатыны мәнә ејлә бу ил әта, Гојма гала кәлән илә, гурбанынам сәнин, Вәслиндә ал бу чанымы асан, хилас елә, hичриндә салма мүшкүлә, гурбанынам сәнин. Кәлмиш іухарыдан ашаға, сахла иззәтин, Чох һөрмәт ејлә какилә, гурбанынам сәнип. Мин дәф'ә күндә өлдүрәсән назилән мәни, Јохдур мәним сөзүм белә, гурбанынам сәнин. Бари едиб бәһанә, ачыгланма Рачијә, Ал чаныны, күлә-күлә, гүрбанынам сәнин.

сәнин

Чохданды мән бәлакәши-һичранынам сәнин, Рәһм ејлә бари, бу кечә меһманынам сәнин. Сајә кими, үз үстә сүрүннәм далынча мән, Чүн пајибәнди-зүлфи-пәришанынам сәнин. Тири-никаһи-чешмин әкәр алса чанымы, Јохдур сөзүм бу барәдә, гурбанынам сәнин. Бахма кәнардан мәнә биканәләр кими, Еј бимүрүввәт, ашиги-наланынам сәнин. Саги кәтирмәсин дәхи пејманә, чүнки мән Мәхмури-чами-нәркиси-мәстанынам сәнин. Бағи-беһиштә ејләмәрәм мејли-ашијан, Чүн әндәлиби-сәһни-күлүстанынам сәнин. Чан нәгдин истәр ејләјә Рачи сәнә нисар, һөкмүн нәдир ки, бәндсји-фәрманынам сәнин.

тез кәлсин

Мәним дилимчә, сәба, сөјлә, јарә тез кәлсин, Дүшүб ајағына әрз ет дүбарә: тез кәлсин! Мәним бу галиби-бируһума Мәсиһа тәк, һәјат вермәjә, ол маһипарә, тез кәлсин! Әкәр рәгиб ола дөврүндә, хар тәк, о күлүн, Рәгибдән елә кизлин ишарә, тез кәлсин!. Әкәрчи, вәсл илә ешг атәши хәмуш олмаз, Гојублар адыны инди ки чарә, тез кәлсин! Фәган чәкиб отуруб маһ интизар үстә, Тикибди көз јола бу бәхтигарә, тез кәлсин! Үзүндә сөјләмәсин халына: «кедим-кетмим?» Бу хејр ишди, јох һеч истихарә, тез кәлсин! Аманды Рачини бу аһұ налә өлдүрдү, Әлач етмәjә бу аһұ зарә, тез кәлсин!

АШИГ

Ашиг кечирди аһилә рузү шәбанәсин, Әршә учалтды сузи-дили-ашиганәсин. Бир тари-муји-зүлфүнү валлаһи вермәрәм, Версинлә једди падшәһин кәр хәзанәсин. Кизләтмә бунча хали-ләбин зүлф ичиндә, кәл, Көстәр бу көнлүмүн гушуна абу данәсин. Билсә әкәр нә нөв пәришанды бу көнүл, Хатирчәм ол ки, сындыры мәшшатә шанәсин. Өркәтди елми-тири көнүл чешми-мәстинә, Ахырда тутду инди ону өз нишанәсин. Мәшшатә, бәсдир, һәлгеји-зүлфүндән әл көтүр, Залым, дағытма дил гушунун ашијанәсин! Су сәпмәк илә шө'леји-атәш олур хәмуш, Эмма, сиришким артыры көнлүм зәбанәсин. Бәзми-тәрәбдә неј кими сәнсиз сызылдарам, Көнлүм ешитсә налеји-чәнкин тәранәсин. Иману динә вермәди бир бусә дилбәрин. Рачи, бу нәгди-чаны да вер, кәс бәһанәсин.

олсун

Ашиг одур ки, ешгдэ сабитгэдэм олсун, Мә'шугәси іуз мајили-чөвру ситәм олсун. Нә күл совурум башыма, бир кимсәнә јохдур, Кәлсин, мәнилә јар арасында һәкәм олсун. Разы дејиләм јарилә әғјар данышсын, Әғјар һәлә сәһлиди, истәр дәдәм олсун. Әғјар јанында нијә сән мәсһәфи-рујун---Ачдын ки, мәним гәтлим үчүн һәм гәсәм олсун. Мизани-нәзәрдә чәкин әглу дилу дини, Халү хәтү зүлфүнлә, нә бишү нә кәм олсун. Мүлки-Чәмү Чәмшидә көнүл бағлама, саги, Бәсдир бизә дүнјадә ки, бир чам чәм олсун. Бир дәм, мәнилә әһд еләјибсән: едәсән дәм. Гурбанын олум, гојкилэн ол дэм бу дэм олсун. Бәзми-тәрәби вәслдә, нә јахшыды, саги, Бир мәнлә сәнү бир дә о зиба сәнәм олсун. Горхум буду: Бир дәф'ә рәгиб илә кедәр јар. Халг ичрэ нэ гэдр эмр елэјэ, мүттэһәм олсун. Бир һәрфини бу ше'рләрин салса гәләмдән, Рачи, көрүм ол катибин әли гәләм олсун.

ВЕРДИЛӘР

Ол күн ки, фөвчи-һүснүнә тәртиб вердиләр, Гашын сипаһы киприкә сәртијб вердиләр. Хәстә көнүл севәр о зәнәхданын, еј көзәл, Бимари-дәрди-ешгә ону, сијб вердиләр. Кејдирдиләр либаси-гәми гәдди-ашигә, Мәшшатәләр о күн ки, сәнә зијб вердиләр. Иксири-ә'зәм етдиләр үшшагә бадәни, Сөвмү сәлаты заһидә тәркијб вердиләр. һүсн-чәмалә хәтти бир афәт јаратдылар, Бади-хәзаны күлшәнә асијб вердиләр. Тә'лими-хуни-дил едибән әндәлиб үчүн, Шәккәр јемәји тутијә тәртијб вердиләр, Симү зәрә һәрис иди, баис одур, көнүл, Кәсби-никарә Рачини тәзһијб вердиләр.

Сәнә бу һүсн, хәјал ејләмә, мүдам галар. Чәмәндә һансы күли-тәр, әләддәвам галар? Галыб бу пәнд мәнә јадикар пиримдән: hэмишә зиндә бу аләмдә никнам галар. Көзүн көнүл гүшүн овлар, экэрчи лачын тэк. Вә лејк ахыр өзү пајибәнди-дам галар. О ләбләри ки, едәр ками-аләми ширин. Мәним кими олу бир вәхт, тәлхкам галар. Кедәр чү мәстији-меј, зәһмәти-хумар кәләр. hәмишә башда hачан нәш'еји мудам галар?! hәмишә ашигинә наз едиб, хәјал етмә, Сәнә бу рәнку руху, зулфи-мишкфам галар?! Әсәр хәзан јели күлзари-һүснүнә бир күн, На узда ранк, на зулфунда бир низам галар, Но чешми-мәстин едәр беілә, наз-наз никаһ, Сәһи гәдин нә бу нөв илә хошхурам галар. О вахта уз чевирәр чумлә бәднәзәр сәндән, Мәкәр, бу Рачији-бичарә субһу шам галар.

BAP

Мәним бу аләм нчрә бир гара көзлү никарым вар, Кечә-күндүз фәрағында нә сәбрү нә гәрарым вар. Едәрләр дәрдбилмәзләр мәни тәклиф күлзарә, Јүзүн јадилә билмәзләр бир аләм нөвбәһарым вар. Мәнә сән чөвр гыл даим, мән ејлим сәбр, еј залым, Сәнин чохдур әкәр зурун, мәним дә бирчә тарым вар. Сәри-зүлфүн кими, hеч ким мәним әһвалымы билмәз, Онун тәк бир гәра бәхтим, пәришан рузкарым вар. һүчуми-әшкә чешмимдән, гәмим јохдур фәрағында, Мәнә нејләр бу дашгын сел ки, дәрја тәк кәнарым вар. Хәмидә гашларын, тапшыр, мән илә раст тәрпәшсин, Она гурбан едим мән дә әлимдә һәр нә варым вар. Деди Рачи: Бу мөһнәтдән, чых, еј чан, гуртулум гәмдән!! Деди аһәстә. «Сәбр ејлә, мәним бир интизарым вар.

'ВАХТЫДЫР

Јары көрүб, көнүл, демә, ејни шәбаб вахтыдыр, Чох көзәл иди бу һәлә, инди хәраб вахтыдыр. Рәнчи-хумар өлдүрүр, саги, мәни-бәлакәши, Сүбһ ачылыр әјағә дур, шүрби-шәраб вахтыдыр. Чөврү чәфаји-чәрхилән инди ки ган олуб көнүл, Хуни-дилимдән әлләрин ејлә хәзаб, вахтыдыр. Сагији-мәчлиси-тәрәб, бадә кәтир, заманыдыр, Мүтрүби-бәзми-ејш, чал, чәнкү рүбаб вахтыдыр. Вахтыды, ләбләрин дедим, дәрдимә чарә ејләсин, һатифи-әршдән јетиб: инди хитаб вахтыдыр. Саги, һәнуз нөвбәт ет, бадә мәнә јетишмәјиб, Нәркиси-мәстин андырыр рәмзилә, хаб вахтыдыр. Рачи, фүнуни-ше'ридә һәдди-камалә јетмисән, Вәсфи-камалы чәм илә, инди китаб вахтыдыр.

ВУРАР

Никар назилә зүлфи-сијаһә шанә вурар, Әбиридән рәһи-Мачинә бариханә вурар. Дәјәндә сијнәмә шәстилә тири-мүжканып, Дәјәр хәдәнки-чәфа, ким белә нишанә вурар?! Едәндә мәчлис әра вәсфи-шө'леји-рујун, Өзүнү атәшә пәрванә јанә-јанә вурар... Доланда синәмә фикри-мүжән, үрәк дөјүнәр, Сипаһи-фәтһ кими тәбли-шадијанә вурар. Нә чүрм едибди көнүл билмирәм, о маһвәшә, Чәкиб кәмәндә о, зүлфилә тазијанә вурар. Дағытды дәстәји-зүлфүн үзүндә мәшшатә, Шил олсун әлләри, һәр ким о зүлфә шанә вурар. Хәјали-лә'ли-ләби-јардән көнүл дојмаз, Бу Рачи мүфлис олар, күндә бир хәзанә вурар.

ЕШИДИР

Нечә мүддәтди мәним наләми чанан ешидир, Рәһмә кәлмәз, бу гәдәр наләвү әфган ешидир. Заһидин пәнди мәнә ејләмәз әсла тә'сир, Гулағым күндә мәним јүз белә дәстан ешидир. Сағәри-вәслин ичәндә, сәнә, еј дил, демишәм: hajү-hyj ејләмә чох, шәһнеји-һичран ешидир. Сән дә бах, ибрәт елә ашигү мә'шугәләрә, Нечә, көр, бир-биринә чан дејиб, чан ешидир. Әлһәзәр ејләјин, әл вурмајын әбруләринә, О гылычдан бу көнүл инди дә ган-ган ешидир. Ачмасын бир дә дејин гөнчәағыз, хублига, Дағыдыр рөвнәгини бу шәһи-хубан ешидир. Бинәва Рачинин әһвалына күлшән дә јаныр, Аһү фәрјадыны чох мүрғи-сәһәрхан ешидир.

өзкәдир

Лалә рәнкиндир, вәлејкин күл чамалын өзкәдир, Күл әкәр рә'надыр, амма рәнки-алын өзкәдир. Зүлфи-пүрчинин мүсәлсәл, хәтти-халын чанситан, Назү гәмзән дилрүба, ғүнчү дәлалын өзкәдир. Артырыр көз нуруну гур'анә бахмаглыг, вәли. Сәфһејн-рујунда көрмәк хәтти-халын өзкәдир. Тазә аја бахмағы кәрчи јазыблар чох саваб, Бу гәдәр вар, рө'јәти-таги-һилалын өзкәдир. Сәрвү тубада әкәрчи варды рә'налыг, вәли, Сәһни-бағи-һүсндә бу нөвнәһалын өзкәдир. Чәнкәли-шәһбаз әкәрчи сејд едәр тејһуләри, Дил гушун сејд етмәјә чешми-ғәзалын өзкәдир. Рачинин фикрү хәјалы тули-өмрүндүр сәнин, һијләкәр, амма, сәнин фикрү-хәјалын өзкәдир.

ЈАХШЫДЫР

Ашиги-хамә әкәрчи нари-фиргәт јахшыдыр, Мән сәнә гурбан олум, амма, мүрүввәт јахшыдыр. Навәки-мүжканларын јағдыр һавадән башыма, һәр гәдәр артыг јагар барани-рәһмәт, јахшыдыр. Јахшыдыр лә'ли-ләбү халү хәтү зүлфү рүхун; Гамәтин еј сәрвиназ, амма, гијамәт јахшыдыр! Данышыр һичриндә көнлүм сүбһәдәк Пәрвин илә, Әһли-дәрдә гыш кечәси тули-сөһбәт јахшыдыр. Хаки-пајиндә нисар етмәклијә чанү тәним, Олмаса мүмкүн, јенә бир јахшы нијјәт јахшыдыр. Тә'неји-әғјарә бах, тә'сири-налә ал, көнүл, Бүлбүлә зағи-зәғән етсин шәматәт, јахшыдыр?! Зүлф тәк чулгаш көнүл, олму мијанын фикринә, Хејли барик мәс'әләдир, онда диггәт, јахшыдыр.

Чөһраји чамә ичиндә рүхи-чанан көрүнүр, Шәфәг ичрә дејәсән меһри-дирәхшан көрүнүр. Еј мәни мән' едән, әл чәк бу мәләксимадән, Мәнә мүшкүлдү бу иш, кәр сәнә асан көрүнүр. Сәнки-назилә көнүл ајинәси олду шикәст, Бахырам һәр тәрәфә сурәти-һичран көрүнүр. Мән гојан вадијә гојмун гәдәм, еј ашигләр, Бурда бир рэћзэни-дину дилу иман көрүнур. Демэ ихвани-рэгибэ јухун, еј Јусифи-Миср, Сәнә тә'бири онун чаһилә зиндан көрүнүр. Аризин мејдән әрәгриз олу, зүлфә дүзүләр, О гара шәттәдә, чүн риштеји-мәрчан көрүнүр. Ач пәрү балыны, еј дил гушу, пәрванә кими, Шө'лејп-аризи, чүн шәм'и-шәбистан көрүнүр. Јохса, еј Рачи, олубсан кенә ашуфтеји-зулф, Ки, бу өвгат ишин хејли паришан көрүнүр?

ДҮРҮСТ

Имтаһан ејләдим, еј дил, һами хубаны дүрүст, Тапмадым бирчә нәфәр әһдилә пејманы дүрүст. Ады вар мерру вәфанын, өзү јох, Әнга тәк, Пәр ачыб дөвр еләдим аләми-имканы дүрүст. Гојма бибәдригә сәһраји-чүнун ичрә гәдәм, Гејс илә тәіј ет әзәл раһи-бијабаны дүрүст. Деди бир данеји-хал илә көнүл вәсфи-рүхун, Кимди бир нөгтәдә тәфсир едә Гур'аны дүрүст? hәсрәти-субhи-вусал олмаса, hеч ким билмәз, Мөһнәти-тәлхију сузи-шәби-һичраны дүрүст. Ејди-әзһадә әкәр ејләмәјә ашиги зибһ, Мин шүтүр нәһр едә, олмаз јенә гурбаны дүрүст. Бадә-хуршид, көнул-сагију меј-руһи-мәсиһ, Шөвги-бәзминдә тапар ләззәти-руһани, дүрүст. Тиғи-әбруји-кәчиндән хәбәр ал, синәмдә-Нечә көр сахламышам навәки-мүжканы, дүрүст! Сәнә чан нәгдини бу Рачи тәк һеч ким вермәз, Ач көзүн, ашиги-чандадәләрин таны дүрүст!

Диванәлијә ешгдә һәр ким бәләд олду, Зәпчир салыб бојнуна, саһибхирәд олду. Чох дәрдә дүшән ашиги көрдүм чәкәр әфған. Памали-чәфа мән тәк һачан бир оһәд олду? Јусиф сләди наз Зүлејхајә әзәлдән, Бу гиссә пәривәшләр әлипдә сәнәд олду, Билмәррә, јолу чаниби-мејханәјә јохдур, һәр кимсәнәдә бүхлү ријавү һәсәд олду, Хош һалына һәр кимсәнә мејханәдә өлдү, Хишти-хум о шуридәјә сәнки-ләһәд олду. Мән ејләмәдим заһиди өзбашына рүсва, Бу ишдә мәнә пири-муғандан мәдәд олду. Заһидләрә ихбар ејләјин: хиргеји-Рачи— Мејханәдә риндани-хәрабә нәмәд олду.

дүшдү

Сиришки-лаләкунум куји-чананә бәләд дүшдү, Кәлин ардымча ешг әһли, ки, јол ачылды, рәд дүшдү. О күн ки ешгилә һүснү әдәмдән етдиләр мөвчуд, Висалу hичр арасында бу чан бир hәдди-сәд дүшдү. Көрүб диванә ешг әһлин, мәзәммәт етмәјин, һәркиз, Ки мәчнун олду, ешгә һәр нечә әһли-хирәд дүшдү... . hаны көфтари-чанбәхшин сәнин бәс, еј мәсиһадәм, Олуб бир галиби-бируһ, бу чисмү чәсәд дүшдү. Вериб бир бусә, «чан нәгдин-дедин-аллам, пәшимансан? Эзәлки јахшы фикрин бәс нијә ахырда бәд дүшдү?! Сәни бүндан сора мәндән ајырырлар, өзүм билләм, Бу күн мәнлән рәгиб арасына бүхлү һәсәд дүшдү. Атамалы кими заһид мәнилә бөлдү, пүшк атды: Мәнә гисмәт сәри-кујин, она чәннәт рәсәд дүшдү. Чох ашиг һәсрәти-рүхсари-чананилә чан верди, Мәним тәк атәши-һичрә, де аја, бир әһәд дүшдү?! Бу көнлүм мүлкүнү тәсхир едәрсән назилән ахир, Әлинә халу хәттдән, чүнки, бир мәһкәм сәнәд дүшдү. Учалса әршә әфганым мәни мән' ејләмә, Рачи, Сәнә дүз сөз дејим, гој, јадыма ол сәрвгәд дүшдү.

t

Лә'ли XIX әсрдә јашајыб јаратмыш көркәмли Азәрбајчан шаирләриндәндир. Һичри 1261-чи (милади 1845чи) илдә Тәбриздә анадан олмушдур. Кәпч јашларында тичарәтлә мәшғул олмагла ејни заманда тәһсил дә алмышдыр. Сонралар тичарәти тәрк едиб, әввәлчә Теһранда, сонра Истамбулда тибби тәһсилини баша чатдырараг Шәмсүлһүкәма ләгәби алмышдыр.

Лә'ли әдәби јарадычылыға кичик јашларындан башламыш, өзүнә мәхсус үрәк охшајан лирик вә јумористик әсәрләр јазмышдыр. Азәрбајчанча вә фарсча диваны дәфәләрлә Тәбриздә чап едилмишдир. Лә'ли тәбиәт е'тибарилә чох шух, зарафатчыл адам олмуш, онун ләтифәләри инди дә Тәбриздә ағызларда долашмагдадыр.

Өмрүнүн сон иллэриндэ сэфэрэ чыхан шаир Гафгазын мүхтэлиф јерлэриндэ, Истамбулда вэ Мисирдэ олмушдур. Лэ'ли һичри 1325-чи (милади 1907-чи) илдэ Тифлисдэ вэфат етмишдир.

гәзәлләр

мәни

Кәтирди нәш'еји-меј, сагија, нә шурә мәни. Ки, шөвги-аризи-чанан чәкиб һүзурә мәни. Чәмали-шаһиди-гејб истәрәм, Кәлимаса, Аманды тез јетирин чилвәкаһи-Турә мәни. Зәмирим олмады биканә мәшрәбиндән саф, Гыл ашина кенә бир сағәри—бүлурә мәни. һәваји-аризин, еј афитаби-аләмтаб, Кәтирди зәррәсифәт, әрсеји-зүһурә мәни. Гүсури-әгл јохумдур мәним бу аләмдә, Ки, ваиз, ејләмә мәфтун чәмали-һурә мәни. һаны тәранеји-меј-мүтрүба, ки, маћи-сијам, Кәтирди тәнкә мәсачиддә һәмд-сурә мәни. Көнүлдән олмушам ашиг о хали-мәғрурә, һәваји-нәфс салыб көр нечә ғүрурә мәни! Чаһанда хосрови-әһли-сүкут идим, Лә'ли! Хәјали-сөһбәти-Ширин кәтирди шурә мәни*.

үстүнә

Халындан учду мүрги-хәјалым ләб үстүнә, Гисмәт чәкиб кәтирди нә хош мәшрәб үстүнә. Көнлүм хәјали-зүлфи-пәришанда чәм иди, Бирдән дағылды халу хәтү ғәбғәб үстүнә, Еіләр силаһи-һүсни-рүхүн аләми хәраб, Зулфун ачылса пәрчәми, бу мәвкәб үстүнә. Гашынды бу, ки кушәси зүлф үстә мејл едиб, Ја Зулфугардыр, әјилиб Мәрһәб үстүнә*. Бу симинаб узарыны симаб тәк әрәг, Бир аја бәнзәдир, дүзүлә көвкәб, үстүнә. Өвч етди чаһидән мәһи-нәхшәб, вәли, чыхыб Чаһи-зәнәх, үзүндә мәһи-нәхшәб үстүнә*. Чөвлан едәндә һәр тәрәфә, чан шикар едәр, Кимдир бу шәһсүвар, чыхыб мәркәб үстүнә?! Пичидә олма зүлфүнә чох, бусәдән даныш, Чох тул вермә бу сөзә, кеч мәтләб үстүнә! Төк синәм үстә зүлфүнү, зүлфүн чалыб мәни, Әгрәб чалан јерин гојулур әгрәб үстүнә. Чанан ки, бирчә бүсәсинә нәгди-чан алыр, Лә'ли, бу чандан әл көтү, гој ләб, ләб үстүнә.

АҒАМ ЧАНЫ

Үзүмә көр төкәм зүлфи-пәришаны, ағам чаны, Пәришан ејләрәм мәчмуи-дүнјаны, ағам чаны. Веринчә ашигә бир бусә, мин чан аллам ашигдән, Бу севдаја кирән тәрк ејләсин чаны, ағам чаны. Қәмәнди-зүлфи-пүрчинилә саллам Чинә мин говға, Дүзәндә чинбә-чин зүлфи-пәришаны, ағам чани. Хәјали-вәслимә һәр ким дүшә, чанындан әл чәксин, Бу дәрдии јохду бундан өзкә дәрманы, ағам чаны. Экәр Лејла кими ашүфтә гылсам зүлфүмү, биллаһ, Кәтиррәм әрсәјә Мәчнуни-шејданы, ағам чаны. Үзүм—зиба, көзүм—шәһла, өзүм—ширин, сөзүм шәккәр,

Тутуб авазеји-ћуснум бу дунјаны, ағам чаны. Верин Јә'губа бир мүждә ки, олсун, көзләри рэвшән, Мәнәм аләмдә бу күн Јусифи-сани, ағам чаны*. Шәраби-наби-ешгиндән әкәр бир чам ичә заһид, Кедәр бади-фәнајә дину иманы, ағам чаны. Әкәр Турә тәчәлла ејләсәм бу абүтаб илә, Шуан-һуснум ејләр мәһв Мусаны, ағам чаны. Хәми-зүлф ичрә гылсам кушеји-әбрујилә има', Кәтиррәм ләрзәјә таги-кәлисаны, ағам чаны. Мәсиһи сөвтилә чәксәм тәранә һүсн дејриндән, Кәтиррәм наләјә көјдә Мәсиһаны, ағам чаны. Кәрәк ашигләрин ганын төкәм бундан сора, биллаһ, Верибдир чешми-хунхарым бу фитваны, агам чаны. һәзәр гыл күфри-зүлфүмдән, дағылса аризә, јохса, Позарам рөвнэги-дини-мусэлманы, ағам чаны. Чаћанда бир нәфәр мәһрум олмаз фејзи-рујумдан, Чамалимдән алар бир фејзи-руһани, ағам чаны. Көзү гашымда, көз-гаш ејләмәк бир әмри-мүшкүлдүр, Ки, һәр наәһл дәрк етмәз, бу иманы, ағам чаны. Бу зүлфу какилин тәфсили бир өмри-дераз истәр, Кәтирмиш башыма бир нәгли-туланы, ағам чаны. Өзүм өз һүснүмә ајинәдә, һејран идим, ахыр, Ки јохдур бир кәсин бир бејлә чананы, ағам чаны. Мәнә бир ашиги-мәхсусдур Лә'ли бу аләмдә, Олар бу чанымын шөвгилэ гурбаны, ағам чаны.

дүшдүм

Агладым боски, форагында, нәфәсдән дүшдүм. Налә чәкдим с гәдәр, ахыры-сәсдән дүшдүм. Истәдим вәслә јетиб, чанымы гәмдән гутарам, Мәни-гафил, демә, дәрјаја Әрәсдән дүшдүм. Көрмәдим бир нәфәс азад өзүмү аләмдә, Көрдүјүн бу гәфәсә өзкә гәфәсдән дүшдүм. Өмр сәнсиз о тәдәр кечди гәфәс күнчүндә, Солду һүснүн чәмәни, мән дә һәвәсдән дүшдүм. Мән идим күлшәни-һүснүндәки шејда бүлбүл, Бәс ки фәрјад еләдим, пак нәфәсдән дүшдүм.

Бојнума какилин, еј шух, кәмәнд еіләмисән. Бир узун фикрэ мәним башымы бәнд ејләмисән. Сајеји-мәрһәмәтин башыма дүшмәз, нә сәмәр Ки, сәһи гәддини бир сәрви—бүләнд еіләмисән. Бир нәфәс лә'ли-ләбин зикри дилимдән дүшмәз, Мәни тути кими тирјакији-гәнд ејләмисән. Көјә дә чыхса, мүгабил дура билмәз гашына, Бир һилали ки, ону нә'ли-сәмәнд ејләмисән. Афәти-чешмдән, еі муғбәчә, тәшвиш етмә, Көнлүмү мәчмәри-һүснүндә сипәнд еіләмисән. Бу көзү гашына гурбан олум, еј мәһпарә, Мәни бу гашү көзүндән киләмәнд ејләмисән. haмы hejpaн доланыр даиреји-зулфунда, Нечә диванә бу зәнчиридә бәнд ејләмисән? Өзүнә нәзр дејибсән мәни гурбан едәсән, Мәнә зибәндәди сән һәр нә пәсәнд еіләмисән. Чумлә ашигләрин азад кәзәр аләмдә, Бирчә Лә'лини кирифтари-кәмәнд еіләмисән.

кечәләр

Ејләмишдим, сәнәма, вәслинә адәт кечәләр, Инди соцсиз мәнә бәрпады гијамәт кечәләр. Алыр арамымы әзбәски, о бимар көзүн, Дили-рәнчуруму гојмаз јата раһәт, кечәләр. Рузи-вослинда маним сабру гарарым јох иди, Нечэ мумкунду фәрағында фәрағәт кечәләр? Кечалар бас ки, гаминдан чакирам налаву ah, Ahy наләмдән едир халг шикајәт кечәләр. Дүшә бир дә шәби-вәслин әлә, еј маһи-тамам. Ејләрәм бирчә тамашајә гәнаәт кечәләр. Гамәтин фикри ачылмаз кечәләр башымдан, Баша көлмөз бу гијаметдон еламет кечелер. Күндүзүм һәр нечә һүрдәрдү мәлал олса кечәр, Олу дәрди-гәмим, еј шух, зијадәт кечәләр. Бахса ајинеји-рухсарына, еј међри-мунир, Өз чамалындан олур маһ хәчаләт кечәләр. Хәми-зүлф ичрә үзүндән көзүм олмаз гафил. Сүбһү бидар тапар әһли-ибадәт, кечәләр, Сүбһә дәк налә чәкиб, јатмарам, еј сәрви гијам, Гаимүллејл мәни гылмыш о гамәт, кечәләр. Билмисән башыма зүлфүн нә мүсибәт кәтириб,

Чәкәрәм зүлфүн әлиңдән нә ријазәт, кечәләр. Хаби-наз ичрә өзүн сүбһә кими раһатсан, Билмисән заһир олур мәндә нә һаләт, кечәләр. Күндүз, еј мәһ, сәнә мүмкүн деји кәлмәк, билирәм Ејлә бари мәни-бимари әјадәт, кечәләр, Кә'беји-рујуну ол кимсә зијарәт гылмаз, Ки, үзүн етмәјиб әшкилә тәһарәт кечәләр. Алкилән чанымы, гуртар гәми-һичранындан, Јохду Лә'лидә бу һичранына тагәт, кечәләр.

чәкәр

Көнлүмү бир јанә о мүжкан чәкәр, Бир тәрәфә зүлфи-пәришан чәкәр. hej'әти-зүлфүндә галыб чәрх мат, Сүнбүлә тәрһин она Мизан чәкәр, Охшада билмәз үзүнә бу сипеһр, һәр кечә бир маһи-дирәхшан чәкәр. Нәгши-дәһанын нечә мүшкүлдү, кәр-Истәсә нәггаш чәкә, чан чәкәр. Чазибеји-ћуснун, чун афитаб-Зэррэ кими көнлүмү һәр ан чәкәр. Даим олан вэслилэ, хэндан көнүл, Инди нә көр налеји-һичран чәкәр!? Куфрә мәни рөвзеји-исламдән, Истәсә зүлфүн чәкә, асан чәкәр. Хамеји-Лә'ли нә гәдәр сә'ј едә, Зүлфүнү ахырда пәришан чәкәр.

• • • •

Мәһәммәд Мөвсумәли оғлу һидәчи һичри 1270-чы (милади 1853-чү) илдә Зәнчанын һидәч кәндиндә кәндли аиләсиндә анадан олмуш, илк тәһсилини кәнд мәктәбиндә алмышдыр. 1879—1887-чи илләрдә о, Гәзвиндә вә Теһранда охумуш, сонра исә мүчтәһид адыны алмаг үчүн Нәчәф шәһәриндә тәһсилини давам етдирмишдир. Јолда һидәчи дә олан карвана һүчум етмишләр, талан олунмуш шејләр ичәрисиндә онун Диваны да кетмишдир. Сонрадан шанр чох чәтинликлә Диванын јалныз бир һиссәсини бәрпа едә билмишдир.

1892-чи илдә тәһсилини битириб вәтәнә гајыдан һидәчи Теһрана көчмүш вә өмрүнүн ахырына кими мәдрәсәдә мүәллимлик етмишдир.

Сон илләрдә апарылан елми ахтарышлар нәтичәсиндә мүәллифин ашағыдакы әсәрләри әлдә едилмишдир:

1. «Күллијјати-дивани-ћидәчи», Бу әсәр Зэнчан шәһәриндә ики дәфә нәшр едилмишдир. Бураја шаирин ше'рләри илә бирликдә елми әсәрләри дә дахил едилмишдир. Сонралар шаирин Тәбриздә үч дәфә ше'рләр күллијјаты чап олунмушдур. 1958-чи илдә јенә дә Тәбриздә даһа мүкәммәл күллијјаты нәшр едилмишдир.

Бу күллијата онун лирик вә фәлсәфи гәзәлләри, госидәләри вә һикмәтли мөвзулара һәср олунмуш нәср әсәрләри дахилдир. Һидәчинин јарадычылығы рәикарәнк вә мүхтәлифдир.

Шаир үч дилдә Азәрбајчан, фарс вә әрәб дилиндә әсәрләр јазмышдыр. Империализм әлејһинә јазылмым «Рисалеји-духанијјә» 1892-чи илдә нәшр олунмушдур. һидәчи «Шәрһи-мәнзум» адлы фәлсәфи әсәрины әрәб дилиндә јазмышдыр. Бу әсәр 1925-чи илдә Теһранда чап едилмишдир.

Мәһәммәд Һидәчи һичри 1347-чи (милади 1928-чи) илдә Теһранда вәфат етмишдир.

Ешитдим ки, ләкләк кедиб бир күнү, Наћара гонаг истеди тулкуну. Онунчун биширди әриштә ашы, Мәсәлдир: «Гыјынмаз варындан киши». Лулејнә төкүб ашы гојду өјә, Деди: «Өзкә габ јохдур аш төкмәјә. Чәнағы ушаг сындырыбдыр бу күн.» Габагча узатды өзү димдијин-Лүлејнә, деди түлкүјә: Мејл едүз! Бу һалы көрүб түлкү олду гудуз. Вәли, истәмәзди кәтирсин үзә, Киши бејлә дәмләрдә, хошдур дөзә. Деди ләкләкә: «Еј мүбарәклига, Бу күн мән, ғәзаја јохум иштәһа. Дәінбдир сојуг, хош дејил һаләтим, Чаным чимчәшир, киз-киз ејләр әтим. Вәлејкән будур, бәндә әрзим сизә, Кәлин сүбһ чағы наһара бизә. Мэним һаләтим дә сәһәр чағы чаг-Олур, бир-биријлан бир аз коблашаг». Деди түлкија лаклак: «Еј мећрибан, Сизә кәлмәјә һазырам һәр заман. Вәлејкән бу олду мәнимчүн дүјүн Үрэкдэ ки, сэн ичмэдин аш букүн». Деди ләкләкә түлкү: «Олма мә'лул, Бу зәһмәт ки, чәкдин мәнә вар гәбул. Мурэххэс олум мән, кедим мәнзилә, Сәһәр тез кәлин, сүртмәјин әл-әлә». Наћара биширди буламач ашы. Супурду, тәмиз ејләди бир дашы. Чалады онун үстә ашы, о чағ, Деди ләкләкә: «Мејл едиз дағ-дағ! hejфдир бу чүр аш олсун совуг, Бујур, та совуг олмајыб, ол јавуг». Бахыб ашү дашә, иши анлады, Пешиман олуб өз-өзүн данлады. Ки. «Вурдум мән әввәлдә јолдашыма—-Бу рәнки, бу күн кәлди өз башыма. Бу, түркәмәсәлдир: Кәлир башына, hәр ол кәс едәр hәр нә jолдашына. Деди: «Неччә күн бундан өн, кәлди, зағ,

Бизим мәнзилә, биз чәкишдик чинағ Көмәк етди тары, ону удмушам, Бу күн нәзр едиб мән, оруч тутмушам. Мән өз нәзрими сындыра билмәзәм, Чәһәннәм одуна башармам дөзәм». Дилин салды түлкү сијирди ашы, Јалады јерин, пак гылды дашы. Деди: «Еј гадан өзкәләр чанына, Бу аш олмады hеч күвара мәнә. Деди ләкләк: «Еј дусти-пакизәһал, Бу мәтләб дејил олкилән бихијал. Эзизим, кәтирдим сәнинчин мәсәл. Бирин кәр гонаг етдин, олма дәғәл. Әрәнләр дејибләр ки, «Ев саһиби, Гонағын габағына гојсун габы. Јемәкдә гонағы кәрәк көзләјә, Јејим кәр аз олду, өзу аз јејә. Ушағы гонаг јанына гојмасын, Гонаг кәр дејәр «гој кәлә» ујмасы. Әкәр үздә һәр гәдр охшар, өјәр, Үрэкдә ушағын атасын сөјәр. Өзү кәр ушағын чох истәр киши, Кәрәкмәз кәлә өзкәләр дә хоши». Бири мән, ушагдан кәлир чох бәдим, Ушаг саһиби анламаз, мән недим? Ушағы пис өјрәтмә, өјдүрмә чох, hәр ол ким, ушағын өjәр, ағлы jox. Бу сөздән дарылма, кәрәк, еі дәдә, Ушаға атасы әдәб өірәдә. һәр ол кәс ки, өз оғлуну өјдүрүр. Атасын, өләндән сора, сәјдүрұр. Атадан, о хошдур экэр анлаја, Ушаг бош дуранда дөјә, данлаја. Ушаға ол устад верди әмәк, Ки: сөјдү, ачыгланды, вурду көтәк. Даш истәр кәч олсун, кәрәкдир пишә, Кәчи дөјмәсән, билмә кәлсин ишә. Балам буғда истәр ки, олсун чэрәк, Дәјирманда әввәл чәкилсин кәрәк. Су төксүн, јогурсун ону Күлпәри, Сәмәнбәр бачы јандыра тәндири. Ханымгыз сала кундэ, Гызбәс јапа. Булардан сона адама јол тапа.

Гопарда гоја ағзына, чејнәјә, Боғаздан кедиб, мә'дәдә геінәіә. Тапа һәзм гарнында кијлус ола, Чијәрдә кечиб, орда кијмус ола. О чағ, бурда гисмәт олур дөрт јерә, Бири ган олур, һәр дамара кирә. Хүласә, јетәр бу мәгама чөрәк, Дөнәр гана, гандан тапар чан үрәк. Вурублар мәсәл: «Аш ичиндә нохуд, Деди ашипазлән: «Нәдән еј әнуд, Мәни гајнадырсан газанда бу чүр, Әзаб ејләрән, де күнаһым нәдир? Чох инчитмә, аз чөмчә вур башимә, Хилафым нә олсун, хәјалын нәмә?» Деди ашипәз: «Етмә фәрјаду дад, Јохун әгл, билмән нә олсун мурад. Недим, вермәзән фәрг јахшы-јаман Сәнә, јохса мән дустам меһрибан. hәр ол истәјә чүз'и-инсан ола, Камала јетә, рәф'и-нөгсан ола, Кәрәк чарәси јох—чәфаја дөзә, Өзүндән фәрағәт умидин үзә, Әкәр, аш ичиндә нохуд галды хам, Јејилмәз, галар зајеу натамам. Севирсән ки, адам јолуна дүшән, Будур мачәра, сәбр гыл, та пишән». Әчәбдир о кәсдән ки, истәр сәфа, Гачар, таб кәтирмәз көрәндә чәфа. Сәни кәр дөјәр, достдур һидәчи, Ки, кәлмәз ишә дөјмәсинләр кәчи.

гит әләр

I

Әсди әкәр јел, једи дәрја тәкан, Мөвчү һүбаб олду өзүндә әјан. Јел ки, о чағ бошлады дәрјаны, бу— Мөвчү һүбабы доланыб олду су. Бурда, бәбәм, бил, бу мәсәлдән мурад, Мөвч, судан башга дејил өзкә зад.

Ләфз нәдир?—-Чыхды боғаздан нәфәс, Неччә јерини додағын илә кәс. Исм олур, фе'л олур, һәрф ким, Бу үчүнү јығ, адыны гој «кәлим»...

Ш

...Ваһид әкәр олмаја, олмаз әдәд, Ејләмәјиб бу сөзү бир кимсә рәд. Һәр әдәдә бахды бахыб ваһидә, Бу сөзү олмаз дејәсән заһидә...

IV

Бу сөз әкәр батилү кәр һаггдыр, Бир дә мәсәл «мәсдәр»ү «мүштәгг»дир. Бил һәги мәсдәр кими, әсли-кәлам, Аләми-һәггин кәлиматы тамам. Мәсдәрү мүштәггидә јох фәрг чох, Мәсдәр әкәр олмаја, мүштәгг јох. Чүн јапышыб мүтләгә чулгашды гејд, Чәкди гылынч бир-биринә Әмрү Зејд. Бу ики дүшмән барышырлар о күн, Галмаја мүтләгдә нишани-дүјүн. Ол ки, тутар мутләги, гејди атар, Мәсдәрә, мүштәгги көрәндә бахар. Мән бахарам һәр кимә, көррәм ону, Бир кәсә бәнзәр, ола доггуз дону. Вачибу мумкүн һәсәби-е'тибар, Бурда тапар фәрг, әја һушијар! Күзкү вә үз бир-биринә охшады, Бә'зи азыб күзкүіә дә «үз» деди. Бу сөзә бавәр јоху әһли-кәлам, Мән дә әгидәм бу дејил, еј балам! Мәзһәби-суфиләрә нисбәт мәни— Вермә; көзүм севмәди бу сүрмәни. Мән дејиләм сәрсәрију бүл-һәвәс, Үз көтүрүм һәр тәрәфә кәлди сәс. Кәр сәни һәр ким чағыра, еј дадаш, Кетмә далыјча гачараг, ол јаваш. Көр нә дејир, јумма бәсирәт көзүн.

Кәр јоху бүрһаны ешитмә сөзүн. hyшуну јығ башына, ол онда дил, Ејлә тәсәввур, сона тәсдиг гыл. Кимсә ки, тәсдиг едәр фикрәти, Олмаја јох онда адам фитрэти. Әгл бу чөлдә итирибдир өзүн, hyш тутуб пәрдеји-һејрәт көзүн, Вар хәтәри, кетмә, бу, зулматдыр, Бурда Сикәндәр гочасыз матдыр. Гыл өзүнэ Хызры бу чөлдә дәлил, hәр нә дејәр, һәр нә едәр сәбр гыл. Әглинә гуршанма, итирмә өзүн, Әлг јохун, чәһл тутубдур көзун. Гој печәвү неччәни, олма фүзул, hәр нә ки, салик бујурур, гыл гәбул. Дур јола душ, јатма ревајетде вор: Кимсә ки ахтары, мурадын тапар».

тәрчибәнд

Еј, гөнчә додағы, күл чамалы, Көзлә, көзүм, игтизаји-һалы, Бу фәсли-баһар, мөвсими-күл, Бу әсли-һаванын е'тидалы. Наз ејләмә, дур ајаға, гојма-Гэлбим ола гуссэ пајималы, Көјчәкләри мән чох истәрәм, чүн. Суратдир һагигатин мисалы. Заһид мәни данламазды һәркиз, Бу нуктәјә кәр олајды һали. Дана душунэр сөзэ, нә һәр ким Бөркү учадыр, јоғунду шалы. Шөвгилә һамы јетәр тамама, Ешг илә гаму тапар кәмалы. Еј мүлки вүчуд шәһријары. Ејлә мәни шәһри-ешгә вали, Верди бу рәјасәтин һавасы, Ахырда һавајә мүлкү малы. Сәс кәлди ки, чох данышма јерсиз, Еј әгли гырыг, димағы хали. hәркиз, еләмә белә тәмәнна, Агил еләмәз тәләб, мәһалы.

Олмаз ола күл—тикан, тикан—күл, Кәр истәрән ағла, истәрән күл. * * *

Кәл, кәл, белә, еј марал баласы, Кәлсин мәнә кезләрин гадасы. Бу гуссәләрин сәнән әлачы, Бу дәрду гәмин сәнән дәвасы. Дур, кәлди јенә баһар. Јохдур-Сәнсиз чәмәну чөлүн сәфасы. Еј шух, күлүз апарды рәнки, Кулзардан әлләрин һәнасы. Ол гөнчә кими додагларындан, Гој, бирчә өпүм, худа ризасы. Кимсә гынамаз сәни, кәрәклаз, Көјчәк олан олмаја вәфасы. Де, haнсы көзәл бу күн сәнинтәк, Өз ашигинә јетәр чәфасы? Бу гарэкунун нолурду бир јол,. Олсајды гәбул илтимасы? haj Хәмсәнин ол сојуг сулары? Бэ һидәчин ол сәрин һавасы? Бу увр көрән олар јетишсин, Бир дәф'ә ичабәтә дуасы? «Олмаз елә сөз—одур бујурду, Бу риндә тәригәтин гочасы— Олмаз ола күл-тикан, тикан-күл, Кәр истәрән ағла, истәрән күл», * * *

* * *

Еј көзләри ала, аризи ал, Бир бусә вер, онда чанымы ал! hәр јердә, бизик, сәнин хәјалын, Бир јол бизи сән дә хатирә сал. Кетдин, нечә бәхт кетди биздән, Кәл, гој, кенә үз кәтирсин игбал. Ох тәк гәдими гәмин едиб јај, Ешгин сәдәматы далымы «дал». hәр сөздә мәним дилим ачыгдыр, Амма, сәни охшамагдадыр лал. «Сөјмәк», сәнин дилиндә «өјмәк», Тирјак, сәнин әлиндәдир «бал». Көстәр үзүн, олсун ашикара hәг, галмаја ихтилафи-әгвал. һәр кәс дејәр өз јанында бир зад, Мә'лум дејил һәгигәти-һал.
Мән, әглдән ол кечә сорушдум: «Кеј, һәлл сәнинлә чүмлә ишкал. Тәгдир дејилди вәсли-чанан? Ја мән өзүм етдим онда еһмал?»
Мә'нада гулағыма бујурду: «Еј ашиги-хамү арифи-кал!
Олмаз ола күл—тикан, тикан—күл, Кәр истәрән ағла, истәрән күл!»

Еј шухи-фириштәху, пәри пеј, Әјјами-баһардыр, кәтир меј. Гушлар чәмәнә салыб гијагу, Күлзарә дүшүб әчәб hejahej. Чәк мәснәди-ејши буситана, Гыл гүссэву гэм бусатыны теј. Бел хидмәтә бағлајыб сәнубәр, Гуллугда гулам тәк дуруб неј. Та, чами-һәјат әлиндәдир, ич, Та, хани-мәчал өнүндәдир јеј. Дүнја, дејил, еј әзиз, бир зад, Дөвләт дејил, еј фәгир, бир шеј. Галы јохун, алтына дәри сал, Тирмә јохун, әјнинә чуха кеј. Мән һидәчијәм ки, ламәканәм, Кәһ сакини-шәһри-Тус, кәһ Реј. Бир шәхс дүнән сорушду мәндән: «haтәм нәдән олду haтәми-Tej? Аја өзү сә'јү кушиш етди, Ја, бәхти кәтирди? «Мән дедим: «Еj!— Бичарә, бу бәхшиши-худадыр; Кимдир дүшүнән нукаты, haj деj. Олмаз ола кул-тикан, тикан-кул, Кэр истөрөн агла, истөрэн күл».

мүкалимә

----Саги, кәтир! ---Нәдән? ---О меји-хошкваридән. ---Меј? һансы меј?

-О меј ки, јоху фәрг наридән. — Кәлди. —Нәмә? —Баћар. -Кедибдир. —Нәмә? -Гәрар. -Чандыр. — Неча? —Нәзар. —Нәдән? -- hичри-јаридән. -Ејләрдим аризу. -- hараны? -Тәрфи-күлшәни. -Көнлүм едәрди јад. -- hачагдан? —Баћаридән. -Чох-чох хошум кәлир. -Нәмәјә? -Бүлбүлү күлә. -Чох-чох бәдим кәлир. Нәмәдән? -Гышу гаридән. —Мутруб? — Бәли, бујур! -Мән өлүм, бир ајаға дур! —Нејдим? -Апар гәми. —Нәјинән? ---Гушлар јенә охур. —ћарада? Мәрғәзаридә. -Кәклик сәси кәлир. —ћарадан? -Куһсаридән. —Шаһид! –Бәли! ---Дөнүм башына. Хуб, сөзүн бујур!

-Фикр ет. —Нә вар? -Нејлим? -Ајағә дур! —Нола? -Көрсүн әмин бојун. Онда көтүр нигаб. —Нәдән? -Ол узаридан... —Мутруб! Бујуркилән, нә едим? -Саз гыл неји! -Оглан, чыхарт чәғанәни. — hардан? -Бухаридән! Сән дә, олан, мүгәнни, оху бир нечә гәзәл, Кизлиндә јох, утанма, чағыр ашикаридән. Сән дә балам, тәрәннүмә кәл, де, —Нә гисмлә? Алчагла? —Хејир, горхмакилән, де јухаридән! -Мән салмышам әлимдән. и — Нәмәни? -Малу шовкәти. —Мән әл көтүрмүшәм. —Нәмәдән? -Нәнкү аридән. —Чох е'тина јохум. —Нәмәјә? -Гөвли-заһидә. -Горху јохумду. -Кимдән? -Рәгиби-һимаридән... -Саги, долан, доланмаја. —Ким? -Чәрхи-кәчмәдар. -Дөндәрмә, сал! -Кими? –Фәләји бу мәдаридән.

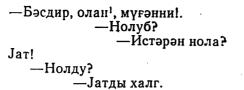
1 Оғлан.

—Мутруб! Сөзүн бујур! -Сән ол аллаһувән, даныш! -Ілансы мәгуләдән? -Декилән вәсфи-јаридән. —Де, jap! — Бансы јар? —Мәни хар еләјән. Сындырды әһди, гојду мәни шуғлү каридән. -Ісч илтифат ејләмәди? —Мән ки, көрмәдим. Вәчһи нәдир? --Кет илтимас елә, –Елирэм, рэһми кәлмири. --Кол, әл көтүр! -Мәнимки кечиб ихтијаридән. ---Ичзин сәмәр јоху? - — Еләмәз ичзә е'тина. — Лірын билиб? --- hәзәр еләмәз аһу заридән.... --Вар хатириндэ? -- hансы? –О күн кетдик Әбһәрә? Әбһәрдә галмадыг. —Нија? —Бәс изтираридән. -Вардыр јадында? -hансы? -Кедәндә Мәлајирә, Мэн сөһбәт ејләдим —Нәмәдән? -Бағу наридән. ---Бир сөз дејим: —Бујур! —Мәни хар ејләди ғүрур-Салды мәни бу кибр —Нәдән? -Игтидаридән. — Јохлуг нә пис олур. Бәли, мүфлис хәсис олур.

-Пулсуз бахар никарына. — hардан? -Кәнаридән. —Мән шиквә ејләрәм јенә. -Кимдән? -Рәгибдән. Мән ејләрәм килә јенә. –Кимдән? -Никаридән... -Carn! -Бәли. --- Гадан мән алым? -Аллаһ етмәсин. -Гуртар мәни! —Нәдәл? —Бу гәми-интизаридән... -Бах, көр, гочалышам. —Нә сәбәб? — hаләт joxyм. -Нәчин? —Ситәми-рузикаридән. -Дүшдүм! -hapa? -Бура. – hарадыр? -Бу, бәлалы чөл. Дур, тут әлим, чыхарт! —ћарадан? ---Бу дијариден? -Сән бу дијарә кәлдин өзүн? —Jox, кәтирдиләр. —Де, ким сәни кәтирди? -Соруш һушијаридән. -Мутриб, кәтир неји —Нејп нејлим? --- hекајәт ет. —Кимдән дејим? —Тәһәмтәнү Исфәндијаридән*. ---Нуш еләди мәрк чамыны, -Кавус нолду?* — Jox хәбәр ол шәһријаридән.

—Де Кејгубад?» -Верди фәләк бадә шөвкәтин. -Кејхосрову?* -О, кәлмәди дишрә мәғаридән. -Де нолду Зал?* --- Өлдү! –Ким өлдүрдү? -Рузикар! - Рустам нечолду?* -Галды голу каризаридән. — Рүстэм дэ өлдү? -Өлдү! -Әчәб! Истамаз ачаб! -Чох јыхды. --Ким? -Сипәһр бунун тәк сәваридән. -Cohpaб нолду?* -Сөкдү онун гарныны фәләк! Бәһрам нолду?* -Кәлмәди! —Ілардан? —Шикаридән. Бәһмән һаны?* -Једи ону. -Ким? ---Әждәри-әчәл*. ---Гарун нечолду?* -Галды ад ол намдаридэн. -Искәндәр өлдү?* —Өлдү бәли, кетди зүлмәтә. —Дара нечолду? ---Көчдү бу мөһнәтли даридән. -həp кәс олур өлүр? —Нә. баба? -Башына гэсэм, -Галмаз бир дири бесувај кирдикаридан... --Билдим, —Нәіи? -Вәфа јохмуш. —Кимдә? —Дәһрдә.

-Дүнја бәид имиш. –Нәмәдән? —Е'тибаридән. -Kyja. -Нолуб? —Түкәнди. —Нәмә? -Өмр. Нејләјим? -Куја хәбәр јохун? —Нәмәдән? -Кар-баридән?! - Нолмуш? -Кәлиб габағә мәнә бир узуп сәфер. hәркиз хилас jox. ---Нәмәдән? -Бу күзаридән. -Еј вај! Кул мәним, hapaма? -Башыма! -Heja? -Мән далда галмышам. —Нәмәдән? — hәмгәтаридән... —Мүтрүб, ајаға дур! -Сојла, формајншин подир? -Сәслән, ојат! -Кими? -Мәни! -Хаби-хумаридэн?.. —Заһир едәр. -Нәмә, нәмәни? -Кузэ өз сујун. -Бәлли олур. —Нәмә, нәмәдән? ---Ил баһаридән... —Кәлмәз хошун мәјәр? —Нәмәјә? —Аз данышмаға. -Чыхмаз башын мәјәр? —Нәмәдән? -Ихтисаридән.

Кечә кечди јаридән.

АТАНЫН ОҒУЛА НӘСИҺӘТИ

Оглум, ата ушагына версин көрәк әмәк, hәр сөз ата дејәр, она вермәк гулаг кәрәк. Мән имтаһанү тәчрүбә етдим, һәр ол оғул, Олду ата-анасына аг, тапмады чөрәк. Данајә ол гулам, сәнә өркәдиб әдәб, Устада гуллуг ејла, верибдир сана амак. һөрмәт елә гочајә, гонағы әзиз тут, Әл тут балам, јыхылмыша, ол ачизә көмәк. Анла сөзү даныш, демә һәр јердә һәр сөзү, Әндазә гој данышмаға, тут ағзына чәһәк. Үч зад јетиб хәбәрдә, унутма бу үч зады; Јол кетмә тәк, ғәза јемә тәк, евдә јатма тәк... Ајрана гыл гәнаәт, әкәр јох сикәнчәбин, Кеј әјнинә палаз, әкәр олмады ипәк. Је ћәр нәмә габаға кәләр, аш ја пилов, Кеј һәр нәмә мүјәссәр олар, шал ја бәрәк. Нәфси-шәрир нохтасыны салма бојнуна, Истәр шәрарәт ејләјә, вур башына кәчәк. һәр кимсәјә өкүз кими көстәрмә бујнузун, Ит тәк јүјүрмә, һәр көрәни гапма, еј көпәк. Мәкрү фәсад ришәсини гәлбидән гопар, Mehpy видад тохмуну чан мәзрәиндә әк! Дүнјајә ујма, заһиринә бахма, бу гары— Аллатмаға сәни, үзүнә ејлијиб бәзәк. Бу сустәһд кимсијә һәр киз вәфасы јох, Бу бивәфаја кәр кишисән бағлама үрәк. Вај ћалына о кәс ки, дејәр, ејләмәз өзү-Өз гөвлүнэ эмэл, јери гэт'эн олур дирэк....

¹ Оғлан.

кимдир

Кимдир дејә ол шух, күлүз, гөнчә додагә, Гыш кетди, баһар олду, кәлиб күл јенә бағә. Чана, чәмәнә чәк тәрәбү ејш бүсатын, Гурбанын олум, һичреји-хәлвәтдә һачағә? Субнун дәми, кул мөвсүмү, нөвруз һәвасы, Наз етмә, гадан чаныма саги, дур ајағә; Бир чиккә о мејдән ки, дирилдир өлүнү, төк-Пеіманәіә, кәлсин бу гоча бәлкә дамағә. Јох таб дизимдә, чәкилиб нүр көзүмдән, Артар ишығы, төксән әкәр јағ чирағә. Көјчәк, мәнә һәггиндир едән наз, чәтиндир-Тәрлан едә разы өзүнү сөһбәти-зағә. Кәh-кәh бу гоча ашигинә ејлә нәвазиш, Гој халг десин: Кәклик олуб јар кәлағә. Ал бир кечә өз гојнуна, чана, бу гочаны-Та сүбh; гучағында чавал дурсун ајағә. Еј түрк, сәнин телләринә Тариму Халхал-Гурбан ола, ол халына Тәбризу Марағә. Сәрдар Мүәјјәд ачығы кәлсә бу сөздән, Парә едәрәм бу варағы, саллам очағә. Эрбаби-сәфа гөнчә кими үзләри күлсүн, Кәлсин пис адам, јонча кими бојну орағә. Бәс, пири-муғана килә етдим ки, «нә вахта-Рәнчуру кирифтари-гәму гүссәву дағә?---Олсајды һәгиггәт мәнә мә'лум...» Бујурду: «Биһудә дизин гучма, өзүн сыхма бучағә. Еј хам, бу севданы һәвәс ејләмә, олмаз--Анбары төкән торбаја, дәріаны чанагә».

ГӘЗӘЛЛӘР

сэнэ нэ

Данышма, заһид, әкәр сөз ешитмәдим, — сәнә нә? Мән өз худамә күнаһ етдим, етмәдим, — сәнә нә? Худа беһишти-бәрини сәнә вериб, — мәнә нә? Сәнин күманына, мән камә јетмәдим, — сәнә нә? Нечүн сәни сөјәрәм, кетмишәм кәлисајә, Дејилди Кә'бә нәсибимдә, кетмәдим, — сәнә нә? Мәнө әкөр дедиләр: Кәл гылаг далында намаз, Бахыб сәлаһыма, бу әмрә битмәди, —сәнә нә? Дедин: Мән ејләмәрәм, илтифат дүнјајә, Јеритдим өз сөзүмү, ја јеритмәдим, —сәнә нә?

очағы одла

Очағы одла, балам, аш пишмәз өз-өзүнә, hәр ол севәр үрәји аш, түтүн кедәр көзүнә. Чаһан мәсәлдә—дәјирман, фәләк онун дашы, Адам ки кирди дәјирманә, тоз гонар үзүнә. Бәбәм, ситәм еләмә халга, рәһм гыл өзүнә, О кәс ки зүлмү едәр өзкәјә, едәр өзүнә. hәр ол кечи ки вурарды гојунлары, көрдүм, Чобан ағачын атыб кәлди дәјди бујнузуна. Jалан данышма, дәгәл олма, халг илән јол кет, Jетәр мурадына ол кәс, кедәр јолун дүзүнә. Әкәр тапылса вәфа бир нәфәрдә, гәдрини бил, Бу бир нәфәр о вәфасызларын дәјәр јүзүнә. Мүзајигә еләмәз һидәчи нәсиһәтдә, Вәли, нә фајидә, јохдур гулаг верән сөзүнә.

сәнәм

Сәнәм, сәнин үзүнү охшадым әкәр Ајә, Чәфа олур сәнә, јох Ај үчүн белә пајә. Чәфа чох етмә! Мәкәр салмаға бәлаја мәни— Сәни доғубдур анан, пәрвәриш вериб дајә? О күн ки, бир көрүшә диними сәнә сатдым, Бу күн дә бир өпүшә чаны гојмушам мајә. Мән ол кәсәм ки, һәмишә вәфа јолунда, мәнәм, Дәјәр ајағыма даш, башыма кәләр гајә. Дөзән бәлајә мәнәм, һидәчи, мәнимлән гәм— Кәзәр һәмишә, нечә шәхсилән кәзәр сајә. Кәләр хошу мәнә бир паранын, будур чәһәти, Ки, бағламам өзүмә һнч вахт пирајә.

мэн ол рэфиги... Пејманэм

Мән ол рәфиги-шәфиги-дүрүст пејманәм, hәрифи-hичрәвү кәрмабәвү күлүстанәм. Бу күн сөзү, өзү дүзкүн, әкәр тапылса мәнәм,

145

Бу сөз дејил, мән өзүм бу сөзүмдә бурһанәм. Мәнәм ки, меһру вәфа мәсләкиндә саларәм, Мәнәм ки, сидгу сәфа кишвәриндә султанәм. Демәм: Вәфаву сәфадә мәним нәзир јохум, Вэли, вэфаву сэфа галибиндэ мэн чанэм. Нә гәдр, һәр нечә, еі дуст, гуллуг олса бүіур. Габагда hазири-хидмәт, мутии-фәрманәм. Мән ол бәлајә дөзән, чан үзән, чәфа чәкәнәм, **hәмишә** дуст jолунда гәдаjу галханәм. Мәгами-әзмдә ағзын кими, көзәл, чәм'әм, Бу һалә бахма ки, зулфун кими пәришанәм. Мәнә дејәллә: Нә чох гарә көзләри өјәрән? Бәли, мәнәм ки, бу күн үзләрә гәзәлханәм. Мәнәм ки, шүри-мәһәббәтдә шөһреіи-шәһрәм, Мәнәм ки, меһру мәвәддәтдә чари-дөвранәм. Тикилди чијнимә һијдәчдә дағдаған ағачы, Белә дүшүб ки; бу күнләр мүгими-Теһранәм. Мәнимлә чох отуруб дурдулар, дүшүнмәдиләр, Ки, мән кимә көрә авареји-бијабанәм. Экәр доланды, тәлаш етди неччә күн һәр ким, .Јетишди камә, мәкәр мән, һәнуз вејланәм. .Дејәллә: «јохса, дејил пак нијјәтин, етмәз---«Сөзүн әсәр» Нә билим мән өзүм дә hejpaнәм»...

дејиләм

Худа билир ки, мән, еј дуст, бивәфа дејиләм, Јохум хилафу хәта, дусти-бисәфа дејиләм. Вәфаву меһр әкәр өзкәләрдә аз тапылар, Мән өзкәләр кими бимеһру бивәфа дејиләм, Демәм «чәфа еләмә» мән, чәфајә табым вар, Вәли, бу гәдри дә мүстөвчиби-чәфа дејиләм. Сәнә нә етмишәм, еј дәрдимин дәвасы, бу күн, Узанмышам өлүрөм, лајиги-шәфа дејиләм?! Элач јох, мәни бу дәрд өлдүрәр, билирәм, Дур, еј тәбиб ки, мән габили-дәва дејиләм. Ризајам өлмаја та гуртулум, мана бириси-Кәр ағлаја мән өләндән сора, риза дејиләм. Гочалмышам дөшүмүн, башымын туку агарыб, Јохум урэкдэ һәвәс, талиби-һәва дејиләм. Мәнә дејәллә: Демә халг ичиндә «мән дәлиіәм». Јалан нијә данышым, дүшмәни-худа дејиләм.

Мән өјмәнәм өзүмү, кибрү наз јох мәндә, Худајә шүкр ки, бу дәрдә мүбтәла дејиләм. Әгиллијәм, дәлијәм, мән писәм, әкәр јахшы Елә бујам ки варам, адәми-рија дејиләм.

еј дуст

Сәнин јолунда мән, еј дуст, чанымы үздүм, Нә гәдр чөврү чәфа ејләдин мәнә, дөздүм. Дедим: Мәкәр тута бир күн инајәтин әлими. Билиб бу олмајачагдыр, үмидими үздүм. Өзүм өзүмдән утандым бу хам севдадән, Нә гәдр гуллуг әкәр етдим, олмады мүздүм. Бу нәфси-бүлһәвәси јүз фүсун илә, нечә күн, 'Салыб илан кими чантаја, ағзыны бүздүм. Ачышды, күч кәтириб чыхды, истәди чалсын— Мәни, дүшүб суја бир гисм илән сују үздүм. Мәнәм дамағы гуру, бејни бош, гырыг әгли, Јығыб бу сөзләри, мынчыг кими, сапа дүздүм.

ƏKƏP O JAP

Әкәр о јар мәнә бир кечә олар меһман, Бу чаны мән дә ајағында ејләрәм гурбан. Шикајәт ејләмәнәм бир дә талеимдән, әкәр, Тәбул ејләсә гурбанлыға мәни чанан. Јохум һәрас өлүмдән, һаны бәла гылычы. Дејин кәлә, мәнә бу баш гадајәдыр, галхан. Јазыб гәза гәләми адыма гәмү әләми, Јетәр мәнә ситәми-чәрх, та варымдыр чан. Чаћанда олду мәним гисмәтим ғәмү мөһнәт, Нәсибим олду мәним рузикардән һичран. Сәнәм, нә чох сәнин үстүндә сөз кәлир үзүмә? Билән нә гәдр шәматәт едәр мәнә һәр јан. Сәнин хәјалына, өз ханыманымы поздум, Сәнә көрә еләдим тәрки-өлкөвү ејван. Сәнин јолунда нәләр чәкмишәм, худа билсин, Сајым чәфаларымы, сајмағым дејил асан. Нә чох оәлаләрә дөздүм, дедим үрәкдә мәкәр, Вусалына јетәрәм, дәрдимә олар дәрман. Сәнин мәнә үрәјин јанмады, тәәччүбдүр.

Кәтирди рәһм мәним һалыма зәминү заман. Нәдән гапында мәним гуллуғум гәбул олмаз? Нә гәдр, көр чәкәрәм чөвр, көрмәзәм еһсан. Нәмә шикајәт едим, кимсә јох јетән дадә, Кимә әлиндән едим дад, јох едән диван. Үрәк јанар, мән әкәр налә ејләсәм, нә әчәб, Одун јананда кәләр чушә, сәсләнәр газган, Қәбаби сихә чәкиб, гој од үстүнә, јел вур, Әкәр сызылдамады, мән дә, етмәзәм әфган. һаны өлүм, она версин чәзаји-хејр худа, Одур бу күн атадан меһрибан мәнә, анадан. Едәр хилас нүфузи-гујуди-мөһнәтдән, Олур онунла јовуг истираһәтә инсан.

мәнәм ки

Мәнәм ки валеһү матам, һәмишә сәркәрдан, Мәним мурадыма һәркиз доламмады дөвран. Асылды бөркүмә һидәчдә мөһрә, бу әіјам Олуб вәтән мәнә дарүлхилафеји-Теһран. Инаны әлдән алыб кәрдиши-зәманә, мәни---Бу шәһрә салды, бу шәһри худа едә виран. Мәтаи-сәбрими гылды күлүзлүләр тарач, Бүсати-диними бу гарә көзлүләр талан. Дарағы гој јерә еј севдијим, хијалым тәк, Дағытма какилини, етмә телләрин әфшан. Көнүл гушу еләјиб какилин ичиндә јува, Тәрәһһүм ејлә она, ланәсиздир ол һејван. Сәнәм, сән етмә бәзәк, гој, бәзәк едә тавус, Көзәл, сән етмә көзүн сүрмә, гој, едә чејран. Ајағә дур, өзүнү чох бәјәнмәсин шүмшад, Отур јерә, өзүнү артыг өјмәсин тәрлан. Баһар үнси кәлир, истири көјәрсин күл, Гадан мәнә кәлә, саги, ајағә дур, саллан! Сәнин әлинлә кәтир төвбәдән, едим, төвбә, Алым чәким баша пејманә, сындырым пејман. Мәнә дејәрләр: Үрәкдән күлүзлүләр меһрин— Чыхар, бу олмајачаг, har билир ки, јох имкан. Евин дәлинмәјә, заһид, мәни о чағ данла. Көрән бу садәләри, бада вермәјән иман? Бу күн мәнә гочалыг, та билир, чәфа ејләр. Көрүм ки, пир оласан, дур балам, кәтир гәлјан.

олсун

Көнлүм тутулубдур, бири јох дил билән олсун, Ач бу гапыны, мәнзилә шајәд кәлән олсун. Бәс ағладым, олду чијәрим ган, јетир аллаһ, Бир кәс, көзүмүн јашыны үздән силән олсун. Јолдаш мәнә чохдур, доланым аләми, шајәд, Бир кимсә тапым, дәрдимә дәрман гылан олсун. Ох һәр нә ити олса, күман ејләмә, шәхсин— Дүнјадә шәматәт кими, бағрын дәлән олсун. Аллаһ, бу шаһын бахты дөнүб тәхти долансын, Мүшкүл бунун әһдиндә додағы күлән олсун. Еј мајәси аз, чох еләмә наләвү фәрјад, Сән дәрдини де, бәлкә дәвасын билән олсун.

дөзән чәфајә мәнәм

Бу күн әзијјәти-јарү мәзәммәти-әғјар, Худа билир ки, мәни өмрүдән едиб бизар. Мәнә бу әгл әзијјәт едир, дур, еј саги, Кәтир пијалә, апар әгли, чанымы гуртар! Бинаји-өмрүмү бир чам илән елә виран, Дејил бу өмр мәкәр мајеји-ғәмү азар?! Гәтәб нечә дәвәнин чијнини јүк алтында-Сыхар, сыхыб мәни бу рузикари-наһәнчар. Көнүл өзүн ешијә атды пәрдәдән, еј вај, Евим јыхылды ки, бундан сора ишүмдир зар. ћаны о кәс ки, мәним һалыма јанар үрәји, hapa кедим, кимә өз дәрдими едим изhap?!.. Сөјүд ағачына атмаг кәрәк бу ирады, О да, мәним кими, кәлмәз әмә, кәтирмәз бар. Дејәллә лафи-мәһәббәт вуран, бәлајә дөзәр, Јалан демәзлә, мәним һәгг сөзә јохум инкар. Дөзән чәфаја мәнәм, һидәчи, әкәр кәтирәм, Бәјанә һалымы, ағлар мәнә дәру дивар.

кәләр

Көнүл, дарыхма, гәм етмә кн, гәмкүсар кәләр, Бу рузикар кечәр, јахшы рузикар кәләр. Думан тутуб јер үзүн, кәр јағар һавадан гар. Кечәр кедәр бу сојуг гыш, кенә баһар кәләр. Әкәр о чағ ки, сәфәр етди јар, кетди бәхт, Хош ол күнә гајыдар бәхт илән о јар, кәләр. Кечә-күнүз чәкәрәм аһ, тикмишәм јола көз, Көрүм һачаг јенә ол јари-күл'үзар кәләр. Солуб чаваңлығымын рәнки, башү гаш агарыб, Бәли, баһар битәр лалә, гышда гар кәләр. Тәләсмә, бу шәһин әһдиндә кәр ситәм јетишәр, Бу шәһријар кедәр, ајры шәһријар кәләр. О шәһ ки, дүшмәнә сатды рәијјәти, көрдүн, Нечә әчәл охуна, синәси дүчар кәләр?! Доланма бош, бәбәчан, кет өзүн үчүн иш тап, Демә мәнә ки, бәјәм, кәсбү кар ар кәләр.

БАҺАРИ-ӨМР ХӘЗАН ОЛДУ

Баһари өмр хәзан олду, јағды башыма гар. Бу күн күлүзлэри севмәк олур мәнимчин ар. Мәнә дејәллә гочалдын, чаванлыг етмә, вәли, О зад ким, олду тәбии, нечә завал тапар?! Мән еіләрәм бу мәһәббәт одун үрәкдә хәмуш, Әкәр һәрарәти зајил едә өзүндән нар. Мәһәббәт әһли мәламү мәзәммәтә бахмаз, Бу сөзләрә гулаг асмаз, әкәр һәгигәти вар. Мән ол кәсәм ки, һәваву һәвәслә мәшһурам, О сәрхошам ки, адым ешг илән олубдур чар. Јапышдырар ики биканәни әлагеји-ешг, Бирин-бирина, неча ики тахтани мисмар. Әкәр көзәлләри севмәк мәним күнаһымдыр, Бу, бир күнаһдыр, ондан мән етмәм истиғфар. Сәба, пәјамымы чананыма јетир, де ки, еј-Сөзү јалан, өзү намеһрибан, вәфасыз іар! Сәнә көрә көтүрүб мәндән әл гаму әгвам, Сәнин јолунда шәматәт едәр мәнә әғјар. Әкәр сән истәрән, еј мүғчә, Шејх Сән'ан тәк, Бујур, салым гочалыг чағы бојнума зүннар. Бојун бәласын алым, дүр ајағә, мәгдәминә-Нисар гылмаға јох башу чан үчүн мигдар. Гадан мәнә, кәл отур дөврәнә кәзим, доланым. Нечә кәзәр, доланар деври-мәркәзә пәркар. Сәнә әсәр еләмәз, еј әчәб, мәним аһым, Мән ағлајанда кәләр наләјә дәрү дивар.

hapa бу хәлгын әлиндән кедим, олум pahət, Көрүн мәнимчүн олубдур, бу кенчә дүнја дар. Адам ким, истәмәз олсун өз ихтијары илән, Бу һәрзә халгы көрүр, олмаға олур назар.

әл көтүр

Еј көнүл, сән кәл бу јари-бивәфадән әл көтүр, l`oj сәни бу дәрд өлдүрсүн, дәзадән әл көтүр! Jap-јолдашдан үмид үз, гөвм-гардаш истәмә, Jумкилән биканәдән көз, ашинадән әл көтүр!

Охшадын күл-үзлэри, өјдүн бу гарэ көзлэри, hасили нолду? hәвәс бәсдир, hавадән әл көтүр! Фитнәдир ешги-мәчази, фитнәдән горхмаг кәрәк, Ешги-нәфсани хәтадыр, бу хәтадән әл көтүр! Еј мәни көздән салан меһру вәфасыз севдијим, Кәр јохун меһру вәфа, бары чәфадән әл көтүр! Вә'дә вермишдин нечолду? Әһд гылмышдын һаны? Ким деди, сән әһдини сындыр, вәфадән әл көтүр? Заћиди-бичәрә, бәсдир бир белә гылдын намаз, Сәбһәвү сәччадәни іығ, бу ријадән әл көтүр! Бир белә, еј хачә, јығдын мали-дүнја, дојмадын? Та нә вахта һирс? Бу фани сәрадән әл көтүр! Тачири-бәднәфс, хошзаһир, пејәмбәрдән утан, Бәсдир, еј намәрд, тәнзилү рибадән әл көтүр! Еј дадаш, кечди чаванлыг мөвсими-суру сүрур, Јығ бүсати-ишрәти, сејру сәфадән әл көтүр! Та билирсән, әглә гуллуг еілә, нәфсин бурнун ов, Дүш пәриләр ардына, диви-дәғадән әл көтүр! Өз күманымда будур: Мән агилү фәрзанәјәм, Лаф вурма, һидәчи, бу иддиадән әл көтүр!

haчы Pзa Сәрраф Тәбриздә анадан олмуш, ибтидан тәhсилини дә бурада дини мәдрәсәдә алмышдыр. Тәвәллүд тарихи мә'лум дејилдир. Сәррафлыгла мәшғул олдуғу үчүн тәхәллүсү дә пешәси илә бағлыдыр. Сәрраф әдәбијјата кәнчлик чағларындан һәвәс көстәрмишдир. Ше'рләри чох шөһрәт тапдығы үчүн дәфәләрлә нәшр олунмушдур. 1907-чи илдә вәфат етмишдир.

гәзәлләр

ЗИБӘС ҚИ, АТӘШИ-АҺЫМ ЈАНЫБ ШӘРАРӘЛӘНИБ

Зибәс ки, атәши-аһым јаныб шәрарәләниб, Јетибди чәрхә, одур чәрх үзү ситарәләниб. Рәгиб кур олу һәр көздә олмаја нөгтә, Сәнин көзүндәки нөгтә јә'гинди гарәләниб. Хәрабә көнлүм олуб ешги-јарилә мә'мүр, Јетиб мүдир әлинә мүлки-дил, идарәләниб. Нечә әбәс јерә өз дәрдимә чәким пәрдә, Тамам хәлг билиб, күн тәк ашкарәләниб. Дедим никара: Кәл ал чаным, еһтијат етмә, Бу эмри-хејрэ нечә дәф'ә истихарәләниб. Деди: Кәнарә чәкил хәлгидән, кәнаримә кәл, Чәкилмишәм, кенә мәндән гачыб кәнарәләниб. Дәһанып истәди килки-гәза чәкә мөвһум, Чәкәндә күлдү, о мөвһум нөгтә парәләниб. Хәдәнки-гәмзә илә зүхмдар иди Сәрраф, Әлавә, инди үрәкдән дејиллә јарәләниб.

ЕЈЛӘ

Дилим јансын әкәр дилдән дејәм кәл тәрки-наз ејлә, Вәли, дилдә тәһәммүл галмајыб, бир гәдр аз ејлә! Хәдәнки-нази**л**ән вурдун, мәни јыхдын, гојуб кечмә, Мүсәлманәм, мәнә ислам рәсмилән намаз ејлә! Кәрәм гыл, башымы торпагыдан ал, гој бир дизин үстә, Мәни кәл, ахыр өмрүмдә, әзизим, сәрфәраз ејлә! Хәраб етмәклијә дүнјаны бир ијма кифајәтдир, Нә фикри-гәтлү гарәт гыл, нә гәсди-тәрки-таз ејлә! Сәнә кәч бахса һәр көз, гојма көздән, еј кәман әбру, Ону тут әлбә-әл гурбани-мүжкани-дераз ејлә! Бәлакәрданынам, рәһм ет мәнә, ал чанымы, гуртар, Алым дәрдин, мәни кәл дәрди-сәрдән бинијаз ејлә! Тәмам ејлә мүһәддис, шәрһ вермә һали-Маһмудә, Данышмаг һаләтин вар сөһбәти-һүсни-Ајаз ејлә! Хәдәнки-чанситани-гәмзеји-чанан кәлир, еј чан, Отурма чисмдә, өз руһуну чых пијшваз ејлә! Түкәнди нәгди-өмрүн кетди, еј Сәррафи-бимаjә, Гочалдын, чарәсиз, өз дәрдинә бир чарәсаз ејлә!

ГУРБАН КӨЗҮНӘ

Еј бала, еј гузу, еј шух мәмә, гурбан көзүнә, Өлүрэм, бир белә гојма нәмә, гурбан көзүнә. Хәми-зүлфүн чәмәни-аризә чәм тәк дөшәмә, Мајил олма бу гәдәр чәм-хәмә, гүрбан көзүнә. Көрүрэм, халг дејәр гашына гурбан кәсилим, Дејәрәм мән јенә, баинһәмә, гурбан көзүнә. һәр сәри-муји-кәчиндә, дүзү, мин аләм вар, Нечә веррәм сәни бир аләмә, гурбан көзүнә, Вар көзәл, чүн дәми-Иса, дәми-чанбәхишиндә, Кәл отур, бирчә верәк дәм-дәмә, гурбан көзүнә. Дини јох, кафири-сәркәштәди, бәднам олусан, Вермә үз зүлфи-хәмәндәрхәмә, гурбан көзүнә. Нечә ким, Јусифә дедлә: Бу мәләкдир, нә бәшәр. Сәндә вар инди һаман һәмһәмә, гурбан көзүнә. Гојмусан инди ки, Сәрраф адыны ашиг әмән, Вер ичазә ләби-лә'лин әмә, гурбан көзүнә.

мәнә

Пәрванә тәк бу мүлкүдә јох ашијан мәнә, һәр јердә шәм' јанса, о јердир мәкан мәнә. Кәлдим бу түрфә бағидә сејри-күл етмәјә, Ачмаз нә фаидә гапыны бағыбан мәнә. Тири-бәла ичибди мәкәр аби-зиндәки? Чана јетән заманда верир тазә чан мәнә. Бәс тири-аһ чәкдим, олуб гамәтим кәман, Олмуш әсаји-пир бу тири-кәман мәнә. Башымда тачи-фәгр илә вардыр хәјали-дуст. Султани-ешгдән јетишиб бу нишан мәнә. Харү хәси-вүчудуму јердән көтүрмәјә, Бир түрфә дәстикир олуб әшки-рәван мәнә. Олдум гэми-вусал илэ бир пири-маһу сал, һәркиз мүсаид олмады бәхти-чәван мәнә. Әһд еіләдим гојам үзүмү хаки-пајинә, Вермәз бу ганлы көз јашы, нејлим, аман мәнә. Сэндэн нишанэ јохду бу хэлг ичрэ, билмирэм, Ја хәлг бихәбәрди, верәммәз нишан мәнә? Кимдән шикајәт ејләјим, ахыр бәла күнү, Гисмәт олубду наләву ahy фәган мәнә. Кәшф еіләіим нә нөв илә әғіара сиррими, Тә'визи-чисми-чанды бу рази-ниһан мәнә. Билмәз нәдир көнлүдәки мәнзуру мәтләбим, һәр фиргә зәнни-бәдлә едәр бир күман мәнә. Нә чәбријәм, нә суфи, нә гишри, нә вәһдәти, Еј муддәи, утан, демә фаһиш, јалан мәнә. Сэрраф, нэгди-өмрүнү сэрф ет бу нэһвилэн, Гој варса мәнфәәт сәнә кәлсин, зијан мәнә.

һәгигәтдә әкәр ашигди

Г әгигәтдә әкәр ашигди сузи-шәм'ә пәрванә, Гојун јансын, бу јанмаглыгдан әһли-ешгә пәрва нә?! Тутуб тәсбиһи заһид, олма фикри-халидән хали, Кәр адәмсән, кифајәтдир сәнин һаггында бир данә. Вүчудум ешг одујлан од тутуб одланды, еј руһум, Јанарсан, чанына рәһм ејлә, чых бир чисмдән јанә. Дедим. «дәррәм хәдәнкин синәмә», инди пәшимамәм, Мәним синәм чәһәннәм, һејфдир батса охун ганә. Ушаг диванә ардынча кедәр, амма мәким көнлүм. Дүшүб инди ушаг ардынча, олмуш бөјлә диванә. Чыхыб тәрфи-бинакушунда хәт, амма пәришандыр, Јәгин пичидәдир севдаји-кејсуји-пәришанә. Дедим: Вар бир чүрүк чаным әкәр, гој хәнчәрин алсын! Хәјал стма, көрәндә тиги-гәмзән, гијмалым чанә. Гопардыб даш кими, әзбәс, атыб һәр бисәру паіә. Едиб чисмим hacaрын бу дили-диванэ виранэ. Чыхаррам, көздэ сәндән өзкә бир көз мәрдүмү олса, Көзүм нуру, сәнә зибәндәдир бу гәсри-шаһанә. Коруб әмри-тичарәтдә ушаглар инди маһирдир, Гојуб тифли-јетимин әшкини Сәрраф дукқанә.

әлинә

Өз ихтијарымы мән вермишәм никар әлинә, Јетибди фаили-мухтарын ихтијар элинэ. Көнүл, кәр истәјәсән мәсти-чами-ешг оласан, Инани-һушуну вер јари-һушијар әлинә. О күн ки, гисмәт едибдир вүчуду чүзкбәчүз, Вериблә риштеји-сәбрү гәрары јар әлинә. hэваји-дарилә Мәнсурун әгл шаһбазы, Учуб гонуб сәри-кијсуји-табдар әлинә. Нолурду бирчә кедәјди хәзан, кәлә ди баһар, Дүшејди дамәни-күл әндәлиби-зар әлинә. һәнајә бах, нечә көр биһәјады, ганә дөнүб, Утанмајыб гызарыб, әл вериб никар әлинә. Чәкибди камына көнлүм гушун о зүлфи-сијәһ, Удар, бәли, дүшә күнчүшк беччә, мар әлинә. Әлиндә өз мәмәсин ојнадырды јар, дедим: Әнари-тазә дүшүб сәрви-күл'үзар әлинә. Демә бу ашигә: Кәл, тари-зүлфүмә вур чәнк, Вүчуду чәнк олу кәр дүшсә бирчә тар әлинә. Бу нөвилән ки, јанар одлара, јанар Сәрраф, Хилас олунча салыр нәгди-хошәјар әлинә.

ГАШ-КӨЗ

Бир рәмзилә јарым едәр әһли-дилә гаш-көз, Тари били, халг ејләјә билмәз елә гаш-көз. Тапшырды сәбајә, деди: Сал зүлфү үз үстә. Инанымы верди мәним ахыр јелә, гаш-көз. Бир әјри гаш ојнатмаға вердим көзә мин чан, Бундан белә ејләр кенә мәндән киле гаш-көз. һәркиз, бу хәтадидә кими гаш-көз едәммәз, Кәр ејни Хәтадан кәлә мин гафилә гаш-көз. Бир јајыда мин ох ата, бир тири јајылмаз, Гојмубду, атыб вурмаг үчүн, фасилә гаш-көз. Инсан демәк олмаз сәнә, сән һурү пәрисән, Олмаз, бу мүшәххәсди, бәшәрдә белә гаш-көз. Көз мәрдүмәкин—нөгтә, гашын—сини-кәшидә, Сәрлөвһи-чамалында олуб бисмилә гаш-көз. Мин ашиги бир тәк түк илә түк-түкә бағлар, Зүлфүндә ишарә гыла кәр бир телә гаш-көз. Көз үстә дедин, гаш ејләјиб чаныны аллам, Гурбанын олум, дөнмә сөзүндән, елә гаш-көз. Ејләр бу гәдәр аләмә гашү көзү тә'риф, Вермәз нијә Сәррафына јарым, силә гаш-көз?

ејләди

Гәддими пејвәстә гашын әјди чөвкан ејләди, Көнлүмү, һәмварә, зүлфүн јыхды, виран ејләди. Истоди чәксин фолок һәр ај башында маһи-нов, Гашларын тәрһин көтүрдү, әлдә инван ејләди. Хизрдән сәрмәшг алыбдыр, јохса бу көз мәрдүмү Бикүнәһ бу тифли-әшки ганә гәлтан еіләди. Көрдү чүн көнлүм хәдәнкин һәмдәми-чансуздур, Чан кими бағрына басды, муниси-чан сіләдіі. Чанымы алмагда ишвэн ганыма гылды кәрәм, Ганымы төкмәкдә гәмзән чанә еһсан ејләди. Ганлыдыр халын демәкдә ганымы билди һәлал, Нүтфеји-Габилди, ахыр ганына ган ејләди. Тири-ешгин синәдән чыхмаз, мәкәр чаным чыха, Чан илән әввәлдә бөјлә әһдү пејман ејләди. Чәкмә зәһмәт, дәрдимин дәрманы јохдур, еј тәбиб! Ким мәризи-ешгә бу аләмдә дәрман еіләди?! Билмәдим јарын ики сурәтлә бир тәк халы вар. Ојнадым халилә, јандым мән, о талан ејләди. Чыхмамыш чаным дејин Сәррафа тез кәлсип, мәни -Бир кәманәбру нишани-тири-мүжкан ејләди.

јанды

Шәрари-шәм'н аһымдан мәним пәрванәләр јанды, Өзүм јандым күл олдум сәһлдир, биканәләр јанды. Тәчәллаји-чәмали-чәми-чәмлән бөјлә сәркәрмәм, Тутуб од јанды чаным, билмәдим амма нәләр јанды. Үзүм сујун үзүм сујундан өтрү су кими төкдүм, Хәчаләтдән суја дөндү мејү мејханәләр јанды. Дејин Мәчнуна: Бил, биханиман олмаглығын гәдрим, Шүаи-һүсни-Лејладән сәрасәр ханәләр јанды. Јанарсан еј көнүл, кәл түрреји-чананә әл вурма, Нечин, мәшшатәләр чәнкиндә көрдүм, шанэләр јанды. Бәла сәһрасы олчаг мәскәним, бир аһ чәкдим ким, Тутуб сәһраләр од, сәһранишин диванәләр јанды. Бу гәм күнчүндә сәнсиз, еј мәним шәм-и-шәбәрфузум, Псјапеј аһим илән мәш әли-шаһанәләр јанды. Мәһәббәт бутәсиндә јанмады бир нәгди Сәррафын, Бу сузи-ешгилән чох агилү фәрзанәләр јанды.

ЕДИБДИР ХӘМ ГАШЫН

Едибдир хәм гашын фикри, хәмидә, таги-иманы, Учалдыб күфри-зүлфүн бејрәги-дини мәсиһаны. Мугаввас гашларын банзар десам таги-калисаја, Учалыр көнлүмүн нагус тәк фәрјаду әфганы. Мәни зүннар зүлфүн чәкди ахыр күнчи-мәсынддән, Кәһи-дејри мәнә мәскән верир, каһи кәлисаны. Јанар тари-гәминдә синәләр, атәшкәдәаса, Әчәб севдаји-ешгин кафәристан етди Ираны. Хәтү халын көрүб, тәрсабечә, тәсбиһими атдым, Сәнин ешгиндә мән тутдум тәриги-Шејх Сән аны. Нәсара дејиләм, рәһм ет мәнә, кафәр, мүсәлманәм, Бу зилләтлә мәкәр чајизди өлдүрмәк мүсәлманы? Белә фикр ејләмә һичриндә бир мән мупәришанәм, Пәриман ејләјибдир какилин мәчму'и-дүнјаны, Көзүм јашы ахар, гәддин көрәндә, руди-Ниласа, Дејәрсән һәзрәти-Муса әсасы јарды дәрјаны*. Едәр ширин кәламын һәр нәфәс мин мүрдәдил зиндә, Ләби-лә'лин апармыш абируји-аби-һејваны. Әлачымда әтибба билмәз ејләр сә'ји-би удә, Мәрлзи-дәрди-ешгәм, дәрдимин вар сәндә дәрманы. Хәјали-көвһәри вәслилә мән пејвәстә үрјанәм, Долуб дүрри-јетими-әшкилән Сәрраф даманы.

ОЛАЈДЫ

Ноларды мәчлисимиз бир дәгигә хәлвәт олајды, Дејиб данышмаға чананилән фәрағәт олајды, Бәрабәримдә никарым јанајды шәм' кими, Мән аһи-сәрд чәкәјдим, о кәрми-сөһбәт олајды. Кәһи дурајды габағымда сәрв гамәтилән, Көзүм көрә-көрә бу нәш'әдә гијамәт олајды. Дејиб, күлүб, отурајдыг кәмали-ишрәтилән, Бәсани-ајинә, дил хали әз күдүрәт олајды. О гәдр сөһбәт едәјдик олајды нисфүллејл, Јатајды јар дизим үстә, башы раһәт олајды. Кәнарә чан тәк алајдым о тифли-мә'суму, Бу шәртилән арамызда һичаби-исмәт олајды. Тәһәммүл етмәјә бари-кирани-мөһнәтә, каш, Өзүмдә сәбру тәһәммүл, дизимдә тәгәт олајды. Кунузлу јарида ја олмајајды ишваву наз, Бу назы чәкмәјә ја инки, мәндә һаләт олаіды. Шәрари-шәм'илә көрдүм јанарды пәрванә, Дедим: бу шивэ, нолур эћли-ешгэ адэт олајды. Јетибди тәнкә дәхи тәнкнаји-аләмдән, Әчәл кәләјди, бу Сәрраф өләјди, раһәт олајды.

әл чәқ

Сәба, салма јузә кәл түрреји-чананәдән әл чәк, Гој өз дәрдилән өлсүн, бу дили-диванәдән әл чәк! Гара олсун үзүн, еј зүлфи-кәч, шүмшадә баш вермә, Шәл олсун әлләрин, мәшшатә, дүз дур, шанәдән әл чәк! Кәл, еј көз мәрдүми, һушјарикән бәдмәстлик етмә, Хәтадидә, хаталы чилвеји-мәстанәдән әл чәк! Дур, еј хали-сијәһ, көз кушәсиндә ејләмә мәскән, Утан, јолсуз, јола кәл, кушеји-мејханәдән әл чәк! Үзари-јари-кәндумкунәдә көр данеји-халы, Варындыр адәмиіјәт, заһида, сәдданәдән әл чәк! Дедим јара: дејирләр јох дәһанын, әсли вар, ја јох? Јоху вар етмәјә күлдү, деди: Әфсанәдән әл чәк! Хәраб истәрдин, олду мүлки-дил, инди нә истәрсән? Әдаләт ејлә, султаным, сагын виранәдән, әл чәк! Дедим: Сәррафа, кәл тәрки-мәһәббәт гыл, чавабында — Деди: һәркиз, демәз агил: «сәдәф дүрданәдән әл чәк!»

дилбәри-гәшәнк

Әлдән алыб гәрарымы бир дилоәри-гәшәнк, Бир назү гәмзә саһиби, әјјари-шухү шәнк. Рәнки-рүхүндә. сү кими, бир өзкә лүтф вар, heч бир бәшәрдә jox бу ләтафәт, бу абрәнк. Лал ол дилим, әкәр верәсән өзкә japә дил, Шәл ол әлим, әкәр вурасан аjры зүлфә чәнк. Бәднам едибди hәр бири-бир рәнкилән мәни, Ағ синә, гарә зүлф, ала көз, hүсни-нимрәнк. Сән'ан кими тәригеjи-исламы тәрк едиб, Имап кәтирмишәм сәнә, еj лә'бәти-фирәнк. Қәч гашларын, сөзүн дүзү, чачунәсәб каман, Дүз кипријин кәч олмаса, вур чанситан хәдәнк. Аһу бахышлы көзләрин алды гәрарымы, Сәjjадә бирчә бах, галыб аһу әлиндә чәнк. Дүшмән чәфасына деjәсән дөз, нечә дөзүм? Көр, haнсы диндә сазиш едәр шишә илә сәнк. Өз дәрдим илә гоj өлүм, еj мүддәи, утан, Бир беjлә кәл, бу әрсәни Сәррафа тутма тәнк.

БӘСДИР

Бәсдир һәлаки-ашигә әбруји-тизчәнк, Кәл, фөвчи-һүснә гәмзәми гылма әмири-чәнк. Сәссиз вурар, јыхар, дағыдар гәлби-аләми, Гәмзәндән ихтира олунуб бисәда түфәнк. Бах бирчә шишә көнлүмә, еј шухи-сәнкдил, Кәл һоггеји-мәһәббәти гылма нишани-сәнк. Вермәз о гәдр аман мәнә әғјари-тәнкчешм, Бир чан кими алам сәни ағуша тәнкү тәнк. Тәрк еіләдим бу јолда мән өз нәнкү намымы, Ешг эhли күфрдүр ола пабэнди-наму нэнк. Ејбим ачылды, имди ки, олдум күнүгара, Дур кәл гучаглашаг гарадан өзкә јохду рәнк. Тә чил илән, дедин, кәләсән башым үстүнә, Гурбан олум гәдәмләринә, еіләмә дирәнк! Куји-никарә мән нә үмид илә јол салым? Сәрраф кетди, әввәли-мәнзилдә, олду ләнк.

ХӘЈАЛИ-ДАНЕЈИ—ХАЛЫНЛА ДОЛДУ

Хәјали-данеји-халынла долду ханеји-дил, Бир ашијанеји-мур олду, ашијанеји-дил. Билир бу мәтләби дил, дилбәрилә дилбирдир, Ола һәр ашиги-бидилдә, кәр нишанеји-дил, Вусал кујина јохдур көнүлдан өзка гапы, Ки, баби-әрши-мүәллады аситанеји-дил. һекајәти-ләби-јарү һәдиси-данеји-хал, Јетәр тәмамә тәмам олса абу данеји-дил. Өзүндә фикри будур, өз һәгигәтин көрсүн, Дилиндә кәлмеји-әрни, олуб тәранеји-дил* Хәјали-зүлфилә зәнчирә варды, агил икән, Олуб бу силсилә сәрриштеји-бәһанеји-дил. Әләбсәраіи-мәһәббәтдә адланыб мә'шуг, Едәр әдәбсизә тә'диб, тазијанеји-дил. Үрэк дөјүнмәси, фәрјаду налә зүмзүмәси, Олубду гәм күнү чәнкү нејү чәганеји-дил. Бу гәдр вермә, дилим, гиссеји-дилә тәфсил, Ки, горхурам дүшә дилдән-дилә фәсанеји-дил. Сиришки-алыны, Сәрраф, лә'л тәк үзә сал. Нә вахта сахлајачагсан, долуб хәзанеји-дил.

чүн верди дил

Чун верди дил о дилбәри-намеһрибанә дил, Гојду јанар од ичрэ мәни јанә-јанә дил. Тутмаз дилим шикајәт едәм дәрди-һичрдән, Шәрһин бу нөгтәнин кәтирир хош бәјанә дил. Истәрди бир әлагә гыла зұлфи-јарилән, Диванәлик тәригәсин етди бәһанә дил. Гојмуш мәһәббәт аләминин көз бинасыны. Амма, хәдәнки-меһнәтә олмуш нишанә дил. Ојнар зибәски мөһреји-меһри-никарилән, Олмуш бусати-нәрд ними ханә-ханә дил. Халу хәтин хәјалы илән кәлди чанә чан, Лә'ли-ләбин һәвасы илән дөндү ганә дил. Тапшыр сәбајә ханәхәраб етмәсин мәни, Зүлфүн телиндә чүнки гуруб ашијанә дил. Зүлфүндә бичәһәт гәмилән үлфәт етмәјиб, Јол горхулугду чүн, гошулуб каривана дил. Көнлүм нечә хәјалилә бу јардән кечәр? Олмуш сәдәф о көвһәри-рази-ниһанә дил. Сэрраф! Тә'нә вурма дилә, әһли-дил билир, Бинудэ сәп фәған едисән, ашиганә дил.

дил

Бир өмрдур салыбды мәни ahy зарә-дил. Еј каш, ола, илаћи, корум паро-паро дил. Чыхмаз кәнарә даиреји-хәттү-халдән. Олмуш нәдими-хас мәһи-зәнкибарә дил. Мәнсур тәк іә'гин еләдим дарә табы вар, Вердим ишкәнчи-силсилеји-табдарә дил. Көз мәрдүмијлә, чүнки, билиб вар рәфагәти. Гојмаз одур хәдәнкини көздән кәнарә дил. Ачма кәмәнди-зүлф, нә лазым, ишарә гыл, Кәр истәсән далынча дүзүлсүн гәтарә дил. Салма әјағә, версин әкәр, алмарам киров, Сәндән алым, верим де көрүм һансы јарә дил? Ардымча дәстә-дәстә дүшүб әһли-мәмләкәт, Мәчнуну халга заһир едибдир, дубарә, дил. Гәмзән хәјали-чан иди, эмма че фандә, Чан өз-өзүн оғурлады, кәлди шикарә дил. Көздән дүшәр, хәзан күлү тәк пајимал олар. һәр кимсә версә, мән хими, бир күл'үзарә дил. Өмрүмдә бирчә анламадым сүбһү шамдан, Әзбәс едиб гара күнүмү бәхтигарә дил. Рухсари-јары көрду јанар, чун дирэхти-тур, Муса кими, о нардэн алды шэрарэ дил*. Аглар, күләр көрәндә мәни дуст, дүшмәним, Гојду мәни әчәб күнә, хош рузукарә дил! Сәрраф, јохса, еіләјәчәк гәм зијафәти, Шамә чикәр кәбаб еіләіибдир, пәһарә дил.

ОЛМАСАМ

Фәсли-баһары истәмәрәм, бүлбүл олмасам, Дилдары нејләрәм, әкәр әһли-дил олмасам. һәсрәт көзүјлә тәрфи-күлүстанә бахмарам, Мүштаги-рәнкү буји-күлү сүнбүл олмасам. Өмрүмдә кетмәрәм күлү күлзар сејринә, Бүлбүлмисал талиби-һүсни-күл олмасам. Әнгаји-гафи-иззәтидим, сынды пәрләрым, Инди кенә учуб гачарам, бисмил олмасам*. Ичад сәфһәсиндә гәләт нүгтәјәм, әкәр, Пабәнди-зүлфү халү хәтү какил олмасам. Бир кимсәјә демәм: «Әлими тут, кәнарә чәк», Кирдаби-бәһри-һичрдә падәркил олмасам. Зәнчиридә көрүб, демә диванә адыма. Гојмам бұсати-ешгә гәдәм, агил олмасам. Сәррафлыг ады гәләти-мәһздир мәнә, Сәрраф олан никар илә, кәр, јекдил олмасам.

нејлим

Көзум јашын, көнүл, ганилә мәрчан етмәјим, нејләјим? Бу ағ дурру шәбиһи-лә'ли-чанан етмәјим, нејлим? Гурумуш неј кими һәр бәнди-бәндимдән чыхар налә, Әсири-бәнди-ешгәм, аһү әфган етмәјим, нејлим? Чәкибдир синәмә дуди-сијәһ тәк ајрылыг дағы, Бинасын тишеји-аћила виран етмајим, нејлим? Энисим-дәрдү мөһнәт, мүнисим-гәм, һәмдәмим-налә, Бу чәмијјәтлә дүнјаны пәришан етмәјим, нејлим? Тутулмуш хатирим көр әһли-шәһрин издиһамындан, Бујур, Мәчнун кими әзми-бијабан етмәјим, нејлим? Көзүм јашы ахар һичриндә мирвариди-гәлтан тәк, Ону хуни-чикарла гана галтан етмајим, нејлим? Дејәрләр: Шәрбәти-лә'ли-ләбин һәр дәрдә дәрмандыр: Билирсән әһли-дәрдәм, мејли-дәрман етмәјим, нејлим? Мәни-бичарәјә ејләр мәзәммәт заһиди-бидин, Көрәндә күфри-зүлфүн, тәрки-иман етмәјим, нејлим? Едибдир бағрымы ган ләбләрин, гој бир ичим ганын, Бу башсыз мәмләкәтдә ганымаг ган етмәјим, нејлим? Јәгинимдир, урәкдән чыхса пејканын чыхар чаным, Көзәл, чантәк ону синәмдә пүнһан етмәјим, нејлим? Мәни јалгыз көрәндә түрки-мәстин гәсди-чан ејләр, Хәтү халын хәјалын мүниси-чан етмәјим, нејлим? Бу базари-мәһәббәт ичрә Сәррафи-төһидәстәм, Јетнын-дурри-эшки зиби-дуккан етмәјим, нејлим?

тапдым

Мән ахтардым, арашдым, бир никари-назәнин тапдым, Кәлин иманә ламәзһәбләр, ахыр тазә дин тапдым. Бу мөһнәтханәдә өлдүм, дирилдим, чох мәшәггәтлән, Ләби-мө'чүзнәмасын бир мәсиһа афәрин тапдым. Хәјали-зүлфү чин-чин дәстә-дәстә, телбәтел кәздим. **Д**или-диванә пабәнд етмәjә һәблүл-мәтин тапдым.

Ләби-лә'линдә, бишәк, ләззәти-аби-бәга бүлдүм, Сэри-кујунда мутлэг никһэти-холди бэрин тапдым. hәдиси-хәттинә пичидә олдум, хәтбехәт бахдым. Хәтасья, һәр сәри-муіунда ајати-мубин таплым. Хәдәнки-чанситанын чан тәк алдым, бағрыма басдым, hәгигәтдә ону чох раст көрдүм, дилнишин тапдым. Чаван өмрүм түкәнди бир чаван үстә, биһәмдиллаһ, Итирдим бибәһа хәрмөһрә, бир дүрри-сәмин тапдым. Рухи-алында бир дүнја әчајиб сејрләр гылдым, Хәтү халында бир аләм никаристани-Чин тапдым. Көнүл, бәсдир көзәлләрдән көтүр көз, һәрзәкәр олма, Сәни һәр јердә хирмән көрдүм, орда хушәчин тапдым. Дедим јара: һәлаки-назынам, рәһм ејлә наз етмә! Деди: Боһ-бәһ, һәлә наз етмәјин инди чәмин тапдым! Әлимдә һәр нә нәгдим вар иди Сәррафа тапшырдым, Ону, Әлһәг. әманәт сахламагда чох әмин гандым.

КАНЫ БИР ӘКЛИ-ДӘРД

hаны бир әhли-дәрд, акаh ола рази ниhанымдан, Верә доғру нишан мә'шуги-бинаму нишанымдан? Дилү дилбэрдэн өтрү эћли-дил ардынча чох дүшдүм, Нә бир дилдән сораг алдым, нә јари-дилситанымдан. Мәним дөврәмдә јатмаз бир нәфәр, амма тәәччүбдүр: Јатан бәхтим ојанмаз бирчә, фәрјадү фәганымдан. Зијану суду хејру шәррими билмәздим әввәлдән, Дүшүб севдаји-ешгә, анладым судү зијанымдан. Тәриги ешгдә бир һәмрәһим јох, сајәдән гејри, Кедәр ол бивәфа да, зүлмәти-шәб кәлсә, јанымдан. Көзүм јашы түкәнди, еһтијатым јох, биһәмдиллаһ, Ахар хуни-чикәр пејвәстә чешми-хунфишанымдан. Пејапеј дағи-дилдән куһкән тәк дағылар саллам, Әкәр алсам ичазә Хосрови-ширинзәбанымдан. Мәламәт дашына, еј мүддәи, башым нишан етмә, һәзәр гыл тири-аһи-гамәти-һәмчүн кәманымдан, Демә, еј бағбан, сәрви-гәди-чананә «биһасил», Түрүнчи-гәбгәбә бах, асланыб сәрви-рәванымдан. Шәһиди-хәнчәри-наз олмаға чохданды мүштағәм, Әлин гурбаны, лүтф ејлә, кәрәм гыл, кечмә ганымдан Сәнә гурбан, беғејрәз нәгди-чан бир бәрки-сәбзим јох, Сәадәтдир о да, кәр чыхса чисми-натәванымдан. Учар руһум, әкәр тири-никаһын кечсә чисмимдән, Чыхар чаным, әкәр пејкани-гәмзән чыхса чанымдан. Дедим чанана мәнзурун әјари-гәлби билмәкдир? Кәлиб Сәррафә шакирд ол, ајаг чәкмә дүканымдан.

ГУРБАН

Сәмәндәр назә һәл баш вермә, еі мән башына гурбан, Көз устунда гаш ојнатма, гаракөз, гашына гурбан. Билурин синеји-саф ичрэ вар бир даш кими гэлбин, һәјатым чешмәси бағрында сәнкин дашына гурбан. Хәтин рәшки-никаристани-Чиндир, еј хәтадидә, Белә нәгши-никар олмаз, олум нәггашына гурбан. Мән әбри-тирәбәхтәм, сән бәһари-тазәву тәрсән, Кәрәк мән ағлајам, сән ағлама, көз јашына гурбан. Башындан какили-мишкин нисари-мишк едәр данм. hаны чанда ләјагәт, әрз едим: шабашына гурбан! Дуруб фәрраш тәк гәмзән бәрабәрдә дејәр: «Кәтмә!» Көнүл мүлкүндә шаһәншаһ олан фәррашына гурбан. Бәлаји-ешгилән чүн јар-јолдаш олмусан, јарым, ћамы јолдашу јарым јарына, јолдашына гурбан. Әкәр хашхаш гәдринчә ола Сәррафына лутфун, Кифајәтлир, һамы нәгдим о бир хашхашына гүрбан.

Афәти-сәбрү гәрарымсан

Нә бир јалгыз мәним сән афәти-сәбру гәрарымсан, Көнүл мүлкүндә шаһәншаһи-күлләнихтијарымсан. Сәнин дөврүндә һәркиз өзкә бир күн аризу етмәм, Көзүм нуру, мәним сән хош күнүм, хош рузикарымсан. Бу гәддү-гамәтү рүхсарү зүлфү хәттү хал илән, Күлүстаным, күлүм, бағым, баһарым, лаләзарымсан, Гэлэт сөздүр дејэр һәр кимсә өмрә е'тибар олмаз. Мәним өмрүм, күнүмсән, иззәтимсән, е'тибарымсан. Ики дунјаја вермам бир сари-мујун санин ахир, Гара көзлү, күн үзлү, дадлы-дузлу бир никарымсан, Хәта олмаз десәм һәр каһ сәнә: Еј чан алан овчу! Әкәрчи, көздә бир мәстанә аһусан, шикарымсан. Тутуб дамани-вәсли хәлги-аләмдән кәнар олдум, Биһәмдилләһ,, бу күн дә зинәту зијби-кәнарымсан. Едәр һүсни-рүхүн һәр дәм бир өзкә рәнкилән чарә, Бу чан бағында чүн тавуси-пурнәгши-никарымсан. Үзүн мәһвәш, бојун дилкәш, чәмалын шө'леји-атәш, Еі атәшпарә, бәһ-бәһ, хирмәни-өмрә шәрарымсан. Вучуди-нәгдидән Сәррафын олмуш кисәси хали, Галан мөвчүд элиндэ. бирчэ, нэгди хошэјарымсан.

еләдин

Бәлаје-ешгә тутаг, еј көнүл, давам еләдин, Нә фаидә, мәни русваји-хасу ам еләдин. Мэһәббәт аләмини пајә-пајә сејр стдин, Сулуки-сејрини һәр барәдә тамам еләдин. Күнүзлү јара вурулдун һәр ају илларилан, Сәбаһи-ејшими бир күндән өтрү шам еләдин. Хәјал шишәсинә әкен гамәтин салдын. Мәним башымда гијамәтләри гијам еләдин. Нә гәдәр сән јохидин әһли-шәһр раһәт иди, Бу гәдр бил, јухуну сән мәнә һәрам еләдин. Шәраби-вәслилә сәрхош олуб-олан күндән, Өзүнү дә мәнилән бөілә тәлхикам еләдин. Дедим сәнә: Сәри-зүлфи-никарә бағлама бел! Мәним инадыма, мәскән тутуб, мәгам еләдин.... Рәгиб тә'нәсинә бир дәгигә дөзмәз идин, Давам бәс нечә инди әләддәвам еләдин? Көрәндә јары дедин, хаки-пајына дүшәрәм, Ләјагәтин јох имиш, аризуји-хам еләдин. Бу ше'ри-нәғздә, Сәрраф, түрфә чазибә вар, Гәзәл дејә-дејә вәһши гәзалы рам еләдин.

хәдәнки-наз илә

Хәдәнки-наз илә көнлүм гушун шикар еләдин, Көнүлдэ кизлин олан сирри ашикар слэдин. Мәним о сүнбүли-мишкин үмидкаһым иди, Вериб сәба јелинә, јахшы таримар еләдин. Кәнардән бахарам, кәл-мәни кәнарына ал, Бу халгидан мәни аләмдә сән кәнар еләдин. Дејәрдим ағзына јох, еј күлүм, биһәмдилләһ, Мәним јох әглимә күлдүн, јохуму вар еләдин. Ичәрдим өз чикәрим ганыны вуруб төкдүн, О ганы да мәнә дүнјада зәһримар еләдин. Дејәллә гаидәдир: меһр нур маһә верир, Бу маһрујилә сән меһри шәрмсар еләдин. Нә гәдр сән јохудун, билмәзидим ешг нәдир, Бәлаји-ешгә мәни сән көзәл дүчар еләдин. Үмид етмәз идим вәслинә, чәзакәллаһ, Мәни бу мәрһәмәтинлә умидивар еләдин. Фәда о ләбләринә, гөнчә күл кими күлдүн,

Бу бәзми-ејшими бир түрфә лаләзар еләдин. Әкәрчи гәлби гәрасән, көрүм, ағ олсун үзүн, Никар ајағына әшкин әчәб нисар еләдин. Рәдифү гафијәвү сәч'ү бәһри билмәз идим, Фүнуни-ше'ри бу Сәррафа сән шүар еләдин.

нэсэн;

Еј пејәмбәрзадә, аја, сән Мәсиһасан, нәсән? Бир нәфәсдә еіләсән мин мүрдә әһja, сән нәсән? Кәрдәнин мина, өзүн зиба, көзүн шәһла, сөзүн-Хејли шириндир, мәјәр шәһди-мүсәффасан, нәсән? Еј пәрипејкәр, мәләкмәнзәр, чәфакүстәр мәјәр, Сэндэ инсафу мүрүввэт јохду, тэрсасан нэсэн? Шө'леји-рүхсар илә нурани гылдын аләми, Еј кунузлум, Афитаби-аләмарасан, нәсән? Аризи-күлкүнүн ејләр худпәрәсти бүтпәрәст, Нари-Азәр, ја дирәхти-Тури-Синасан, нәсән? Кәрми-сөһбәт олдун әгјарилә јандырдын мәни. Бу нә диндир сәндә еј залым, нәсарасан, нәсән? Дилбәра, бу гәдди мөвзунун, ләби-мејкушилән, Афәти-динү дилү эглү шәкибасан, нәсән? Еј бүти-Јусифлигаву дилбэри-Мәчнунфэриб, Нә Зүлејхасан, нә Лејла, түрфә зибасан нәсән? Бинәва Сәррафы көрдүм шурилән ағлар, дедим: -Сән дә, мән тәк олмаја аләмдә русвасан, нәсән?

ЈАРЫ ӘКӘР ДАНЫШСА

Јарым әкәр данышса мәним, нимхәндиләл, Түнки-дәһаны долдурар афагы гәндиләл. Зәрдүштә јох дејән: «Рүхи-чананә бах, утан, Бош иддәалар ејләмә Пазәндү Зәндилән». Зәрдү зәиф олуб бәдәним, неј тәк ағларам, Хошдур нәва, кәр олса неји-бәнд-бәндилән. Көнлүм јанарса мәчмәреји-һүсни-јардә, Јансын, гојун, мүнасибәти вар сипәндилән. Зүлф ичрә хали-кушеји-чешмин көрән деди: —Тутмуш һәбәш әмирини аһу кәмәндилән. Халын көрәндә тајири-руһум ганад ачар, Дурмаз, әкәрчи бағлана һәр бәнди бәндилән. Бир нөвчаван гэминдэ гочалдым чаван икэн, Тутмаз недим элимдэн о гэдди-бүлэндилэн. Чаным чыхар, чыха гэми-чананэ синэдэн, Чүн, үлфэт ејлэјиб бу дили-мүстэмэндилэн. Чан пэрдэсин либас елэ, олса пәсәнди-тәб' Инчитмә чисми пирәһәни-шәһпәсәндилән. Насеһ һачан көрәндә, нәсиһәт дилин ачар, Биһудә дәрди-сәр вери Сәррафа пәндилән.

ВУРАР

О сәри-зүлфүнә мәшшатә пәри шанә вурар, Чох ситэмкэрди пэришаны пэришанэ вурар. Көрүрэм гэтлимә амадәди чәллад көзүн, Түрки-бәдмәст тәк әл хәнчәри-бүрранә вурар. һәлгеји-зүлфи-киреһкирдә багланды көнүл, Өз-өзүн көр нечә зәнчирә бу диванә вурар. Ловhи-рухсарыны тутмуш о хэтакар хэгин, Гојма, биканә әлин сиби-зәнахданә вурар. Алмысан јанына көрдүм, кечә, рөјадә мәни, Өзүм-өз бәхтими билләм, бу јуху јанә вурар. Ләбләрин фикри мәнә гути-дил олса, нә әчәб, Тә'нә јагут ләбин лә'ли-бәдәхшанә вурар. Шеіх Сән'ан кими һэр кимсә сәни көрдү, деди: --Агнбэт, рэхнэ бу тэрсабечэ иманэ вурар. Навэки-гэмзэн ичэр ганымы, еј гаши-кәман, Чешми-мәстин кими мәхмуруду, пејманә вурар. Јанарам атәши-һичранына, бак ејләмәрәм, Шөлеји-шәм'ә өзүн, рәсмиди пәрванә вурар. Заћидин куфруна ешгим вери фитваји-сари', Кафәри-ешгә бахын, тә'нә мүсәлмана вурар. Вар умидим сала Сәрраф әлә бир сәрмајә, Сиккеји-ешги, зибәс, нәгди-дилү чанә вурар.

кечәр

Гашларын сәркәрдәдир, куја дуруб үрјан кечәр, Киприкин сәрбазә бәнзәр сәф чәкиб, сандан кечәр. Гиссеји-шәһди-ләбин шириндир әзбәс, кечмәрәм, Еј шәкәрләб, һарда тути шәкәристандан кечәр?! Од тутуб јанды кабаб олду, түкәнди хуни-дил, һәр көнүл, чүн, сихи-мужкандан кечәр, ганадан кечәр. Чәм'идән харичдә бир диванәдир, бисилсилә, һәр о кәс ким, һәлгеји-зүлфи-пәришандан кечәр. Ләбләрин вәсфин гојуб, өвсафи-көвсәрдән дејәр, Көр нечә һејванды заһид, аби-һејвандан кечәр. Нәгди-чанә бирчә бүсә версән, аллам нәгдбәнәгд, Фурсәти фөвт етмәрәм, ким чинси-әрзандан кечәр? Бихәбәрдир һәггидән, Сән'аны тәкфир ејләјән, Көрсә һәр ким күфри-зулфун, әлһәг, имандан кечәр. Чаһи-Кән'анда әкәрчи маһи-Кән'ан инчиди, Инди аја көрсә, бу чаһи-зәнахдандан кечәр?! Хаки-пајин ләззәтин дәрк етсә һәр мури-зәиф, Тачи-Чәмшиди гојар, тәхти-Сүлејмандан кечәр, Мәрдүми-чешмә дедим: Кәл, кеч, бу сими-әшкдән. Сөјләди: Сәрраф олан кәнчи-фиравандан кечәр?

наз ејләр

Әкәрчи рәсмиди, күл әндәлибә наз ејләр, Мәним күлүм мәнә амма, гәрибә наз ејләр. Јахыбдыр әлләринә ганымы һәна јеринә, Хәзаб олан әли кәффүл-хәзибә наз ејләр. Дүшәр гәдәмләринә көз јашым нә чәмхәмилән, Бәсани-тифли-мүәддәб әдибә наз ејләр. Дедим никарыма: Кәл, наз едәндә назымы чәк, Мәриз оланда мәрәздир, тәбибә наз ејләр. Мән еіләдикчә тәмәллүг, сән еілә ишвәвү-наз, Мәһәббәт әһли, һәбибим, һәбибә наз еіләр. Рәгиблән отуруб-дурма, гүссәдән өлләм, Әкәр дејилсә: Никарым рәгибә наз ејләр. һәдиси-һүснүнә алимди дил, вәли, дил илән, Бәјанә кәлмири хүтбә, Хәтибә наз ејләр. Гашын, көзүн кими билмәзди назү гәмзә јолун, О гәдр мәшг едиб, инди әчибә наз ејләр. Бу дәрди-ешгә дедим сәбрилән әлач едәрәм, Нә фајидә, дәли көнлүм шәкибә наз ејләр. Нә гәдр наз ола, Сәррафә гыл, нә әғјарә! Нәчибзадә һачан нанәчибә наз ејләр?

СӘРРАФ ВӘРШИҚӘСТӘДИР

һәр ким хәјали-зүлфлә зәнчирә бәстәдир. һәмварә, гејди-әглдән аләмдә рәстәдир. Бәзми-вусала іетмәсә, іетмәз фәрағәтә, həp кимсә дәрди-һичрилә пеівәстә хәстәдир. Башда хәјали-муји-мијанын көрән деди: Сәд һејф ким, бу касеји-чини шикәстәдир. Чаным чыхынча дуррам ајағә, отурмарам, Чананы сәдри-бәзмдә көрсәм нишәстәдир. hәр күндә күн чамалыны көрсәм о мәһвәшин, Норуздур о күн мәнә, ејди-хочәстәдир. Мутлаг мугајјад ејлајан ашуфта көнлуму, Зулфи-сијаћи-хәмбәхәму дәстә-дәстәдир. Күлдән чыхыбды тазә зәнәхдани-јарә бах, Лимуји-абидар кими хејли рәстәдир. Бир бусәјә данышды, мәним алды диними, Инди пикарилән сөзүмүз бүсә үстәдир. Сәррафә вердијин гуру чан нәгдин, сі көзәл, Кәл ал, сабаһә гојма гала, вәршикәстәдир.

ШАД ОЛ, РӘГИБ!

Шад ол рэгиб, эмр елэ: вурсунла тэблү кус, Мән еіләдим никарилә тәрки-кәнари-бус. Бундан сора нә нөв'илә мән раһәт әіләшим? Бу өмрүмүн эвахири, бу эввэли-чүлус. Мөһри-ләбы-никарилә ағзым мөһүрләниб, Jox тагәтим бәјанына сәд ah, сәд фүсус! Атәшпәрәст едиб мәни сузи-дәруни-дил, Зәрдүштијан, бәшарә ки, ислам, олуб мәчус*. Иману дину мәзһәбу намусу нәнкими, Вердим бу јолда бади-фәнаја әләррәус. Бах бирчә рәнкимә, нечә көр силији-чәфа, Рухсари-сәндәрусә вериб рәнки-абинус. Мин тири-тә'нә дәјди мәнә, зиндәјәм һәнуз, Бир тирилә утанмады чан верди Әшкәбус*. Диллән дилин фәдасы, кечә кечди јарыдан, Имдад вахтыдыр, сасима сас вер еј хорус! Сәрраф, нәгди-ше'р дахы хәрчә кетмири, Мин бејтдән мүгәддәм олуб имди бир фүлус.

Гара көзүндэ, көзэл, гэсди-чан эламэти вар. Бу чан онунду, гој алсын, мәнә нә миннәти вар. Көзүн көз ејләди, чан алмаға, гашын алды, Бу әмри-хејридә гашу көзүн шәракәти вар. Бу дәрди-һичрилән өлмәк, әкәрчи, хошду мәнә, Башым дизиндә верәм чан, бир өзкә ләззәти вар. Нә гәдр ох ата мужканларын, тутар сиінәм, Сәнин охунла мәним сијнәмин рәфагәти вар. О хәнчәрин, бу башым, кәс апар, мәни гуртар, Чәкәммирәм, бәдәнә башымын әзијјәти вар. Шикәнчи-зүлфуну көрчәк деди нучум әһли: —Бу ај башында әчәб фитнәләр гијамәти вар. Кәтир гәдәмләринә башу чан едим шабаш, Көрүм бу чан сәнә гурбан ола, ләјагәти вар? Мәламәт етмә мәни, мүддеи утан тарыдан, Бу ешг ешги-мәчази дејил, һәгигәти вар. Мәним бу ешгимә бәнзәр нечә сәнин ешгин? Зуһуру мәндә едиб чилвә, сәндә сөһбәти вар. Мәним никарымы ашиг көзүндә көрмәмисән, hәмин бу гәдр ешидибсән: Көзәлди, шөһрәти вар. Зәбани-һалилә һалымдан етмишәм һали, Чох эhли-haл иди јарым, гәрибә haләти вар. Нә гәдр мән ону чох истәрәм үрәк долусу, Онун мәнә бирә-јүз мин елә мәһәббәти вар. Ријази-пүсндә сејри-күлә олуб гане,' Ријазәт әһлиди Сәрраф, чох гәнаәти вар.

ЕЈЛӘР

hej кушеји-чешмилә о шәһла көз әл ејләр, Шәһла көз әл етсә, көзәлим, чох көзәл ејләр. Көз үстә гашын, бир, көзилән дүз јола кетмәз, Кәч гашына амма көз әл ејләр, дүз әл ејләр. Бејлә тохунуб халү-хәтин бир-бирә куја, Дин үстә ики тајифә чәнкү чәдәл ејләр. Мин дәф'ә десәм гәмзәнә рәһм ет мәнә, етмәз, Бир дәфә десәм әксин елә, әлбәәл ејләр... Түфанә верәр аләми бу әшки-рәваным, Әзбәс ки дашыб, мөвчә кәлиб кәлһакәл ејләр, Дилдарә дедим, «дәрдимә гыл чарә», бујурду: --.Јох чарә бу дәрдә, әкәр етсә, әчәл ејләр. Итмэз адым аләмдә, јәгинимди, мән өлсәм, Зөвг әһли бу әш'арымы, зәрбүл-мәсәл ејләр. Мә'шугә ләбин чешмеји-ковсәр билиб инди, Тәгсири пәдир, елминә Сәрраф әмәл ејләр.

кәләр

Текуб узарэ бу мәһпарә зулфи-гарә кәләр. Бахан һилалына кәч, раст Зулфугарә кәләр. Чэкибди гэтлимэ хэнчэр, вэлејк, өлдүрмэз, Бу эмри-хејра, јагин ејлар истихара калар. Пијадә вадији-мөһнәтдә мат олуб галлам, О шаһзадәни көрсәм, әкәр пијадә кәләр. Шикәстә көнлүмү бир кәлди ејләди виран, Хәрабә мүлкү хәраб етмәјә дубарә кәләр. Кэлир бу аһуји-вәһши, көнүл, хәбәрдар ол, Хәјалы өзкәди, мә'лум олан: шикарә кәләр. Салыбды зүлфи-сијанын гара хәт үзрә, мәкәр, Өлүб әзизи, салыб гарә үстә гарә кәләр? Баһар оланда, белә рәсмдир, охур бүлбүл, Јүзүн көрәндә одур көнлүм ahy зарә кәләр. О назәнин кими мә'шугә, мән кими ашиг, Белә күман едисиз бирдә рузикарә кәләр?! Энисим ahy фәған олду, мунисим-налә, Бу гәм күнүпдә әчәб аһү налә карә кәләр, Рәгиби гојмарам аләмдә раһәт әјләнсин, О гәдр аһу фәған ејләрәм ки, зарә кәләр. Јолунда мајеји-нәгди түкәнди Сәррафын, Куманы инди бу әш'ари-абидарә кәләр.

САГИ

Бир сағәрилән саги, мәст ејлә бу мәхмуру, Еј гәлбимин арамы, веј көзләримин нуру! Неј, неј', мәнә бир сағәр нејләр, долу долдур вер, Ја бир гәдәһи-чини, ја касеји-фәғфуру. Бу синә мүшәббәкдир, тири-гәмилән, куја, Устади-гәза тикмиш бир пәрдеји-зәнбуру. Сән дә бу һәва илә, мүтрүб, нејү најилә, Қәл шурә нәва илә, чал нәғмеји-маһуру. Мә'муреји-чану дил аз галды хәраб олсун,

¹ Jex, jox.

Чанү дил илән саз ет, сазү дәфү тәнбуру. Саги, мејү мә'шугә лазымды бу мәхлугә, Бу мәс'әләдә олмуш, чох силсилә чәмһуру. Тәсбиһ кими, заһид өврадә мүгәјјәддир, Истәр ала мәһшәрдә, һәр вирдинә мин һуру. Бу фикрү хәјал илән фирдовсә тамаһ ејләр, һәр мәчлисә гојмазла, билмәз елә јә'фуру. Истәр о, рија әһлин, мән әһли-хәрабаты, Аја көрүн, аләмдә мүшрикди кимин чуру? Әмр етди шәраб ичмә, мән ичмәјә анд ичдим, Ондан сорушун аја, инди нәди мәнзуру? һәр шәһрдә бир ашиг мәшһури-чаһан олмуш, Бу мәмләкәтин инди Сәррафыды мәшһуру. Мәһәммәд Хәлифә Ачиз XIX әсрин биринчи јарысында јашајыб-јаратмыш сәнәткарлардандыр. О, Сарабада анадан олмушдур. һәм дә көзәл хәттат олан Ачизин әсәрләри чап олунмушдур. Тәвәллүд вә вәфат тарихи мә'лум дејилдир. 72 јашында вәфат етмәсини күман едирләр.

гэзэллэр

нэ јахшы

Нә јахшы лалә гызармыш бәнәфшәзарында, Нә түрфә сүнбүл ачылмыш о күл'үзарында. Недәр шәраби-тәһуру әмән додағындан, Недәр беһишти-бәрини јатан кәнарында. Нә раһү рәсмидир, еј күл, бу бүлбүли-бидил. Чәкиб хәзаныны, бир кәзмәсин баһарында?! һәмишә наләвү әфган, мүдам көз јашы, Нә көрмүсән, мәкәр, еј дил, бу аһү зарында?! Әчәб ки, јанмады, Ачиз, бу хәркәһи-кәрдуи, Әсәр ки јохду бу аһи-шәрарбарында.

көрәндә

Билмәм өзүмү чешмини мәстанә көрәндә, Сәһба гәми чәкмәм дәхи пејманә көрәндә. Титрәр сәри-зүлфүн кими, мин јердән олур чак, Мәшшатә әлиндә үрәјим шанә көрәндә. Көнлүм тутар од, јада дүшәр башына дөнмәк, һәр шәм'и-шәбәфрузидә пәрванә көрәндә. Көстәрмә мәним көнлүмә ол һәлгеји-зүлфү, Артар гәми, зәнчирини диванә көрәндә. Зүлф ичрэ әјан ејләмә ол данеји-халын, Мүмкүнмү өзүн сахлаја гуш, данә көрәндә?! Билмәз нә зәбан илә едәр шүкри-худаны, Ачиз өзүнү ол мәһә һәмханә көрәндә.

еј кәмәнди-дилү чан

Еј кәмәнди-дилу чан, силсилеји-әнбәрфам, Нә хәтадыр еләјибсән ки, јохундур арам? Нә сәпәрсән бу гәдәр хали-сијәһдән данә, Нә гурарсан бу гәдәр мүрғи-дили-зарыма дам? Нә дүшәрсән күл үзә дәстеји-сүнбүл кими сән, Нә тутарсан мәһи, Хуршиди, сән, еј әбри-зүлам? Бу нә күндүр көрүнүр, ол шәби дејчур пчра. Бу нечә сүбһдү тутмуш ону ол зүлмәти-шам? Көрмәјиб ол сәри-зүлфи-сијәһи ваизи-шәһр, • Етмәјиб заһиди-бичарә ону истишмам. Бирчә тарына онун, тапры билир, вермоз дил, Јығасан чәннәт ара чүмлә рәјаһини тамам. Дил вериб бир белә евләріыхана бу дили-зар, Бир белә силсиләнин ешгинә етмиш игдам. Вериб араму гәрарын дили-налан әлдән, Табу тагәт тукәниб, еіләмиш уігуну һарам.

телләрин

Ал шанә дәстинә, сәнәма, дара телләрин, Көнлүм кими дағыт јенә рүхсарә телләрин. Тутмуш күнүн габағыны зүлфүн, кәнарә чәк, Етмиш әчәб гәра күнүмү гарә телләрин. Бимари-ешг, хәстәвү рәнчурәм, еј тәбиб, Етмәз нәдән бу дәрдимә бир чарә телләрин?! Ахырда ашикар олуб, сирри-ешгә бах, Јусиф кими салыб мәни базарә телләрин. Бүлбүл кими нәвајә кәлиб, ејләрәм хүруш, Етмиш әсир һәр күлү бир харә телләрин. Еј маһи-күл'үзар вә еј шухи-дилрүба! Гојмуш мәни бу дәһрдә аварә телләрин. Од тутду пәрләрим бу заман, маһи-күл'үзар, Салмыш мәни нә нөв илә, көр, нарә телләрин. Әбруји-тиғ, гәмзәји-тијр, афәти-чаһан, Әзбәски вурду синәмә, ол јарә телләрин. Билмәм сәбәб нәдир кенә, еј јари-меһрибан! Мәнсур тәк чәкиб мәни ол дарә телләрин. Билмәм јовунчу ејләjәк ахыр, еј сәнәм, Сән'ан кими бу Ачизи, зүннарә телләрин.

әлиндән

Дүшсүн јерә, мәшшатә көрүм шанә әлиндән, Сәдпарә олубдур дили-диванә әлиндән. Бир тар үзүлә силсилеји-зүлфи-кәчиндән, Мин ләрзә дүшәр сүнбүлү рејһанә әлиндән. Еј ганә дөнүб чешми-тәримдән төкүлән дил! Кәлдим мәни-бичарә дәхи чанә әлиндән. Олдум сәри-зүлф илә хәтү халә кирифтар, Чәкдим өзүмү һәр јерә, һәр јанә әлиндән. Чешми-сијәһин касәсы хаб илә долубдур, Горхум буду, дүшсүн јерә пејманә әлиндән. Әл чәк бу сәри-зүлфдән, ахыр едәрәм әрз Султани-кәрәмпишә Қәрим ханә әлиндән.

дағылсын

Мәнзур будур: Ол дили-диванә дағылсын, Бир шанә чәк ол зүлфи-пәришанә, дағылсын. Көнлүм гушу сејд олмаға кәр олса мурады, Төк телләрини, һәр бири бир јанә дағылсын. Бир данеји-хали-сијәһин севмәдин ахыр, Заһид, көрүм ол сәбһеји-сәдданә дағылсын. Көстәр гашыны, ач ләби-мејкуну дәмадәм, Истәрсәп әкәр мәсчидү мејханә дағылсын. Ичдикчә мәним бағрымы ган етди бу бадә, Бир дөвр елә, саги, ки бу пејманә дағылсын. һәр чөвр ки, чәкдин шикәни-зүлфдән, Ачиз, Сән јаз ону, гој сәфһеји-Иранә дағылсын. Бахыб күлзари-рујун ичрә көрдүм мән сәһәр зүлфүн. Дәјәр бади-сәба, күл үздә рејһантәк әсәр зүлфүн. Алыб көнлү апарды, имди кәлмиш гәсди-чан ејләр, Көрүм, бу чаны да алса, јахамдан әл чәкәр зүлфүн? Дејәрсән ашиги-бнчарә јетмиш вәсли-чананә, Нечә тәрсанү ләрзан кушејн-ләбдән әмәр зүлфүн. Әбәс сөздүр дејәрләр халг, «кафәр чәннәтә кирмәз», Хураман бағи-чәннәтдә нәдәндир бәс кәзәр зүлфүн? Гурур мишки гојанда күн габағына, нәдәндир бәс Чивари-меһри-рујунда галыб, һәмварә, тәр зүлфүн? Сәнин ол күн үзүн мүштағыјам, биллаһи мән, еј мәһ, Басыбдыр бағрына даим сәни ол бәхтәвәр зүлфүн. Бу мискин Ачизин ејлиб күнүнү сәрбәсәр гарә, Көрүм олсун күнү гарә мәнимтәк сәрбәсәр зүлфүн.

көз јашындан

Көз јашындан әтәјим лалә кими рәнкиндир, Нејләрәм бағы долу нәстәрәну нәсриндир. Көнлүмү бәнд еләјән сүнбүли-рејһан дејил, Тари-кејсуји-сијәһ, силсилеји-мишкиндир. Үрәјим зәхми сағалсын, нечә билләм залым, Көнүл арамкәһи-зүлфү хәти-мишкиндыр. Јүз десән: халу хәтим олду Хәтанын халы, Буну, ahy, никәһим, дил нечә билсин, чиндир? Ахыр, еј мүрғи-дили-зар һәзәр гыл, көзлә, Көзләри ган ичәнин чан алычы лачиндир. Тиги-гэмзэндэн экэр гачса көнүл, ган елэмэ, Чикэримдэн су ичибдир о гылынч, кәскиндир. Јар бимерру вәфа, талеи-бәркәштә зәбун, Бәхти-насазым әлиндән чикәрим хуниндир. Фикр гылдым: Мәнә бу дәһрдә дилшад олмаг, Нә дијар ичрә мүгәррәр, һарада тә'јиндир? Накәһан салды хирәд башыма бир сајеји-лутф, Көрдү, көнлүм ситэми-һичрилә чох гәмкиндир. Једијим дәрди-мүһән, ичдијим әшки-һәсрәт, Хаки-гәм бәстәри, һәм, сәнки-әләм балиндир. Ачды бир дүрчи-көһәрриз, деди хәндәзәнан: -Бу нечә hали-тәбаh иди, дили-гәмкиндир?! Дил-гәмин, дидә-нәмин, олмакилән дур ки, Сәрзәминдир ки, чаһан ичрә беһиштајиндир.

ЧЫХАР

Чәкәндә зүлфүнү әтрафә, маһитаб чыхар, Гүрvб көјдән едәр, јердән афитаб чыхар. Бу бәзмә гојса гәдәм афитаби-аләмтаб, Едәр бу бәзми мүнәввәр ки, бинигаб чыхар. Кәләндә назилән ол сәрвназү бәндәнәваз, Бир әлдә зүлф, бир әлдә шәраби-наб чыхар. Әкәр чәмалыны бир ләһзә көрмәсә, диндән— Тәмами-заһидү абидлә, шејхү шаб чыхар. Төкүбдү зүлфүнү чин-чин о маһ рухсарә, Мисали-түрреји-шәбрәнк, бир үгаб чыхар. О мәст көзләринә, дилбәра, фәда Ачиз, Ки, мәст ханеји-хүммарыдан хәраб чыхар.

ЕДӘН ӘһВАЛЫМЫ БӘРһӘМ

Едән әһвалымы бәрһәм о зүлфи-әнбәрәфшандыр, Көрүм олсун пәришан, хатирим ондан пәришандыр. Нә үздән аризиндә ол мәһин зүлфү пәришандыр? Пәришан ејләмәк зүлфү пәриләр ичрә бир шандыр. Мүсәлсәл маһ рүхсарә дүшүб јүз пичүтаб илән, Бу зүлфи-мишкибари јар, ја шами-гәрибандыр?! Кәмәнди-әнбәрин, ја зүлфи-мишкин, какили-пүрчнн, Бу зәнчири-бәла, зүннари-тәрса, күфри-имандыр. Нә үздән бигәрар олмуш, үзари-јарә ашигдир, Дили-битаби-ашиг тәк, дүшүб рүхсарә ләрзандыр. Сәһаби-зүлфдүр, хуршиди-рүхсары тутуб јексәр, Силаһи-һиндидир әзминдә ким, тәсхири-Ирандыр? Нә зүлфү халдыр билмәм, көрүб ол данеји-дамы, Она сары һәмишә тајири-руһум пәрәфшандыр. Күли-рүхсары бир күлшән, сәвади-зүлфү бир аләм, Бәјази-синә бир мәшриг, мәһи-ру меһри-табандыр. Бу телдир, ја гылынч баги олур ол тиги-әбруда, Вә ја ки, Ачизин гәтлинә бир туғралы фәрмандыр?!

БУ ПӘРИДИР

Бу пәридир көзә нүмајандыр, Мән демәм бејлә һүсни-инсандыр. Аллаһ-аллаһ, нә чөһрә, нә сима, Мәтләи-нуру фејзи-сүбһандыр. Бу нечә зүлфдүр, бу нә рүхсар, Шәби-jәлдавү маһи-табандыр. Дағылыб буји-мујун аләм ара, Мишк бигәдр, әнбәр әрзандыр. Ол хәми-зүлфи-табидарында, Дил кирифтарү әгл һејрандыр. Нечин ол түрреји-хәмәндәрхәм, Кәк пәришанү каһ ләрзандыр?! Дилү дин алды, гәсди-чан ејләр, Бу нә гашү нә көз, нә мүжкандыр?! Бу дили-зарү натәваны көрүн, һәр гәрәфдән нә тирәбарандыр! Бир көнүл вар иди, апарды јар, Галды бир чан, бу чан да гурбандыр.

СӘВАДИ-ЗҮЛФИ-ПҮРЧИНИН

Сәвади-зүлфи-пүрчинин алыр мишки-Хүтәндән бач, Бәјази-сәдри-симинин едәр күл хырманын тэрач. Көтүр үздән нигабы, һури, чөһрән ашикар олсун, Олубдур пәртөви-рүхсарына Күн, Ај тәки мөһтач. Тутарсан көнлүмү, етсән кәмәнди-зүлфүнү пүртаб, Дәләрсән бағрымы вурсан сәһами-гәмзәни гијгач. Дејил какил сәриндә чәтр ачыбдыр шахи-сүнбүлтәк, Гојуб ол шаһи-хубан башына бир дәстә күлдән тач. Чәфавү чөври-хубандан сәри-му инчисән, Ачиз, Сәни султанн-ешг ејләр дијари-ешгдән ихрач.

Ачмыш

Бу күн дилдари-күлчөһрәм јенә үздән нигаб ачмыш, Дејәрсән сәмти-мәшригдән үзүнү афитаб ачмыш. Кәлиб наз илә көфтарә, көрүн, ол јари-нушинләб, Ики јагути-әһмәрдән, нә рәхшан дүрри-наб ачмыш. Вериб түрки-сијәһмәстин көнүл шәһрини јәғмајә, Дејәрсән, мүлки-Иранә әлин Әфрасијаб ачмыш. Синән—бәстәр, мәмән,—балип, ләһафын—зүлфипүрчинин,

Өзүнә фикри-сәрмәстин нә рәнкин рәхтихаб ачмыш. Көзүн дөврүндә мүжканын көрүб, көнлүм гушу титрәр, Нечә таб ејләсин тејһу, ситәм чәнкин үгаб ачмыш. Үзүнә ол мәһин, Ачиз, мүәнбәр зүлфүдүр дүшмүш, Вә ја күлзари-чәннәтдә пәрин мишкин гүраб ачмыш?!

ГОШМАЛАР

1

Еј залым, навәки-гәмзән, Вурубдур јарә көнлүмә, Көзләримдән ахар ганы, Кәл ејлә чарә көнлүмә.

* * *

Вуруб гәмзән зәхми-кары, Гојма олсун ганы чары, Кәтир зүлфи-мишкбары Баскилә јарә көнлүмә.

* * *

Салланыб наз илән кедән, Мәнә рәһмин кәлмәз нәдән? Сәндән гејри чарә едән, Јохду бичарә көнлүмә.

* * *

Кәл инсафа сәни тары, Инчитмә Ачизи-зары, Көстәр хуршиди-рүхсары, Бу күнүгарә көнлүмә.

2

Халхалын Сијећкемерде бир-Сијећтелли пери көрдүм, О көзлере Ајы-Күнү, Зећрени мүштери көрдүм.

* * *

Бир мәләкдир ениб јерә, Бәнзәмәз һәркиз бәшәрә, Пәри көрүндү нәзәрә, О мәләкмәнзәри көрдүм.

* * *

Нә Шамда вар, нә һәләбдә, Нә әчәмдә, нә әрәбдә. Мүхтәсәр зүлмәти-шәбдә, Хуршиди-әнвәри көрдүм.

Демә, о сәрви-гамәти, Гијамында гијамәти, Гијмәтдир әламәти, Шуриши-мәһшәри көрдүм.

* * *

Ох кипријин, зүлфүн пүрчин, Ачизин ганына рәнкин, һәми бир алычы лачын, һәми кәбки-дәри көрдүм.

3

hачаначан аман чәким, Бу залым һичран әлиндән, Бу ев јыхан ситәмкарын Аман, әл'аман әлиндән.

* * *

Гәм евиндә хәстә галдым, Бәрки-хәзантәк саралдым, Көнлүмү зүлфүндән алдым, Гуртардым илан әлиндән.

* * *

Севдим бир зүлфү кәмәнди, Олубдур көнлүмүн бәнди, Гочалдым, өмрүм түкәнди, Бир тазә чаван әлиндән.

Севдим бир јари-бивәфа, Ситәми Ачизә рәва, Јемншәм јүз тири-чәфа, Бу гашы каман әлиндән.

* * *

4

Мәкәр бир чан нолур билмәм, Бу гәдри дәрдү гәм чәксин. Нә мүрвәтдир илләр илән, Ситәм үстдән ситәм чәксин.

Олмушам мәни-бинәза Дәрди-һнчранә мүбтәла, Јарәб, нолур килки-гәза, Бу јазыја гәләм чәксин.

* * *

Чүнки ајрылдым чанандан, Мән кечмишәм белә чандан, Көнүл мүлкүнә һәр јандан, Ләшкәри-гәм, әләм чәксин.

* * *

Јар нигабын салсын јана, Шөвгү дүшсүн бу чаһана, Дејин хуршиди-табана: —Бу арадан гәдәм чәксин.

* * *

Мәним бәхтим тәк сијаһы, Ким көрүб, һаны күваһы? Бу Ачизә дәрдү аһы, Фәләк гојмады кәм чәксин.

5

Көрә билмәм аризини, Тутубдур сәрбәсәр зүлфүн. Гојмаз чыха күн, габагдан— Булут кими кәсәр зүлфүн.

* * *

Едәндә һөкмүнү чари, Чапар гыпчагү татары, Өлдүрәр мән диләфкары, Һәр телиндән асар зүлфүн.

* * *

Демәрәм зүлфи-чанандыр, Јәгин бир риштеји-чандыр Вә ја бир дәстә рејһандыр, Күл үзүндә әсәр зүлфүн.

Ачизи јетирди чана, Ејләди дәли-дивана, Салыр чаһи-зәнәхдана, Ичәр ганын, сусар зүлфун.

6

Еј фәләк, күнүндән артыг, Бу көзәлин чамалы вар. Сәнин бирчә јени ајын, Бунун ики һилалы вар.

* * *

Ди кәл һагдан кечмә фәләк, Әкәр кәлә јүз мин мәләк. Көр һансынын бу көзәл тәк, Ағ үздә хәттү халы вар?

* * *

Истәсән ејлә имтаһан, Де чыхсын хуршиди-табан, Јар аризин етсин әјан, Көр һансынын зәвалы вар.

* * *

Мән Ачизәм, дәрдин алым, Сәнә бәјандыр әһвалым, Бу дөнүб бахмағын, залым, Бир ев јыхан хәјалы вар.

7

Сиз көрүн санеи-бичун, Нә әчәб сән'әт ејләмиш! Бу көзәлин үзүн чәннәт, Гәддин гијамәт ејләмиш.

* * *

Ким илән вардыр савашын, Говгадан ачылмыр башын? Баш-баша чатыбдыр гашын, Көзләрин хәлвәт ејләмиш.

Кәзмишәм чүмлә чаһаны, Сәнин кими көзәл һаны, Әзизи-мисрү Кән'аны, Әбәсчә шөһрәт ејләмиш.

* * *

Мән' етмә кәлсә фәғаным, Ағласа чешми-кирјаным, Ачизәм, бичарә чаным, Гәм илә үлфәт ејләмиш. Мәһәммәдәмин Дилсуз XIX әсрин икинчи јарысында јазыб јаратмыш шаирләрдәндир. О, Тәбриздә јашамыш вә тәһсилини дә орада алмышдыр. Фиридун бәј Көчәрлинин ифадәси илә десәк, «Дилсуз фәгир, хош хүлг-хасијјәт вә һагсевән бир шәхс» олмушдур. Диваны Тәбриздә дәфәләрлә чап едилмишдир. Азәрбајчанча вә фарсча јазмышдыр. Мүасирләри арасында «Устад» кими танынан шаирин диванлары гәзәл, гәсидә вә мөвһәләрдән ибарәт олса да, ичтиман-сијаси мәзмунлу ше'рләри диггәти даһа артыг чәлб едир.

Дилсузун анадан олма вә вәфат тарихи мә'лум дејилдир.

гәзәлләр

нәдир?

Билмирэм, јарэб, јенә гәлбимдә бу говга нәдир? Ахири-өмрүмдә бу башымдакы севда нәдир? Каһ чәкәр дејрә, кәһи бүтханә, каһи мәсчидә. Билмәрәм, мәсчид нәдир, дејру кәлиса һәм нәдир? hәр нә кәздим мәсчиду мејханәву бутханәдә, Билмәдим кимдир мүсәлман, кафәрү тәрса нәдир? Агилэм, ја чаћилэм, ја мо'минәм, ја кафэрәм? Билмәдим чаһил нәдир дүнјадә, ја дана нәдир? Заћиду муфтиву шејху шәһнә, ја зөһди-фәсәг, Нуру зулмәт, хејру шәр, ја зишт, ја зиба нәдир? Ешг Мәчнун ејләјиб, салды мәни сәһралара, Билмәдим Мәчнун нәдир, Лејли нәдир, сәһра нәдир? Кулдә нә һүсни-тәравәт, ја нәдир булбулдә шур, Кул нәдир, күлшән нәдир, ја бүлбүли-шејда нәдир? Неччә муддәтдир тәкәллүм ејләрәм мән никү бәд, Билмәдим бу дил нәдир, ја дилдәки «куја» нәдир?

Еј мәни халг ејләјән халиг өзүн имдад гыл. Галмышам валећ ки, бу, дүнја нәдир, үгба нәдир? Күндэ јүз јол кафәр оллам, јүз јол иман истәрәм, Билмәдим ки, күфрү иман, кәһ «бәли» кәһ «ла» нәдир? Каһи бу Фирөвн нәфс ејләр мәни сәндән кәнар, Билмирэм Фирови кимдир, һәзрәти-Муса нәдир? Тури-Синадә мүначат ејләмәк хәллагилә, Кәһ әсаны әждаһа етмәк, јәди-бејза нәдир? Kah нэфсэ эгл олур галиб, дејир: «Еј нэфси-шум, Мунча кәл сәркешлик етмә, хариши-бича нәдир? Бирчә инсаф ејлә, сән дә заһиди-бидин тәк, Бир белә һәр күндә наһаг вердијин фитва нәдир?» Бир кечә бу фикрилә јатдым, дедим: Ја зулчәлал, Сән мәнә билдир көрүм «сурәт» нәдир «мә'на» нәдир? hатифи-Fejб ол заман верди чаваб: Еј бихирэд, Бир белә биһүдә фикри—«заһир»у «ихфа» нәдир?..

маиләм

Манләм рузи-әзәлдән бир һәбибин гашына, Вермәди фүрсәт рәгибләр, та, доланым башына. Гашү көз, мүжканү гәмзә, зүлфи-сүнбүл, хәттү хал, Ола јүз мин чан фәда бу дилбәрин нәггашына. Әл үзүб мәндән, кедиб әғјар илән үлфәт тутар, Рәһм етмәз бимүрүввәт, ашигин көз јашына. Еј сәба, ол бимүрүввәт, ашигин көз јашына. Слмасын разы, ала әғјар ону агушуна. Мән фәгирә сшгн, ол шухи-чаван ејб етмәсин. Бир нечә күндән сора, биллаһ, кәләр өз башына. Истири ашиг әкәр аләмдә русва олмасын, Төкмәсин ол маһвәш зүлфүнү чин-чин душуна. Нејләмишди бинәва Дилсуз она бу дәһрдә, Ахырында зүлм әлилә зәһр гатды ашына.

әлинә

Нола, бир әл јетә ол зүлфи-мүтәрра әлинә, Бәлкә, сәрриштә дүшә ашиги-рүсва әлинә. Гејс тәк куһү бијабанидә сәркәрданәм, Јохду бир мәрд, әлими та верә Лејла әлинә. Чох сәадәтдир, әзизан, ола бир фәсли-баһар, Јетишә дамәни-күл бүлбүли-шејда әлинә. Динү иманым әлимдән кедиб, ол Сән'ан тәк, Дүшмүшәм шәһри-мүсәлманидә тәрса әлинә. Бишәкү шүбһә олар һәр ики дүнјада әзиз, Верә кәр Јусифи һәр кимсә Зүлејха әлинә. Әл-ајағым титирәр, көрчәк о шухун күл үзүн, Нечә хуммар алар сағәри-сәһба әлинә. Вермәз әлбәттә көнүл, ариф олан, аләм ара, һәр пәричөһрә вә һәр шухи-дилара әлинә. Нијә јүз мин дили-диванәни зәнчирә вуруб, Тапшырыблар о ики зүлфи-чәлипа әлинә? Қүнчи-мејханәни мәскән елә һәр шамү сәһәр, Вермә, Дилсуз, јахан заһидү молла әлинә.

олмаз

Әзизим, ешг аләмдә јәгин бил ким, ниһан олмаз, Гәләт сөздүр, дејәлләр: «ашигин ешги әјан олмаз». Көрүб мә'шугәсин ашиг, гачар рәнки, дизи титрәр, Биејнә сурәти-дивар олар, чисминдә чан олмаз. Кедәр сәбрү гәрары ашигин, мә'шугәсин көрчәк, Дахы көнлүндә ол дәм зәррәчә табү тәван олмаз. Чох олма һүснүнә мәгрур, бил бу ашигин гәдрин, Сәнә, һәркиз, чаһанда ашигинтәк чапфәшан олмаз. Деди Лејлајә Мәчнун бир кечә: Кеј шухи-биһәмта, Ола аләм сәнә ашиг, мәним тәк меһрибан олмаз. Күлү мәшһур едән аләмдә бүлбүлдүр, јәгин ејлә, Ки, ашиг олмаса, мә'шугәдән намү нишан олмаз. Чәк әл чөвру чәфадан, ашиги-Дилсузуна рәһм ет, Әкәр хүлгүн дә һүснүн тәк ола, биллаћ, јаман олмаз.

СӘНИ ТАРЫ

Еј мәһ, нолу, бир бах мәнә сары, сәни-тары, Салма нәзәриндән мәни-зары, сәни тары. Әғјар илә јар олмакилән, дурма, отурма, Инчитмә мәни-зары, фикары, сәни-тары, Қүл аризинин ашигијәм, еј шәһи-хубан, һәмдәм өзүнә ејләмә хары, сәни-тары, Кәл, саги әлиндән ичәлим бадеји-күлнар, Биһудә кечиртмә бу баһары, сәни-тары. Бир фәслди бу, һәр ким ичә бадеји-күлрәнк, Дилдән көтүрәр, зәнкү губары, сәни-тары. Пәрванәсифәт башына һәр лэһзә доланым, Тәрк етмәкилән мәскәни бары, сәни-тары. һәр бисәрү бипајилә, кәл, ејләмә үлфәт, Памал еләмә гејрәтү ары, сәни-тары. Наз илә кечиб, бәндәjә хәсманә баханда, Бир кәлмә данышдыр мәни—јары, сәни-тары. Кәл, көрмә рәва ашиги-Дилсуза ки, һәрдәм, Мәнсурсифәт чәкдирә дары, сәни-тары.

ИНСАФ ОЛМАЗ

Мән дејәрдим ки, бу әғјарда инсаф олмаз, Артыг әғјардан, ол јарда инсаф олмаз. Билмирам јохду маним дилбаримин раћин ва ја. Чүмлә бу дилбәрү дилдарда инсаф олмаз? Неча даш кими көнүл, олса, огурлар ону зулф, Дал, бу түрреји-тәррарда инсаф олмаз. Инди билдим ки, о бичара халифа на чакиб-Зүлф элиндэн, бу сијаћкарда инсаф олмаз. Зүлфи-мишкин мәни өлдүрдү, мүсәлманлар, аман, Јетишин дадыма, күффарда инсаф олмаз. Көрүрү нәкһәти-зүлфү, бахын, ол әһмәгә сиз, Кенә әнбәр сатыр, әттарда инсаф олмаз. Тары писафыны кәссин, бизә инсаф ејлә, Кэрчи чәллади-чәфакарда инсаф олмаз. Биллам, ахыр јетирар васла худаванди-карим, Бу гәдәр јалварырам, танрыда инсаф олмаз? Чәкмә, Дилсуз, бу гәдәр аһү-фәган, «јар» демә, Туркусу, бир пара дилдарда инсаф олмаз.

сәнсиз

Мәнә сиччин олур, дилбәр, күлүстани-Ирәм сәнсиз, Чәһәннәм мәскәним олсун, беһиштә кәр кирәм сәнсиз. Сән сј мәһпарә, Мешкиндән бу Тәбризә кәләп күндән, Чыхарт бу фикри гәлбиндән: Дејәм, ја бир күләм сәнсиз. Дүшәндә ләбләрин јадә, әлимдә ган олар бадә, Олар чүн зәһр дүнјадә шәраби-наб ичәм сәнспз. Чуварында дәми галсам, голум кәр бојнуна салсам, Кәсилсин әлләрим, алсам әлә кәр бир гәләм сәнсиз. Көзүм кур олсун, еј чанан, әкәр бахсам мәни-налан, Јаза ол Јусифи-Кән'ан, мәнә јүз мин рәгәм сәнсиз, Мәни-Дилсузу көфтарын едиб шуридә әтварыч, Әјан ет маһи-рухсарын, будур хофум: Өләм сәнсиз.

ДЕЈИЛ

Дилбәрим, Лејли јәгин сән кими мәстанә дејил, Гејс аләмдә бу күн мән кими диванә дејил. Кәрчи бу аләм ара чох көзәлин шөһрәти вар, Бахырам һеч бириси сән кими дүрданә дејил. һәр көнүл ким, сәнин ешгиндә олуб виранә, Јемәсин гәм о көнул, кәнчди, виранә дејил. Доланым башына, өз әһдини инкар еләмә, hәр ким өз әһдини инкар едә, мәрданә дејил. Баса кәр бағрына мә'шугәсин ашиг кечәләр, Ејби јох бундан өтур, достуду биканә дејил. Олса һәр кимдә рија, јохду хәрабата јолу, hијләву ризгу ријанын јери мејхана дејил: Заћидин бахма кәләмдән јекә әммамәсинә, Мәсчиди гәсб еләјиб, габили-бүтханә дејил, Сахлајыб һијләвү тәзвир кәмәндин әлдә, Салачаг бојнуна, бил, сәбһеји-сәдданә дејил. Сајма әфсанә мәним сөзләрим, еј маһвәшим, Пәнди-Дилсузу ешит, һәггдир, әфсанә дејил.

ОЛУР КӨНҮЛ

Зүлфүн дүшәндә јадә пәришан олур көнүл. Лә'ли-ләбин хәјалы илә ган олур көнүл. Сејли-сиришким аләми гәрги-бәла едиб. Әзбәс ки, дуди-аһилә туфан олур көнүл, Кәнчи-мәһәббәт илә бүти-меһрибанымың Билмәм буну ки, ахири виран олур көнүл. Күлзари-һүсн ичиндә әкәр гөнчә ләбләрин, Бир нимхәнд ејләсә, хәндан олур көнүл. Көрсәм сәни рәгиб илә чами-меј ичмисән, Рәшк атәшиндә гуш кими бүрјан олур көнүл. Гәмзән охун атанда каман гашдан кечир. Зәнбур ханәси кими шан-шан олур көнүл. hәрдәм көрәндә бағда ол сәрв гәддини, Бихуд сәнин далынча хураман олур көнүл. Рујун хәјалы илә јатыб хаб ејләсәм, Хәлвәткәһи-вүсалдә меһман олур көнүл. Дилсуза лүтф үзүјлә әкәр ејләсән нәзәр. Мурп-һәгир олса, Сүлејман олур көнүл.

көзләрин

Гојду мәнн бу дәһрдә аварә көзләрин, Салды мәнн бу гәмләрә ол гарә көзләрин. Еј кул, ишим олуб кечә-кундуз фәган мәним, Булбулсифәт, кәтирди мәни зарә көзләрин. Еі леіливэш, һарајыма јет, олмушам чунун, Мәчнунсифәт салыб мәни көһсарә көзләрин. Ешгин мәни бу дәһрдә бимар ејләјиб, Әмр ет ки, ејләсин мәнә бир чарә көзләрин. Бир вәһши бахыш илә алыб ихтијарымы, Бәхтим тәк ејләјиб күнүмү гарә көзләрин. Шәм'и-рухун фәдасы олум, рәһм гыл мәнә, Пәрванә тәк салыб мәни одларә көзләрин. Ками-дилим һәр ики чаһанда рәва олур, Бир ләһзә ејләсә мәнә нәззарә көзләрин. Јусиф кими бу дәһрдә, еј шухи-дилрүба, Чэкди мэни нэ шөвгилэ базарэ көзлэрин. Пәрдәм хәдәнки-гәмзә илә гылды чак-чак, Зүлм илә етди синәми сәд парә көзләрин. Бир бахмаг илә алды әлимдән гәрарымы, Салды мәни бу бәстәри-бимарә көзләрин. Сәбрим алыб, түкәнди гәрарым, hapaj, haj! Дилсузу кәтди дәһрдә зинһарә көзләрин.

ДҮЧАР

Олмушам мән јенә бир шухи-күләндамә дүчар, Пүхтәликдән олубам бир сәнәми-хамә дүчар. Бир көзәл аризинин хал илә зүлфүнү севиб, Мүрғи-дил јахшы олуб, данә илә дамә дүчар. Горхуру јарым ола мән кими рүсваји-чаһан, Вәчһи вар олмуру бу ашиги-бәднамә дүчар... Көрүм ол шух өзү тәк бир көзәлә түш олуб, Ола та, мән кими; бу мөһнәти-әjjамә дүчар. Сагија, бәһри кәтир мејкәдәдән бу бәзмә, Сәни танры, мәни етмә бу түнүк чамә дүчар. Мән'и гылса мәни бу гашы камандан һәр кәс, Олсун аләмдә о кәскин дәми-сәмсамә дүчар. Һич ашиг көрүм аләмдә, мәним тәк, јарәб, Олмасын тә'неји-биканәвү әгвамә дүчар! Шүкрилиллаһ, бу пәризадәјә ашиг олалы, Шүкрдән гуртулуб олдум, әчәбистанә дүчар. Мән бу ил башә дүшүб, анламышам ешг јолун, Қаш олајдым кечән ил мән бу диларамә дүчар. Јазма, Дилсуз, дәхи дәфтәри-ешгин һәрфин, Олмасын атәши-дәрдү гәмә бу хамә дүчар.

ЧЫХАР

Сәһәр ки, гәсрдән ол шүх бинигаб чыхар, Нисари-мәгдәми-чан ејләр, изтираб чыхар. Әкәр нәзарә гыла бөјлә һүснә, дининдән---Тәмами-фазилу зөһһаду шејху шаб чыхар. Көрәндә бөјлә руху афитаби-аләмтаб, Тәәччүб ејләрәм, етмәз нәдән һичаб, чыхар? Зибәски, атәши-ешгин едибди синәми дағ, Әкәрчи чак гылам, бу чикәр кабаб чыхар. О күл үзүн эрэги мишки мүнфэил гылмыш, Бәли, јәгин елә, күлдән белә күлаб чыхар. Көрәндә шәм'и-рухун мүрғи-дил чу пәрванә, Белә шәрарә чәкәр, әршә илтиһаб чыхар. Кәл, еј көнүл, дәхи, бу раһи-ешгә гојма гәдәм, Кедән бу раһә, јүз абад ола, хараб чыхар. Әкәр шүкуһ гылам јар зүлмү чөврүндән, Бу гэмли синэдэн һәр ләһзә бир китаб чыхар. Никар мәдһини ејлә, мүдам, еј Дилсуз, Бир ишди бу ки, һәмишә сәнә сәваб чыхар.

СЕЈИД РЗА САБИР

Сабир тәхәллүсү илә ше'рләр јазмыш һачы Сејид Рза Әмирзадә тәгрибән 1262-чи һичри (1849-чу милади) Хој шәһәриндә анадан олмушдур. Шаир илк тәһсилини мәдрәсәдә алмыш, ијирми једди јашында Јеревана кәлиб орада евләнмиш вә өмрүнүн ахырына гәдәр бурада јашамышдыр. Јазыларындан бәлли олур ки, Сејид Рза Сабир јарадычылыға һәлә Хој шәһәриндә башламышдыр. Онун Русија торпағына кәлмәси Бакыда «Әкинчи» гәзетинин нәшрә башладығы тарихә тәсадүф едир. Бу мұнасибәтлә онун редаксијаја көндәрдији ше'р јеткин шаир гәләминин мәһсулудур.

Фирудин бәј Қөчәрли һачы Сејид Рзанын чох рәван тәб'ә малик, «хејли хош-сөһбәт вә зәриф бир шаир» олдуғуну гејд едир вә көстәрир ки, о, «Әкинчи»јә нәср илә јазылмыш бә'зи мәктублар да көндәрирмиш.

hawы Cejjид Pза Әмирзадә 1322-wu hиwри (1904-милади) илиндә тәхминән алтмыш јашында Jepeван шәһәриндә вәфат етмиш вә орада дәфн олунмушдур. Сејид Рза Сабирин достларындан Мирзә Аббасын үч бејтлик бир гит'әси онун мәзар дашына јазылмышдыр. Ше'рин ахырынчы мисрасындакы «Шаири-ширинмәгал» ифадәсиндә Әбчәд hecaбы илә вәфат тарихи верилмишдир.

Сејид Рза Сабирин јазыларына «Әкинчи»дән сонра Гафгазда нәшр олунан башга мәтбуат сәһифәләриндә дә раст кәлирик, Дөврүнүн көркәмли адамларынын архивләриндә дә онун ше'рләринә тәсадүф едилир.

РОСЭН РЭТЭ МЭКТАР

Мәрһәба еј һәсән бәји-агил, Елми-никмәтдә габилу камил. Бафәһим олмағында сөз јохдур. Олду мә'лум, гејрәтин чохдур. Әһли-Гафгазы етмисән хошнуд, Сән өзүн... (олдун) әһли-намәс'уд². Сәнә һәр кимсә тутса бир ирад, Корду батиндә, булмајыб иршад. Бизә һәр нөв'и сөз десән, һагдыр, Кимсә тәкзиб гылса, наһагдыр. һәддән артыг чәкиб әзијјәтләр, Халга артырмысан һәмијјәтләр. Биз ешитдик: Әһалији-Ширван, Ушгола ејләјибдиләр саман. Шүкр гылдыг худаји-мәннанә, Верди төвфиг әһли-Ширванә. Шиију сунни чәм олубла тамам, Ејләјибләр бу хејр ишә игдам. Афэринлэр бу гөвми-элламэ, Јахшы рөвнәг верирләр исламә. Кәрчи бизләр о шәһрдән дүрүг, Лејк, мүслүм дејирлә, мәсруруг, Вар бизим ифтихарымыз шәбү руз, Гејрәт исламдан едибди бүрүз. **Эhли-ислам** бакәмал олсун, hамы ишлэрдэ эhли-haл олсун. Импратури-әфхәмү ә'зәм, Халга тәклиф едиб зи раһи-кәрәм; Ол замандан ки, мүлки-Гафгазы, Гылды тәсхир зати'-мүмтазы,

2 Ф. Көчәрлинин «Әдәбијјат тарихи материаллары»нда да бу мисра нагисдир.

¹ «Әкинчи» гәзетнин фәалијјәтә башламасы мүнасибәти илә јазылмыш бу мәнзум мәктубда һәм дә әсасән һачы Сејјид Әзим Ширванинин маарифпәрвәрлији мүдафиә едилир. Сејјид Әзим өз оғлу Мирзә Ча'фәри Шамахыда ачылмыш јени типли мәктәбә гојдуғу үчүн мүртәче руһаниләр вә авам чамаат тәрәфиндән онум һаггында деди-году галдырырлар. Сабир бу мәктубунда һәмин мұхалифләрә чаваб верир. Ф. Қөчәрли мәнзумәјә јүксәк гијмәт верәрәк көстәрир ки, бу мәктуб «отуз сәнә бундан әгдәм чамаатымызын өвза вә әһвалыны, дәрәчеји-кәмалыны көстәрән бир дакумент мәнзиләсиндәлир».

Әдлини халга ашикар гылыб, Әһли-ирфаны тачдар гылыб. Фәлиһаза Әһалији-Ширван, Ушгол ачмаға ејләјиб бүнјан. Вар хәбәр етмәјирләр инди әмәл, Башланыб халг ичиндэ чэнкү чэдэл. Кәр бу гисм ола, һеч дејил инсаф, Кимсә өз вә'дәсиндә етсә хилаф. Нә сәбәбдир бу шуру говгајә, Эhл дүшмүшлә фикри-бичаjә. Бу мәсәлдир ки: «Бид бар вермәз, Шурэзар олса јер, сәмәр вермәз». Галачагдыр чаһанда аварә, hәр кәси кәлсә бөјлә көфтарә: «Нәдир елми-зәбани-Русијјә, Ја ки, елми-әрузи-фәрсијіә?» Мали-дүнја вериб о шәхсә фәриб, Апарыб ондан ихтијари-шәкиб. Дүшдү башә нәсиһәтин шуру, Пәнд ешит, еј ики көзүм нуру! Гыјмајыб, довлатини сахларсан, Еһтијачын оланда анларсан-Гәдрини елмин, еј хүчәстә хисал, Нә имиш аләм ичрә фәһми-кәмал! Бир-бирә шөвг илә гылын имдад, Көтүрүлсүн бу вәртәдән әфсад. Ејлә ким, ол дилири-фәрзанә, Нисбәти варды ради мәрданә. Шүәранын әмирү султаны, Мә'рифәт тахтынын Сүлејманы, һачы Сејјид Әзим, арифи-һәг, Елмү зөһдүндә јохду сөз, мүтләг. Чүмлә елмү фүнунә маһирдир, Өзү фазил, гәрибә шаирдир. Тутији-тәб'и ејләмиш аһәнк, Әһли-әфсадә әрзи ејләјә тәнк. harгы вар, harгы вар, ки мөвладыр, Јахшыја бәд бујурса, өвладыр. Истәмәз ол чәнаби-барүтбәт, Дала дүшсүн бу гөвми- хоштинэт. Сизләрин микнәтү вүгарыз вар, Вәли минбә'д ихтијарыз вар. Еј һәсән бәј, әдиби-мәрданә, Олма мәшғул говми-наданә.

Алладыб чохларын һәваву һәвәс, Кулун этрини анламаз кәркәс. Вар бизим шәһримиздә дә нечәси, Дөвләти өз јанында, дәбдәбәси. haл, мәхлугә ејб, бәдчудур, Көрсә сују, дејәр, «бу да судур?»! Ләззәти'-үклү шүрби-дүнјаны, Нә билир вәһшији-бијабани?! Данышыб баби-елми-һикмәтдән, Мухбир ет онлары тәригәтдән. Мә'рифәтли чаһанда ә'ләмдир, Мә'рифәт булмајан нә адәмдир. Шиквә гылсам, јетишмәз итмамә, Ирэванда јазылды бу намә. Халгдан мән дә кәлмишәм дадә, Јә'ни Сејјид Рза Әмирзадә.

вахтыдыр

Дилбәра, кәл, кәл ки, әјјами-баһарын вахтыдыр, Дамәни-сәһрадә сејри-лаләзарын вахтыдыр, Мөвсими-күлкәшт, чами-зәрникарын вахтыдыр, Сән кими фәрхәндәзати-күл'үзарын вахтыдыр, Дөври-рухсарында зүлфи-табдарын вахтыдыр, Лүтф елә, чан алмаға чешми-хумарын вахтыдыр, Көрмәјә рухсарыны бу дилфикарын вахтыдыр.

Сызларам шамү сәһәр һичриндә даим мисли-неј, Шаһиди-һалымдыр аләмдә мүтәлләг күллү шеј, Зөвги-көнлүмдүр тәмәннасы ләбиндән «мим»ү «беј», Гашларын манәнди-Бисмиллаһ ичиндә икки «реј»*, Олмушам дәрди-гәми-һичринлә һәмағуш һеј, Чәкмә кәл, хаки-мәзәлләт ичрә мунча гәһри-дсј, Дилбәра, кәл, көл, ки, әјјами-баһарын вахтыдыр.

Раһзәнлик етди чох ешгиндә овбаши-фәләк, Көрмәди саһир сәнин тәк чешм, нә гашы-фәләк, Көзләриндән пајбусун чох төкүб јаши-фәләк, Чәкмәди хәттин кими бир хамә нәггаши-фәләк, Нәш'ә вермәз бадәтәк тирјак, хашхаши-фәләк, Дөшәмиш ишрәт бүсатын түрфә фәрраши-фәләк, Дамәни-сәһрадә сејри-лаләзарын вахтыдыр. Эндэлибаса күлүстан үзрэ чэнкү чуш едэк, Нөвәруси-шаһиди-мә'наны һәмағуш едәк, Мә'рифәтдән неччә әлфази-гәрибә куш едәк, Чан димағын бадеји-күлрәнк илә мәдһуш едәк, Көнлүмүзү сагији-рә'најә душа-душ едәк, Сағәри-пејманәни бәзм ичрә нуша-нуш едәк, Мөвсими-күлкәшт, чамы-зәрникарын вахтыдыр!

Мәнзәри-хуршидү хавәр, мәһ чамалын көрмәjә, Гөнчеји-бағи-Ирәм шол рәнки-алын көрмәjә, Тутији-чан һәр заман ширин мәгалын көрмәjә, Тубији-әр'әр гијами-нөвниһалын көрмәjә, Аризумәнд ол, көнүл, еjди-вүсалын көрмәjә, Нола бир әзм еjләсә, бунча кәмалын көрмәjә, Дилбәри-фәрхәндәзати-күл'үзарын вахтыдыр.

Сүбһдән базари-һүснүн көр нә рәнкин ејләмиш, Кушеји-әбруларын хәтт илә тәзјин ејләмиш, Лә'ли көвһәрбарын ол Фәрһады Ширин ејләмиш, Ашиги-шејданы елләрдә сүхәнчин ејләмиш, Лүтфүнү ешг әһлинә гајәтдә сәнкин ејләмиш, Түррәсин бади-сәба дәст илә чин-чин ејлэмиш, Дөври-рүхсарында зүлфи-табдарын вахтыдыр.

Мунча ким, ешгин јолунда етдим ону чүстчу, Үздү өвгатн-гәрарым, дәшти-гәмдә раһ, бу, Демәдим ол зүлфи-мишкәфшанә һалым мубәму, Рәшһсји-лә'ли-ләбиндән көнлүм ејләр аризу, Хәсми-чан етмиш чикәрдән икки хунхари-әду, Әјләниб бу мачәрадә бир-бирилә рубәру, Лүтф елә, чан алмаға чешми-хумарын вахтыдыр.

Еј Рза, ашиг дејил ким ејләсә намусу нәнк, Ејләмәз ешг әждәрилән мүтләга ашуби-чәнк. Ичмәјән чами-әләстдән кеј олар мәсти-пәләшк, һаны мәһрулар ичиндә сән кими бир шухү шәшк? Аризиндән күл хәчил, һәм ләбләриндән гөшчә тәнк, Кәсмә кәл, паји-мәһәббәт, башын үчүн етмә ләнк, Көрмәјә рухсарыны бу дилфикарын, вахтыдыр.

ЗИЈАИ ӘРДӘБИЛИ

Әрдәбил сәррафы Һачы Мәһәммәд Рәһимин оғлу Иса Зијаи деврунун чох биликли, маарифиервер алим--шаири олмушдур. О, 1850-чи илдэ анадан олмуш, илк тәһсилини дә Әрдәбилдә алмышдыр. Муасирләри арасында тәвазөкарлығы вә јүксәк зөвги илә сечилирди. Атасы вәфат етдикдән сонра мадди вәзијјәти ағырлашдыгда 28 јашында Ләнкәрана кәлир. Бурада һәјатыны тә'мин етмәк үчүн мүхтәлиф пешәләрә әл атыр. Азәрбајчанча вә фарсча шеирләр јазыр. О, ејни заманда Шимали вә Чәнуби Азәрбајчан шаирләри һаггында бир тәзкирә јазмаг фикринә дүшүр. Бегдели Лүтфәли бәј Азәрин мәшһур «Тәзкиреји-Атәшкәдә» әсәрини давам етдирәрәк, тәгрибән 200 ил мүддәтиндә јазыб јарадан Азэрбајчан шаирләри һаггында гыса биографик мә'лумат топлајыб, онларын ше'рләриндән нүмунәләр кәстәрәрәк әсәрини «Тәзкиреји-Зијаи» адландырыр. Бурада топланан ше'рләрин әксәријјәти гејри-мәтбудур. Шанр бу китабда өз әсәрләриндән дә нүмүнәләр вермишдир. Мәммәдәли Шаһ Гачар дөврүнә гәдәр јашамышдыр. Вәфат тарихи мә'лум дејилдир.

гәзәлләр

ӘЈРИ

Гојубду башә о сәрви-сәһи күлаһ әјри, Гаш әјри, зүлфи-сијәһ әјријү никаһ әјри. Мәш ејләдим гаша ашигләр ичрә сәчдә, вәли, Көрүлмәмишди чаһан ичрә гибләкаһ әјри. Шикәнчи-сә'ј илә олмады бәхт, тале-раст, Чыхыбды чүнки бу хилгәтдән ол кијаһ әјри, Дадыздырыр мәнә зәһри-әчәл кәраһәгсиз, Кәләндә гәмзән оху хаһ раст, хаһ әјри. Күнүм гарадырү көнлүм шикәстә, гәддим-хәм, Нә гәдр вардыр ол түрреји-сијаһ әјри. О сәрв гамәтә јох, һејф, истигамәти-хуб, Ки вардыр ашигилән каһ раст, каһ әјри. Гәрәз, Зијаи тәк ахырда көрмәди мәнзил, Фәзаји-ешгдә һәр кәс ки, кетди раһ әјри.

Аризу

Дилбәра, шәһди-ләбин ким һәр дәм ејләр аризу, Мүфлиси-биари көр чами-чәм ејләр аризу, Мејли-ешг ејләр, бәли, диванә, јаран, бу әчәб, Тифли-ширихар чәнки-Рүстәм ејләр аризу. Чан диләр лә'ли-ләбиндән галиби-әфсүрдәмиз, Мүрдәји-сәдсалә Исадән дәм ејләр аризу, Аризуји-куји-рујун рузу шәб ејләр көнүл, Ондан артыграг ки, мүфлис дирһәм ејләр аризу, Синәдә тири-гәмин, пејкани-әндуһун, көнүл, Кәрчи мөһкәмдир, вәли, мүстәһкәм ејләр аризу, Мән хәми-әбруји-чанан, лејк, Хизр аби-һәјат, Заһиди-бичарә меһраби-хәм ејләр аризу, һәр кимин базари-ешгиндән, Зијаи бәј, дүшүб*, Ишрәти-аләмдән әнчамын гәм ејләр аризу.

ЧЫХАР

һәр аны көрсәм, фәрәһдән әршә әфганым чыхар, Көрмәсәм, һәм мөһнәти-һичран илән чаным чыхар... Ики Күн бир күндә көрмүш халг олур һејран, әкәр, Мәнзилиндән бинигаб ол маһи-табаным чыхар. Гүнчә бағрын рәшкдән һәр ләһзә ган алмыш, диләр, Күлшәнә паз илә ол сәрви-хураманым чыхар. Әшк илә гылдым нисар инчими, амма билмәдим, Нә заман сүбһи-вүсалә шами-һичраным чыхар. Кетди Мәчнун, ешг мејданын мәнә тәслим едиб, Та кимә јетсин мәним ол күн ки, фәрманым чыхар. Билмәјиб дәрдими, ганым ел төкәр наһаг, һәнуз, Вај о күн ким, дишрә дилдән рази-пүнһаным чыхар. Еј Зијаи, бир нәзәр кәр ғејрилән көрсәм аны, Рәшкдән чаным, һәсәддән чешми-киріаным чыхар.

мәдәд

Чох кимсәләрдән истәди бу бинәва, мәдәд! Јох кимсә ејләсин мән илә ашина, мәдәд! Ешгиндә бәхтими көр, о гајәтдә гарәдир, Ким көрсә, чөврүнү мәнә ејләр, сәнә мәдәд! Чәк бир кәнарә чанымы дәрјаји-ешгидән, Кәштиләрини бәһрә салан нахуда, мәдәд! Үммид саһилинә, көнүл, чанә јетмишәм, Инчитмә, ејлә гәрг мәни, ејлә ја мәдәд! Ешгин бу натәванә тәвана верир, бәли, Ол нөв илән ки, корлара ејләр әса мәдәд! Беһбудумуза чәкмә мәшәггәт фүзун, тәбиб, Бу дәрд, ешг дәрдидир, етмәз дава мәдәд. Тәһрики-зүлфү гылды, Зијаи, күнүм гара, Вәһ ким, көнүл чүнунуна ејләр сәба мәдәд.

ХӘЈАЛИ РАГИМ ӘРДӘБИЛИ

Бир нечә шаир «Хәјали» тәхәллүсү илә әсәр јазмышдыр. Бә'зи алимләрин фикринчә, бундан әввәл һаггында данышдығымыз Зијаи Әрдәбили дә «Хәјали» тәхәллүсүнү пшләтмишдир. Лакин Хәјали Рагим Әрдәбили һаггында әлдә һәләлик һеч бир мә'лумат јохдур. Шаирин Азәрбајчан дилиндә јаздығы ше'рләринин әлјазмасы Республика Әлјазмалар Фондунда Б—852 шифри алтында сахланылыр. Бу ше'рләрдән мә'лум олур ки, Рагим Әрдәбили (Хәјали) гүдрәтли сәнәткар олмушдур. Онун әсәрләриндән бир нечәсини нүмүнә кими дәрч едирик.

гәзәлләр

торпагидә

Кәрчи төкдү ганымы ол чанситан торпагидә, Лејк гојмаз динчәлим бир аз заман торпагидә. Чүң, Сүлејман етмиб әндишә завали-мүлкдән, Мур тәк онлар ки, ејлибдир мәкан торпагидә. Гәфләт ејлиб кәлмә гәбрим үстүнә әгјар илә, Гој олум арам, еј арами-чан, торпагидә... Гөнчеји-мәгсуд ачылмыб күлшәни-әјјамыда, Мисли-түхмәм ким, галыб фәсли-хәзан торпагидә. Көрдү, кәрдун билмәјиб гәдрим, ахытды ганымы, Тапды деһганзадә кәнч, етди ниһан торпагидә. Гәбрә пејканын апардым синәм ичрә, шүкр; шүкр, Ахири-өмрүмдә тапдым һәмзәбан торпагидә. Гејри чинс илә, Хәјали, кечди өвгатым, дриғ! Бүлбүләм, амма варымдыр ашијан торпагидә,

мәни

Чәкиб гылынч ки, һәлак етсин ол никар мәни, һәлак единчә, һәлак ејләр интизар мәни. Шикајәт өзкәдән етмәм әбәс, бу гарә күнә, Салыб о турреји-шәбрәнки-табдар мәни. Чәкинчә хәнчәрин, еј иштијагым етмә һәлақ, Јанында гатилимин етмә шәрмсар мәни! Сәбадан истәмишәм: һәр заман дәјиб телинә, Әлавә, еіләсин ашүфтә рузкар мәни. Фәраг дәф'инә, саги, дедин, меј ич, ичдим. Дәхи хәрабтәр етди бу зәһримар мәнн. О тифли-ризгсизам мадари-замана догуб, Гылыб әвәл кечә ағушдан кәнар мәни. Зибәски, дүрри-кирангијмәтәм јохум хаһан, Басыбды таги-фәрамушда гүбар мәни. О гәдр вермәди фурсәт ки, дәсти-тиғин өпүм, Ачыб-јумунча көз, өлдүрдү ол никар мәни. Јүз ачды, бирчә нәзәр көрмәјә, худавәнда, Сәбати-сәбрдә сән ејлә бәргәрар мәни! Хәјали, көр нә гәдәр сәбрсизди сәјјадым, Нәһани сејд едиб, өлдүрдү ашикар мәни.

әлиндәдир

Өмрүн гәбаләси шәби-һичран әлиндәдир, Ејләр нә истәр ејләсә, фәрман әлиндәдир. Көз мәрдүмү сиришкими әлдән верир, нола, Бир кәнчдир ки, кудәки-налан әлиндәдир. һүшү хирәд башымдадыр, арам тут, нәсим Чәмијјәтим о зүлфи-пәришан елиндәдир. Сәһраји-ешгдән мәни көз јашы мән' едәр, Бир тифлдир ки, ичз илә даман әлиндәдир. hәр тари-мујун әлдә көруб шад олар көнүл, Куја тамам аләми-имкан әлиндәдир. Накам экәр мәни пәдәри-чәрх едәр һәлак, Сөһраб гәтли Рүстәми-дастан әлиндәдир... Еј чәрх, чох өјүнмә мәдаринлә, кәрдишин— Виранлығы, бир етдијим әфган әлиндәдир. Сәбрү вәфадан өзкә, Хәјали, нә чарәмиз, Чун, ихтијар кәрдиши-дөвран әлиндәдир.

гылсын

Фэләкдән, еј көнүл, умма сәнә меһрү вәфа гылсын, Вәфа һансы бәни-адәмлә гылмыш, сәнлә та гылсын?! Дәјәндә чаныма тирин олур бир зәхми-заһир, лејк--Олур мин зәхмкари дилдә кәр тирин хәта гылсын... Бу аләмдә вериб су чөвһәри шәмширүвә һәр кәс. Нәсиби аби-көвсәр, һаг көрүм, рузи-чәза гылсын. Ачыб јүз гәтли-ам етмә чәзадә, горхум ондандыр, Өзүн мәгтул чәркиндә һәр бидәстү па гылсын... һәр әчзаји-вүчуди мүбтәла мин дәрдә, һејранәм, Тәбиби-дәрдмәндим һансы бир дәрдә дәва гылсын?!... Хәјали, истәсән һәггиндә кәр гылсын дуа ол мәһ, Дуа гылсын ки, бу бимар она тез чан фәда гылсын.

ичиндә

Бир јол ешидиб ол мәһи, нәмәһрәм ичиндә, Мин-бир кечәдир санки әсирәм гәм ичиндә... Үнга кими гыл, еј көнүл, үзләтдә мәгамын, Асари-вәфа јохду, бәни-адәм ичиндә. Дил сузиши-пејканүви дүнја гәдәр истәр, ћаша ки, бу ләззәт ола мин мәлһәм ичиндә?! Бәднамији-ешгин ола гурбаны дилү чан, Рүсва еләди ахыры бу аләм ичиндә... Бир аһилә рәһм ет мәнә һичриндә, Хәјали, Дүнјаны хәраб етмәмиш о бир дәм ичиндә.

мүзтәр тәбризи

Әдибүл-үләма ләгәбилә шөһрәт тапан Мир Jәһја Мүзтәр Тәбризи һаггында аз-чох мә'лумат онун дәрслик кими јаздығы «Күлзари-Бәһар» адлы әсәриндә вардыр. Бу әсәр 1325 һичри (милади 1907) илдә Тәбриздә даш басмасы илә чап едилмишдир. Бу тарихдән мә'лум олур ки, өнун мүәллифи XIX әсрин икинчи јарысында јашајыб јаратмышдыр.

«Күлзари-Баһар» әсеринин һашијәләриндә Мүзтәрин фарсча вә азәрбајчанча јаздығы ше'рләр дә вардыр. Мүзтәр Фүзули әдәби мәктәбинин давамчыларындан бирк кими нәзәри чәлб едир.

гәзәлләр

ОЛМАЗ

Нә һүсндүр ки, мәләкдә белә чамал олмаз, Нә тәл'әти ки, белә тәл'әти-һилал олмаз. hилал чәрхдә еjләр завал; вәчhи нәдир, Ки, бу һилал вәчаһәтдә һеч завал олмаз? Лигајәтинә хәтадыр десәм сәнубәр мән, Чәмәндә сәрвдә һәркиз бу е'тидал олмаз. Ләбин лугабыны бимари-ешгә вер дадсын, Давады, чешмеји-көвсәр, белә дава олмаз... Тутуб кәнарыны әғјар, нејләјим, сәд һејф, Ки, бахмаға јузунә ашигә мачал олмаз. Дурубду фөвч кими дәстә-дәстә үшшагын, Бу падишаһи-чаһанда белә чәлал олмаз, Әләддәвам сәри-кујун етмишәм мәнзил, Кушадә аризимә бир дәри-вусал олмаз. Бу мәсти сәрзәниши-гејр јандырыр, биллаһ, Вәкәрнә, аірылығын баиси-мәлал олмаз.

Јохумду симү зәрим башына нисар еләјим, Бу нәгди-чан кими лајиг сәнә нәвал олмаз. Бу нәзми-дилкәшә, Мүзтәр, әкәр баха шүәра, Дејәллә чүмләси: «Әһсән белә мәгал олмаз».

БӘНЗӘР

Јүзүн, чана, мәһи-табана бәнзәр, О зүлфүн дәстеји-рејһанә бәнзәр. Ики гашын мәним гәтлимдән өтрү, Чәкилмиш хәнчәри-бүрранә бәнзәр. Дәһанын түнки-шәккәрдир вә лакин, Додагун гөнчеји-хәнданә бәнзәр. Әкәр ајры дүшәм күл аризиндән, Сиришки-чешмим ол үмманә бәнзәр. Қәбаб олдум сәнин ешгүндә, чана! Ки ешгүн атәши-сузанә бәнзәр. Кирами дуткилән бу Бүзтәри сән Фәна дүңјадә бир меһманә бәнзәр...

КҮЛ'ҮЗАРӘ САЛАМ

Сәба, јетиркилә мәндән о күл'үзара салам, Сөлә ки, ашигин ејләр сәнә бу нөв-и пәјам: Ки, еј бу әсридә Јусиф, мисали-Јә'губам, Бу күн бу күлбәіи-әһзана еілә бирчә хурам. Нәдәнди сәлб еләдин илтифатын ашигдән, Нәдир бу барәдә мәнзур, мүнтәһаји-мәрам? Мәкәр зәманәдә рәсми-рәфагәтин бу иди, Ки, хубру салар ушшагы һичр одуна мүдам? Дүзүбдү кујун әра февч-февч үшшагын, Нә вахт бәс сыначагдыр низами-әһли-низам? Рәвады зәһри-фәрагынла тәлхкам үшшаг, Вә лејк шәһд вусалынла гејри ширинкам? Сәмуми-һичр илә солмуш бу күлшәни-ејшим, Тәрәһһүм ејлә мәнә, зиндәканлыг олду һәрам. Мәни-ситәмкеши салдын бәлаји-һичранә, Көнүл гушуна хәми-зүлфүн олду һәлгәји-дам. Зибәски, јохду фәрагында сәбрү арамым, Сабаһү шам мүшәххәс дејил, үгудә гијам,

Тәсәввүр ејлә, нә нөв'и тәһәммүл ејлим мән, Рәгиб тә'нәсинә, бу фәрагә сүбһ илә шам? Нә вәгтәдәк олу мәгсуд бу тәрги-вүсал, һачан мәшамә јетәр буји-зүлфи-әнбәрфам? Бу һүсни-күлшәнинә әндәлиб олуб Мүзтәр, Бу мәшгә салды ону чүнки кәрдиши-әјјам.

мәни

Салубдү фиргәтүн, еј шух, куһсарә мәни, Нечә фәрагдү чана, кәтирди зарә мәни. Рәгибләр сөзүнә ујдун, еј ситәмпәрвәр, Ки, гојмадыла көзүн та көрә дүбарә мәни. Нә гәдр сә'ј еләдим вәслә јетмәз һәркиз әлим, Jазыб гәза гәләми лөвһә бәхтигарә мәни... Әкәр хәта еләдим раһи-ешгдә чана! Бујуркилән чәкәләр зүлфүн илә дарә мәни. Јаралајыб көнүлү ох кими о мүжканын. Ки горхурам, сәнәма, өлдүрә бу јарә мәни... Гылым нә чарә, кимә әрзи-һал едим јаран, Јох инди чүн јетүрә бир нәфәр о јарә мәни. Ганады бағлы гушам овлајыб мәни сәјјад, Куман ки, пишкәш етсин о шәһријарә мәни. Сәбәб нәдир ки, белә Мүзтәра, чәһан ичрә, Зэманэ гојду та һәсрәт күлүзарә мәни?

кәл инди јаныма

Кәл инди јаныма, еј күл'үзар симинтән, Ки, сәрфәраз елә үшшагы, дуст вар, дүшмән. Отур јерә, башына та дурум доланым мән, Чәкиб кәнарә бу рә'на гәдин чү пираһән. Нечә рәгиб илә мејл ејлисән мүсаһибәтә, Тәәччүбәм, тутуб үлфәт пәријлә әһримән. Гәзал тәк мәни көрчәк, нәдән фәрар едисән, Мән ачиз олмушам ешгинлә, гачма һеч мәндән. Олубду риштәји-зүлфүнлә мүрғи-дил пабәнд, Кәрәкди мән гачам, еј шух мәһләга, сәндән. Бу мүшкүл әмрди тәрк ејләјим сәни, биллаһ, Қи ешгин әһлинә кујунду вадији-ејмән. Нә гәдр зүлм едәсән разыјам чаһан ичрә, Сүрүннәм һәр јерә кетсән јанынча чүн дамән. Мәкәр, бу налеји-шәбкирими ешитмәмисән, Нијә тәрәһһүмә кәлмәз бу хатири-аһән? Гара едиб күнүмү зүлфи-әнбәрәфшанын, Вүсалын илә олур бу гара күнүм рөвшән. Бу нәзми шөвги-рүхи-јарлә јазыб Мүзтәр, Сәбәб олур ки, белә абидардыр, әһсән!

доландырыр үзүнү

Доландырыр үзүнү мәндән ол гәди-шүмшад, Нечә ки, ahy бијабан әра көрәр сәјјад. Олур рэмидэ гэзали-рэмидэ тэк, куја, Ки, тазэдэн олмушдур зэманэдэн азад. Алыбдыр эгл илэ һушу әлимдән ол мәһвәш, һәзар гәмзә илә шивәләр едәр ичад. О шух дилбори-шириншомајил ешгиндо, Чаћанда сәрф еләдим нәгди-әмр, чүн Фәрһад. Зибәски, сеіл кими етмишәм сиришк рәван, Көнүл имарәтини ејләјиб белә бәрбад. Тәлатүм ејләди көз јашы, көр нә туфандыр, Кәлиб тәмәввүчә, куја ки, дәчләји-Бағдад. һәмишә ирс иди пәрванәјә, кәрәк јансын, Мәни-ситәмзәдәјә сузи-ешг олуб мө'тад. Дүшүбдү, галиби-бируһ тәк, мәним чисмим, Алыбды јар әлинә, чүнки, хәнчәри-фулад. «Чәфаји-јарә, фәраги-никарә таб еләсин», Бу нөв'и верди бу ушшага дәрс ол устад. Чаһанда һәр ситәмә, Музтәра, тәһәммүл елә, Гисас вахтыды, валлаћи, чун кәлир миад.

мугабили

Чана, ләбинди чешмеји-һејван мүгабили, Мәһ тәл'әтинди меһри-дирәхшан мүгабили. Чана, сүпеһри-һүсндә мәһ ејләјиб күсуф, Зүлфи-сијаһ олуб мәһи-табан мүгабили. Зүлфүн дүшәндә аризинә иғтишаш олур, Вәчһи нәдир ки, күфр ола иман мугабили. һәмта сәнин бу һүснүнә јохдур чаһан әра, һүснүндү һүсни-Јусифи-Қән'ан мүгабили. Нәшвү нүман чәмәндә дәхи сәрв ејләмәз, Олса әкәр бу сәрви-хураман мүгабили. Мүжкан хәдәнки тутуб әлиндә каман, гачын, Чандыр һәдәф о навәки-мүжкан мүгабили. Һичрин чәһимидир, вәлки вәслинсә ашигә, Бағи-беһишт, һурији-гылман мүгабили. Нами-беһишти бу дилә һәркиз кәтирмәрәм. Чүн, аризинди рөвзеји-ризван мүгабили. Јүз гојмушам бу дәркәһә мури-зәиф тәк, Сәнсән бу кишвәр ичрә Сүлејман мүгабили. Зүлфүнлә пајбәнд мәни гылмысан бу күн, һәр јана кәр кедәм олу зиндан мүгабили. Бу әһли-ешги, јар, әкәр етсән имтаһан, Олмаз јәгин бу Мүзтәри-налан мугабили.

ПҮРҒӘМ

XIX әсрин икинчи јарысында јазыб-јаратмыш Пүрғәмин һәјаты һаггында јазылы мәнбәләрдә мә'лумат чох аздыр. Фирудин бәј Көчәрлинин «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары»ндан (II чилд, II һиссә) бәлли олур ки, о, Рачинин мүасири олмуш вә һәмишә еһтијач ичәрисиндә јашамышдыр. Онун дивани һичри 1280-чи (милади 1863-чү) илдә Тәбриздә нәшр едилмишдир.

Афитаб

hәсрәт галыб чамалына, еј дилбәр, афитаб, Үздән көтүр нигабыны, көр нејләр афитаб?! Бир му баһасы олмаз о зүлфи-мүәнбәрин, Кәр төксә хакипајинә нөһ кишвәр афитаб. Раһи-вүсал ачмаз әкәр руз һәшрәдәк, Зәрратдан нисар едә симү-зәр афитаб... Чүн ашиг ашиги көрә билмәз, одур сәбәб, Гојмаз бахам, вурар көзүмә нештәр афигаб... һејһат, Пүргәм өлсә, бу севдадан әл чәкәр, Кәр хак-гәбрини едә хакистәр афитаб.

ТӘРӘҺҺҮМ ЕЈЛӘ

Тәрәһһүм ејлә, көзәл, јанмышам фәрағындан, Кечә-күндүз өлүрәм дәрди-иштијагындан. Ганады бағлы гушам күлшәни-вусалында, Әсири-сејри-күләм, говма кәл будагындан. Әкәрчи бағлы галыб раһи-сејри-һүсн үзүмә, Ичазә вер дөшәним, бир өпүм ајағындан. Тәкәллүм ејләјиб ојнатма хәнчәри-әбру, Ки, ашиг өлдүрәнә бәнзисән сајағындан. Јаланды фикр хәрабаты тәрк едиб Пүрғәм, Ки аби-Хизр ичиб ол сағәрин додағындан.

зүлфүндән

Кәлир нәсими-беһишт ашикарә зүлфүндән, Мүәттәр олду бу мәчлис дүбарә зүлфүндән. Кәсиб габағыны һүснүн бесани-әбри сијәһ Олубду маһи-рухун бәхти гарә зүлфүндән. Чәкәндә дарә һачан бејлә аһ-зар еләдим, Ки дүшмүшәм бу кечә аһү зарә зүлфүндән. Рәгиб чох чалышыр куји-ешгә јол тапсын, Вәли, дүшән дејиләм мән кәнарә зүлфүндән. Мәтаи-мүшкә бу түччари-ешг олуб талиб, Будур ки, шур дүшүб һәр дијарә зүлфүндән. Фәраг одуна јанар һәшрәдәк дили-Пүргәм, Кәр олмаса бу јаман дәрдә чарә зүлфүндән.

БУ СӘЛС-СӘБИЛДИ...

Бу сәлс-сәбилди, көвсәрди ја шәраби тәһур, Ки, гәтрә-гәтрә тәчәлли едэр гәдәһдән нур... Мәнәм бу мејкәдә күнчүндә Гејс тәк рүсва, Мәнәм ки, сајеји-сәһбадан олмушам мәшһур. О маһи-рујуна бахмаг бу дәрдә салды мәни, Эсири-кушеји-ћичр олмушам мәни-мәһчур. Нә аһ чәкмәјә, дилбәр, варымды тагәти-дил, Нә чисм чанда фәрағын гојуб гәрари-сәбур. Јәгин ки, шәм сифәт атәши-фәрағында Јанар вусала јетинчә бу пири намәгдур. О дүрри-лэ'ли' һәјатындан ичмишәм бир чам, Ки, һәмдәмимди мәним һәшрәдәк никари сүрүр. Дејин о шејхә ки, кәч бахмасын хәрабатә, Хәта чөлүндә мәнимтәк долапмасын мәғрур. Демәм ки, тәрк едә Пүрғәм бу ејши-сәһбаны, Шәраб мәчлисини чох да тутмасын мә'зур.

ЧАМИ-СӘҺБАДЫР

Мәнимки рузи-әзәлдән бу чами-сәһбадыр, һәмишә фикрү хәјалым о һүсни-зибадыр... Мәнимки кечди, нәсиһәтдән әл чәк, еј ваиз, Ки һәр нә гәдр едәсән вә'з, һәрфи-бичадыр. hәдиси-мөв'изә тутмаз бу неј сәдасы илә, Сызылдајанда гулаг вер, нә көр тамашадыр! Чыхан дејил бу көнүл гәл'әји-мәһәббәтдән, Ки һәшр кәр гопа, Мәчнун әсири-Лејладыр. Тәәччүб етмә ки, рүсваји-дәһр олуб Пүрғәм, hәмишә ашиги-садиг чаһанда рүсвадыр. Мирзә Қазым 1832-чи илдә Сәраб шәһәри јахынлығындакы Пәрағуш гәсәбәсиндә анадан олуб, Тәбриздә тәһсил алмышдыр. О, кәнчлик илләриндә Иранын Јеревандакы консуллуғуна катиб вәзифәсинә ишләмәјә көндәрилир. Лакин әдәбијјата вә хүсусән маарифә олаш сонсуз һәвәси Мирзә Қазымы тутдуғу вәзифәдән исте'фа вермәјә мәчбур едир. О, Јереванда, сонралар һамынын рәғбәтини газанмыш хүсүси мәктәб ачыр.

Тә'лимдә јени үсулун еһтираслы тәблиғатчысы олан Мирзә Қазым ачдығы мәктәбдә мүәллимлик етмәклэ јамашы шакирдләр үчүн дәрслик вәсаити дә һазырлајыр. Аз мүддәтдә ушаглар үчүн «Елми һесаб», «Сәрф вә нәһв», «Елми-бәлағәт», вә с. дәрсликләри јазыр. Мирзә Қазым бәдии јарадычылығыны да ардычыл сурәтдә давам етдирмишдир. Шаир 1892-чи илдә Јереванда вәфат етмишдир.

ДүЗКҮ

Ај афәрин күл оғлум, Күл оғлум, бүлбүл оглум! Дәрсин ох, рәванла, Сонра даныш, күл оғлум!

* * *

Кедирдим һарда көрдүм, Куја диварда көрдүм. Евдә сичан чох иди, Пишик евдә јох иди Сичан чыхды дивара, Әјниндә хаки хара. Бирдән пишији көрдү, Дөндү, бахды, гуруду. Сичанлар ат чапырды,

Пишик дуруб бахырды. Тулку кирибдир баға. hаны бәс бағбан аға? Түлкү једи узуму. Ешитмәди сөзүмү. Пыспыса сүрмә чәкди, Чаргатын әјри бүкдү. Тысбағанын јолдашы Биширди јарма ашы. Јарманы данә-данә Чыхартдылар мејданә Гузулар мәләшдиләр, Торпаға бәләшдиләр. Гузу мәни көрәндә, Јердән чичәк дәрәндә... Инәк бала доғарды. Пари инак сагарды. Инәјин баласы вар. Башында аласы вар.

* * *

Оглум, оглум, наз оглум, Дәрсиндән галмаз оғлум, Бүлбүл кими дәрс оху. Истәр чох ја аз, оғлум. Гәләмин ал әлинә, Бир јахшы зад јаз, оғлум. Оғлум кедир мәктәбә, Охур чатар мәтләбә, Дәрсин охур, рәванлар, Нә охујубдур анлар. Даш үстә чичәк газар, Мәшгини көјчәк јазар. Мәним оғлум чанды, чан, Дәрсләрин охур, рәван. Күмүшдәнди даваты, Гәләми вар беш-алты. Гәләмданы шәкилли, Гәләми халлы, муллы. Дәфтәри вар тәр-тәмиз, Китабы ондан әзиз. Кағызлары рәнкбәрәнк, Оғлум, кәтир јаз көрәк!

назим әрдәбили

Мирзә Шәфи Әрдәбили һаггында «Тәзкиреји-Зијан»нин 152-чи сәһифәсиндә белә гыса мә'лумат вардыр:

«Назим тәхәллүсү илә көзәл ше'рләр јазан Мирзә Шәфинин әсас иши мүәллимлик олмушдур. Ушаглара әрәб вә фарс дилини өјрәтмәклә бәрабәр өзү дә ше'рләр јазмышдыр... О, өмрүнүн ахырына гәдәр евләнмәјәрәк бүтүн фикрини ушаглары тә'лимә вә әдәби-бәлин јарадычылыға сәрф стмишдир».

Зијанын вердији бу гыса мә'луматдан ајдын олур ки. Назим Әрдәбили XIX әсрин икинчи јарысында өз вәтәни: Әрдәбилдә јашајыб јаратмышдыр.

мүәззин өјрәниб

Мүәззин өjрәниб «Гад-гамати» ол сәрвгамәтдән, Одур, ашигләрә еjләр бәjан һәр күн гиjамәтдән. Сәнә мүнкир олан заһид гашын тәсвирини көрмүш, Одур ким, чәкмәз әл мәсчиддә мсһраби-ибаләтдән. Сәламәт әһли дәрдиндән гачар, чүн ләззәти билмәз, Сәнин дәрдини чәкмәклик мәнә хошдур сәламәтдән. Мәтан-дәрдини чан нәгдинә версән хәридарәм, Доланыб башына, хоф етмәрәм һәркиз мәламәтдән., Көрүб рүхсарыны шүмшад пајибәнди-хак өлмуш, Хәчаләтдән көтүрмәз бир гәдәм чаји-игамәтдән. Зибәски, гамәти-сәрвин салыбдыр гәлбимә риша, Гочалсам, сj көзәл, дүшмәз мәзачым истигамәтдән Әл үзмә дамәнн-дилдардән дүнјадә, еj Назим, Нә дазым әл-әлә вермәк гијамәгдән, пәдамәтдән.

ЈАРЫН ИЈИНИ МӘН АЛЫРАМ

Јарын ијини мән алырам нөвбәһардән, hәр сүнбүлү хәјалә салыр зүлфи-јардән, Гојмуш көрәндә бүлбүлү баш күл әјағына, Биихтијар мән кедирәм ихтијардән. hәр кушәвү кәнардә һәмдәм рәфигләр, Дојмазлар ејшү нушилә бусү-кәнардән. Мән бинәвавү бәхти гара јардән чүдә, Диванәвар ејләрәм әфган кәнардән. Лал етди рузикар мәни етмәрәм хәјал, Ешг әһлинин сәдасы кәсилмәз мәзардән. Етмиш мәни шикар бир аһуји-ширдил, Сәјјади ким көрүб ки, рәм етсин шикардән? Назим, вұсалы истәјән һичранә сәбр едәр. Күлчин кәрәкдү инчимәјә зәхми-хардән.

ДИВАНӘДӘН ДИВАНӘДИР

Ашиги-сабитгәдәм аләмдә кәр пәрванәдир, Нари-һичринә јанан пәрванәдән мәрданәдир. Заһид истәр халгы етсин пүхтә пәнди-хамилә, Дами-тәзвири әлиндә сәбһеји-сәдданәдир. Агилан Мәчнун гојублар адымы бича дејил, Меһри-Лејли чан кими чисмимдә саһибханәдир. Тәшнәсәи, еј дил, ләби-чанапә, әмма горхурам, Чешмеји-аби онун дәрк ејлә, чаһи-чанәдир. Ашина бади-сәбаны етмәрәм әсраримә, Јар арасында олан әсрарә о бикапәдир. Меһри-мәһрујан дили-абадымы вирап едиб Мәскәни кәнчин, дејирләр, кушеји-виранәдир. Иазима, һәр ким мәним тәк ашиги-Лејла олуб, Адына агил демә, диванәдән диванәдир.

Мирзэ һәсән Маил Әфшар әфшарлар нәслинә мэнсуб олан шәхсијјәтләрдән бири, XIX әсрин икинчи јарысында јазыб јарадан шаирләрдәндир. О, илк тәһсилини Урму шәһәриндә алдыгдан сонра, Теһрана кедәрәк көркәмли елм вә мәдәнијіәт хадимләринин јанында билијини тәкмилләшдирмишдир. Аз сонра Әфшар харичијјә вэзирлијинда чалышыб, өз бачарыг ва исте далы натичэсиндэ «Мэликүш-шүэра» лэгэбини алмага нанл олмушдур. Шаирин Теһранда јашамасы узун сүрмәмиш-дир. О, дөвләт тәрәфиидән Бәндәрләикәдә хидмәт етмәјә көндәрилир. Урмунун фүсункар тәбиәти гојнунда анадан олан шаири Бәндәрләнкәнин чансыхычы һәјаты сарсыдыр. Дөвләт даирәләринә етдији шикајәтләрдәп һеч бир нәтичә әлдә едә билмәдијиндән, ичазәсиз олараг өз хидмәт јерини тәрк едиб Теһрана јола дүшүр. Теһранда она ћеч бир идарәдә иш верилмир. Шаир агыр, фэлакәтли һәјат кечирир. Әфшарын тәволлуд вә вофат таримүәтіәнләшдирилмәмишдир. Ше'рләриндән, хи дүрүст XIX әсрин ахырларында тәгрибән 87 јашында Теһран шәһәриндә вәфат етдији мә'лум олур. Әфшарын фарсча, хүсусэн Азэрбајчан дилиндэ јаздыгы гэзэллэрдэ Фузули ше'ринин этри кэлир, онун давамчыларындан олдуғу hисс едилир.

ејләр мәни

Бивәфа дилбәр кирифтари-вәфа ејләр мәни, Дәһрдә рүсваји-хәлг ол бивәфа ејләр мәни. Һансы мә'шуг еләјибдир бөјлә бидад, ашигә, Қим о залым гәргији-бәһри-бәла сјләр мәни. Һәлгә-һәлгә, хәм-бәхәм, чин-чин о зүлфи-мишкбар, Каһ бағлар, кәһ тутар, каһи рәһа ејләр мәни. Дәмбәдәм қаһ чаш алыр, каһ чан верир һәр гәмзәси. həp никаһи мин бәлаjә мүбтәла еjләр мәни. Чешми-мәсти хәнчәри-мүжканилә ганым төкәр, Лә'ли-буси талиби-еjнүшшәфа еjләр мәни. Лөвһи-рухсарын чәкиб нәггаши-гүдрәт сидгилә, Бир тәчәлла илә көр мәһви-лига еjләр мәни. Шурә кәлмиш Маили-бичарә һәр дәмдә деjир: —Өз һәбибим маили-шурү нәва еjләр мәни.

мүхтәлиф шаирләр

XIX әсрдә јашајыб-јаратмыш алим-шаир Зијашили «Тәзкиреји-Зијаисиндә», вә ајры-ајры чүнкләрдә һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат олмајан Әдибүлүләма Ачиз, Мирзә Лүтфәли Әндәлиб, Әдибүшшүәра Әбдүррәшид, Нан, Мүчрим Әрдәбили, Гулам, Сабит, Әттар Әрдәбили кими шаирләрин пәракәндә ше'рләринә тәсадүф едилир. Бурада белә шаирләрдән бир нечәсиниш тәзкирә вә чүнкләрә дүшән әсәрләриндән шүмунәләр веририк.

салыб

Тазәдән јар мәни атәши-һичранә салыб, Наз илә бир јанар од бу дили-бүрјанә салыб. Бир нечә күндү кәлиб кетмири, билмәм нә сәбәб, Гәһр едиб, ашигини наләву әфганә салыб. Ган төкән гашлары өлдүрмәјә шәмшир чәкиб, Белә мә'лүм олу бир бусәни мин ганә салыб. Разыјам рәһмә кәлиб чан ала, бир бусә верә, har билир јохду сөзүм, гијмәти әрзанә салыб. Белә һүснә демирәм ки, бү бәшәр сүрәтидир, Бир мәләкдир, өзүнү чилвәји-инсанә салыб. Бу кунугарәјә күндүз, кечә тәк, гарә кечир, Бир тамаша елә һүснә, Күнү зинданә салыб... Барәкәллаһ, нә көзәл хәлг еләіиб халиг ону, Шөһрәти-һүснү онун зәлзәлә Кән'анә салыб. Нәгдими нисіә едиб, башда доландырды мәни, Өз-өзүн, Мүчрүмә бах, бир гуру бөһтанә салыб.

гулам әрдәбили

ЕДӘР

һәрчәнд, ешгин ашиги әһли-нијаз едәр, Хошдур ки, масәвадән ону бинијаз едәр. Шајәд ки, нари-дузәхә үгбадә јанмасын, Ол ким, бу күн дәри-тәләби-ешги баз едәр. Үфтадеји-дәрин ки, зәлили-зәманәдир, Кәррубијани-аләми-балајә наз едәр. Бимә'рифәт о һачији-бизөвгү шөвгдүр, Ким, тәрки-кујун ејләјиб, әзми-һичаз едәр. Ешгин экәрчи хар едәр ушшагы, агибәт-Бир күн һәм ол һүзүрә чәкиб сәрфәраз едәр... Еј дил, бу сузо-сази-мәһәббәтлә ол мүдам, Ким дәрдләр әлачыны ол сузо-саз едәр. Кәр гүрби-куји-јар ола ашиг мәгамы, бил, Мә'шуг һәр чәфа гылар үшшагә аз едәр. Лафи-әнәлһәг урса Гулам, аны дутма ким, Мә'зурдур ки, мәст олан ифшаји-раз едәр.

САБИТ

КӘТИРИР

Әнбәрин рајиһеји-түрреји-чанан кәтирир, Лүтф илә бади-сәба дәрдимә дәрман кәтирир. Дејирәм гасидә: Кет, намеји-чананы кәтир! О, кедир сүр'әт илә гәтлимә фәрман кәтирир. Мән дедим: Нүкһәти-зүлфү кәтир, еј бади-сәба! О, кедир башыма севдаји-пәришан кәтирир. Зүлф дүшкәч үзүнә дидәләрим әшк төкәр, Көзүнү әбр һачан бағласа, баран кәтирир. Бахыб ол шивәји-рәфтарә, төкүб ганлы јашым, Мән билирдим ки, бу көз башыма чох ган кәтирир. Күфри-зүлфә үрәфа «рәхнәји-иман» дедиләр, Бу нечә күфрдү ким, һәр көрән иман кәтирир. Мәрдүми-дидәләрим һичр күнү Hyh aca, О гәдәр әшк төкәр, ахыры туфан кәтирир, Сабита, шүкр елә, һәр иззәт үчүн зилләт вар, Демәдин вәсл сурури, гәми-һичран кәтирир.

ӘТТАР ӘРДӘБИЛИ

ЕЈЛӘР

Чәкибдир чешми-мәсин гәтлимә ох, гәсди-чан ејләр, hәзәр вачибди бу хунхаридән, hәр ләһзә ган ејләр. Mәсәлдир ким: тутар бимарлыг бимардан мәрдүм. Mәни ол натәван чешмин, jәгиндир, натәван ејләр... Едибсән әбр зүлф ичрә мәһи-рүхсарыны пүнһан, Mәкәр мә'шуг ашигдән өзүн, өмрүм, ниһан ејләр. Mәним горхум будур көјдән jага jер үстүнә дашлар, Бу Әттарын гәминдән ким, кечә-күндүз фәган ејләр.

ЧОВУШ МИР МАНМУД

Әслән Әһәрин јахынлығындакы Вәрзәган вилајәтиндән олан Човуш Мир Маһмуд Хошкинаблы Сара адлы бир гызы севирмиш. Бу вилајәтин мүлкәдарларындан биринин оғлу, гызы онун әлиндән алыр. Мир Маһмуд вали Әмир Низама шикајәт едир. Лакин шикајәт бир фајда вермир. Бу мүнасибәтлә ашағыдакы ше'ри дејир:

Хошкинабда бәсләмишдим бир маја, Вәрзәкандан кәлди ону нәр басды. Гышын чилләсиндә, гарын үстүндә, Сарајнан јатмышдым мәни тәр басды.

Әмир Низама хитабән дејилән ше'р

Сәнә гурбан олум, хан Әмир Низам, Күнбәкүн пшләрин низама колсин. Өлдүрәрсән мәни, ганым һалалды, Бу шәртинән Сарам әзама кәлсин. Әмир, батма, мән фағырын аһына, Үзүмү чөндәррәм гибләкаһыма, Бир намә јазарам Нәчәф шаһына, Көтүрсүн әбасын чарама кәлсин. Мир Маһмудам бича демәм сөзләри, Нәркизи-шәһлаја бәнзәр көзләри, Нә һәддинән бу ханларын гызлары, Көзәлликдә мәним Сарама кәлсин.

үмид әли

Үмид Әли сон дәрәчә мәшһур вә тәб'ли шанрләрдәндир. Туфаргандандыр. Сығајшда доғулуб.

> Бу дүнја фанидир, фани, Бу дүнјада галан һаны? Давуд оглу Сүлејманы, Јыхыб тахтдан салан дүнја. Уча-уча даглар көрдүм, Јени јетмиш баглар көрдүм, Мән чохларын аглар көрдүм, Кимди сәндә күлән, дүнја? Үмид Әли галыб начар, һәр гардаш әкдијин бичәр, Кәлән гонар, гонан көчәр, Кимди сәндә галан, дүнја?!

II ЬИССӘ

НӘСР

.

Мирзә Әбдүррәһим Талыбов Нәччарзадә һичри 1250чи (милади 1834-чү) илдә Тәбризин Сурхаб мәһәлләсиндә дүлкәр аиләсиндә анадан олмушдур. О, илк тәһсилыни доғулдуғу шәһәрдә алмыш, сијаси мүнагишәләрлә әлагәдар олараг, кәнч јашларында Русијаја көчмүшдүр.

Талыбов эввэлчэ Тифлис шэһәриндә јашајыб мүкәммәл тәһсил алыр, рус вә франсыз дилләрини өјрәнир. О, Мәһәммәдәли Шејбани адлы бир ичарәдарын јол чәкмә ишләринә, һабелә постларына рәһбәрлик едир, бир гәдәр сәрмајә топладыгдан сонра өзү мүстәгил олараг чар һөкумәтиндән јол ичарәјә көтүрүб чәкир. Мәшһур Гафгаз-Ставропол шоссе јолунун чәкилмәси онун ады илә бағлыдыр.

Бир нечә ил сонра Талыбов Дағыстанын Хасавјург шәһәринә көчүр. Бурада да чох галмајыб Тејмурханшура (индики Бујнакскиј) шәһәринә кедир, өмрүнүн сонуна гәдәр орада јашајыр. Өзүнүн бүтүн елми, бәдии вә публисистик әсәрләрини, демәк олар ки, һәмин шәһәрдә јазыб-јаратмышдыр.

М. Ә. Талыбовун «Китаб јүклү ешшәк» (1888), «Әһмәдин китабы» (1 ч., 1894, II ч, 1895), һәмин әсәрин III чилди һесаб олунан «һәјат мәсәләләри» (1906), «Хејирхаһларын мәсләки» (1905) романлары һәлә јазылдығы дөврдә Јахын вә Орта Шәрг өлкәләриндә бәјү шеһрәт газанмышдыр. «Азадлыг һаггында изаһат» (1906)», адлы публисистик китабы ичтимаи фикир тарихимиздә мисилсиз әсәрләрдәндир. Әдиб фарс дилиндә «Нүхбејисипәһри» («Сәма елчиси») адлы бир китаб да јазмыш, сонра өзү ону рус дилинә тәрчүмә едәрәк, 1904-чү налә Грозны шәһәриндә «Историја пророка Магамеда» алы илә чап етдирмишдир. Мүәллиф 1907-чи илдә бу китабын хүласәсини Бакы зијалылары гаршысында мә'рузә едир вә «Тарихи-Нәбәви» ады илә Азәрбајчан дилиндә чап олунур. Бөјүк әдиб рус дилиндә олан әдәбијјатдан истифадә едәрәк дөврүн тәләбатына ујғун шәкилдә јазылмыш бир нечә китаб чап етдирир. «Пәнднамеји-Маркус», «Китабифизик вә ја һикмәти-тәбиијјә», «Јени фәзашүнаслыг һаггында китаб» рус дилиндән сәрбәст тәрчүмә вә ја игтибас јолу илә јаздығы әсәрләрдәндир. Талыбовун бу китаблара јаздығы мүгәддимә вә шәрһләр дә гијмәтли сәнәдләрдир. Талыбов ичтимаи фикир бахымындан бөјүк әһәмијјәти олан чохлу мәгалә вә мәктубларын да мүәллифидир. О. С. М. Шәбүстәринин иштиракы илә 1888-чи илдә Истамбулда «Шаһсевән» адлы кизли сатирик бир гәзет чап едиб, ону мүхтәлиф үсулларла јајмышдыр.

Мэдэни-маариф ишлэринин јајылмасында, Иранда Мәшрутә ингилабынын һазырланмасында да Талыбовун хидмәтләри олмушдур. Тәсадүфи дејил ки, ону Волтерә охшатмышлар. О, мүасир фарс нәсринин мүһәндиси вә баниси кими дә шөһрәт газанмышдыр. Бу кими хидмәтләринә вә јүксәк ләјагәтинә көрә, 1906-чы илдә Тәбриз әһалиси ону гијаби олараг Биринчи Иран Милли Мәчлисинә нүмајәндә сечмишди. Иранда истибдадчылар, мүртәче руһаниләр ону «кафәр» адландырыб китабларынын јандырылмасына фитва верирләр. Талыбов исә даһа кәскин мәгалә вә мәктубларла онлара чаваб вә илгилабчылара идеоложи истигамәт вермәјә башлајыр. Тәәссүф ки, бу вахт о, чох гоча иди, көрмә габилијјәти зоифләмишди.

Бөјүк мүтәфәккир, көркәмли јазычы М. Ә. Талыбов hичри 1330-чу (милади 1911-чи) ил февралын 26-да Тејмурханшурада вәфат етмишдир.

«ӘҺМӘДИН ҚИТАБЫ» (бир парча)

әһмәд мәктәбә кетмәк истәјир

(Мәктәбләримиз јарамаздыр)

Әһмәд аға бу күн сәһәр тездән јаныма кәлди. Нечә вәрәг кағыз, ијнә вә сап да өзү илә кәтирмишди. Әдәб гајдаларыны јеринә јетирдикдән сонра онлары мәним гаршыма гојду вә хаһиш еләди ки, онун үчүн бир дәфтәр тикәм.

— Сән дәфтәри нејләмәк истәјирсән?—дејэ ондан сорушдум,—jә'гин, күндә нечә дәфә ағламағыны јазачагсан, јахуд ојнамаг үчүн топладығын дашларын сајыны гејд едәчәксән. Бәлкә бачын Маһрухун вә һәким Мирзә Нәсирин шәклини чәкәчәксән? (Бу Мирзә Нәсир бизим евин даими һәкимидир. Енли вә узун саггалы вардыр. Әһмәд чох вахт онун шәклини чәкәр вә саггалыны тә'рифләjәрди. Бә'зән дә Маһрухун шәклини лап охшар чәкәрди).

— Мән инди ағламағымын сајыны азалтмышам, — дејә Әһмәд чаваб вердн—дашларымы да инди бу саат сајыб Маһруха тапшырмышам. Гырх ики дәнәдир. Маһмудун бағышладығы гар кими ағ ики дашы вә парылдајан шәффаф бир гара дашы сиздән башга һеч кәсә вермәрәм. Дәфтәр һазырлајырам ки, Маһмудла мәктәбә кедим вә онун мүәллими мәним үчүн әлифба јазсыи.

— Мәним көзүмүн ишығы, дедим, охумаг сәнин үчүн hәлә тездир. Әкәр Маһмуда дәрс верән ахунд jер үзүндәки башга мәдәни өлкәләрин мәктәбләриндәки мүәллимләр кими педагожи тәһсил алыб, мүәллимлик мүгугу газанмаг үчүн имтаһан вермиш олсајды, бизим тә'лим очагларымыз мәдәни милләтләрин тә'лим очаглары кими олсајды, бизим әлифбамыз башгаларынын әлифбасынын онда бири гәдәр асан олсајды, сәнин мәктәбә кедиб дәрс охумағына разылыг верәрдим. Лакин әлифбамыз о гәдәр чәтин, тә'лим вәзијјәтимиз о гәдәр јарамаздыр ки, мән үч ил бундан сонра белә, сәнин мәктәбә кетмәјинә ичазә вермәрәм.

Әһмәд мәндән инчидисә дә суслу. Һамыја мә'лумдур ки, меһрибан ата өзүнүн габилијјәтли вә ширин дилли оглунун мүмкүн олан хаһишини чәтиндир ки, јеринә јетирмәсин. Анчаг нә едим, бизим тә'лим шәрантимизии нөгсанлы олмасы мәчбур еләди ки, мән онун хаһишини јеринә јетирмәдим. Јер үзүнүн башга милләтләринин ушаглары өз ана дилләринин һәрфләрини ојунчаглар васитәсилә өјрәнирләр. Мәктәбә кедәнә гәдәр јазыб охумағы асанлыгла бачарырлар. Бизим Вәтәнимизин ушаглары исә онларын әксинә олараг әлифбанын чәтинлији үзүндән беш ил тәһсилдән сонра бир кәлмәни белә дүз охумағы бачармырлар. Әфсус ки, бизим бөјүк дөвләт гүллүгчуларымызын милли тәрәггимизин әсас васитәси олан бу мүһүм мәсәләјә зәррә гәдәр дә фикир вермир вә бу һагда данышмағы өзләринә лајиг билмирләр.

Әһмәд галхыб кетмәк истәјирди ки, дедим:

--- Садыға тапшырмышам ки, бу күн сизи кәндирбаз тамашасына апарсын.

О ссвинчэк кетди вэ мэн өз ишимлэ мэшгул олдум.

...Ушаглар тамашаја кетдиләр. Онларын гајытма вахты јахынлашмышды вә мән никаран идим. Хүсусилә ондан өтәри никараи идим ки, Әһмәд мәндән инчимишди. Чүнки меһрибан аталығын вәзифәси ушагларынын јахшы хаһишләрини гәбул етмәкдир. Нә едим ки, мүәјјән үзрлү сәбәбләр онун хаһишини јеринә јетирмәмәјимә мәчбур етди. Лакин өмүр олса, мәктәбә кедәнә гәдәр ону елмин бә'зи мәсәләләри илә таныш едәчәјәм. Јазмағы вә охумағы өјрәдәчәјәм. Чүнки онун фөвгәл'адә исте'дады вардыр. һәр чүрэ чәтин мәтләби она данышсан, баша дүшәчәјинә шүбһә јохдур.

Ушагларын гајытмаг вахты јахынлашдыгча мәним јарадычылығым даһа да артырды. Бирдән көрдүн ки, Әһмәдин нурани вә ләтиф үзү мәним гаранлыг гәлбимин евинә ишыг сачды. С, чох шад иди. Ичәри дахил олмадан, гапыдан, салам вериб гајытды.

— Нә үчүн ичәри кәлмирсән?—дејә сорушдугда белә чаваб верди:

— Ата, ичазә верин кедиб јохлајым көрүм мәним чәпишимә јем вә су верибләр ја јох? Дашларымын сајына да баш чәким. Сонра кәлим.

Әһмәд кедиб өзүнүн «мүһүм идарә ишләрини» јеринэ јетирди вә гајытды. Ондан сорушдум:

— Дашларынын сајы дүздүрмү?

— Бәли, деди. Маһруха истәр сајсан вә истәрсә сајмадан һәр нә тапшырсан дүзкүн сахлајар. Һәмишә сизин дедијиниз мәсләһәти тәкрар сдәр: «аманәти горумаг инсанлығын биринчи вәзифәси вә иманын әсасыдыр». Мән она:

— Сәнин чәпишин тохдур?—дејә мүрачиәт етдим.

О, исә белә чаваб верди:

— Мәни көрән кими атылыб дүшмәјә башлады. Күман еләдим ки, ачды. Чөрәк көстәрдим, лакин јемәди. Су вердим, ичмәди. Мә'лум олду ки, бир нечә саат мәни көрмәдији үчүн кәлмәјимә севинир.

Мән она дедим:

— Тамашада һәр нә көрмүсән мәним үчүн даныш.

О сөһбәтинә белә башлады:

— Данышмаға лајиг бир шеј көрмәдим. Јоғун бир ил чәкмишдиләр, онун үзәриндә бир чаван оғлан әлиндә бир узун ағач тутараг, атылыб-дүшүрдү. Бир нечә нәфәр ашағыда үзүндә горхунч бир сүн'и маска тәлхәклик едирди. Мә'насыз бир иш иди. Кечән ил сиз мәни Әркин клубуна апармышдыныз ha орада чамаат ложаларда көзәл гајда илә отурмушдулар, мән бојда кичик ушаглар назик мәфтулларын үзәриндә ојнајырдылар. Нечә дә чәлд һәрәкәт едирдиләр! Сонра, зәриф бир ночаван әргәнун алыб, көзәл сәслә үрәк ачан нәғмәләр охујурду.

— Догрудур, — дедим — сәнин кечән ил көрдүкләрин фирәнкли идиләр. Онлара ушаглыгдан мәшг вә тә'лим верибләр. Чохусу јетим вә кимсәсиз ушаглардылар ки, охумағын сајәсиндә һәр ил чохлу кәлирләри вардыр. Елмин сәмәринин дадыны билдикләри үчүн кәлирләринин чохусуну өзләри кими јетим ушагларын тә'лим-тәрбијәсинә сәрф едирләр.

Бу халгын маарифчиләриндән бә'зиси һәр ил үч тамаша көстәрәр вә онун бүтүн кәлирини касыблара хәрчләjәрләр. Бунларын ичәрисиндә истәр гадын вә истәрсә киши еләси вардыр ки, һәр ил тәкликдә јарым курур (250 мин—мүтәрчим) түмән кәлирләри олур. Чох вахт бу ханәндәләрин бә'зиси бир саатлыг чыхышлары үчүн үч мин түмән пул алыр ки, бу пулларын һамысыны бирдән касыблара бағышлајыр.

Инсан вә ушаглар сәһлидир, фирәнкиләр милчәкдән тутмуш та филә гәдәр бүтүн һејванлары тәрбијә едирләр. Онлара ојунлар өјрәдибләр, мејмун, кечи, ит, ат вә фил һамысы ә'ла актіорлардырлар. Мејмун мәктуб јазыр, орду сәркәрдәси олур, өз гошунуну сыраја дүзүб башга мејмунла вурушдурур. Бир мејмун өләркән башга мејмунлар ону мусиги нәғмәләри илә апарыб дәфн едирләр. Мејмун машынла палтар тикир, нәрд вә шаһмат ојнајыр. Ат өзүнү өлүлүјә вурур, башга атлар она јас тутурлар. Аз адам тапылар ки, атын тулланмаг вә дөврә вурмасыны көрмәмиш олсун. Фил елә ишләр көрәр ки, тамашачылары hejpaн едәр. hәгигәтән бу «шүурлу hejваны әһлиләшдирилмиш һејванларын һеч бириси илә мүгајисә етмәк олмаз. Бәдәнинин јөндәмсизлијинә, кобуллугуна вә гајдасызлығына бахмајараг онун гәрибә «шүуру вә идракы» вардыр.

Әһмәд сорушду: ата, һәгигәтән милчәји әлә өјрәнмәји тәрбијә едибләр?

Дедим:

— Милчәк ән азы он дәфә бирәдән бөјүкдүр. Әкәр ешитсән ки, бир инкилис бирәни фајтона гошуб сүрүр јәгин даһа чох тәәччүбләнәрсән. Авропалыларын чәтин тәрчүмә ишләриндәки сәбр вә мәтанәтләри илә ганыш олмајаш адамлар бирәнин фајтон чәкмәјишә чәтин инанар вә ја тәсәввүр едәрләр. Лакин, шүбһә едилмәз сәнәд вардыр ки, инкилтәрәли бир нәфәр хоруз көзү бојда дөрд чархлы бир карета дүзәлтмиш, бир дүјм узунлуғунда түк зәпчир васитәсилә тәрбијә етдији бирәни она бағлајыб, вәрәгин үзәриндә сүрәрмиш. Бирәләр дајанан вахт кибрити јандырар, узагдан елә тутарды ки, одун һәрарәти онлара тә'сир едәр вә һаман ан һәрәкәтә башлајардылар.

Әһмәд бүтүн диггәтини топлајыб фикрә кетмишди. Күман еләдим ки, өз чәпишинә кәндирбазлыг өјрәтмәк истәјир. Бирдән о дилләнди:

— Ата, бујурдунуз ки, филин «шүуру вардыр?» Онун шүуру һарадан мә'лумдур?

— Мән белә чаваб вердим:

һәмишә инсанын вә һејванын көстәрдији әмәл онун шүурунун чох вә аз олмасынын дәлилидир. Тәсәввүрсүз «шүурсуз» онда heч бир hэрәкәт баш вермәз. Онун кичик вә јахшы көзләри һәмишә сон дәрәчә әдәбли һалда саһибинә тәрәф интизардадыр. Бүтүн һејванлардан бәјүк вә гүввәтли олан филә һәр вахт мүрачиәт едәндә онун вәзијјәтиндән ашкар мә'лум олур ки, бүтүн әмрләри сшидир, анлајыр табеликлә јеринә јетирир. Әкәр лазым кәләрсә саһибинин көстәришинин әксинә һәрәкәт едәр вә онун сәһвини дүзәлдәр. Саһибин көстәришинин сәһв олдуғуну, өзүнүн ишинин исә хејрли олдуғуну баша дүшсә дә јенә онун сурәтиндән артыг көрмәк олар ки, баша дүшдүјү кими ичра етмәсиндә фикирдәдир. Мүтәрәддүд hалда сүкут едәр вә бахар. Ағыллы вә тәдбирли адамлар кими бүтүн иш вә һәрәкәтләриндә тәләсмәдән нәтичә ахтарар вә узагкөрәнлик едәр. Көзләнилмәз һадисәләри нәзәрә алар. Бу һејванын симасындан бүтүн ишләрин диггэтлэ нэзэрэ алынмасы мүшаһидэ олунур. Әкәр саһиби ћазырдырса, ја орада дејилдир, өлмүшдүрсә она елә диггэт јетирәр ки, өз саһибинин бујуруғуну тәглид етмәкдә дүзкүн вә хејирли һәрәкәтини тәгдим етмәк һәр бир мүшаһидәчидә шүбһә гојмаз. Филин һәр кәс илә үнсп јәти олса чалышар ки, ону өзүндән разы салсын. Әкәр кимсә она јерсиз әзијјәт версә интигам алар. Хүсуси әламәтләри өјрәнәр. Мусиги аһәнки илә елә ојнајар ки, јумурта ајағынын алтында сынмаз. Бунлар ки, данышырам мәкәр онун «шүуруну» сүбут етмәк үчүн кафи дејил? О бөјүклүкдә бәдән гандалы ајағындан елә атар ки, һеч ким ешитмәз. Әкәр дар бир кечид гаршысына чыхарса өзүнүн кечә билмәси үчүн әввәлчә диварлары јыхыб јол ачар.

Филин гуввәти атдан алты дәфә чохдур. Дөрд халвар (1200 килограм-мүтәрчим) јүк апарар, суда үзмәк вә гуруда јүјүрмәк бачарар. 200 ил өмүр едәр. Бир дәфә Мадагаскар адасында филин саһиби (һиндчә буна «гернаг» дејирләр) өзүнү көстәрмәк үчүн әлиндәки һинд гозуну филин башында сындырмаг истәјирди. Ертәси күн фил базарда баггал дуканынын габағындан кечәркән о гозлардан бирини көтүрүб саһибинин башына елэ вурур ки, о, јериндәчә чан верди. Бу һејванын бүтүн дујғу синирләриндән јаранмыш хортумунун кичик хурма данәсини көтүрмәкдән бөјүк ағачлары дартыб чыхартмаға гәдәр исте'дады вардыр. Бир инкилис забити јазыр ки, топчулардан бир нәфәри мааш алан кими бир аз алкол алыб топхананын филләринә ичирдәрди. Бир күн һәмән тоячу мәст һалда кәлиб филләрин арасында кизләнди. Достлары ону ахтарыб тапдылар. Истәдиләр апарсынлар, филләр гојмады. Кефлини јуху апарыб опларын ахурларынын јанына дүшүб јатды. hejванлар онун раhат јатмасы үчүн ајылмајынча ахурун јанына кетмәдиләр. Тончу сәһәр вахты ајылыб өзүнү филләрин ајағы алтына сэрилмиш көрүб горхур. Филлэр өз хортумлары илэ, онун башыны, үзүнү сығаллајараг, баша салырдылар ки, горхмадан, ваћимәјә дүшмәдән чыхыб кетсин.

Башга бир забит јазыр ки, Сингапур сәфәриндә јолда бир нәфәр топчу топун арабасындан елә јыхылды ки, арабанын дал чархы мүтләг онун үзәриндән кечмәли вә гарныны јыртмалы иди. Архадакы топ арабасынын фили топчунун дүшдүјүнү көрчәк хортуму илә арабанын дәрhал дал чархыны јухарыја галдырыб сахлады вә јыхылмыш кишијә, санијәнин дөрддә бири әрзиндә, ајаға галхмаға, чаныны тәһлүкәдән хилас етмәјә фүрсәт верди.

Франклин дејир ки, ћиндистанда мән олдуғум свин саћиби өз кичик ушағыны филә тапшырыб кетди. Ушаг кәлиб филин гылчасындан тутуб ајаға дурурду, гујругундан јапышырды, бә'зән филин јеми олан будаг шахәләринә, отлара сарылыб галырды. Бу hејван онларын hамысыны јавашчадан кәнара чәкиб вә ушағы көтүрүб өз јанына гојурду. О дејирди ки, мәним зәннимчә heч бир меhрибан даjәнин бу hејвандан артыг сәбри ола билмәз.

Вахты илә һинд задаканларындан бири евләнмишди. Кәлин өз һәмсөһбәтләри илә чыхыб онун үчүн һазырланмыш отаға кедирди. Ев саһибинин бағчада олан миник фили кәлипләри тәбрик етмәjә мәхсус олан орадакы бир күлү дәриб хортуму илә jухарыjа галдырды. һәр ким истәди ки, ону алсын вермәди, кәлин әлини узадан кими верди. Күлү верәндән сонра башы илә тәбрик һиссини билдириб өз разылығыны вә шадлығыны ашкар сурәтдә көстәрди».

— Инди нечәдир, һамысы бу һејванын шүур вә идракы үчүн бир дәлил дејилдирми?—дејә сорушдум.

— Догрудур, — Әһмәд деди. — Бунларын һамысы шүурун олмасы үчүн сүбутдур. Мән бундан сонра филлән горхмарам, билирәм ки, әкәр мән онун инчитмәсәм мәинмлә иши олмајачагдыр.

— Ев һејвапларынын һеч бирисиндән горхмаг лазым дејилдир. Чүнки онлар хәтәкар дејилдирләр вә ганачаглары вардыр. Әкәр вахтым олса чох кичик һејванларын шүуру һаггында да сәнә данышарам. Онда шүурун јаралычысыны өјрәнәр вә көрәрсән ки. онун јаранмасында нечә һејранедичи аләм јерләшир. Гарышгадан тутмуш филә гәдәр һәр биринин бири-бириндән шечә фәргли— «шүурлу», «күтбејин»лији вә тәбии исте дадларыны хәрчә вермәк кешијиндә дајанмышлар.

әһмәдин сынағы

Бу күн чох ишим вар иди. Буна көрә, сәһәр күндәкиндән тез јухудан дурдум. Бир саатдан сонра гапыны дөјдүләр. Мә'лум олду ки, Садыг чај кәтирмишдир. Ушагларын кефини сорушдум.

— Чај ичирләр, — деди.

— Ханыма де ки, онлары мәним јаныма бурахмасын, — дедим. Чүнки вачиб ишим вардыр. Тичарәт ишләриндә бу күн јазыб почтаја вериләси бир мәктубу бир күн кеч-тез јазмагла күлли мигдарда хәсарәт ола биләр. Садыг кетди. Өзүнүн сөзүндә вә ишиндә садиг олан бу Садыг он илдир ки, мәнә гуллуг едир. Истәр сәфәрдә, истәрсә бурада олдуғум вахтларда о, мәним раһатлығымы тә'мин етдији кими, мән дә өз өвладым кими ону севирәм; онун гајғысына галырам, сүфрә башында әјләшдириб једиздирирәм, чүнки сакит хидмәтчи дүнјада һәр шејдән даһа артыг аз тапыландыр. һәр кәс кәрәк садиг хидмәтчинин гәдрини билсин, хүсусилә, ишин вә тешәнин чохлуғу үзүндән садиг көмәкчијә вә ичрачыја еһтијпчы олан шәхсләр гуллугчунун гәдрини даһа чох билмәлидирләр. Гуллугчуја хүсуси мүнасибәт јарадылмалыдыр. Гуллугчу илә иш саһиби арасында меһрибанлыг вә бағлылыг олмалыдыр. Јохса, азад бир инсаны фәгәт мааш вермәк һесабына гул етмәк маһалдыр.

Садыг кетди. Бир аз сонра Әһмәдин ағламаг сәси ешидилди. Өзүмү сахлаја билмәдим, тәләсик һалда галхдым. Әтәјим стәкана тохунду, чај чаланды вә јаздыгларымы да бүтүн корлады.

Пилләкәнлардан ашағы дүшдүм, көрдүм ки, Әһмәд јыхылыб вә башы пилләкана дәјибдир. Галдырдым.

--- Јенә нә олубдур?--сорушдум.

— Күндәки кими, јанына кәлиб әлинизи өпмәк истәјирдим--деди—Анам мане олду. Јүјүрдүм, јыхылдым, башым сәкинин дашына дәјди.

--- Мән өзүм тапшырмышдым ки, јаныма бурахмасынлар.--дедим.--Сән нә үчүн ананын сөзүплән чыхдын? һәр кәс өз бөјүјүнүн сөзүндән чыхса, сәшин кими, башы даша дәјәр.

Јухарыја кетдик. Әһмәд мәним отағымда көрдү ки, стәкан чаланыб вә бүтүн јазыларымы исладыбдыр. О, сорушду:

-- Аға, буну ким чаламышдыр?

Мән чаваб вердим:

— Сәнин ағламаг сәсини ешитдим, тәләсик һалда галхаркән әтәјим стәкана тохунду вә чај төкүлдү. Мәним зәһмәтләрим һәдәрә кетди.

— Сиз, мәни өз зијарәтиниздән мәһрум етмәк истәдијиниз үчүн зәһмәтә дүшдүнүз.— дејә о, дилләнди. Әһмәдин бу чүрә јерли ирадындан тәәччүбләндим вә она дуа етдим.

Бу вахт, гапынын ағзындан зәриф бир нәфәсин сәси ешидилди. Көрдүм ки, Маһрухдур. О, дејир:

— Лға, мәнә дә ичазә верәрсиниз ки, һүзурунуза кә-

лим? Мән ағламарам, сизин ичазәниз олмадан heu нәjә әл вурмарам. Әлинизи өпән кими гаjыдарам.

Ичәри чағырдым. Үзүндән өпдүм, Әһмәд сөһбәтин башыны ачмаг истәјирди. О, мәним көнүлсүзлүјүмү көрүб деди:

-- Ага, инди ки, сизин ишиниз вардыр, онда бир карандашла кағыз вәрәги мәнә верин, Маһрухла кедәк өз статымыза. Орда бир шеј јазарам, ја да шәкил чәкәрәм.

Каранлашла кағыз вердим, алды вә мәндән сорушду: -- Карандашы нәдән дүзәлдирләр?

Көрдүм ки, јазмаг ифадәсини баша чатдырдым; Әһмәд карандашы өјрәнмәклә кифајәтләнмәјәчәкдир. Ондан сонра, мүрәккәби сорушачагдыр, сонра јә'гин ки, кағыз harгында суал верәчәк. Күман еләдим ки, шајәд карандашы данышмагла гане олачагдыр.

Бу әснада онун чәпиши мәләсәјди, Әһмәд аға ону тәбрик етмәјә кедәрди вә мәсәлә дә сабаһа галарды. Дејәсән бу күн чәпиш дә јухуја галыбдыр. Кәрәк Әһмәдә чаваб верим. Сөзә башладым:

— Қарандашын чубуғунун ортасындакы гургушуна охшар шејә «графит» дејирләр. Әввәлләр сәһв олараг, графити гурғушун билирдиләр, сонра мә'лум олду ки, дашкөмүрүн бир чинсидир. Шәффафлыгда гурғушуна охшајыр. Графит тәбии һалда, јә'ни мә'дәндән чыхарыларкән көј рәнкли вә филиз кими парылтылы олур. Чох јумшаг вә тез сынандыр. Бундан әввәл, ону мә'дәндән чыхдығы кими сөсү ијнәси јогунлугда јопур вә шимшад ағачындан олан чубуғун ортасында јерләшдирирдиләр. Инди исә, графити сүрмә кими әзир, дүдә илә гарышдырыб хәмир едир вә од күрәсиндә биширирләр. Бишәндән сонра дөрдкүнч кәсәрәк, шимшада охшар чубуғун ичәрисинә бәркидирләр. Сонра дәстә-дәстә бағлајыб, кагыза бүкүб сатыш базарына чыхарырлар.

— Сизин рәнкли карандашларыныз вардыр ha,—Əhмәд деди—онлары да графитдән дүзәлдирләр?

— Онлары да һәмин гајда илә дүзәлдирләр.—дедим.— Анчаг, графитдән јох, чүнки графити јағда һәлл едиб дәмирә көј рәнк кими чәкирләр ки, ону пасланмаға гојмасын. Чархларын милләри сүртүлүб јејилмәсин вә чох өмүр сүрсүн дејә онлара сүртүрләр. Графитдән әритмә габлары да дүзәлдирләр, чүнки ода давамлыдыр, нә јаныр вә нә дә чатлајыр. Сөзү бурада битирдим. Зәнн етдијим кими, Әһмәл карандашы баша дүшмәклә кифајәтләнмәди вә деди:

— Аға, бәс кағызы нәдән дүзәлдирләр? Нечә дүзәлдирләр?

- Кағызы көһнә әскиләрдән, памбыг, иләк во с. биткиләрдән, еләчә дә самандан, ағачдан дузэлдирләр. Ізәр нә олса, илк материалы хүсуси бир машынла доғрајыр, сонра ун кими үјүдүрлэр, гајнадыб гарышдырырлар. Хәмирә охшар гәрибә бир материал эмәлә кәлир. Ондан совра, бу иш үчүн ихтира олунмуш хүсуси бухар машынын чархларынын ағзына верирләр. Дәриал, башга тәрэфдэн јүз мин метрлэрлэ узунлугу олан гурудулмуш кағыз чыхар. Башга бир дәзкаһла онлары истәнилән формада кәсиб бағлајыр, печат вуруб, истәдикарри сатыш базарына апарырлар. Хүсусилә, Асија базарларына, чүнки һәр шејләринин чох вә бол олмасына, тәләбатын артдығына бахмајараг, һәлә дә өзләринин фабрики јохду:.. Авропалылар кәтириб сатырлар. Қағызын илк ихтирисыны Хәта әһлинә иисбәт верирләр. Әрәбләрин Әндәлиси алдыглары вахт кағызы памбыгдан дүзәлдирмишләр, ону шүләјирдиләр ки, мүрәккәб јајылмасын. Бу чүр кағызлары мәктублара сәрф едирдиләр. Индики кағызлар фабрикдән шүләнмиш һалда чыхыр.

Әһмәд гулаг асырды вә фикирдә иди. Хојалыма кәлди ки, инди јер үзәриндә кағыздан дүзәлдилән бүтүн шејләр һаггында суал верәчәкдир. О вахт кағыздан дүзәлдилән саат, чәрхи вә әгрәбләриндән тутмуш, Америкада имарәтләр вә биналар үчүн дүзәлдилән гапы-пәнчәрә. бухар машынлары үчүн чәрхләр, галып тахта, әлли метрлик һүндүрлүјү олан јогун сүтуплардан сөз ачмалы идим. Еләчә дә данышмалы идим ки, алман гошуплары ез атларына кағыздан нал вурурлар; јер үзәриндә кағыздан мәчмәји, бошгаб, нәлбәки, гәнддан вә с. шејләр дүзәлдиб јајырлар. Бунлары она әтрафлы шәрһ етмәк лазым кәлирди. Јахшы олду ки, бу мәсәләләрә әл атмады. Фәгәт:

— Кағыз ихтира олунана гәдәр дүнјанын әһалиси өз јазыларыны нечә зәбт едирдиләр?—дејә сорушду.

— Дәри пергаментин вә ја папирусун үзәриндә.—дејә чаваб верди. Үч мин ил бундан әввәл јазылмыш, инди тапылан јазыларын чохусу папирус үзәриндәдир.

Бу вахт чох чәтин бир шеј фикримдән кечди; Әһмәл, шајәд. гәдим хәтләрә әл атар, михи, һероглифи хәтләр дөврүндән, әбчәдин вә сајирә гәдим јазылардан тутмуш hазыркы мүасир ихтиралара гәдәр сөзү чәкиб узадар. Аз галырды ки, гәләм хәтләриндән тутмуш, чап машынларына, китаб сәнәтинә, тарихи ихтиралара даир суаллар версин. Аллаһа шүкүр ки, бу мәсәләләр дә ортаја кәлмәди. Белә бир суал илә кифајәтләнди:

— Гәләм, һәмин гәләмдир ки, инди ишләнир, јахуд башга бир шејдир?

— Дәмир гәләмләр һәмин бу көрдүјүн гәләмләр иди ки, hәр јердә елә бу чүр адланырды.

Елә бурада сөһбәти гуртармаг истәјирдим. Буна көрә дә:

— Инди даһа кедин, ашағы, — дедим — Орада мәшгул олун, мәним дә шиим вардыр.

— Аға, — дејә Әһмәд дилләнди. — Әкәр мүрәккәбин дә нечә вә нәдән һазырланмасыны данышсаныз, даһа башга бир суал вермәрәм.

— Мүрәккәб нәннә лазымдыр?—Маһрух она деди.— Кол кедәк.

— Сән әкәр мәним ишләримә гарышсан, өз дашларымы сәндән аларам.—дејә Әһмәд чаваб верди—бу күн алачағым ширнијјатдан да сәнә вермәрәм.

Malıpyx:

— Мән дә гојмарам ки, мәним шәклими чәкәсән; чәпишини дә өз отағыма бурахмарам. Сәнә вердијим гызыл зәнчири дә кери аларам.

Көрдүм ки, ики нәфәр һөрмәтли шәхсин арасында сојуглуг баш верәчәкдир. Белә һалларда ишин гаршысыны алмаг инсани вәзифәдир. Одур ки, дедим:

— hey бириниз бир-биринизә о дедикләринизи етмәјин. Мүрәккәби hазырламаг үсулуну данышарам. Онун тәркиби беләдир: Мазы илә дүдәни бир-биринә гарышдырар, азча дәмир вә тикиркә дахил едәрәк гајнадырлар. Гаты вә парлаг олан вахт мүрәккәбдир. Бу чүр мүрәккәб дүзәлтмәк ики мин илдән бәри инсана мә'лум иди. Еләчә дә јагы вә сүдү олан биткиләрин hәр биринин сујундан да мүрәккәб дүзәлтмәк олар. Әкәр соған сују илә кағыз узәриндә јазсан, гурујандан сонра hеч нә көрүнмәз, анчаг одун үзәринә тутдугда сабит хәт көрүнәр. Қағыз ислаиса да, о хәт кетмир. Инсанын, hejванын вә нилуфәрин дә сүдү илә о чүрә јазмаг олар.

Әһмәд бу изаһатдан севинчәк олду. Маһрухла бирликдә кетдиләр, мән дә өз ишләрими гуртарыб бајыра кетдим. Күнортадан сонра гајытдым. hәjәтдә, hовузун башында издиhам вар иди. Бир шеј баша дүшмәдим. Пилләканларла јухары галхдым. Көрдүм ки, пилләканларын үстүнә гара дүдә төкүлмүшдүр. Кери гајытдым, Садығы чағырмаг вә онун кефини сорушмаг истәдим. Көрдүм ки, Әhмәди башы-көзү гара hалда кәтирирләр. Баша дүшдүм ки, мүрәккәб дүзәлтмәк истәмишдир. Онун вәзиjjәтинә күлмәjим кәлди. Әhмәд мәни көрән кими деди:

— А́ға, нә гәдәр зәһмәт чәкиб, дудкешин ичәрисиндән, дүдәни чыхарыб әтәјимә төкдүм, мых, каса, мазыны да дедијиниз кими һазырладым. Од јандырыб мүрәккәб гајырмаг истәјирдим. Анам кәлди, касаны алыб јерә төкдү вә зәһмәтими һәдәр етди.

— Дүдәни пилләканларын үзәринә нә үчүн төкмүшдүн?—дејә сорушдум.

— Әввәлчә кәтириб сизә көстәрмәк истәдим, деди-Јох идиниз, бир аз кағыза төкүб пәнчәрәнин габағына гојдум ки, кәләндән сонра бахасыныз. Бәлкә, әтәјимдән пилләканларын үзәринә дә төкүлмүшдүр.

Мән дәрһал пилләләри унутдум. Истәјирдим, Әһмәдә дејим ки, һәр чүр гара дүдәдән јахшы мүрәккәб дүзәлтмәк олмаз; јағлы дүдә лазымдыр, ону хүсуси олараг алырлар. Буну да демәдим вә јухарыја галхдым. Көрдүм ки, пәнчәрәнин габағында да бир кағызын үзәринә бир гәдәр дүдә төкүб кетмишдир. Күләк галхараг һамысыны евдәки халыны вә кағызларымын үстүнә сәпмишдир. Нә етмәк оларды? Күлдүм. Чағырдым кәлдиләр, мин зәһмәтлә тәмизләдиләр.

Әһмәдин мүрәккәб гајырмағы баш тутмадығы үчүп, өзүнүн вә башгаларынын бу гәдәр зәһмәти илә кифајәтләнмәјиб, фикирләшмишдир, ки, кедиб соған кәтириб сыхсын, сујуну чыхарыб мәктуб јазсын. Ону одун үзәринә тутараг, хәтти Маһмуда көстәрсин, беләликлә, өз усталығыны нүмајиш етдирсин. Бизим бу ишдән хәбәримиз јох иди. Бирдән јенә Әһмәдин ағламаг сәси учалды. Ашағы дүшдүм, көрдүм әјләшмишдир, шишмиш көзләриндән јаш ахыр. Гаршысына бөјүк бир соған, бычаг вә сыныг нәлбәки дүшмүшдүр. Көтүрдүм, адамлары чағырдым кәлдиләр, онун әлүзүнү јудулар. Мә'лум олду ки, соғаны кәсирмиш, онун јағындан көзләри ачышмыш, оли илә көзләрини сүртмәк истәдикдә даһа да пис олмушдур. бычағы атыб нәлбәкини дә сындырмышдыр. Ағзышын вә көзләринин сују бир-биринә гарышмышдыр. Күлүнч бир вәзијјәтдә иди. Сакит оландан сонра хошакәлим вә инчә бир сәслә деди:

— Аға, бәс нә үчүн демәдиниз ки, соғаны кәсәркән адамын көзүнү јандырыр?

— Мәним әзизим, дедим мән һәр шеји бир дәфәдә дејә билмәрәм, адамын көзү тәкчә соғандан ачышмыр, учан јағы олан һәр бир биткини кәсәркән јағы әтрафа галхыр. Көзүн пәрдәси, инсан сурәтинин башга һиссэләриндән зәриф олдуғу үчүн она даһа тез тә'сир едир вә јандырыр. Соғанда бу јағ олдугча чохдур.

Көрүнүр ки, Әһмәдин бу сынагдан да хошу кәлмәмишди: сабаһ өзүнүн чәпишинин сүдү илә мәктуб јазыб Маһмуда көстәрәчәкдир. Әһмәд кетди, мән өз-өзүмә дедим: «Јерсиз бир сөз нә гәдәр мәним вә башгаларынын зәһмәтинә сәбәб олду. Бундан сонра ушағын сынагдан чыхара биләчәји иши һеч вахт она өјрәтмәрәм».

«КИТАБ ЈҮКЛҮ ЕШШӘК» РОМАНЫНДАН БИР ПАРЧА

Бизим мүтәфәккирләримиз, бөјүк шәхсиј әтләримиз елмин вә тәчрүбәнин бүлуг һәддинә чатдыгда өз биликләриндән зәкат вермәји вачиб сајмыш, халиг тәрәфиндән һәр бир адама бәхш едилмәјән елмин илаһи хәзишәсәдәгәләр тә'јин етмишләр. Бунунла да онлар, синә инсанларын ағыр зәһмәт чәкмәдән, узун мүддәт чалышмадан, һәр сәтри бир өмрүн һасили вә һәр фәсли заманын бир дөврүнүн хүласәси олан мә'налар вә ифтихарлы ән'әнәләрә мәнимсәмәләринә зәмин јаратмышлар. Беләликлә, кәләчәк нәсил үчүн тәкрар өмүр вә узун һәјат учуз баша кәлмишдир. һәм дә, о гәдәр фајдалы тәчрүбәләри олмајан, іүксәк дәрәчәләрә чата билмәјәнләр үчүн ән сон наилијјәтләри әлдә етмәкдән өтәри бөјүкләрин фикир хәрмәниндән сүнбүл топламагдан вә мүтәфәккирләрин елми сајәсиндә дүзкүн јол сечмәкдән башга васитә нә ола биләр? Гәдим заманлардан вә узун әсрләрдән бәри һикмәт ирсини, билик хәзинәләрини дүнјада јадикар сахлајан бу әбәди сәадәтин әлагә васитәси исә китабдыр. Мәһз бу гијмәтли һәдијјә мадди аләми тәрэггијәлајиг вә тәкамүләшајан етмишдир. Өмрләрин, тәфәккүрләрин, имтаһан вә тәчрүбәләрин топладығы сһтијаты јалныз китаб вәрәгләри јорғунлуг миннәти гојмадан haмыја пајлајыр.

Дәгиг нәзәрлә көрмәк лазымдыр ки, мүтәфәккирләр hадисәләрин вә характерләрин үмумиләшдирилмэси үчүн нечә дә чиддилији зарафата гарышдырмаг кими мүнасиб күлмәли пријомлар тапмышлар. har сөзүн ачылығы, зарафатын ширнисинә гарышдырылса охучулар hekajәни hәвәслә охујуб ибрәт алар вә күлүшлү данышыг методундан әдәбли оларлар. haнсы әсәр садә адамларын зөвгүнә jахын, ушаг hekajәләринә даha ујғун jазылмышса, әлбәттә халгын зөвгү өна даhа маил вә белә әсәр әксәријјәтин зөвгүнә даhа мүнасибдир.

Будур, нәсиһәт, мө'изә, әхлаг фәзиләтләри вә әш'әнәләрлә зәнкин олан бир китаб әлимизә чатды. Ешшәјин дилилә данышмасына бахмајараг бу әсәри фарс дилинә тәрчүмә етмәји лајиг билдим ки, харичи дил билмәјәшләр фајдалансынлар. Лап јсриндәдир ки, Мөвләви рәһмәтлијин «Куше-хәр бефрушо дикәр куш хәр»¹ сөзләрини ешитсинләр вә мүәллифин мәгсәдини өз һәмчинсләринә «Хәрфәһм» шәкилдә чатдырмагдан башга арзусу олмадығыны билсинләр.

Мән бу дастанын илк тәшәббүскары вә мүндәрәчатынын мүәллифи дејиләм. Бунун тәрчүмәсинә чәкдијим зәһмәт мүгабилиндә јалныз ону тәмәнна едирәм ки, охучулар илк бахышда әсәрә гаршы чыхмасынлар, буралакы мө'изә вә һөкмләри, елми вә әмәли фајдалары көрсүнләр. Белә ки, һәр бир әһәмијјәтсиз јазыны да бир дәфә охумаға дәјәр.

ӨЗҮМҮН МЕҺРИБАН АҒАМ АҒАМИРЗӘЧӘФӘРИН һүзуруна

Еј мәним әзиз саһибим! Бу сәбирли јүкдашыјап вә сәдагәтли хадимә олан мәрһәмәтләриниздән, гајгыксшликләриниздән разыјам. Лакин бизим һәмнөвүмүз олан ешшәкләрә тәһгирамиз көзлә бахыб, бизи шүурсуз һејван вә тәрбијә тәһсилиндән хәбәрсиз тәсәввүр едирсиниз. Чәнабалинизин ешшәкләрин јашајыш аләминдән дүзкүн хәбәрдар олмасы үчүн бу китабчаны јазыб һүзурунуза тәгдим етмәји лазым билдим. Бу мә'рузәнин мөвзусу бу сәдагәтли јүкдашыјанын сәркүзәшти вә һәјатында баш верән һадисәләрдир. Бунларла таныш оландан сонра, биз еркәк, ганчыг ешшәкләрин вә годугларын, инсаф-

^{1 «}Ешшәјин гулағыны сатыб ајры гулаг ал!

сыз бәшәр өвладының, јә'ни чәнабалинин һәмчинсләринин әзијјәтләри илә нечә гаршылашдығы сизә бәлли олачагдыр, һабелә биләчәксиниз ки, биз узунгулаглар тајфасында форма вә мәзмун дәрәчәләриндән нә гәдәр бөһрәләримиз, зөвг вә идракда нә рүтбәләримиз вардыр. Ејни заманда чәнабалинин дәгиг јаддашына мә'лум олачагдыр ки, кәнчлик дөврүндә мән јазыг—елә ки, дүшәр сән дә көрәрсән—нечә еһтираса гапылмаг алудәси вә чәлд олуб, нәфәс позғунлуғу, еһтираса табе олмаг үзүндән нә кими бәдбәхтлик вә әзијјәтләр көрдүм. Нәһајәт, тарихин гулагбурмаларыны гәбул едәрәк дүзкүн јола истигамәт алдым.

Бәли, ағачан! Чәһаләт вә наданлыгла гарышыг олан кәнчлик еһтирасы истәр бәшәр чинсиндә, истәрсә дә ешшәкдә о гәдәр давам едәр ки, гочалыг тозу баша гонар, бәдәндә аһыллыг сүстлүјү башлајар; Бу вахт кәнчлијә һејфсиләнмәк вә ачизлик дөврү башладыгда, тәбии олараг, бизим рәфтар вә әмәлләримиздә бир дурғунлуг әмәлә кәләр. Чарәсизлик вә пәришанлыг кәдәринә батарыг. Бу вахт чалышарыг ки, чанымыз саламат, адымыз шөһрәтли олсун вә кечмиш күнләрин сәһвләрини доғрулдаг—нечә ки, мән сәдагәтли јүкдашыјан нәтичә чыхартдым.

Бундан сонра нә сиз чәнаблары вә нә дә шәрһи-һалымы мүталиә едән башгалары даһа «Ахмаг—ешшәк кими», «Ганмаз—ешшәк кими», «Надинч—ешшәк кими», «Тәпбәл—ешшәк кими» сөзләрини бујурмајачаглар. Әксинә нәгмәләр гошачаглар ки, «Мүтәфәккир—ешшәк кимн», «Алим—ешшәк кими», «сөзәбахан—ешшәк кими», «Иш көрән—ешшәк кими», а.. а...

Әзиз аға, арзу едирәм ки, өзүнүзүн кәнчлик баһарынызын чичәкләнмәсиндән пај алыб мәнфәәт апарасыныз вә бу тәравәтли вахтынызда мәним пиранә әхлаг вә тәчрүбәләрими јадикар үчүн гәбул бујурасыныз.

Имза: Вәфалы үрәк достунуз вә һәјалы Чошша.

мүгәддимә

Мән балачалыг вә ушаглыг дөврүмдән һеч нәји јадда сахламамышам. Чәнабали дә јә'гин ки, ушаглыг аләмини нәзәрдә сахламајыб унутмушсунуз. Мән вә сән һәр икимиз ушаглыгда валидејнин севимлиси идик. Амма бизим фәргимиз бу иди ки, сизи валидејн, ләлә вә мүәллимләр тәрбијә етдиләр, мәни исә тәчрүбә вә тәбиәт. Һәр икимиз көзәл вә зәриф идик. Мән ушаглыгда шүурлу идим. Чүнки, инди гочалығымда да шүурум вардыдр. Анчаг инди сизин шүурлу олуб-олмадығыныздан хәбәрим јохдур. Ушаглыг huccu, кәнчлик еһтирасы мәни өз саһибими инчитмәjә вә маликимә зәрәр вурмаға тәһрик едирди. Онлар нә гәдәр мәни вурмаға, бағламаға, јүкүмү вә ишими ағырлашдырмаға чалышдыларса, әвәзиндә ондан даһа артыг ачыг чыхдым. Буну мәним сәркүзәштимдә охујачагсыныз.

Демәли, биз бичарәләрә, үмумијјәтлә, ашағы тәбәгәјә сәдәмә јетирән адамлар өзләри биздән ешшәкдирләр. Башгаларына нисбәтән тәкәббүрлә, гүрурла, ловғалыгла вә худпәсәндчәсинә рәфтар едән залымлара онларын өзләринин мәзлум тәсәввүр етдикләри адамлардан даһа артыг мә'нәви зәрәр јетишәр. Мәним сәркүзәштим олан ашағыдакы фәсилләр бу мүддәалар үчүн сүбутдур.

і фәсил

Инсан күман едир ки, јаранмышларын ән шәрафәтлисидир, онун билдијини башгалары билмирләр. Еј ловға инсан, бил вә акаһ ол ки, сәнин билдикләрини биз дә билирик; бизим билдикләримизи исә сиз билмирсиниз!

Шәрифабадын чүмә күнләри базары мәшһурдур. һәмин күнләр әтраф кәндлиләр вә әкинчиләр бураја көјәрти, мејвә, һәр чүрә дәнли биткиләр, ағарты шејләри, әти јејилән гушлар, мал-давар вә саир һејванлар кәтириб сатырлар. һәр чүмә күнләринин сәһәри, мәним үчүн ушагларын шәнбә күнү сәһәринә охшајырды. Чүнки бу күн Мусаабаддан Шәрифабала гәдәр олан бир ағач мәсафәни ағыр јүк алтында јүјүрәрәк вә сүр'әтлә кетмәли, шаллаг вә дәјәнәк зәрбәләри илә гајытмалыјам. Сизин дүзкүн, абырлы вә диндар һөрмәгли нәнәниз мәни сатын алмајынча мән бу зәһмәтләрә мүбтәла идим. Чүнки бу вахт мәним саһибим һәјасыз, әринә вә өвладына мүсәлләт, абырһәјанын нә олдугуну билмәјән, һәр чүрә дүзкүнлүк вә доғрулугдан узаг бир гадын иди.

Әзиз аға, бу арвадын напәчиблији о дәрәчәдә иди ки, һәфтә әрзиндә јә'ни о чүмәдән бу чүмәјәдәк тојугларын

јумурталарын, инәкдән, гојунлардан сағдығы сүддәт һазырладығы ағартыны, бағчасында јетишән мејвә-тәрәвәзләри өзүнүн чиркин сәбәтләринә долдурараг мәним инчә белимә јүкләјирди. Бу ағыр јүкү чатандан сонра мәним һәрәкәт етмәмјә һејим олмадығы һалда, о зырпы комбул вә һәјасыз арвад өзү дә сәбәтләрин үстүндә отурараг, элиндэки учу мыхлы ағачла мәним бојнуму вә кәфәлими бизләјәр вә мәни Шәрифабадын базарына гәдәр чапараг вә јортма апарарды. Ондан әгләкәлмәз дәрәчәдә хиртдәјә јығмышдым, лакин учубиз ағачын зәрбәси горхусундан бојун гачырмаға чәсарәтим јохдур Гәрибә бир тә'сири олан гамчыдан аман! Сизин чаныныздан узаг, ону башы үстүндә јелләјиб илишдирән кими ачы зәнчиринин һалгалары һәјатымын телләрини гырарды, гамчынын гыврымлары һәјатымын арғачларыны илан кими доғрајарды. Елә ки, мисмары бәдәнимә батырарды, көзүмдән од галхарды. Бизин, гамчынын зәрбәсинин ағрысындан, дәрдиндән узун мүддәт биһал олуб гышгырардым, налә едәрдим, нә'рә чәкиб имдад истәјәрдим. О ифритәнин мәнә јазығы кәлмәзди. Әксинә, мәним ачизлијим вә јалварышларым онун даћа чох чәсарәтинә сәбәб олар вә јукуму даћа да артырарды.

Бәли, мүстәбидләрин вә залымларын иши беләдир; гаршы тәрәфи ачиз көрдүкдә она даһа артыг һүчума кечирләр.

Хүласә, бә'зән јолда кедәркән хәјалыма кәләрди ки, үзүнә габарым, бир нечә шыллагла ағыр јүкү белимдән јерә атым, онун үстүндәки гејри-мөһтәрәмә саһибәм дә јерә ашсын. Әфсус, мин әфсус ки, јүкүн ағырлығы бу кизли мәгсәди һәјата кечирмәјә мане олурду.

Нәһаjәт бир күн Шәрифабад базарына дахил олдуг. Һәмин ифритә мәним үстүмдән jерә тулланараг, нох гамы бир мыха бағлады, ағыр сәбәтләри бир-бир jерә дүшүрдү вә өзү башга бир иш үчүн һараjа исә кетди. Мән jорғун, ач олдуғум үчүн, чох әзиjjәт вә хәстәлик көрдүjүмә көрә, фүрсәти гәнимәт саjараг ағзымы узадыб, каһы вә көклә долу олан бир сәбәти әjjаранә бир шәкилдә jахына чәкдим. Онун һамысыны көзәл иштаһа илә, jаваш-jаваш jедим.

Сизин әзиз чаныныз үчүн, өз һәјатымда о вахта гәдәр белә ләззәтли хөрәк боғазыма кетмәмишди. О вахт јорғунлуг вә зәһмәт тамамилә мәндән кетди. Ики ајағымы јердә мөһкәмләндирәрәк, ики голларымы бојум чатана гәдәр габаға узадараг ики-үч дәфә далбадал кәрпәшдим. Бәдәнимә гонараг мәни ачышдыран мозаланлары өз дишләримлә говдум. Нәһајәт дәрә-нәдә ејш-ишрәт вә шадлыг ичәрисиндә идим. Бирдән јарамаз ифритә узагдан көрүндү. Мән онун үрәјини лап јандырмаг үчүн тәһгир вә төһмәтинә heч бир мәһәл гојмадым. Әксинә дил-додағымы јалајараг мат-мат она бахырдым. Чәнабалинин јанында әдәбсизлик етмәјиб онун мәнә јағдырдыгы сөјүшләри демирәм. Бу һәјасыз арвад кәда хасијјәтли, тәбиәтән чох ағзы пис вә сөјүшчүл иди. Ачыгланаркән батининдә нә вар идисә, һамысыны дилинә кәтирәрди. Елә сөзләр дејәрди ки, ешшәк олмағыма бахмајараг, мән онлары ешидәркән хәчаләт вә әзијјәт чәкирдим.

Мән јенә дә өз додагларымы сүмүрүрдүм. Она гәтиј јән е'тина етмирдим. Мәшһур «Чавабе әбләһан—хамушист»¹ мәсәлинә риајәт едирдим. Үзүмү ондан дөндәриб далымы она чевирдим.

О, һәјасыз ифритә шаллағыны әлинә алараг мәпә о гәдәр көтәк вурду ки, сәбр касам долду, һөвсәләм дарыхды. Она үч шыллаг атдым. Биринчи шыллагда бурну илә дишләрини бирликдә сындырдым, икинчи шыллагда әлини әздим, үз гачмаға гојаркән атдығым үчүнчү шыллаг мә'дәсинин ағзына дәјди вә һушуну итирәрәк јыхылды.

Ијирми нәфәр кәндли узун әл ағачлары вә кәмәндә охшар гамчылары илә мәнә һүчум чәкдиләр. О ки, вар мәни дөјдүләр. Нәһајәт јорулуб кетдиләр. һәјасыз ифритәни дә әл-ајағындан тутуб башга бир тәрәфә апардылар ки, онун мүаличәсилә мәшғул олсунлар.

Мүрвэтсиз көтәк вуранлар мәндән узаглашдылар вә өз алверләриндә башга ишләр илә мәшғул оларкән мән јенә дә фүрсәти гәнимәт билиб, башга сәбәтдәки тәзә көјәртиләри бүтүнлүклә једим. О ширинлик бәдәнимдәки ағрыны вә хәстәлији апарды.

Көзәл тәсадүф үзүндән, чамаат үстүмә төкүлүб мәнш инсафсызчасына дөјдүјү заман, бәла мејданынын мәркәзиндә мәним бағландығым паја чәкиш-бәкиш дартынма нәтичәсиндә лахламышды. Елә ки, көјәртиләри јејәрәк икинчи сәбәти дә бошалтдым раһат олдум, хошбәхтанә, өзүмү бәнддән гуртармыш вә бәла торуну гырмыш көрдүм, бу заман үзүмү кәнд јолуна дөндәрдим. Сон дәрәчә сакит вә назлана-назлана кедирдим. Јолда мәнә

¹ Ахмагларын чавабы сусмагдыр.

раст кәлән адамлар палансыз, јүксүз, саһибсиз вә өз башына кетмәјимә тәәччүб едирдиләр. Бә'зиләри дејирдиләр ки, бу, нохтасыны гырыб төвләдән гачмышдыр.

Бир башгасы:

— Бу јазыг дустагханадан гачмышдыр.—дејә чаваб верирди.

— Jox, јүк алтындан сончуглајыб гачмышдыр—дејә үчүнчүсү дилләнди. Дөрдүнчү:

— Нә исә бир хәтакарлыг етмишдир—деди.

Бешинчи кәндли деди:

— Бу өзбашынаја тәнбеһ етмәк, белинә гоша миниб кетмәк лазымдыр.

Мән өз ағыллығымы, јумшаглығымы, мүлајимлијими сүбут етмәк үчүн һәмин бешинчи кәндлијә јан алдым. Кәндли әлини мәним баш-гулағыма чәкәрәк, өз јолдашларына деди:

— Әчәб хош хасијјәтли вә зијансыз һејвандыр!

Онун бу сөзләриндән мән додагалты күлдүм. Еј әзиз аға, фикирләшдим ки, сизин һәмчинсләриниз биз дөрдајаглылар чинсиндән нә гәдәр артыг хүрафат дәнизинә чуммушлар.

Ачыг вә ајдындыр ки, һәр бир залым вә мүсәлләт шәхс өзүнүн әли алтындакылары јола версә онлардан јумшаглыг вә хидмәт көрәр; әкәр пислик вә кобудлуг етсә, әвәзиндә зијан вә әзијјәт көрәчәкдир.

«Вәгте-зәрурәт чо нәманәд гориз

Дәст бекирәд сәре-шәмшире-тиз».1

Биз сшшәк чинси јалныз өзүмүзә јетирилән сәдәмәләрә гисас алмаг истәјән вахт дикбаш вә инадчыл оларыг. Демәли, әшрәфи-мәхлугат илә бизим фәргимиз будур ки, не мәт мүгабилиндә, мәһәббәтин әвәзинә зијанкарлыг егмәрик.

Хүласә, о кәндли мәнә сүвар олуб, өз евинә кетди. Онун арвады вә ушаглары мәни дөврәјә алыб, чүрбәчүр нәвазиш стдиләр. Мәни сахламаг истәдиләр. Мәрдлик ешшәкләрә мәхсус олдуғу һалда, инсанлар өзләринә аид етдикләри, үчүн һәјасызчасына саһибими тәрк едәрәк бу кәндлинин евиндә галмағы мәсләһәт көрмәдим. Зира, инсан чинси дејиләм ки, өз интигамыма бир һүдуд гојмајым. О, һәјасыз гадындан көрдүјүм сәдәмәјә әвәз ола-

**

¹ Гачмаға имкан олмадығы заман

Әл, ити гылынчын учундан тутар. (Сэ'ди).

раг, онун ағыз-бурнуну әзмәји, вуруб јерә сәрмәји кафи hecaб етдим. Кәндлинин евиндән өзүмү бајыра атыб, јүјүрәрәк јола дүшдүм.

Өз саһибимин евинә чатдыгда онун балача гызы мәнн көрүб гышгырды:

— Баба, чошша нәнәмсиз кәлмишдир, бәс нәнәми нә едибдир?!

Саһибим отагдан бајыра чыхды. Мәни палансыз вә гырыг нохта илә көрдү. Јахына кәлиб, мәним гол-гычыма бир нечә тәпик вурараг деди:

— Еј ахмаг ешшәк, бәс арвадымы нә етдин, нечә гачдын? Илк нөвбәдә сәнә јүз гамчы вурачағам!

Мәним дидилмиш нохтамы башымдан чыхартды; ики тәпик дә вурараг мәни отлаг чәмәнә көндәрди.

Тәк-тәнһа чәмәнә дахил олан кими һаj-күj вә гышгырыг гулағыма чатды. Јавашча отлағын әтрафындакы чәпәрин јанына кәлдим. Башымы чевирәрәк јола тәрәф бахдым. Көрдүм ки, ифритә саһибәми бир тахтанын үстүнә атараг кәтирирләр. Ев аиләси гаршыламаға јүјүрәрәк, ағлајыб охшајырдылар. Мән аһәстә шәкилдә башымы керијә чәкиб, сон дәрәчә архајынлыгла отламаға башладым.

Саћибәми евә кәтирән адамлар тәфсилаты онун әринә данышдылар. О, да өз бөјүк оғлуну чағырараг, она узун бир шаллаг вериб деди:

— Бу һәјасыз дөрдајаглыја јүз гамчы вур. Анчаг көзлә ки, өлмәсин, гијмәти кисәмиздән кедәр.

Мәним ағам, әкәр сиз чәнабали дә мәним јеримә олсајдыныз шүбһәсиз ки, мәндән дә артыг горхардыныз, лакин бу ишин чарәси үчүн шајәд шүурунуз мән гәдәр олмазды. Чаны горумаг вачиб олдуғу, үчүн мән өзүмдә јүз гамчы јемәјә тагәт көрмәјиб, абрыны вә маликијјәт һүгугуна риајәт етмәји бир кәнара гојараг, бир кушәдән бајыра чыхдым, үзү сәһраја доғру јүјүрдүм, һеч јердә дајанмыр вә дала да бахмырдым. О гәдәр јүјүрдүм ки, јорулуб хәстә олдум. Гулаг асыб бир ајаг сәси ешитдим. Бир тәпәнин үстүнә чыхараг өз әтрафыма көз кәздиркб һеч кәси көрмәдим. Азад бир сурәтдә көксүмү бурахдым вә аллаһа шүкр етдим ки, зүлмкар маликләрин әлиндән јахамы гуртардым. «Инди нә етмәк лазымдыр? —дејә дүшүндүм —әкәр бу дөврдә, бу әтрафда галсам мүтләг мәни апарачэглар. Саһибимин евиндә мәнә гаршы көзләкилән әзијјәт вә чәзалардан пәнаһ аллаһа!».

Бир гәдәр әтрафа бахдым. Өзүмү тәк-тәнһа көрдүм. Өзүмүн јазыглығыма вә јалгызлығыма бир аз агладым. Јенә бир аз јолума давам етдим. Нәһајәт бир мешәнин кәпарына чатдым.

Бу мешәдә ахар бир чај, отлаг бир чәмән тапдым. «Аллаһ-таала мәзлумларын әлиндән тутан вә чарәсизләрин дадына чатандыр.—Өз-өзүнә дедим:—Нечә күн бурада галыб, бир аз әтә-гана кәләндән сонра даһа узаглара бир сәфәр едәчәjәм».

От јејиб, биллур кими саф вә сәрин су нушчанлыгла ичдикдән сонра, күн батды. Һава гаранлыглашды. Бир агачын алтына кедиб сүбһәдәк сон дәрәчә раһат јатдым.

п фэсил

Сәһәр чағы, ширин јуху вә там истираһәтдән сонра һәгиги мә'нада фираван јашамағын шүкранәси үчүн јапыглы гәлбдән бир нәрә чәкдим. Сәһәрин ачылмасындан бир ләззәт алдым.

Јерин-көјүн ән шәрафәтлиси олмаг иддиасы илә бүтүн варлығы өзүнүн алчаг мәгамы һесаб едән сизин тајфаныздан оланлар әкәр ара-сыра сәһәр тездән дурсалар, сүбһ вахты бир сәс чыхарсалар каината нә миннәтләр гојдугларыны вә өзләрини нечә өјдүкләрини чәнабали билирсиниз. Куја, кечә јарысы јухудан дуруб алынларыны торпаға гојмагла аләми торпагдан галдырмышлар. Биз узунгулаглар зүмрәси исә дан јери сөкүлмәмиш ајылыб, ловғаланмадан, һеч кәсә миннәт гојмадан һәзин сәслә не'мәтләрә шүкр едирик. Бу мәзијјәт вә үстүнлүкләрлә фазилләрин әшрәфи олмаға ләјагәтимиз вардыр.

Хүласә, сәһәрин ачылмасы илә тәпәләр вә дүзәнликләр, отлаглар вә чәмәнликләр бир-бириндән сечилмәjә башлады. Јахыплыгдакы әсла һеч бир һеjванын аjаты дәjмәjән отлаға, биллур бир булағын кәнарына тәрәф кедиб, jем вә су илә өзүмү доjдурдум. Гарын тохлуғу мәним хәjал телләрими һәрәкәтә кәтирди. Ишич агибәти вә кәләчәjи һаггында дүшүнмәк, фикирләшмәк һиссләрим күчләнди. Нәһаjәт өз-өзүмә «Мән ки, бүтүн һеjванлардан ағыллыjам, — дедим — нә үчүн мүтәфәккирләрин jолу плә кстмәjим? Әлдә едилмиш не'мәтин гәдир-гиjмәти агилин нәзәриндә мәчһул дејилдир. Арифләр һәр бир нәфәси гәнимәт биләрләр. Мән дә беһишти хатырладан бу јердә бир истираһәт едиб, кефә бахым, кечән күнләрим ушудулсун. Фурсэт душмушкэн даһа горхусуз вэ даһа салим јер ахтарачағам. Тәәссүфләр олсун ки, тәгдир тәдбирлә ујғун кәлмәди. Биз узунгулаглар тајфасына тәчрүбәдән бәллидир ки, бизим тәсәввүр вә фәрзијјәләримизлә кизли ганунлар дахили системләр арасында фәрг вә фасилә аз дејилдир. Чохлу тәдбирләр көзләдијимизин тамамилә зиддинә олараг, гәтијјән мәгсәдәујғун тә'сир бағышламамышдыр. Билмирәм, бу вәзијјәт инсанлара да андлирми, мәгсәдә чатмаг уғрундакы мүбаризәдә сизин тәдбирләриниз күчлүдүрмү вә ја сиз дә мүгәддәратын ардынча сүрүнүб, талеин әсирисиниз? Әкәр гәзавү гәдәри дәјишмәк, тәдбирләрдән истифадә етмәк гүдрәтинә малик олсаныз чох мәмнунијі әтлә сизип ешшәјиниз оларам јүкүнүзү мәизилә чатдырарам. Јохса, сиз дә ишин агибәтини билмәјиб, кәләфин учуну тәгдиратын өһдәсинә бурахсаныз биздән үстүнлүк иддиасы етмәјиниз, бизә чинајәтләр вә зүлмләр рәва көрмәјиниз инсафсызлыгдыр.

Хүласә, сәфәр фикриндән ваз кечиб орада галмаг гәрарына кәлдим. Не'мәтин боллуғу үчүн шадлыг етдим, гујруғум вә гулагларым никбинчәсинә һәрләнди. Залымларын хатирәсинә бир нечә шыллаг атдым. Ағнадым, писләр һаггында фикирләшмәдән бир нечә ан отладым, севинчимдән ағзымы ачыб нә'рә чәкдим. Гәфләтән, узагдан бир ит һүрмәси гулағыма чатды. Чох кечмәдән башга итләр дә онунла сәс-сәсә вердиләр. Мән әл-ајағымы јығышдырыб, бојнуму шәк тутдум, гулагларымы дала гысараг, изтираблы, сарсылмыш һалда дајандым. Гәлбимдән кечди ки, сәһәр су ичдијим, чај дәринлији вә хәлвәтлији е'тибарилә мәни хилас едә биләр. һәмин тәрәфә јөнәлдим. Елә, ајагларым чаја дахил олан кими саһибимин бөјүк оғлу Сәфәргулунун кобуд сәсини. О:

— haj чаным, hej бабам hej, тап hej! Будур, ешшәк рәдди, бурадан кечиб. Орада јатағы мә'лумдур. haj ахтар, тап haj, олур ha¹—дејә итләри мәни ахтармаға гызышдырды.

hәрчәнд ки, бу дил чох гәрибә вә хошакәлмәз олдуғундан ешшәкләрин ону өјрәнмәјә рәгбәтләри јохдур.

¹ Дырнаг ичәрисиндә верилмиш диалоглар әсәрин орижиналында Азәрбајчанчадыр (М.)

Гаршылыглы үнсијјәт исә о дили баша дүшмәји мәнә алышдырмышдыр. Ишин нә јердә олдуғуну дәрһал баша дүшдүм. Бәдәнимә елә горху дүшмүшдү ки, өлмәк истәјирдим. Лакин сәбр вә вүгар даирәсиндән кәнара ајаг басмадым. Мә'лумдур ки, рәһм вә мәрһәмәт саһиби аллаһ дарда галмышларын хиласкары, бичарәләрин көмәкчиси олар. Куја, мән јазыға гејбдән дедиләр ки, итләрнп ијбилмә һиссләри онлара анчаг гуруда рәһбәрлик едир, сујун ахыны, ији вә изи итириб арадан апардығы үчүн онлар мәгсәдләрини даһа изләјә билмәзләр. Одур ки, дөрд ајаг да борч алыб, нәфәсим кәлинчәjә гәдәр су ахынынын әксинә јүјүрдүм.

Ики саат кедәндән сонра дајандым. Нә ит дәстәсинин сәсини ешитдим нә дә имансыз Сәфәргулунун, гысгыртмасыны. Јорғун-арғын төвшәјиб тәр төкәрәк, бир гәдәр дајандым, су ичдим, чајын гырағындакы отлардан бир нечә дәстә гырыб ашырдым. Сујун сојуғундан әл-ајағым кејимишди, лакин горхудан бајыра чыхмаға чәсарәтим јох иди.

Бир аз истираһәтдән сонра тәзәдән јүјүрмәјә башлајыб кәнара јајынмадан чајын мәчрасы илә кедирдим. Бу вахт мешәдән харич олуб сәфалы бир көј чәмәнә чатдым. Орада әллидән артыг өкүз отлајырды.

Мәним әзиз ағам, чәнабалијә мә'лумдур ки, ешшәк илә өкүз арасында истәр заһири чәһәтдән вә истәрсә хасијјәт е'тибарилә күлли фәргләр вардыр. Лакин, бир сыра көзәл сифәтләрдә һәр ики фиргә бир-бири илә охшајышсыз дејилдир; о чүмләдән хејирхаһлыгла бир отлагда чохлу узунгулаг вә гарамал бир-биринә о гәдәр дә азар-әзијјәт јетирмәдән отлајар. Чәнаб али, инсафла гәзавәт единиз, бир столда ики назирин әјләшмәси вә јахуд бир мәмләкәтдә ики әмирин һөкмранлыг стмәси мүмкүндүрмү? Нәфсин әсири, еһтирас вә тамаһкарлығын дүшкүнү олан сиз әшрәфи-мәхлуга ләјагәтсизлијинизлә бәрабәр ловгалығын шиддәти үзүндән дүнјәви мәсәләләрдә һәмишә мүчәррәдлик вә тәнһалыг ахтарырсыныз.

Нәһаjәт, орадакы өкүзләр мәним кәлмәjими о гәдәр дә зәрәрли көрмәдиләр, мән онларын гонагпәрвәрликләринә jүксәк дәрәчәдә гиjмәт вердим. Ишыглы күнәш алтында бир саата jахын истираһәт едиб, әсәбләрими вә әзәләләрими гыздырдыгдан сонра, аjаға галхараг, отламаға мәшғул олдум; бир ешшәjин иштаһасы гәдәр о чәмәнликдән бәһрә апардым. Биз ешшәк тајфасынын сизләрдән үстүнлүкләриндән бири будур ки, иштаһамыз гәдәр јејиб дојдугдан сонра сабаһын зәхирәси вә еһтијаты фикринә дүшмәрик. Чүнки аллаһы рузи верән һесаб едирик. Сизләр исә илаһи не'мәтләрдән фајдаландығыныз заман, ләззәт апармаг, шүкр етмәк әвәзинә зәхирә вә еһтијат топламаг хәјалы илә өз һиссләринизи пәришан едиб, өз једијинизи белә билмирсиниз...

Күн батды. Узагдан ики кәндли көрүндү. Онлар кәлиб мәним јанымдан кечдиләр. Бир-бири илә сөһбәт едирдиләр. Нисбәтән бөјују өзүндән кичијә деди:

— Гардаш, дејилләр бу чәнкәлә тәзә гурд кәлибдир. Башгасы чаваб верди:

— Гурд? Ким сәнә деди?

— Мусаабадлылар дејирдиләр ки, онларын бир ешшәјини гурд јејибдир.

— Баһ, нә дејирсән, Мусаабадлылары танымырсан? Өзләри бу бичарә һејваны өлдүрүбләр, гурдун бојнуна гојублар.

— Јахшысы будур. Сығырларымызы төвләјә апармаг вә кечә лолаларда гојмамаг.

— Нечә билирсән елә дә ет!¹

Мәним әзиз ағам, бу сөзләри ешитдим, лакин јеримдән әсла тәрпәнмәдим. Бу чәмәндә битән отлар о гәдәр гүввәтли вә һүндүр иди ки, кәндлиләр мәни көрмүрдүләр. Инәкләри кәндлиләрә мәхсус бир авазла чағырыб, онлары бир јерә топлајараг, кәндә тәрәф говдулар.

Мән һаггында данышылан гурддан горхмурдум. Бу о демәк дејилдир ки, биз ешшәкләр шир кими олан сиз кишиләрдән даһа гәһрәман вә даһа чәсарәтлијик. Биз дә горхуруг. Горхмамыш вә горхмајан анчаг ағылсыздыр. Мусаабадлыларын гурд тәрәфиндән өлдүрүлмүш һесаб етдикләри һаггында данышдыглары ешшәк, чәнабалинин нөкәри мән олуб, өзүмү дири вә сағлам көрдүјүм үчүн гурд олмасынын јаланлығыны билирдим.

Кечәни нәһајәт дәрәчәдә фикир раһатлығы вә архајынлыгла јухладым. Сәһәр тездән дуран кими, јухудан ојанаркән, сизин дедијиниз кими—гәлјаналты едирдим. Бу вахт мал-гаранын јаваш-јаваш узагдан чәмәнә тәрәф кәлдијини көрдүм. Лакин бәдбәхтлик үзүндән ики ири

¹ Кәндлиләрин сөһбәти орижиналда азәрбајчанчадыр.

ит дә онларла иди. Узагдан иј анлајан кими һүрмәјә башлајыб, мәнә тәрәф чумдулар...

Мән чәмәнликдән баш көтүрүб јахынлыгдақы мешәjә гачдым. Ілеј јүјүрдүм, нәһаjәт бир чәмәнә чатдым.

һәрчәнд, сизләр кими өз саат вә дәгигәләримизи мүәјјән етмәк үчүн бир чиһаз ихтира етмәмишик. Јә'ни, о чиһазы ки, сизләрин өлүмә вә мәһвә доғру јахынлашдығынызы һесаблајыр. Аллаһ бизә елә шүур вериб ки, биз вахты аләтсиз дә анлаја билирик...

Бу мешәjә чатдыгда мә'лум олду ки, әввәлки чәмәндән нечә ағач узаглашмышам. Мусаабаддан, мәним әзиjjәт вә әзаб мәканым олан о jердән он ағач узагда олдуғум үчүн даһа бир адам мәни танымыр, мәни тутуб зор илә зүлмкар саһибимин jанына апармаг горхусу jох иди. Бундан сопра кизләнмәjимин мә'насы jохдур. Артыг тәдбир hөкм едирди ки, өзүмү ашкара чыхарым вә даһа heч кәсдән горхмаjым. Зејналабдин Марағаји (1837—1910) Азәрбајчан әдәбијјатында илк реалист романын мүәллифидир. Үч чилддән ибарәт «Ибраһим бәјин сәјаһәтнамәси» романы илә Зејналабдин Марағајинин XIX әсрин сонларында маарифчилик идејаларынын кениш јајылмасы ишиндә унудулмаз хидмәти олмушдур. Деспотизмә, мүстәмләкәчилик зүлмүнә, савадсызлыға вә керилијә гаршы мұбаризәдә Зејналабдин Марағаји М. Ф. Ахундовун Ирандакы ардычыллары сырасында дајаныр. Иранда мәшрутә ингилабынын идеоложи зәмининип һазырланмасында бу романын мұстәсна ролу олмушдур.

«Ибраһим бәјин сәјаһәтнамәси» јазылдығы илләрдән башлајараг һәм Иранда, һәм дә Ирандан харичдә кениш шөһрәт газанмыш вә биринчи чилди бир нечә дилә тәрчүмә едилмишдир. Романын биринчи чилди илк дәфә 1911-чи илдә А. Микајылов тәрәфиндән Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилиб Бакыда нәшр едилмишдир. Филоложи елмләр доктору, профессор һәмид Мәммәдзадә романы бүтүнлүклә тәрчүмә едиб Азәрбајчан ССР ЕА «Елм» нәшријјатына тәгдим етмишдир.

ИБРАНИМ БӘЈИН СӘЈАНӘТНАМӘСИ

(I чилддән бир парча)

...Дамғандан көчүб нечә күндән сонра Бәстамын Шаһруд шәһәринә чатдыг. Һачы Һүсејн чиловдар деди:

— Ики күн бурада галачағыг. Анчаг сизә кәрәк бағда чадыр гурам, орада галасыныз; чүнки бу шәһәрдә кәнә вар, гәриб адамлары кәнә санчанда бәрк азарлајырлар.

- Бәс инди ки, бурада галмағын бу гәдәр башағры-

сы вар, даһа нә үчүн дајанырыг, кечәк кедәк, башга мәнзилдә дүшәрик, — дедим.

— Атлар бәрк јорулублар, даһа бундан артыг кетмәк тагәтләри јохдур,—деди,—һәм дә бурадан бир баша Теһрана јорта билмәрик.

Әлачсызлыг үзүндән атлардан дүшдүк. Шәһәрин јахынлығында олан бир бағда бизим үчүн чадыр гурдулар. Јај фәсли олдуғуна көрә чадырда галмаг мүмкүн иди. Јүкләри јербәјер еләјиб бир гәдәр динчәлдик. Јадыма дүшдү ки, мәрһум атам Шаһрудда һачы Исмајыл адлы бир тачирлә дост иди, вахташыры мәктублашардылар. Она көрә ки, онун мәктубларыны мән өзүм јазардым. һәмин тачирин олдуғу карвансаранын адыны да билирдим. Фикирләшдим ки, атамын достудур, кедиб онунла бир көрүшүм. Јусиф әмијә дедим:

— Јусиф әми, дур ајаға мәнимлә бирликдә бир јерә кедәк. Карвансаранын вә һачынын олдуғу јерн сорушдум. Нишан вердиләр. һачынын евинә чатдыг, хошбәхтликдән өзү дә евдә иди. Салам вериб әјләшдик. Хош-бешдән сонра дедим:

- Сизин адыныз кәрәк һачы Исмајыл аға олсун.

— Бәли,—деди.—Лакин, бағышлајын, сизи танымадым.

— Мән Мисирдә олан филанкәсин оглу Ибраһимәм, -- дедим.

О мөһтәрәм шәхс атамын адыны ешидән кими ајаға дуруб мәни гучаглады, үз-көзүмдән өпүб деди:

— Хош кәлибсиниз. Мәрһум атанызын вәфаты хәбәри мәни сарсытды. Аллаһ она рәһмәт еләсин. Јахшы, инди дс көрүм һарадан кәлирсән, һараја кедәчәксән? Иншаллаһ, анан саламатдыр? Ешитмишәм бир бачын да вар, кејфи нечәдир?

— Шүкүр аллаһа, саламатдырлар, чаныныза дуа еләјирләр. Мүгәддәс Мәшһәд шәһәриндән кәлирәм. Теһрана кетмәк әзминдәjәм.

— Чох көзәл, сизин кәлмәјиниздән олдугча шадам. Сиз мәним әзиз достумун јадикарысыныз.

Сонра нөкәринин гулағына нә исә пычылдады. Нөкәр кетди. Јарым саатдан сонра ики мәчмәји чилов-кабаб, шәрбәт вә тәзә јетишмиш нобар говунла гајытды. Һачы меһрибанчасына јемәји көстәриб деди:

— Бисмиллаһ, бујурун бир тикә чөрәк јејәк.

Сүфрәнин башында отурдуг, јемәк әснасында һачы үзүнү мәнә тутуб:

— hарада дүшмүсүнүз?—дејә сорушду.

--- Филан бағда чадыр гурмушуг,---дедим.

haчы нөкәрә деди ки, тез ораја кедиб бизим јүк-јалымызы евә кәтирсин.

Мән дедим:

--- Чиловдарымыз дејир ки, шәһәрдә кәнә вар. Она көрә дә горхурам.

hачы чох үз вурду. Мән разы олмадым. Наһар сләдикдән сонра сорушду:

— Күндүзләр јатмаға адәт етмишсинизми? Ја чај ичмәк мејлиниз вар?

— Күндүзләр јатмырам, — дедим. — Чајы да ахшамлар ичирәм.

Сонра бир саата гәдәр дә сөһбәт еләдик. һачы үзүнү оғлуна тәрәф тутуб деди:

— Рза, сән гонаглары апар бир аз шәһәри, чај кәнарыны кәздир. Ахшам да бујурун евә тәшриф кәтирий. Шамдан сонра мән сизи өз мәнзилинизә чатдырарам, орада чадырда јатарсыныз.

Бахдым көрдүм үзрүмү һеч вәчһлә гәбул еләмәјәчәк, чарәсиз галыб разылыг вердим. Дуруб јола дүшдүк. Мән дедим:

— hapaja кедәчәјик?

Јусиф әми деди:

— Мәнчә бу шәһәрин мәктәб вә ја мәдрәсәләриндән биринә кедиб вәзијјәти илә таныш олсаг пис олмаз.

Ағарзадан сорушдум:

— Бу шәһәрдә мәктәб вармы?

— Бәли, деди, бурада чәми үч мәктәб вар. Бири чох узагдадыр. Бизим ушаглар һаман мәктәбдә охујурлар. Бири дә бу јахынлыгда Нәччарабазардадыр. Амма фикирләширәм ки, ораја кетсәк нә дејәк. О мәктәбдэ мәни о гәдәр дә танымырлар. Јахшысы будур ки, биримиз борчлу олаг, о биримиз дә тәләбкар. Сәнәд јаздырмаг үчүн ораја кедәк. Онда сиз дә истәдијиниз кими мәктәблә таныш ола биләрсиниз.

Ағарзанын бу тәдбири мәни чох күлдүрдү. Дедим:

— Нә ејби вар, сиз дејән кими еләрик.

Јусиф әми деди:

— Мән өз адымы демәјәчәјәм, башга бир ад дејәчәјәм. Ағарза деди:

— Үрэјин нечә истәјирсә елә дә елә, Мирзәнин мәгсәди бир аббасысыны алмагдыр. Һансы ады истәјирсәнсә өзүнә бағла. Һеч кәсин адыны-үнваныны ајдынлашдырмагла иши јохдур.

Бир аз да зарафатлашдыг. Бирдән гаршымыздан «чәкил. чәкил!» сәси учалды. һәр тәрәфдән бағырыб. «Ирәли кеч, дајан, абанын голуну кеј!» демәјә башладылар. Мән тәәччүблә сәс кәлән тәрәфә бахдым. Көрдүм атын үстүндә бығыбурма, бојлу-бухунлу бир оғлан кәлир. Архасынча да 30—40 нәфәр әличомаглы онун сағында вә солунда чәркә илә ирәлиләјирләр. Онларын да онүндә гырмызы палтарлы, сифәти дәһшәтли онр адам, онун да архасында 10—15 атлы сыра илә һәрәкәг сдир. Ағарзадан сорушдум:

— Бу нә һәнкамәдир?

— Шәһәрин һакимидир, ова кедир,—деди. Агарза сонра әлавә етди:

— Јериниздә дүз дајанын, кәлиб габағыныздап кечәндә икигат тә'зим еләјин. Бахын һамы нечә еләјир, сиз дә онлар кими еләјин.

Этрафыма көз кәздирдим, көрдүм догрудан да һәр тәрәфдән һеј башды ки, әјилир, һеј сәчдәдир ки, олунур. Һаким чәнаблары да һеч онлара е'тина еләмәдән бир учдан бығларыны бурур. Ағарзаја дедим:

— Әкәр баш әјмәсәк нә олар?

Деди:

— Даһа орасыны фәррашлар билир, бир дә онларын әлиндәки чомаглар. Дејәсән чаныныздан безмисиниз.

— Јох, нә үчүн чанымдан кәрәк безәм, үрәјимдә мин арзум вар—дедим.

Камали-әдәблә дајандыг. Һаким бизә јахынлашанда икигат әјилиб салам вердик. «Шәрә дүшмүш идик, хејирлә кечди».

Индијәдәк белә бир вәзијјәтә һеч бир јердә раст кәлмәдијимә көрә чох тәәччүбләндим. Өз-өзүмә дедим: «Абад оласан, Иран, једди милјон чәмијјәти олан Лондон кими бир шәһәрин һакими һәр јерә тәк кедир, бир нәфәр дә онун ким олдуғуну билмир вә билсә дә, фәрги јохдур, онун шә'нини вә рүтбәсини сајан олмаз. Амма, машаллаһ олсун, бизим кичик бир вилајәтин һакиминин бу гәдәр чаһу чәлалы вар. Бәли, һөкумәт белә олмалыдыр!» — Ағарза, һаким бу гәдәр адамын мәвачибини, донлуғуну һарадан верир?—дејә сорушдум.

—Бунларын донлуғу јохдур,—дејә Ағарза чаваб всрди:

Мән тәәччүблә сорушдум:

— Бәс нә јејирләр?

Сәһәрдән ахшамадәк күчә-базары долашырлар. Һарада ики нәфәр дава еләсә, тутуб фәррашбашынын јанына апарырлар. Дава әһәмијjәтсиз олса, ики түмән фәррашбашы, беш гран најиб, ики-үч гран да бу фәррашлар алыб онларын јахасындан әл чәкирләр. Јахын кәндләрдән шикаjәтчи кәлсә бу атлылардан бир-икиси кәнди чапыб таламаға көндәрилир. Дава бир аз бөјүк оларса пишхидмәтләрдән бирн, ја меһтәрбашы, ја әсләһәларбашы, ја абдар, ја гәһвәчи о ишә баш чәкмәк үчүн көндәрилир. Онлар да әллидән-јүздән шаһзадәjә, он-он беш түмән дә өзләри үчүн чәримә, пешкәш алырлар.

Бу сөзләри ешитдикдә мән јеримдәчә гурујуб галдым. Догрусу, сәјаһәтимдән пешиман олдум. Өз-өзүмә дедим: «Каш кор олајдым, бу вәзијјәти көрмәјә идим, кар олајдым, бу сөзләри ешитмәјәјдим. Мин әзаб-әзијјәт чәкдим. бу гәдәр пул хәрчләдим, өзүм үчүн гәрибә бир бәлашы сатын алдым!».

Мәктәбә кәлиб чатдыг. Бу мәктәб Нәччарабазаралдыр. Тәхминән отуз аршын боју, он аршын ени олан бөјүк бир отагда јүздән артыг мә'сум ушаг топлашыб отурмушдулар. Онлардан бә'зиси гуру торпаг үстә, бир парасы кечә парчасы, бир нечәси һәсир вә ја килим үстә отуруб дәрс өјрәнирдиләр. Мүәллимләри башы әммамәли гоча бир киши идн. Мәктәбә дахил олуб салам вердик, ушагларын сәс-күјү үзүндән мүәллим бизим саламымызы ешитмәди. Биз дә кечиб бир кушәдә отурдуг. Ахунд сорушду:

— Нә фәрмајишиниз вар?

Јусиф әми деди:

— Мән бу кишијә јетмиш түмән борчлујам. Хаһиш едирәм, мәним тәрәфимдән һәмин мәбләғә бу адамын адына бир сәнәд јазасыныз.

Ахунд:

— Чох көзәл, — деди, — Адыныз нәдир?

- Әбдүлгафардыр, дејә Јусиф әми чаваб верди.
- Бәс ағанын ады нәдир?
- Ибраһим бәјдир,—деди.

— Муамилә үчүн киров вардырмы?

— Бәли, евими киров гојурам.

— Евиниз һарададыр?—дејә ахунд сорушду. — Әрдәбилдәдир,—дејә Јусиф әми чаваб верди.

— Пулун муамиләси нә гәдәр олачаг?

— Ајда бир түмән, өзү дә алты ај мүддәтинә.

Ахунд вәсигәни јазды. Гуртарандан сонра бизим үчүн охуду. Чыхарыб он шаһы вердим вә вәсигәни алдым. Ахунд биздән разы галды. Дедим:

— Машаллаh, шакирдиниз нә чохдур!

- Бәли,-деди,-hәлә бунлардан әлавә бир нечә нәфәр дә вардыр. Анчаг бу күн кәлмәјибләр.

— Ушаглар нә охујурлар, — дејә сорушдум.

- Бә'зиси әлифба, бир парасы чүзви-Әммә¹, бир нечәси Гур'анимәчид. Бу сырада отуран бөјүкләр «Күлүстан», «Бустан», haфиз, хуласә, hәр бир шејдән дәрс алырлар.

Дедим:

— Ахунд аға, һафизин дәрсә нә дәхли вар? Ахунд hejpәтлә сорушду:

- Нечә бәјәм?- Һафизи-Ширазинин дәрсэ дәхли јохдурму?

Дедим:

— Ајдындыр ки, ћафизин диваны тәсәввуфә аид мәтин гәзәлләрдән ибарәтдир. Охујанларын әксәриііәти онун мә'насыны чох чәтинликлә баша дүшүрләр. Белә олдугда, башдан-ајаға заһирән бадә, мәһбуб, ашиг, мә'шуг вә ешгбазлыгдан бәһс едән бир китабдан ушаглар нә хејир көрә биләрләр?

Ахунд тәәччүблә сорушду:

 Бәс сизин вилајәтиниз олан Әрдәбил шәһәриндә ушаглара мәктәбләрдә нәдән дәрс верирләр?

- Бизим вилајатимиз Әрдабил дејил. - дедим.

— Бәс һарадыр?—дејә сорушду.

— Јер күрәсинин тамамилә башга бир гит'әсидир, дедим.

Деди:

- Онда сизин сөзүнүздән белә мә'лум олур ки. Шираз вә ја Бағдад тәрәфиндәнсиниз.

- heч бириси дејил, Африкадыр,-дедим. Ахунд деди:

¹ Гур'андан бир сурәдир.

-- heczбнан кәрәк Африка Салмасын јахынлығында ола.

Көрдүм мүәллим догрудан да чох ахунддур, --- дедим: -- Бәли. сиз бујурандыр. Амма сиз кәрәк ушаглара чографија вә һәндәсәдән дэ дәрс верәсиниз.

Деди:

- hәндәсә нәдир?

Зедим:

— hecaбы jaxшы билирсинизми? Бир jepин cahəcини тапа биләрсинизми?

— hecaбы jaxшы билирәм, — деди. — Ушгалара сәjаг өjрәдирәм. Өзүм дә hәндәсәни билирәм. Анчаг ушаглара өjрәтмирәм.

— hecaбын илк мәрһәләси олан топламаны вә бөлмәіи мәнә мисалла көстәрин!—дедим.

— Нә јазым?—деди.

Дедим:

- - Јаз мин ики јүз отуз дөрд.

beлә јазды: 1000200304.

Дедим:

-- Чәнаб Ахунд, бу рәгәмләр милјарддан да чоқ олду. Истәдим ушаглардан да бир шеј сорушам. Даћа артыг дилхорчулуға сәбәб олачағыны көрүб ваз кечдим. Орадан чыхыб кәзә-кәзә һачынын евинә кетдик. Дәсгәмазымызы тәзәләjәндән сонра һачынын јанына кәлдик. Көрдүк чаjы һазырлаjыб бизи көзләjирләр.

— Јахшы кәздинизми?—дејә сорушду.

- Бәли!-дејә чаваб вердим.

hачынын оғлу Ағарза күлмәјә башлады. hачы сорушду:

— Рза, нә үчүн күлүрсән?

Рза деди:

— Аға, мөһтәрәм гонаглар гәрибә адамдырлар. Вилајәтин һакимини фәррашлары вә атлылары көрүб онларын «узаглаш, дајан, кеч» демәләринә тәәччүб еләдиләр ки, көрәсән бу нә һәнкамәдир. Даһа билмирләр ки, шаһзадәдир, һакимдир.

Јазыг hачы дәриндән бир ah чәкиб деди:

— Еләдир, оғлум. Гонагларымыз бу һәнкамәләрдән көрмәјибләр. Бу бәдбәхтлик анчаг Иран вә иранлылара мәхсусдур. Јер үзүнүн һеч бир нөгтәсиндә һакимләрин бу чүр һакимијјәти вә дәсткаһы јохдур. Һакимин ихтијараты вә мәһкумун вәзифәси һәр јердә мүәјјәнләшдирилмишдир. Тәкчә бизим Иранда биз бәдбәхтләр бир овуч фир'онларын вә Нәмрудларын һәвавү һәвәсинин әсири олмушдуг. Онлар бизим малымыз, чанымыз вә намусумуз һаггында нә чүр һөкм версәләр ичра олуначаг һеч кәс дә онлардан бу һагда бир сөз соруша билмәз вә онлары һеч бир мәгам мәс'улијјәтә чәлб едиб чәзаландыра билмәз. Бизим шикајәтимизә гулаг асан тапылмаз. Сәснмиз бир јана чатмаз. Бу күн һәбәш вә Судан зәнчиләри белә бу кими зүлмләрдән вә әсарәтдән хилас олмушлар. Онлар һәр чүр бәшәри һүгуга маликдирләр. Фәгәт биз бичарәләрин бојнунда олан әсарәт зәнчири күндән-күнә даһа да мөһкәмләнир вә һүгугларымызын даирәси кетдикчә даһа чох даралыр.

Көрдүм јазыг һачынын үрәји мәндән дә бетәр долудур. Бир саат сөһбәт еләдик. Јемәкдән сонра һачынын нөкәри фанар көтүрүб бизи мәнзилимизә чатдырды. Сабаһы күн һачы бизим көрүшүмүзә кәлди. Чај ичиб гәлјан чәкәндән сонра галхды. Јенә дә бизи шама дә вәт еләди. Анчаг биз һаман кечә јола дүшмәли олдуғумуза көрә үзр истәдик. һачы илә видалашдыг. Кечәнин тән јарысында орадан да һәрәкәт еләдик. Бир нечә мәнзил кәлдикдән сонра, Теһранын ики ағачлығында олан Хатынаваја чатдыг. һесаб еләдим, көрдүм дүз отуз алты күндүр ки, Мәшһәддән чыхмышыг. Бу мәсафәни дәмир ојлу илә үч суткада там раһатлыг вә аз хәрчлә кетмәк оларды. һајыф ки, иранлылар бу бөјүк нә'мәтдән дә мәһрумдурлар. Аллаһ өзү онларын һалыны көрүб рәһм еләсин!

Сәһәрә јахын орадан да чыхдыг, кәлиб шәһәрә чагдыг. һачы һүсејн чиловдардан сорушдум:

— Биз һарада мәнзил тутсаг јахшыдыр?

Деди:

— haчы Mәhәммәдhәсән карвансарасынын даландары мәним достумдур. Сизи ораја апарарам. Әзү дә jахшы адамдыр, тапшырарам сизә көзәл гуллуг еләр.

Биз бирбаша һаман карвансараја кетдик. Бизим үчүп бир һүчрә бошалтды. һачы һүсејн чиловдар бизи орадакылара тапшырыб кетди. Әл-үзүмүзү јујуб јолун тозторпағындан тәмизләндик. Даландар самавар кәтирди, чај ичдик. Јусиф әми деди:

— Һамама кедәкі

Дедим:

- Мәшһәддәки һамамы көрәндән сонра мән өзүмә сөз вермишдим ки, бир даћа Иранда ћамама кетмәјәм. Јусиф әми деди:

— Бура Теһрандыр, исламын бөјүк шәһәри вә пајтахтыдыр. Ола билсин ки, һамамлары Мәшһәд һамамлары кими олмасын.

— Онда бу күн сән кет јујун, сују тәмиз бир һамам оларса, сабаһ бәрабәр кедәрик, — дедим.

Јусиф эми фитэ-гэтфэ көтүрүб даландарын көстэрдији ћамама кетди. Мән дә абамы башыма чәкиб јатдым. Бир вахт көрдүм ки, Јусиф эми мэни ојадыр, дедим:

— Һамам нечә иди?

— Буранын да һамамларынын сују гохумушдур. Анчаг кичик бир хэзнэси вар, онун ичинэ кирмирлэр. Экэр истәсәниз орадан тәмиз су кәтириб кисә чәкдирә биләрсчниз.

— Чох көзәл, сабаһ кедәрик,—дедим. Даландары чағырыб адыны сорушдум, деди:

— Адым Мәшәди Абдулладыр.

— Бизә бир јахшы чиловпәз дуканы көстәрин, дејә ондан хаһиш еләдим, деди:

— Бу базардан дүз кедин, бир аз ашағыда үзбәүз ики дүкан вар. Сағ әлдәки јахшы, тәмиз, гајдасында олан дукандыр.

Бахыб көрдүм бу мәмләкәтдә даима бир бәләдчијә вә јол көстәрәнә еһтијачымыз вар. Анчаг нә еләјәсән, белә бир адамы һарадан тапасан? Бу фикир-хәјалла кедирдим. Бирдән јол үстүндә бир авропалынын бир иранлы илә растлашдығыны көрдүм. Онлар инкилисләрә мәхсус тәрздә көрүшдүләр. Иранлы инкилисчә елә рәван данышырды ки, санки һеч иранлы дејил, әсил инкилисдир. Лап мәәттәл галдым. Мәним орада олдуғуму дујмасынлар дејә, бир тәрәфә чәкилиб, куја бир ишлә мәшғул кими өзүмү көстәрдим. Онларын сөһбәтинә гулаг асмаға башладым. Иранлы сорушду:

— Нечә олду?

Инкилис чаваб верди:

— Дүзэлди, отуз мин түмэн сәдр ә зәмә...

Шаһын өзүнә верилән мәбләғи дә сөјләди, анчаг сөзләрини дүзкүн тута билмәдим, сонра әлавә етди:

- Сабаһ гиблеји-аләм дә гол чәкәчәкдир.

Онлар араландылар. Инкилис кетди. Мән диггәтлә

она бахыб дүшүнүрдүм: «Әчәба, көрәсән бу иранлы инкилис дилини бу дәрәчәдә мүкәммәл шәкилдә һарада өjрәнибдир?». Санки о да мәним көнлүмдән кечән суалы дүімүшдү, мәнә тәрәф jөнәлиб сорушду:

— Нә үчүн мәнә белә һејран-һејран бахырсыныз?

— hejpaн олмағымын сәбәби сизин инкилисчә бу гәдәр көзәл данышмағыныздыр—дедим—чох хошума кәлди.

— Мәкәр сиз дә инкилис дилини билирсиниз?—деjә сорушду.

— Аз-маз билирәм, — дедим.

Инкилисчә суаллар верди. Чаваб вердим. О да мәним инкилисчә билдијимә тәәччүбләнди.

— Гара кедирсиниз?—деди.

Дедим:

— Наһар еләмәк үчүн бир чиловпәз дүканы ахтарырыг.

— Елә исә кәрәк мәнә гонаг оласыныз, — деди.

Мән онун тәклифини гәбул еләмәдим:

— Илтифатыныз артыг олсун, — дедим. Сиз лүтфэн бизә бир јахшы јемәкхана көстәрин, өзүнүз дә бу күн бизимлә бир јердә наһар етсәниз бизи миннәтдар етмиш оларсыныз.

Бизи бир дүкана апарды. Догрудан да олдугча тәмиз вә сәлигәли бир јемәкхана иди. Тифлисдәки јемәкханаларын әксинә, бурада һәр шеј өз гајдасында иди. Сөһбәт әснасында сорушдум:

— О инкилис нәчидир, сизә нә дејирди?

Деди:

— Бу адам Инкилтәрә ширкәтинин нүмајәндәсидир. Теһрана кәлибдир ки, Иран дөвләтиндән бир сыра имтијазлар вә мә'дәнләрин ихтијаратыны әлә кечирсин. Бајаг дејирди ки, мәсәлә баш тутубдур, имтијазлары алмышам. Куја сәдр ә'зәмә отуз мин түмән бығјағы вермиш, шаһын пајына дүшән һиссә һәлә мә'лум дејил.

— Сиз инкилис дилини hapaда өjрәнмишсиниз?—деjә сорушдум. Чаваб верди:

— Бир мүддәт Бомбејдә олмушам, орада өјрәнмишәм. Кедиб бир јердә наһар еләдикдән сонра, дедим:

— Бизә гаршы көстәрдијиниз илтифатынызы тәкмилләшдирмәк үчүн бизим мәнзилә тәшриф кәтирин.

Гәбул еләди. Бирликдә мәнзилә кәлдик. Сөһбәт әснасында бизим сәфәримизин сәбәбини сорушду. Мәним адымы-санымы, әслими-нәсәбими өjрәнмәк истәди, дедим:

— Әслим Ирандандыр, Мисирдә анадан олмушам. Адым Ибраһимдир. Мисирдән мүгәддәс Мәшһәди зијарәт етмәк әзмилә чыхыб, орадан да Ираны сәјаһәт еләмәк мәгсәдилә бу шәһәрә кәлмишәм.

Мән дә онун адыны вә һарада анадан олдуғуну сорушдум, деди:

— Адым Мәшәди Һәсәндир. Анчаг һамы мәнш һәсән Қирмани—дејә чағырыр.

Дедим:

— Сиздән артыг дәрәчәдә тәвәгге едирәм ки, бу шәhәрдә галачағымыз бу нечә күндә бизи унутмајыб, гәрибнәвазлыг едәсиниз.

— Көзүм үстә.—деди.—Анчаг бујурун көрәк Теһрана кәлмәкдән мәгсәдиниз нәдир?

— Елә бир мәгсәдим јохдур. Догрусуну десәм, истәјирәм бу мәмләкәтин вәзирләриндән бир нечәси илә көрүшүм, бир пара мәсәләләри онларын һүзуруна чатдырым. Анчаг, билмирәм, бу бағлы гапынын ачары кимдәдир. Мәгсәдимә чатмаг үчүн һансы васитәjә әл атмалы олдуғуму да билмирәм.

Олмаја әризәдән-заддан вермәк истәјирсән? — дејә сорушду.

— Jox, — дедим--онларын өзүнү көрүб бир пара дејилмәли мәтләбләри оплара шәхсән сөјләмәк истәјирәм.

— Догрусу, елә бир васитәни мән дә билмирәм. Әкәр мүәјјән бир иш үчүн васитәчилик вә ја хаһиш лазым олса иди дүзәлдә биләрдим. Амма сәнин голундан тутуб вәзирләрлә диз-дизә отурда билән бир адам таныјырам.

— Васитәчи вә ја хаһиш үчүн мүнасиб билдијин адам кимдир, ады нәдир?

— Сәнин онун ады-саны илә ишин олмасын. Мәнимлә чох јахын достлуғу вар. Бүтүн вәзирләр вә дөвләт адамлары онун хәтрини истәјирләр. Мәмләкәтин һәмәкарәсидир. һал-һазырда Теһранда мүәјјән бир иш үчүп һәр кәсә васитәчи лазым олса мәнә мүрачиәт слир. Мән дә онон ики түмән алыб васитәчини тапырам. О, да о иш јербәјер едир. Бу ишдән әлә кәлән мәдахилин онда бирини дә мәнә верир.

- Бу хәбәр мәни артыг дәрәчәдә севиндирди.

— Достум, мән сәнә икичә түмән нәгд верәрәм,--дедим—о адама да һәр нечә лазымдыр верәрәм. Сәнин һеч нәјнән ишин олмасын, анчаг ону мәнә көстәр, вәссалам!

— Көзүм үстә, — деди — амма кәрәк әввәлчә она хәбәр верәм. Гәбүл едәрсә, сабаһ кедәрик јанына. Ону да сәнә дејим ки, архајын ол, гәбул едәчәк. Чүнки өзү јахшы адамдыр, түркдүр. Түркләрин хәтрини чох истәјир. Зарафатчы, әһли-зөвг, тәвазөкар адамдыр. Өзүнү чәкмәк онун мәзһәбиндә күфр hecaб олунур.

Әлгәрәз, аға Мәшәди һәсән Кирмани кетди. Сабаһысы күн кәлиб деди:

 – О васитэчини көрүб ишләри дүзәлтмишәм. Бисмиллаһ, бујурун кедәк јанына.

Дуруб кетдик. Чохлу јол кәлдикдән соңра гаранлыг бир дөнкәјә чатдыг. Елә бурада мәни ваһимә басды. Өзүмү мәзәммәт еләдим ки, нә үчүн тәк кәлдим, Јусиф әмини өзүмлә кәтирмәдим. Аллаһа тәвәккүл дејиб, дөнкәјә дахил олдум. Лап соңунадәк кетдик. Мәшәди һәсән гапыны таггылдатды. Гапыны ачдылар. Алтмыш-јетмиш јашларында олан бир гоча киши көрдүм. Башында, дөврәсинә бир фитә сәринмиш кечә папағы вар иди, саггалы гырмызы, сифәти гара иди. Фәләк башына гәм қүлү әләмишди, бүтүн дишләри төкүлмүш иди. Өлкүн көзләри, сөнүк бахышлары вар иди. Палтары о гәдәр кирли иди ки, парчасынын нә рәнкдә олдуғу мә'лум дејилди. Мәшәди һәсән гочадан сорушду:

— ћачыхан евдәдирми?

Гоча чаваб верди:

— Бәли, бујурун, сизи көзләјир.

Отага чыхан пилләләрә ајаг басан кими арағын гохусундан аз галды бејним партласын. Евин дәһлизинә һеч дејәсән нуһ әјјамындан бәри сүпүркә дәјмәмишди, зибиллијә охшајырды. Отағын гапысына кәлиб чатдыг. Гоча пәрдәни галдырды. Кими көрсәм јахшыдыр? Көрдүм мәшһур Молла һачы Мәммәдәли јухары башда ағырағыр өзүнү чәкиб әјләшибдир. О да, мән дә бир-биримизи көрчәк һејран галдыг. Икимиз дә бир-биримизи таныдыг. hејрәтим о дәрәчәдә шиддәтли иди ки, саламы да унутдум. Дедим:

— Кәдэ, молла, сән һара, бура һара, ләвәнд, хан олмусан!»¹

Ону да бөһт апармышды. Лакин зирәклијиндән тез өзүнү әлә алды, учадан деди:

¹ Бу чүмләни мүәллиф Азәрбајчанча јазмышдыр.— (М.)

— Баһ, Ибраһим бәј, хош кәлмисиниз, сәфа кәтирмисиниз, бујурун, бујурун!

Молла Мәммәдәли јериндән дик галхыб мәнә тәрәф әл узатды. Көрүшдүк, гучаглашыб өпүшдүк, анчаг мән түркчә данышдыгча, о өзүнү фарслыға вурурду. Мән ону шејтан атындан ендирмәк истәјирдим, о, дүшмәк истәмирди. Нәһаjәт, саггал тутуб мәнә ишарә илә билдирди ки, «мән өлүм, мәни зај еләмә, овчуму ачма!»

Көрдүм Мәшәди һәсәндән утаныр, онун јанында гәдир-гијмәтдән дүшмәк истәмир. Мән дә сөзүмү дәјишдирдим. «Әрз еләјирәм, бујурурсунуз», «мүбарәк башыныза анд олсун», «чәнабыныз» демәјә башладым. Молланын ејни ачылды, бир гәдәр раһатлашды, тәзәдән үзүнү тутду, кејф-әһвал сорушду, Мисирдән хәбәр алды:

— Мисирин хәдиви консулла нечә рәфтар едир? Шүбһәсиз ки, Истамбулда сәфири көрдүнүз, нечәдир? Тифлисдә һаким јенә граф Шереметовдурму? Чох јахын достуг. Османлы консулу Хәлил әфәнди јенә дә орададырмы? Чох нәчиб, аличәнаб адамдыр. Иранлыларын тичарәти ораларда нә вәзијјәтдәдир?..

Бүтүн бу суаллара әдәблә чаваб верирдим. Һәр нә дејирдисә тәсдиг еләјиб дејирдим: «Бәли, чәнаб Һачыхан, мүбарәк башыныза анд олсун, еләдир ки вар».

Бу мүнвалла јарым саата јахын сөһбәт еләдик. Изн алыб кетмәк истәдим. Әдәблә баш әјиб јола дүшдүм. Отагдан чыхандап сонра мәни сәсләди. Мән гајытдым. Мәшәди һәсән дајаныб мәни көзләди. һачыхан ағзыны гулағыма тутуб деди:

— Сабаћ кечә кәлин бура, худмани отуруб мәһрәманә сөһбәт еләрик, разу-нијаз, дәрди-дил еләрик. Шамы да бир јердә јејәрик.

— Көзүм үстә, ичазә версәниз Јусиф әмини дә кәтирәрәм—дедим.

— Даћа көзәл, ону да кәтир!—деди.

— Аллаһ аманында,—дејиб чыхдым.

Базарадәк кәлдик. Мән Мәшәди һәсәнә дедим:

— Сиз бујурун тәшриф апарын. Сабаһ да зәһмәт чәкмәјин. Биз һамама-зада кедәчәјик.

Мән даһа она демәдим ки, һачыхан бизим вә'дәмизи алыб. Мәнзилә гајытдым. Көзләјирдим ки, сабаһ шам вахты тез кәлиб чатсын, һачыханын евинә кедим, көрүм о һачы Молла Мәммәдәли һарадан хан олуб, нә вахтдан чамаатын рүчу етдији адам олуб. Охучулары акаһ етмәк үчүн бурада һачы Молла Мәммәдәлинин сәркүзәшти вә онунла илк танышлығым һаггында, мүхтәсәр дә олса, мә'лумат вермәлијәм. Гој онлар да билсинләр ки, бу күн мән бу евә кәләндә кимә тә'зим еләмишәм, орадан чыханда кимә баш әјиб кетмәк үзүн изн алмышам:

Күнлэрин бириндэ мәрһум атамын хидмәтиндә әjләшмишдим. Көрдүм Мисир торпағынын лиманындан, jә'ни Искәндәриjjәдән атамын үнванына бу мәзмунда бир телеграм кәлди: «Сизин зиjарәтинизә кәлмәк истәjирик. Мисирдә тәшрифиниз вардырса вә бир маниә joхдурса чаваб верин имза: Чә'фәр Тәбризи».

Мәрһум атам деди: Бу шәхс мәним һөрмәтли достларымдандыр. Ола билсин аллаһын евини¹ зијарәт етмәјә кедир. Чавабда јазын ки, тәшриф кәтирин, көзләјирәм. Ахшам-чағы гонағы гаршыламаг үчүн дәмирјол вағзалына кетдим. Гатар кәлиб чатды. Мә'лум олду ки, гонаг тәк дејилмиш, дөрд нәфәрдир. Онлардан бири дә һәмин Молла Мәммәдәли иди. һәзарәт јолда дарыхмамаг вә сәфәри хош кечирмәк үчүн онун бүтүн хәрчини өһдәләринә көтүрүб өзләри илә јол јолдашы еләмишдиләр. Куја онунла Истамбулда растлашмышдылар...

...Бир нечә кәлмә бу мөһтәрәм шәхсин көркәми һаггында дејим: Әввәла, башы лап гулагларынын дибинә кими кечәл иди. Хырдача көзләри көрмә габилијјәти чәһәтчә елә зәиф иди ки, өзүндән он аддым узағы көрә билмәзди. Қобуд, ијрәнч дишләри о гәдәр габаға кәлмишди ки, ағзында көрүнүрдү. Галын додаглары, шишман гарны вар иди. Боју көдәк иди. Бүтүн бунларла бирликдә дили дә бир гәдәр пәлтәк иди. Бәли, онун чисмани тәсвири белә иди. Хүсусән хасијјәтләринә кәлдикдә демәлијик ки, һәмишә сәрхош, е'тигады сүст, нәмәкбәһәрам вә дәјанәтсиз бир адам иди. Әслиндә өзкә сүфрәси башында гарынотаран адамлар үмумијјәтлә, јалтаг, икиүзлү вә алчаг олурлар. Бәли, тә'рифини гысача шәрһ етдијим белә бир чәнаб Иранда «һачыхан» чамаатын әризә-

О күн һеч бир ншим олмадығына көрә бир үздән дәгигәләри сајырдым. Көрүш вахты нә заман кәлиб чатачаг ки, кедиб онунла көрүшүм. Бирдән-бирә ханлыг рүтбәси нечә алдығыны, дөвләт вә милләт гаршысында нә

¹ Мәккә нәзәрдә тутулур.

кими хидмәтләр көстәрдији үчүн белә бөјүк ада лајиг олдуғуну өјрәнмәк истәјирдим.

Кечәни мин чүр фикир-хәјалла сәһәрә чатдырдым. Сәһәр тездән Јусиф әмијә дедим;

— Бу күн Шаһ Әбдүләзимин зијарәтинә кедәчәјик. Кечәни дә бир јердә гонаг галачағыг.

Јусиф әмп сорушду:

— hарада гонағыг?

— Бир нәфәр ханын евиндә гонағыг,— дедим, сәш өзүн дә ону таныјырсан. Амма адыны демәјәчәјәм, өзүн көрүб таныјарсан.

Јусиф әми нә гәдәр тә'кид етдисә дә бизи дә'вәт едән шәхсин адыны сөіләмәдим. Мәнзилдән чыхыб шәһәрдә базарлары вә карвансаралары кәзиб сејр етдик. Чарсу вә базарлар пис дејил. Қарвансараларын да биналары көзәл вә азаддыр. Амма һеч бир јердә бу кими бөјүк шәһәрләрин тичарәтинин тәрәггисина ва азаматина сабаб олан компаниләр, ширкәтләр, вә канторлара раст кәлмәдик. Шәһәр тичарәт нөгтеіи-нәзәриндән елә бил матәмә батмышды. Бир пара сәрраф дуканлары көзә дәјирди. Ола билсин ки, онларын бә'зиси варлы-карлы иди. Амма һамыдан чох көрдүүмүз кисә-кисә, хырман-хырман гара пул иди ки, ајаг тутуб базарда јеријирди. Анчаг гызыл пул кимја һәкмүндә иди. Бүтүн шәһәрдә нүмунә үчүн дә олса ондан из-әсәр көрмәдик. Көрүнүр ја әслән јохдур, олса да сандыгларын тәкиндә вә ја торпағын алтындадыр.

Вәтәнин тәрәггиси вә ислаһы һаггында һеч кәс лүшүнмүр. Кичикдән бөјүјә, варлыдан касыба, алимдән чаһиләдәк һамы өз фикриндәдир. һәр кәс өз ешшәјини отарыр. һеч кәс башгасынын һајына галмыр. Бир нәфәр белә вәтән вә өвлади-вәтәнин мүштәрәк мәнафеиндән данышмыр. Санки бу онларын һеч вәтәни дејил, ја да ки, онлар бир-бирләри илә һәмвәтән дејилләр.

Анчаг үрәји ачан бир шеј варса о да Теһранын күчәбазарында көрүнән һәрбчиләрдир. һәлә бураја кәләнәдәк Иранын һеч бир јериндә һәрби палтар кејмиш бир адам көрмәмишдик. Сүвариләр, топчулар, һәтта телеграф гуллугчуларынын хүсуси һәрби палтарлары вардыр. Хүсусилә газахлар вә онларын забитләри тамамилә рус газахлары кими кејинмишдиләр. Амма дејилдијинә көрә бунлар бирчә фөвчдүр.

hава гамамилэ гаранлыглашырды. Јусиф эмијэ де-

дим вә'дә вердијимиз јерә кетмәк вахтыдыр. Һачыханын евинә чатан кими гапыны дөјдүк, һачыхан өзү гапыја кәлди:

— Бујурун!—деди.

Мән ики дәфә салам вердим, һачыхан сорушду:

— Бәс ики дәфә нә үчүн салам верирсән?

— Бири дүнәнки саламын гәзасыдыр, — дедим, — чүнки дүнән сизи көрән кими өзүмү елә итирдим ки, салам јадымдан чыхды.

hачыхан күлдү. Јухары чыхдыг, амма Јусиф оми дүнән мән өзүмү итирдијим кими чашбаш галмыш, дәрин хәјала далмышды. Нәһаjәт, мәним гулағыма деди:

— Бу киши филан тарихдә Мисирдә гонағымыз олан Молла Мәммәдәли дејилми?

— Бәли, — дедим — өзүдүр ки, вар. Ешшәк һаман ешшәкдир, анчаг паланыны дәјишмишдир.

Бу сөзләри Молла Мәммәдәли өзү дә ешитди. Гарныны тутуб учадан күлдү. Дили топуг вура-вура Јусиф әминин кејфини сорушду:

— У... у... Усуф аға, машаллаһ һеч дәјишилмәмишсиз. Елә һә. һә... һәман вахт көрдүјүм Јусиф ағасыныз.

Хош-бешдән сонра әјләшдик. Чај кәтирдиләр ичдик. hачыхан деди:

— Ја... ја.. ја... јахшы, инди бујурун көрәк, һарадан кәлир, һараја кедирсиниз? Сиз һара, Теһран һара?

Дедим:

— Мән әлбәттә, өз башымын гәзавү-гәдәрини сөјләјәчәјәм, амма сән аллаһ, әввәл сән де көрүм, бу ән әһвалатдыр, сән һара ханлыг һара?

— Мәним сәрқүзәштим чох узундур, анчаг гысача десәм будур ки, Мәккәдән гајыдандан сонра Тифлисә кетдим. Ики-үч ил, о вахт көрдүјүнүз кими, јерсиз, јурдсуз, лағлағылыгла башымы кирләдим. Ағлыма кәлдики, өзүмү бир тәһәр Теһрана сала билсәм ишим јахшы тутар. Чүнки Иранын бә'зи дөвләт башчылары илә каһдан бир олан көрүшләримдә мәнә јәгин һасил олмушду ки, сөһбәтләримизә бөјүк рәғбәт көстәрәчәкләр. Елә бу хәјалда идим ки, бахтым үзүмә күлүмсәди. Шаһын һәрәмсәрасы нәдимәләриндән биринин Авропада мүаличә олунуб Ирана гајыдаркән Тифлисә кәлдијини ешитдим. Мән дә бир васитә тапыб онун хидмәтчиләри сырасына кирдим. Рәшт шәһәринә гәдәр онун бүтүн адамларынын саггызыны оғурладым. Рәштдән Теһранадәк чамаата елә көстәрирдим ки, куја мән онун мүшајиәтчиләринин лап мөһтәбәрләриндәнәм. Јол үстүндә о һөрмәтли ханымын пишвазына кәләнләр мәним сөһбәтләримә вурулурдулар. Һәр бириси мәни өз јанына чәкирди, гонаг дә'вәт еләјирди. Мән дә өзүмү тутуб әввәлчә гәбул еләмирдим, боінума бөікк бир миннәт гојандан сонра сөһбәтләримлә онларын мәчлисләрини рөвноглондирирдим. Нәһајәт, Теһрана чатдыг, аз бир мүддэт ичэрисиндэ бөјүк-бөјүк мө'тәбәр мәчлисләрә іол тапдым. Сөһбәтләримин пәрәстишкарлары күндән-күнә артыр, базарым кетдикчә гызышырды. Билирсиниз ки, мән фарсча јахшы билмирәм, анчаг бир тәһәр гырылдадырам. Инанын ки, бунун өзү дә мәнә фајда верди. Фарсча билмәмәјим онларын хошуна кәлирди. Мән дә гәсдән онларын хошуна кәлмәк үчүн өзүмү лап билмәмәзлијә вурурдум ки, бунун өзүнүн дә башга бир мәзәси вар иди. Иш ораја чатды ки, сәдр ә'зәмин дә мәчлисинә ајаг ачдым. Мәним сөһбәтләримдән о дәрәчәдә хошу колди ки, сабаhысы күнү мәнә бир шири-хуршид нишаны илә ханлыг ләгәби мәрһәмәт бүјүрүб башымы көјләрә галдырды.

Молла Мәммәдәли буну дејиб шәһадәт бармағы илә пенчәјинин јахасында олан нишаны көстәрди вә әлавә еләди:

— Бахын, бу мәним алдығым биринчи нишандыр. Сәдр ә'зәмин хидмәтчиси нишаны вә фәрманы кәтириб мәнә верәндә буранын адәти үзрә мәндән дә ән'ам истәди. Она да ән'ам әвәзинә бир мәсәл сөјләдим. Көрдү ки, даш гајаја раст кәлиб, бир сөз демәдән үзүсулу гајыдыб кетди. Бир мүддәт кечмәдән икинчи нишаны да алдым. Бу дәфә сәрһәнк рүтбәсини дә она әлавә етмишдиләр. һәм дә јүз түмән мааш тә'јин еләмишдиләр.

Бу вахт Молла Мәммәдәли јенә дә бармағы илә дөшүндәки икинчи нишаны көстәрди...

ИБРАНИМ БӘЈИН НАЗИРЛӘРЛӘ КӨРҮШҮ

Јолда Мәшәди һәсәнә дедим:

— Мәшәди, мәни дахили ишләр назиринин евинә апармалысан. Орадан да харичи ишләр назири вә һәрбијјә назиринин евинә кетмәлијик

Мәшәди һәсән деди:

— Һачы хан ишләри дүзәлтдими?

— Бәли,—дедим.

Бирликдә кедиб Дахили ишләр Назиринин евинә чатдыг. Мән әкәр онун евинин бинасыны тәсвир етсәм мәтләб узанар. Рза ханын сорағыны тутдум. Көстәрдиләр. Јанына кедиб салам вердим. Һачы ханын мәктубуну чибимдән чыхарыб тәгдим еләдим. О, охујуб үстүмә атды:

— Бу күн олмаз. Һеч вәчһлә мүмкүн дејил, деди.

Бир гәдәр јахына јеријиб овчуна бир империал басдым. Мәним үзүмә бахыб деди:

— Зәһмәт олмаса бир аз көзләјин.

Беш дәгигәдән сонра кәлди, гапыны көсгәриб:

— Бујурун,—деди.

Мән отаға кирән кими икигат әјилиб тә'зим мәрасимини јеринә јетирдим. Көрдүм чәнаб вәзир тирмә шалдан палтар кејиб там әзәмәтлә јухары башда әјләшибдир. Мән дајаныб дурдум. Вәзир деди:

— hə, нә хәбәр вар?

— Гурбан, бир эрзим вар, — дедим.

— Де көрәк!

— Нокәринизин әрзи бир гәдәр узундур. Өзүм дә бу дијарда гәрибәм. Әкәр лүтф бујуруб отурмаг ичазәсини мәрһәмәт еләсәниз, әјләшиб, өз әрзими мүбарәк гәдәмләринизин торпағына јетирәрәм.

Бир гәдәр дүшүнәндән сонра вәзир деди:

— Јахшы, отур, де көрәк!

Тәшәккүр еләдикдән сонра әјләшиб дедим:

— Мән узаг бир јолдан кәлмишәм, бу мәмләкәтдә гәрибәм. Мәзһәбим шиәдир, өзүм дә әслән иранлыјам. Сизин јүксәк мәгамыныздан ачизанә тәмәннам будур ки, лүтф бујуруб, әрзимә ахыра гәдәр гулаг асасыныз. Ондан сонра мәни илтифата вә ја чәзаја лајиг көрсәниз, әмр едәсиниз јеринә јетирсинләр.

Вәзир бујурду:

— Де көрәк!

Дедим:

— Мән харичдә ешитмишдим, инди өз көзүмлә көрүрәм ки, Иран јер үзүнүн башга өлкәләринә нисбәтән вирандыр. Сиз чәнаб вәзир, о јүксәк мәгамын тәгазасына көрә, мәмләкәтин бүтүн ишләриндән хәбәрдар олмалысыныз. Кечә-күндүз өз вахтынызы вә һүммәтинизи мәмләкәтин абадлығына, өлкәнин јүксәлишинә, әһалинин рифаһ-һалына сәрф етмәлисиниз. Инди, бујурун көрәк, бу кениш өлкәнин һансы бир шәһәриндә хәстәхана вар? Јахуд һарада бир әлилләр еви, јетимләр еви бина етмисиниз? Миллэтин башсыз ушагларынын тәрбијәси үчүн haнсы пешә-сәнәт очағы тә сис етмисиниз? Вәтәнин haнсы гәсәбәсиндә нәглијјат вәсаитинин һәрәкәтини тә мин етмәк үчүн шосе јоллары чәкмисиниз? Мәмләкәтин вә милләтин hәjaты вә бәгасынын әсасы олан әкинчилик вә кәнд тәсәррүфатынын тәрәггиси вә инкишафы үчүп нә кими тәдбирләриниз олубдур? Өлкәнин тичарәтинин тәрәггиси үчүн нә етмисиниз? Билирсиниз ки, бу күн бөјүк дөвләтләр бу ишдән бир дәгигәдә гафил дејилләр. Һәтта өз тичарэтлэринин кенишлэнмэси үчүн милјонларла пул хәрчләјирләр. Лазым кәләндә бу јолда ганлар ахытмагдан да чәкинмәјирләр. Бәс сизин тәрәфиниздән һансы бир чидди игдамат эмэлэ кэлмишдир? heч билирсиниз ки, Иран эмтээсиндэн һәр ил харичэ нә гәдәр садир олунур? Јахуд харичдән Ирана нә гәдәр әмтәә идхал едилир? Әчәба, һеч мүбарәк хатиринизә кәлибди ки, бир тәдбир көрәсиниз елкәдән садир олунан әмтәәнин мигдары идхал едилән әмтәәнин мигдарындан артыг олсун вә беләликлә дә вәтәнин кәлири хәрчиндән чох олсун? heч билирсиниз ки, бу јолла әһалинин мадли гүдрәти артар, дөвләтин хәзинәси варланар? Ахы нә үчүн кәрәк Иран әһалиси јашајыш үчүн лазым олан ән кичик шејләрәдәк харичи өлкәләрә мөһтач олсун? Мум шамыны аллаһ јарадыр, ја бәшәр ишидир? Мәкәр гәнд көјдән јағыр? Әчәба, Иранын торпағында гәнд чуғундуру, јахуд шәкәр гамышы көјәрмәзми? Мәкәр Иран гојунлары вә инәкләринин пији харичи милләтләрин мал-гарасынын пији кими тәмизләнә билмәз? Иранын сел кими харичә ахан памбығы онун әһалисинин палтарына кифајәт еләмәзми? Чәнаб вәзир, сизин һеч Иранын әһалиси вә нүфусунун сајындан хәбәриниз вардырмы? Бизим миллијјәт вә гөвмијјәтимизин варлығынын вә јашамасынын замини олан догумун мигдарыны билирсинизми? Индијәдәк Русијаја, Османлы торпағына, Һиндистана сәпәләнмиш бу гәдәр иранлынын мүһачирәт етмәсинин сәбәбләрини өјрәнмишсинизми? Бу бәланын гаршысыны алмаг үчүн нә кими тәдбирләр көрмүшсүнүз? Милләтин зәрури ehтијачыны өдәмәк үчүн һеч олмаса бир пара мүнасиб вилајәтләрдә чәнабынызын адыны дашыјан хырда фабрикаларын тә'сис олунмасына нәдәндир ки, тәшәббүс көстәрмәјирсиниз? Бујурачагсыныз ки, фабрика ачмаг вәзирин борчу вә вәзифәси дејил. Доғрудур, амма ону ичад етмәк үчүн тәдбир чәкмәк, милләтдә бу ишә рәғбәт ојат-

маг, рәніјәтин бу саһәдәки һүгүгүнү горумағы тәзмин етмәк бачарыглы вә ағыллы дахили ишләр назиринин вәзифәсидир. Вәзир милләтин хошбәхтлығына сәбәб олан бу кими тәдбирләрин кәләфинин учуну тапыб, рәијјәтин әлинә вермәлидир. Әкәр етмәсә, мәс'улијјәт дашыдығына көрә, һәр чүр мәзәммәтә лајигдир. Нә үчүн милләтин һалынын пәришанлығы вә һәртәрәфә дағылмасынын сәбәнин сорушмурсунуз? Нә сәбәбә көрә һәр ил Иран әһалисиндән нечә мин нәфәр чәлаји-вәтән олур, османлы, рус во ћинд топагларына дағылыр, гүрбәт вилајәтләрдә дост-дүшмән јанында зәлил, сәркәрдан олуб, фәлакәт вә пәришанлыгла әлбәјаха олурлар? Сизчә артыг о күн кәлиб чатмамышдырмы ки, Иран назирләри әһалини һакимләрә, һакимләр пешкарлара, пешкарлар бәјләрбәјиләрә. дарғалара, онлар да кәндхудалара, кәндхудалар исә фәррашбашы вә наибләрә сатмасынлар?! Ахы, һансы өлкәдә көрүнүбдүр ки, шәһәрин дарғалығыны ичарәјә версинләр, өзү дә ән алчаг вә ән шәрәфсиз адамлара? Ахы, инсаф да јахшы шејдир. Мәдәни өлкәләрдә бу шәрәфли возифо полис тәшкилатынын өһдәсиндәдир. Рәвамыдыр ки, белә бир вәзифәнин башында савадсыз, абырсыз-һәјасыз бир адам дурсун вә бүтүн ләјагәтсизлији вә бачарыгсызлыгы илә иши-күчү һөрмәтли тачирләрин балаларына папыш тикмәк, мүхтәлиф бәһанәләрлә онлары мәс'улијјәтә чәлб едиб башларына минбир ојун ачмаг олсун? Беш түмән рүшвәт алмаг үчүн онларын үзәринә һәр чүр намүнасиб бөһтанлар вә ифтиралар атсын, е'тибардан һөрмәтдән салсын. Абырлы, һәјалы адамлардан, атасы вә гардашындан утаныб чәкиндикләринә көрә һеч бир тәгсири олмадан чәримә ады илә 50-60 түмән алыб јахаларындан әл чәксин? Һеч билирсинизми ки, сизин бу ганун-гајдасыз көмрүкханаларынызда еіни дахили вә іа харичи әмтәәјә бириндән ики түмән, бириндән бир түмән, башгасындан, куја атасы сәрбаз вә ја гардашы топчу олдугуна көрә ,5 гран көмрүк һаггы алыр вә достдүшмәнин шәматәтинә баис олурлар? Даһа бу иши гајдаја салмаг үчүн пула, адама вә ја көјдән назил олан бир тәгдирә еһтијач јохдур ки? Нә вахтадәк залим һакимләрин әлиндә халгла нечә рәфтар етмәк, кимдән нә гәдәр верки алмағы мүәјјәнләшдирән бир тә'лимат китабчасы вә әмәл гајдасы олмајачаг? Аллаһын ән дәіәрли әманәти олан бу рәијјәт адландырдығыныз нисанларын һалына нә вахтадәк е'тинасыз галачагсыныз? Онлары нә вахтадәк мүрүввәтсиз һакимләрин һәвавү һәвәсинин ихтијарына вериб, о алчагларын һәр чүр рәзил тәмәнналары гарщысында мәһкум едәчәксиниз? Әчәба, үч мин иллик Иран дөвләти өзүнүн бөјүк шәһәрләриндә үч-дөрд һәкими олан бир сәһијјә идарәси тә'сис едә билмир ки, heч олмаса о шәһәрләрин әһалисини өзүнү һәким гәләмә верән чаһил, савадсыз шарлатанларын әчәл мүәллағысындан нәчат версин? Нә үчүн кәрәк илк мәрһәасан олан чүзам (тиф) вә бәрәс ләдә мүаличәси чох (ала) хәстәликләринин мүаличәси үчүн хәстәхана олмасын? Һәр шәһәрин кирәчәјиндә мүсафирләр бу хәстәлијә дүчар олмуш бәдбәхтләрин бөјүк бир дәстәсинә раст кәлирләр. Бу мурдар хәстәликдән онларын додағы, бурну төкүлүб агзы-көзү әјилибдир. О бичарәләр өзүндән-өзкәдән кимә раст кәлирләрсә, әл ачыб диләнирләр, өзләри дә вәһши һејванлар кими, чөлләрдә јашамалыдырлар. Она көрә ки, өз евиндән, әһли-әјалындан, јурдундан говулмушлар. Аллаћа анд олсун, бир гејрәтли вәтәнпәрвәр адам үчүн өлмэк о бәдбәхтләрин пәришан һалыны көрмәкдән мин дәфә асандыр. Мән өмрүмдә онлары бирчә дәфә көрмүшәм. Инди дә о дәһшәтли мәнзәрәни хатырлајанда үрәјим чырпыныр. Амма сиз онлары һәр күн көрүрсүнүз, анчаг үзүнүзэ һеч тоз да гондурмурсунуз. Бәс онлар сизин дин гардашларыныз, вәтән өвладлары дејилләрми? Башгалары өз һәмвәтәнләриндән бирчәсинин һәјатыны горумаг үчүн мин мәшәггәгә гатлашыр, сајсыз-hecaбсыз пуллар ахыдырлар. Дост-дүшмән јанында довлотин во миллотин хар во золил олмасына баис олан бу нөгсанларын арадан галдырылмасына о гәдәр дә бөјүк вәсаит лазым дејил. Әлачы чох асандыр. Бичарә рәијјәтдән чәримә, рүшвәт алмаг нәтичәсиндә дөвләтә дуа етмәк бабәтиндән илдә алтмышча түмән, о да бир нечә нәфәрин васитәчилији илә кәлири олан бир руһанинин ушаглары ијирми-отуз ил әрзинд әбеш күрур сәрвәт cahиби ола биләр, амма вәтәнин чүз'и нөгсанларыны бәртәрәф етмәк үчүн үмуми јардыма мүрачиәт етмәк олмазмы? ћалбуки, бу јолда ћамин мүгаддас тадбира сәрәнчам вермәк мүмкүндүр. Бу иш үчүн јалныз хејирхаһлыг, тәдбир, дүзкүнлүк вә тамаһсыз олмаг лазымдыр. Әкәр милләт өзүнү дөвләтдән, дөвләт исә өзүнү милләтдән билсә, бунларын заһири, ад е'тибарилә ики олуб, һәгигәтдә ваһид олдуғуну анласаг, бүтүн чәтин ишләр асанлашар, тезликлә ичрасы мүмкүн олар. Вәтәнин бу ики әзиз һиссәсинин вәһдәти сајәсиндә тәрәгги јолунда heч бир маниә мүгавимәт көстәрә билмәз.

Бирликдән төрәјир һәмишә дөвләт,

Ајрылыг кәтирир касыблыг, зилләт.

Әдаләт вә һүгуг бәрабәрлијинин көмәји илә бүтүн чәтинликләрә галиб кәлмәк олар. Мән бу сәфәр әснасында Иранын кичик бир һиссәсини көрмәклә, үрәјим ганла долду. Мәмләкәт пәришан, милләг пәришан, тичарәт пәришан, хәјал пәришан, әгидәләр пәришан, шәһәр пәришан, шаһ пәришан. Илаһи, бу нә пәришанлыгдыр. Мә'тәл галмышам ки, белә бир пәришанлыгла даһа бу вәзирләрин топланмасына, нә еһтијач вар имиш? Нөкәринизин сиздән тәвәггеи вә ричасы бундан ибарәтдир ки, бүтүн бу пәришанлығын сәбәбини бујурасыныз...

һәркаһ бир дост вә ја дүшмән сиздән сорушса ки, бу элли-алтмыш иллик динч шаһлыг дөврүндә харичдән һеч бир мүдахилә олунмајыб, там истиглалијјәтлә һөкмранлыг етдијиниз һалда ијирми беш күрур Иран чәмијјәтиндән нечә олду ки, ијирми беш нәфәр тәрбијә едә билмәдиниз ки, мәмләкәтин көмрүк ишини идарә едә билсин. Даһа Авропада, харичи милләтләрдән, ағыр јүксәк маашла адам кирә еләјиб көмрүкләринизи онларын әлинә тапшырмајајдыныз. Онда сиз нә чаваб верәрсиниз?

Әкәр бир әчнәби сиздән сорушса ки, бу алтмыш илин әрзиндә нечә олду ки, бу кенишликдә мүнбит өлкәнин малијјәсинә бирчә милјон түмән артыра билмәдиниз ки, вәтәнин мүдафиәси үчүн мәсрәф олуна иди. Онда нә кими ганеедичи чаваб тапыб верәчәксиниз? Ону да гуллуғунуза әрз еләјим ки, бу алтмыш илин мүддәтиндә башга јахын вә узаг өлкәләрин малијјәси бир нечә гат артмышдыр. Онларын абадлығы вә чәмијјәти дә һаман нисбәтлә тәрәгги етмишдир.

Әкәр сизин өз вичданыныз сиздән сорушса ки, нә үчүн өлкәнин бүтүн кәлирини рүшвәт, пешкәш вә чәримәјә һәср едиб онун малијјәсинин артмасына, тичарәтинин, кәнд тәсәррүфатынын инкишафына лазым олан шәраити јаратмадыныз, онда нә чаваб верәрсиниз ки, сизин башыашағылығыныза сәбәб олмасын? Әчәба, горхурдунуз ки, вәтәнин мешәләрини ислаһ етмәк, саһибсиз мә'дәнләри чыхармаг вә нэглијјаг вәсаити һазырламагдан әлә кәлән мәнфәәт бичарә рәијјәти сојуб таламагдан алдығыныз сәрвәтдән аз олсунму? Бәс сиз билмирсиниз ки, рәијјәт дөвләтин әли, ајағы һесаб олунур? Онларын бу жүнкү фәлакәт беш күндән сонра сизин өзүнүзүн фәлакәт вә харлығыныз демәкдир.

Вәзир деди:

— Бошбоғазлығын гуртарды, ја јенә дә вардыр? Даha мәндә тагәт галмады, сәнин бу чәфәнкијатына гулаг аса билмирәм. Ахмаг киши, бу фүзуллуглары сәнә һансы көпәк оғлу өјрәдибдир? Мәкәр мән ахырүззәман пејғәмбәрәм ки, үммәтин фикринә галам? һәр кәсин өзү үчүн мин дәрди, мин гәми вар. Ахмағын бири, ики саатдыр чәнә дөјүр, мән дә һеј гулаг асырам көрүм нә дејәчәк. Дур ајаға, дәлинин бири дәли, чәһәннәм ол, кет ишинин далынча! Гәрибә ахмаг адамсан! Дур итил, ја аллаһ, тез ол көзүмдән рәдд ол!

Әлачсызлыг үзүндән дуруб, кәлдијим јолла гајытдым. Көрдүм Мәшәди Һәсән бахчада ағачын алтында тәк отуруб мүркүләјир. Дедим:

— Гардаш, дур ајаға кедәк, јатмаг вахты дејил. Башыны галдырыб мәни көрдү, тәәчүблә сорушду:

- Вәзирнән ишини гуртардынмы?

Чаваб вермәдим, күлдүм. Јолда дүшүнүрдүм ки, көрәсән харичи ишләр назирлији илә һәрбијјә назиринин дә јанына кетдим, ја јох. Догрусу, тәрәддүд еләјирдим. Јенә дә өз-өзүмә дедим: «Адам кәрәк ирадәли олсун, һәрчәнд ки, бунлардан вәтәнин дәрдләринә дәрман олмајачаг, амма јенә дә көрмәк јахшыдыр. һеч олмаса дејилмәлиләри дејәрәм, үрәјими бошалдарам, мүәјјән гәдәр тәскинлик тапарам. Мәшәди һәсәнә дедим:

— Кедәк харичи ишләр назирлијинә.

— Нә ејби вар, кедәк,—деди.

Харичи ишләр назирлијинә кәлиб чатдыг. Гапынын габағында нечә фәрраш, бир нәфәр дә рус казағы дајанмышды. Фәррашлардан Мирзә Казым бәјин сорағыны тутдум. Көстәрдиләр. Хош сималы бир киши иди. Јахынлашыб салам вердим, һачы ханын мәктубуну тәгдим етдим. Алыб охуду, әрәбчә чох меһрибанлыгла сорушду:

— Әрәб дилини билирсинизми?

— Билирәм,—дедим..

Јер көстәриб, әрәбчә деди:—

— Бујурун әјләшин.

Әјләшдим. Хидмәтчисини чағырыб чај истәди. Чај ичәндән сонра дуруб отагдан чыхды. Аз кечмәдән сонра гајыдыб кәлди, деди: — Бир аз көзләјин, рус сәфирлијинин биринчи мүавини вәзирин јанындадыр. Отағы хәлвәт еләјибләр.

Мән о саат анладым ки, Русија сәфирлији филан имтијазын инкилисләрә верилмәсиндән тәшвишә дүшмүшдүр. Сөһбәт вә хәлвәт дә һәмин мәтләб үчүндүр. Истәјирләр о мүгавилә позулсун, ја да өзләри она охшар бир имтијаз әлә кечирсинләр. Тәсадүфән сонра мә'лум олду ки, данышыглар елә һәмин мәтләб үстүндә имиш. Бир саатдан сонра Мирзә Казым бәј јенидән отагдан чыхды. Гајыдан баш вәзирин хидмәтчиләриндән бири илә кәлди. Мәни она көстәриб деди:

Вәзирин һүзуруна кедәчәк.

Бир нечә гапыдан кечдикдән сонра хидмәтчи дајанды, пәрдәни јухары галдырды. Отаға дахил олдум. Көрдүм вәзир дуруб отагда кәзишир. Салам вериб тә'зим еләдим. Бујурду:

— Нә вар?

Мән дахили ишләр назиринин көрүшүндә сөјләдијим, мүгәддимәни бурада да ишә салыб отурмаг ичазәси истәдим. Вәзир сорушду:

— Сән Мисирдән кәлмисәнми?

— Бәли, — дедим. Билдим ки, Мирзә Қазым бәј мәним haггымда она мә'лумат вермишдир.

— hансы дөвләтин рәијјәтисән, — дејә вәзир сорушду.

— Иран рәијјәтијәм, —дедим.

— Ешитмишәм Мисирдә Иран рәијјәти олан бүтүн варлылар тәбәәлликдән чыхмышлар, башга дөвләтләрин тәбәәлијини гәбул еләјибләр.

Мән әлавә еләдим:

— Бәли, мәндән башга.

Вәзир күлүмсүнүб әјләшди. Мәнә дә отурмағы тәклиф етди. Бурада јенә дә хаһиш еләдим ки, әрз едәчәјим мәтләбә һөвсәлә илә ахыра гәдәр гулаг ассын. Вәзир деди:

 Архајын ола биләрсән, бу шәртлә ки, сөзләрин мә'насыз вә чәфәнкијјат олмасын.

— Мән һәр нә десәм, милли гејрәт үзүндән дејәчәјәм, сиздән һеч бир шеј тәвәгге вә тәмәнна етмәјәчәјәм, дедим.

— Бујур көрәк,—деди.

Мән сөзә башладым:

— Чәнаб вәзир, сиздән Иран милләтинин гәриб вә гәјур бир фәрди сорушур ки, аја сизин консулларын харичи өлкәләрдә төрәтдикләри алчаг ишләрдән хәбәриниз вардырмы? Әчнәбиләрин јанында Иран милләтинин тәбәәлик вәсигәси hecaб олунан бу тәзкирәләр нә вахтадәк әттарларын, әдвијә-истиот бүкдүјү мәсрәфсиз кағызлар кими гәдр-гијмәтсиз олачаг? Бизим милли шәрәфимизин бу мө'тәбәр сәнәди һачанадәк гумар вараглары кими мүхтэлиф јерләрдә мүхтәлиф гијмәтләрә, мәсәлән, Tehранда 5 грана, Тәбриздә бир түмәнә, Араз гырағында 15 грана, Гафгаздан дөрд манат јарыма, Османлы торпағында 75 гуруша сатылачагдыр? Бундан әлавә, сизин мә'мурларыныз һәр јердә бу тәзкирәләри харичи өлкәләрин тәбәәләри олан хәспушлара, оғру-шарлатанлара сатырлар. Бу хәспушлар Османлы өлкәләриндә, Русијада, һәтта Авропада өзләрини Иран тәбәәси адландырыр, мин бир фырылдаға әл гатырлар, бизи јетмиш ики милләт јанында рүсвај едирләр. Бу оғру-әјриләр мүхтәлиф һөкумәтләр тәрәфиндән јахаланыб мәһкәмәјә чәлб олундугда, јалныз бә'зи һалларда мә'лум олур ки, ја Гафгаз ермәниләри, күрчүләриндән, ја да Османлы јолкәсәнләри вә гулдурларындан имиш. Бизим консулларымыз исә онлара һәмин тәзкирәләри мүәјјән мәбләғ мүгабилиндә сатмышлар. Белә бир биабырчылыгдан сонра о консулун нөрмәти вә ја үзәриндә бизим дөвләт вә милләтин нишан вә әламәти олан тәзкирәнин зәррәчә е'тибары галармы? ћеч равамыдыр ки, сизин да бир пара сафирлариниз бир нечә мурдар лирәнин мүгабилиндә өз јүксәк мәгамларындан утанмајыб, билә-билә, дүшүнә-дүшүнә белә бир бөјүк рүсвајчылыға әл атырлар? Бу лә'нәтә кәлмнш рүшвәт нә вахтадәк сизин мә'мурлары мәс'улијјәтә чәлб етмәјә, чәзаландырмаға мане олачаг? Әчәба, һәлә дә бу русвајчылыгларын гаршысыны алмаг, дөвләти, милләти бу бәднамчылыг бојундуруғундан хилас етмәк вахты кәлиб чатмамышдырмы?

Бу интизамсызлыгларын нәтичәсиндә әчнәби дөвләтләрин консуллары нә вахтадәк бизим вәтәнимиздә әлләриндән кәләни едәчәкләр? Бунларын әксинә, сизин Османлы, рус өлкәләриндәки консулларыныз өз тәгсирләрини өрт-басдыр етмәк үчүн јерли һакимләрин вә губернаторларын әлалтылары кими, онлара јалтагланачаг вә алчалачаглар? һачанадәк әчнәби консулларынын бу өзбашыналығыны Иран дөвләтинин бачарыгсызлығы вә зәифлији илә изаһ едәчәкләр, сиз исә белә бир фикрин дүзкүн олмадығыны дәрк етмәјәчәксиниз? Ахы дүнјада зәиф дөвләтләр чохдур. һәркаһ гәрар олса ки, күчлүләр зәифләри әзиб памал еләсинләр, онда дүнја бир-биринә дәјәр, бәли, һәр дөвләтин ки, јазылыб тәсдиг олунмуш мүәјјән бир гануну јохдур, һәр нә истәсәләр она едәрләр. Башгасы да бу ишә мане олмаз. Инди Инкилтәрә, Франса вә ја Русијанын кенерал консулунун һүнәрләри варса һөкумәти тәзә тәшкил тапмыш, чәмијјәти исә үч милјондан артыг олмајан Болгарыстанда бир ишә мүдахилә етсин вә ја Болгар тәбәәләриндән биринә десин ки, бурадан дур, орада отур. һаман күн онун ајаггабыларыны чүтләјиб гојарлар габағына. Нечә ки, индијәдәк дәфәләрлә бу иши еләјибләр.

Харичи сәфирләр вә консуллар Иранда етдикләри өзбашыналыглар да бәлкә дә Иран сәфирләри вә мә'мурлары сәрмәшг алмышлар. Бу мә'мурлар тәбәәләрин һүгугуну мудафиэ етмәјә борчлу олдуглары һалда онлары ачыгча чалыб чапдыглары бир тәгдирдә, харичи мә'мурлардан даћа нә көзләмәк олар? Өзүмүзүн ганунумуз вә әдаләтимиз олмадығы һалда онлара нә дил илә демәк олар ки, бизлә ганунла, әдаләтлә рәфтар еләјин? Бу ачыначаглы вәзијјәтдән, чәнаб вәзир, аллаһа пәнаһ апарырам, hapaja ajar басырсан ahy наләләринин түстүсү илә көіләри гаралдан, үрәіи од тутуб јанан иранлылара раст кәлирсән. Онлар өлкәнин дахилиндә олан зүлм, һагсызлыг нәтичәсиндә баш көтүрүб гачыр, харичдә исә ондан даћа бетәр чәфалара дүчар олурлар. Османлы торпағында, Русијада һәр һансы кәндә, гәсәбәјә кетсән көрәчәксән ки, бир овуч арсыз, ишсиз авара фәрраш бир адамын башына топланыб онун адыны гојублар консул. һамысы әлбир олуб дөвләт дәфтәриндә һеч бир исмирәсмиләри олмајан бу чәлаји вәтән олмуш бичарәләрин чанына дарашыблар. Саға кечирләр, алырлар, сола кечирләр, сијирирләр. Әввәла, мәмләкәтин дахилиндә нә үчүн зүлм гапылары бағланылмыр ки, бу јазыглар да вәтәнләрини тәрк етмәјә мәчбур олмасынлар? Икинчиси, нә үчүн консуллар бу фәгир-фүгәранын һәр бирисиндән кәрәк тәзкирә пулу үнваны илә беш манат алыб өз чибинә салсын? Әкәр бујурсаныз ки, онлара бу пулу мааш әвәзинә веририк, аллаһ һаггы, алданырсыныз. Чүнки бу пулу дөвләт өзү алыб һәмин утанмаз мүррүвәтсизләрә мааш версә, илдә дөвләт хәзинәсинин кәлири хејли артар, бу кими рүсвајчылыглар да мүәјјән дәрәчәдә азалар. haл-haзырда Османлы өлкәсиндә вә Русијада бир иранлы өлдүкдә, һансы тәбәгәјә мәнсуб олмасындан асылы олмајараг, онун биринчи вариси ћамин сафирлар ва консуллардыр. Өлүнүн вэрэгэлэри вэ тэлэбкарларынын күчү чатдыгда онлара да мүәјјән пај дүшәчәкдир. Әкс тәгдирдә әлләринә һеч бир шеј чатмајачаг. Паспорт мәсәләси дә бунун тајыдыр. Дәгиг шәкилдә һесабланыб мә'лум олмушдур ки, һәр бир иранлы һәр-һансы сәрһәддән кедир, кетсин, Мәккәни зијарәт еләјиб гајыданадәк гырх беш түмән тәзкирә вә голчәкмә пулу вермәлидир. Һәр ил азы дөрд мин нәфәр иранлы Мәккәнин зијарәтинә кедир. Бунларын тәзкирә пулу илдә јүз алтмыш мин түмәндән артыг олур. Бу пулла Русијанын вә Османлы өлкәсинин бүтүн мүһүм вә лазыми јерләриндә мүәјјән мааш вә тә'лиматла консул сахламаг мүмкүндүр. Мааш верилдикдэ исә консуллардан шикајәт олунарса, онлары мәс'улијјәтә чәлб едиб чәзаландырмаг да чаиздир. Бизим вә бүтүн мүсәлманларын гибләсинин дарвазасы һесаб олунан Чәддә лиманында тәсәррүфат ишләринә бахан мә мур нәчиб, әдәбли, диндар, шаһпәрәст, мәшһур, биликли, савадлы аиләјә мәнсуб бир адам оларса бунун нә ејби вар? Оранын тәсәррүфат ишинә бахан мә'мурун вәзифәси һәррача гојулур. Бу вәзифә һәр ил мүзаидә илә бир-ики мин лирә мүгабилиндә һәр бир атасындан хәбәрсиз, алчаг, савадсызын әлинә тапшырылыр ки, о да һөрмәт вә һүгугларынын горунмасы дөвләтин өһдәсиндә олан һачыларын чанына, малына һаким кәсилир. һөкумәт һәр бир тәзкирәдән бир түмәндән артыг алмадығы һалда о, утанмадан, чәкинмәдән јарым лирә алыр ки, бу да ики түмән јарым еләјир. һәлә бундан сонра да чамаатын јахасындан әл чэкмир, haмбаллар вэ дэвэчилэрлэ элбир олуб haчылары чапыр. Бир дәвәни вә ја улағы Чәддәдән Мәккәјә кирә едәндә башгаларындан јә'ни Османлы, Мисир, hолландија, hиндли вә Гафгаз мусәлман-Әлчәзаир, ларындан отуз гуруш алдыглары һалда, иранлыдан ики јуз гуруш, јә'ни алты дәфә артыг тәләб едирләр. Бу мәсәләләри һәр ил гәзетләр јазыр вә һачыларын фәрјады көјләрә јүксәлир. Амма бу фәрјадлары ешидән гулаг һаны? Онлара зүлм едән һәјасызлар һеч бир чәза алмырлар. Үч ајлыг мүвэггэти консулларын Иран һачыларындан һәр ил Чәддәдә алдыглары пул бир сәфирин маашына кифајәт едәр. Чәнаб вәзир, әкәр мәним бу дедикләримдән хәбәриниз вардыр вә бунларын әһәмијјәтсиз олдугуну зән еләјирсинизсә, онда ичазә верин әрз еләјим

ки, чох инсафсыз адамсыныз. Хәбәриниз јохдурса, башга сөзлә, сизин өһдәниздә олан идарәләрдә нәләр олдуғуну билмирсинизсә, онда һамынын һаггы вар ки, сизи башысојуг бир адам һесаб еләсин вә бу јүксәк мәгама лајиг олмадығынызы сөјләсин. Вәссәлам!

Вәзир кәрнәшәрәк јериндәчә дик отурду, мәни башдан ајаға сүздү деди:

— Әрәбистанын тәрбијәси бундан артыг олмаз ки! Ахмаг киши, сән нә дили узун, гафасыз адаммышсан. Ганунун адыны ешидиб дилинә доламысан. Бир учдан ганундан дәм вурурсан. Даһа буну ганмырсан ки, башга дөвләтләрдә бирчә ганун вардыр ки, илдә бир дәфә дә ичра олунмур. Бизим өлкәмиздә һәр бир назирлијин өзүнүн ајрыча гануну вар. Онларын һәр биринин һөкмү дә јарым саат әрзиндә јеринә јетирилир. Сәнин бирчә ишиндән хошум кәлди ки, Иран тәбәәлијиндән чыхмамысан. Јохса, сәнинлә башга чүр рәфтар едәрдим. Дур ајаға, чәһәннәм ол, ја аллаһ!

Көрдүм отурмаг јери дејил. Дуруб јола дүшдүм. Хәчаләтимдән тәрләјиб чимчилаг су олмушдум. Мирзә Қазымбәј севинчәк кәлиб сорушду:

- Мисир консулундан шикајәт еләдинми?

— Јох, — дедим. — Мәсәлә башгадыр. Худаһафиз.

Мәшәди һәсән илә орадан чыхыб дедим:

— һәрчәнд ки, даһа кечдир, амма бу күн бу иши баша чатдырмаг лазымдыр. Кедәк һәрбијјә назирлијинә, көрәк башымыза нә кәләр.

һәрбијјә назирлијинә кәлиб чатдыгда гаравулларын түфәнкләрини баш-баша чатыб бир тәрәфдә отуруб чубуг чәкдикләрини көрдүм. Ичәри кирмәк истәдим. Сорушдулар:

— hapaja?

Мәшәди Һәсән деди:

— Әрзәчидир.

Билмирәм, нә ишарә еләдиләр. Мәшәди Һәсән деди: — Јахшы, јахшы, гајыдан баш.

Ичәри кирдик. Әсәд бәј фәррашбашынын сорағыны тутдуг. Отағыны көстәрдиләр. Көрдүм, он једди јашында көзәл бир оғландыр. Әјниндә башдан ајаға күләбәтинли сәрдарысы вар иди. Вүгарла јухары башда әјләшмишди. Салам вериб кәмал-әдәблә һачы ханын мәктубуну тәгдим еләдим. Охујуб сорушду:

— Кимдәндир?

Педим:

— Кәрәк мөһүрү вә имзасы олмуш ола.

Леди:

— Мөһүр вә имза Мәммәдәлидир. Амма танымырам. Пелим:

— Һачы хандыр.

Кағызы мәним үстүмә туллајыб:

— Бу күн олмаз, деди. Сонра үзүнү јана чевирди. Јахынлашыб кағызы јердән көтүрмәк бәһанәси илә јавашча бир империал овчуна гојараг дедим:

- Фәррашбашы, мән гәрибәм, һәм дә мүсафирәм, тәвагге елајирам.

Мән сөзүмү гуртармамыш, империалы көрән кими деди:

— Дејин гуллугчу Мирзә Аға кәлсин бураја.

Көрдүм үзү күнәш кими шө'лә сачан, ондан да хошкул бир оғлан кәлди. Әсәд бәј сорушду:

— Вәзир тәкдирми?

— Јох, — деди, — сәртип Кәрруси орададыр. Пул тәһвил верир, назир дә орададыр.

Әсәд бәі мәнә деди:

— Бир аз әјләш. Сонра Мирзағаја тапшырды ки, вәзир тәк олан кими она хәбәр версин.

Јарым саатдан сонра Мирзаға кәлиб һамынын кетдијини билдирди. Фәррашбашы отагдан чыхды. Аз сонра гајыдыб мәни ишарә илә чағырды. Дуруб онун далынча кетдим. Ағзыны гулағыма јахынлашдырыб деди:

— Бу гуллугчуја бир зад вер!

- Көзүм үстә, - дедим. Үч дәнә беш гранлығым вар иди, чыхарыб һамысыны вердим. Пәрдәни галдырды. Көрдүм вэзир пул кисәләрини ики фәрраша јүкләјиб башга гапыдан јола салды. Орталыгда бир аз гызыл пул галмышды. Вәзир онлары бирчә-бирчә тәрәзидә чәкирди. Мән баш әіиб әлләрим дөшүмдә дајанмышдым. Бу вәзијјәт он дәгигәдән артыг давам еләди. Вәзир пуллары чэкиб тирмә кисәјә гојандан сонра өзүнү мәнә тәрәф чсвирди.

— Нә истәјирсән?—деди.

— Әрзим вар, — дедим.

— Де көрәк.

Дахили вә харичи ишләр назирләри илә көрүшән вахт сөјләдијим илк сөзләри дејиб әјләшмәк изни истәдим. Тәәччүблә мән башдан ајаға гәдәр сүзүб деди:

— Аға Фүзул, сөзүнү ајаг үстә дејә билмәзсәнми? Хәстә зад дејилсән ки?

--- Эрзим бир гәдәр узундур, — дедим.

— Нә гәдәр узун олур-олсун, ајаг үстә дајан сөјлә, деди.

Көрдүм отурмаға ичазә вермәјәчәк. Ганы да бәрк гаранди. Бир сөз десәјдим јанындан гова биләрди. Бунунла белә дедим:

--- Чәнаб вәзир, сизи анд верирәм ислампәнаһ падшаһын чыггасына, изин верин отурум, өз дәрдими сөјләјим.

Истәр-истәмәз деди:

— Әјләш көрәк.

Мән отурдум. Әрз еләдим:

-- Мән аллаһын бир сәіјаһ бәндәсијәм. Өзүм дә Чәфәри мәзһәб мүсәлманам. Бүтүн Авропа өлкәләрини кәзмишом. Бир чох девлэтлэрин гошунларыны көрмүшэм. Онларын низам-интизамындан, һәрбијіә назирләринин һалындан хәбәрдарам. Мугәддәс Мәшһәд шәһәриндән пајтахт ћесаб олунан бу шәһәрә гәдәр мән сәрһәд гошунларынын сахлосундан, топ-тохпанадан, сурсатдан, галадан, мүдафиә хәттиндән бүрчдән бир из-әсәр көрмәдим. Тэкчэ Мәшһәд шәһәриидә бир нечә нәфәр сәрбаз көрдум. Каш ки, ћеч оплары да көрмәјә идим. ћамысы муздурларын, палчыг ишиндэ ишлэјэн фэhлэлэрин көкүндэ идилэр. Инди бу гэдим тарихэ малык олан дөвлэтин hэрбијја назири олан чанабыныздан сорушурам: Иран дөвлотинин возијјети ики ћалдан кенарда дејил. Ја бүтүн гоншуларла сулћ ила рафтар едиб хатирчамсиниз ки, ћеч бир мунариба олмајачагдыр. Бела олдугда, даћа бу гадәр сәртиб, мирпәнч, әмиртуман, сәрдари-әкрәм, сәрдари-эфхэм, сәрдари-ә'зәм, һәрбијіә назирлији вә кағыз үзәриндә јаздығыныз ики іүз мин нәфәрлик гошун нәіә лазымдыр? Мубарәк Әрки горумаг үчүн ики үч фөвч гошун кифајэт едэр. Гэр шэрэри дэ бир ракимэ тапшырарсыныз. О да отуз-гырх нәфәр маашсыз түрк вә нраглы фәррашы илә һаман шәһәри горујар. Она көрә ки, иранлы падшаћа итаәт етмәји өзүнә борч билир. Тутаг ки, бело олмады, икинчи haл үз верди. Бело форз едок ки, Иран дөвлэтинин гаршысына бир дүшмән чыхачаг. Иран дөвләти дә онунла муһарибә етмәјә мәчбур олачаг. Белә олдугда, сизин муасир дөврүн тәләб етдији сәвијјәдә тә'лим көрмүш гошунунуз бәс һаны? Мүһарибә сурсаты, дүшмәнин гаршысыны ала билән силаһ, топ-түфәикиниз hapaдадыр? Силаһ амбарлары, гошун үчүн лазым олан кејим, ћаны? Сизин сәрһәд гошунларыныз нечэ фөвчдур. Онлар сәрһәддин һансы мүһүм нөгтәләриндә јерләшдирилмишдир? Сизин һәрби хәстәханаларыныз һаны? Ордуларынызып һәкимләри, чәрраһлары кимләрдир? Дава-дәрман вә чәрраһлыг үчүн лазым олан аваданлығынызы һарада јерләшдирирсиниз? Милләт вә вәтән јолунда шәһид оланлары вә јаралананлары һансы нәглијјат вәсанти илә муһарибә мејданындан архаја дашыјачагсыныз? Вотоци во дини мудафио едон мучаћид тор үчүн мәмләкәтин һансы јерләриндә сахлолар тикибсиниз? Душмәнин һүчумларыны дәф' етмәк үчүн һансы јерләрдә зәрури вахтларда ишә јарајан мөһкәм вә алынмаз галалар дүзөлтмисиниз? Дөрд төрөфдөн вотонимизо көз тикән сајсыз-һесабсыз дүшмәнләрин гаршысыны ијирми јашлы сәртибләр, алтмыш јашлы әскәрләрлә алмаг олармы? Бу гәдәр ијирмијашлы сәртибләр девләтин вә милләтин јолунда һансы парлаг хидмәтләринә көрә сәртиблик һәмајили вә гылынчына лајиг һесаб едилибләр?

Сөз бураја чатанда вәзирин рәнки аганпаг олду. Горхунч сәслә бағырды:

— Әсәд, Әсәд, Әсәд!

Әсәд бәј фәррашбашы кәлди. Вәзир деди:

— Бу фүзул, агзы јава көпәк оғлуну һансы ит оғлу бураја бурахыбдыр?

Әсәд бәј горха-горха деди:

- Гурбан, һачы хан мәнә бир мәктуб јазмышды.

— Пох јемишди атасыјнан, —деди, — Вурун бу көпэк оглуну, вурун! Вурун! Чәкин атын бајыра!

Даһа билмәдим ки, нә олду, һеј силлә, тәпик иди ки, јағыш кими мәним үз-көзүмә јағырды. Бир вахт көрдүм ки, нә чијнимдә әба галыб, нә дә башымда папаг. Бешалты нәфәр әл-ајағымдан, јахамдан тутуб сүрүјүр. Пилләканларын башындан белимдән елә бир тәпик илишдирдиләр ки, ахырынчы пилләдән дүшүб јерә сәрилдим, нечә нәфәр дә ашағыдан һүчум чәкдиләр. Тутуб зиндана апармаг истәдиләр. Дедим.

— Баба, аллаһ ризасына, әл чәкин мәним јахамдан. Вәзир бујурду ки, салын бајыра, даһа демәди ки, дама басын.

— Дедиләр:—олмаз!

Мәшәди һәсән өзүнү јетирди. Инкилисчә сорушду:

— Аман, гардашым, сәнә нә олду?

Чаваб вердим:

— Олан олду. Амма тутмаг һөкмү вермәјибдир. Бир тәһәр елә бурадан башымызы көтүрүб гачаг.

— Пулун вар?—дејә Мәшәди һәсән сорушду.

— heч нә joхумдур, — дедим.

— Саатывы чыхарт,—деди.

Нә гәдәр истәдим саатымы чибимдән чыхарым, бачармадым. Әлим әсирди. Мәшәди һәсән чибими чырыб сааты чыхартды. Зәнчири илә фәррашлара верди. Онлар бизим јахамыздан әл чәкиб саата гијмәт гојмаг, дәјәрини бөлүшдүрмәклә мәшғул олдулар. Биз арадан чыхдыг. Қүчәдә өзүмә кәләндә көрдүм ки, башым ачыгдыр, әбам да чијнимдә дејил. Мәшәди һәсәнә дедим:

— Гардаш, туталым ки, әбасыз кетмәк олар, ахы башы ачыг нә еләјим?

— Мәшәди һәсән фәррашлардан биринә бир гран вә'дә вериб папағымын далынча көндәрди. Фәрраш папағымы кәтириб бир граны алды. Бу дәфә дә гараулларын киринә кечдик, онлар да биздән чајпулу истәјирдиләр. Билмиром Мәшәди һәсән онлара нә верди. Орадан да бир тәһәр кечдик. Әзилмиш, јенчилмиш, дидилмиш бәдән, ахсаг ајаг вә ағлар көзләрлә бир тәһәр евә тәрәф јолландыг. Јолда Мәшәди һәсәнә јалварыб илтимас еләдим ки, мәним башыма кәлән һадисә һаггында Јусиф Әмијә бир кәлмә белә данышмасын.

Евә чатдыг, Јусиф әми мәни көрән кими вәһшәт ичәрисиндә өзүнү мәнә чатдырыб деди:

— Вај, вај, бәј аға, сәнә нә олуб, рәнкин нијә белә гачыб, нә үчүн бәдәнин әсир?

--- Чаваб вермәк һалым јохдур, јорған дөшәк кәтирин... Мирзә һәсән Рүшдијјә һичри 1268-чи (милади 1851чи) илдә Тәбриз шәһәриндә анадан олмушдур. Атасы Молла Меһди әрәб вә фарс дилләрини мүкөммәл билән дөврүн көркәмли алимләриндән бири кими мәшһур иди.

М. h. Рүшдијјә илк тәһсилини Тәбриздә алдыгдан сонра Бејрутдакы Дарүлмүәллиминә дахил олмушдур. О, һәмин мәктәбдә тәһсил алмагла јанашы, үсули-чәдид мәктәбләринин тә'сисини вә идарә стмәк тәрзини өјрәнмишдир. О, Дарүлмүәллиминдә тәһсилини битирдикдәи сонра Гафгаза кәлмиш, бурада көркәмли рус исдагогу К. Д. Ушинскинин педагожи ирсилә таныш олмушдур.

М. Һ. Рүшдијјә 1887-чи илдә Тәбризә гајытмыш вә шәһәрин Шешкилан мәһәлләсиндә «Дәбистан», 1893-чү илдә «Рүшдијјә милли мәктәби» адлы јени мәктәбләр тәсис етмишдир. О, 1894-чү илдә Тәбриздә нәшр олунмуш «Вәтән дили» китабындан «Рүшдијјә» мәктәбиндә истифадә едирди. М. Һ. Рүшдијјә «Кизли әнчүмән»им үзвү, 1904-чү илдә тәшкил олунмуш «Ингилаб комитәси»нин тәшкилатчыларындан бири иди.

Исте'дадлы халг мүәллими М. Һ. Рүшдијјә 93 иллик мә'налы һәјатынын 60 илдән артығыны кәнч нәслин тә'лим-тәрбијәсинә, маарифин инкишафы проблеминә вә Иран халгларынын азадлығы уғрунда мүбаризәјә һәср етмишдир.

О, hичри 1364-чү (милади 1944-чү) илин декабр ајында вәфат етмишдир.

РҮШДИЈЈӘНИН ДӘРС КИТАБЫНДАН НҮМУНӘЛӘР

Бир аслан илэ ики өкүз.

Бир аслан бир отлагда ики өкүзө раст кәлди вә онлары тутуб јемәк үчүн һүҹум еләди. Өкүзләр баш-баша вериб бујнузлары илә аслана мүгабилә еләдиләр. Аслан бунларын рәфагәтини көрүб мәкр вә һиләдән сәвај бир чаро билмәди. Өкүзләрдән биринә јанашыб деди:

— Јолдашындан ајрылыб ону тәк вә тәнһа гојсан әсла сонинлә ишим олмаз.

Јекәбаш өкүз асланын вердији вә'дәләрә алданыб көмәјиндән ајрылды. Дәрһал аслан фүрсәти фөвтә вермәјиб әввәл о өкүзү вә соира онун јолдашыны јыртыб једи...

АХМАГ ӨКҮЗ ВӘ ҺИЈЛӘКӘР ШИР

Бир чәмәнзар, бир көзәл отлаг, Олмуш иди ики өкүзә јатаг Отламаг истәсә оту вар, бол, Ичмәк истәрсә су јанында, су бол. Аслан олду бу һалдан акаһ, Истәди олсун онлара һәмраһ. Јә'ни отлагда мәгам етсин, Онлары олдуруб тәам етсин. Вермәдиләр өкүзләр она мачал, Иттифаг етдилэр олуб һәмһал. Шир һәмлә едәндә шәб ја руз, Көстәрәрди олар она бујнуз. Шир көрдү ки, олмајыр чарә. Һијләјә үз чевирди бичарә. Јанлајыб онларын бирини јаваш, Деди: бәнд олма јолдаша, гардаш. Отла сәһраны, кәзкилән тәнһа, Сәнә мәндән одур һимајәтһа. Әсәр етди өкүзә шир сөзү, Јағлы сөзләрә ахды мејл көзү. Олду бу сөзлә јардән тәнһа, Етмәди меіл јолдаша әсла. Шир чуп јары ејләди әғјар, Тәк бә тәк етди онлары мурдар. Гиссәдән һиссә Буду мәгсүд гиссәдән һиссә Муттәфиг гөвм чәкмәди гуссә.

Баға илә довшан

Бир вахт довшан илә бир баға бәһс вә мәрч еләдиләр ки, онларын һансы бири тез јүјүрән олдуғу мә'лум олсун. Бунлар бир дағы нишанлајыб бирдән јүјүрмәјә башладылар. Довшан өз хәфиф вә јүнкүл олмағына мәғрур олуб јолун ортасында јухуја јатыб галды. Тысбаға өзүнүн ағырлығыны вә ағыр-ағыр кедишини мүлаһизә еләјиб рәван олду. Довшан ширин јухуда олдугу һалда баға мәнзили баша вуруб иншан сләдикләрн даға чатды.

Марал

Маралын бири су ичмәк үчүн бир булаг үстүнә кәлди. Ичдији су ичиндә өз сурәтини вә әксини көрүб ајагларынын гајәт инчә вә назиклијиндән чох гәмли олду. Сонра бујнузларынын бөјүк олдуғуну көрүб севинди. Бу дәмдә бир нечә овчунун онун үстүнә һүчум сләдијини көрүб дәрһал гачмаға башлады. Овчулар онун архасынча дүшүб бир мүддәт сәһра вә бијабаны доландыларса да әлә кәтирә билмәдиләр, наүмид галдылар.

Бу әснада маралын јолу бир галын мешәјә вә ағачлыға дүшүб шахлы-будаглы олан бөјүк бујнузлары колкоса бәнд олуб галды вә нә гәдәр чабалајыб вурушдуса, јенә хилас ола билмәди. Овчулар бу һалы көрүб јүјүрдүләр маралы тутуб тәләф етдиләр. Јазыг марал чан вердији сырада бујнузлары илә ајагларыны хатырына салыб деди ки, һәгарәт көзү илә бахыб гәмкин олдуғум ајагларым мәни сәһрада дүшмән әлиндән гуртарды, лакин мәмнун вә мәсруру олдуғум бујнузларым һәлакимә сәбәб олду.

Маралын әјри ғычлары вә көзәл бујнузлары

Сусамышды марал бир чөлдә, Ахтарыб тапды сују бир көлдә. Дум-дуру ајнатәк иди су, Әксини алды тутду руји-беру. Көрдү бујнузларын будаг-будаг Шад олуб атды бир-ики шыллаг. Ол заман бир дә бахды ол суіә. Гычларын көрдү бәнзәјир мујә. Көрчәк аны атды бир нечә ваз. Гуш кими учду, ејләди пәрваз Овчу да бир кәминдә иди нәһан, Ејләмишди маралы сејдә нишан. hәр гәдәр вурду овчу мәһмиз ата, Олмады һәдди атын она чата. Горхар иди, гылырды әндишә, Гаршыда көрдү күллү бир бишә. Буду мәлчә деди, будур мә'ва, Гачараг кирди она бипәрва. Атмамышды орада ики гәдәм, Бујпузун тутду бир ағач мөһкәм. hәр тәрәф дөндү, чәкди аһү фәган, Ахды бујнузларын дибиндән ган, Гәмләниб, ah едиб, чәкиб фәрјад, Аглады та јетишди бир сәјјад. Бир дә көрду кәлиб чатыб сәјјад, Едәчәк чисму чаныны бәрбад. Суст олуб галды, аһува салды, Бујнузун, гычларын јада салды. Деди гэмкин едэн мәни гычлар, Дәрд вериб һүзнүм артыран гычлар. Олду сәһрада чисму чанә футад, Гојмады онлары ола бәрбад Шад олуб фәхр гылдығым буінуз, Чанымы һифздән чевирди јуз. Јә'ни бәнд етди, чәкди дарә мәни, Верди ә'даји-кәчмәдара мәни. Гиссәдән һиссә Рәсмдир бу чаһанда ким ахмаг. harrи наһәг көрду, наһәги һәг.

Көпәкләр вә түлкү

Көпәкләр бир аслан дәриси тапыб вә һәр бири бир тәрәфдән јапышыб чәкирдиләр. Түлкү буну көрдү вә деди:

 — Әкәр аслан дири олсајды онун дишләрини өз чәнкалыныздан кәскинраг көрәрдиз.

Ики хоруз

Ики хоруз бир-бири илә дөјүшүрдү. Бири басылыб гачды вә бир јерә сохулуб кизләнди. Амма галан хоруз бир дашын үстүнә чыхыб өз зор вә гүввәтинә өјүндү, ганадларыны шаггылдадыб банлады. Бу заман јыртычы гүшлардан бири шығыды вә ону гапыб кетди.

Көпәк вә гурд

Бир күн чобан ити чөлдә бир чанавары габағына гатыб ора-бура говурду вә өз-өзүнә дә фәхр еләјирли. Гурл үзүнү көпәjә чевириб деди:

— Зәнн еләмә ки, сәндән горхурам. Бәлкә мән о сәнә арха дуруб кәлән адамдан горхурам.

Көпәк вә чајлан

Көпәк саллаханадан бир парча әг гапыб бир чај ичиндән кечәркән ағзындакы әт парчасынын әкенин сула көрдү вә ону дәхи әт билиб гапмаг истәди. Бу заман ағзындан дүшән әти Чајлан гапды вә кетди. Көпәк агзындан салдығы әти дәхи тапа билмәјиб өзү-өзүнә дејирди:—«Нә ахмаг иш көрдүм. Фајдасы олмајан иш ардынча дүшүб ағзымдакы әти дә итирдим».

Инсан вэ аслан

Бир адамла бир аслан јолдаш олуб јол кедирдилэр. Бунлардан hәр бири өзүнү зор вә гүввәтиндән бәһс ачыб данышырды. Аслан өз зор вә шүчаәтинин тә'рифиндә мүбалиғә еләјирди. Бу әснада бир дивара раст кәлдиләр ки, онда чәкилмиш олан рәсмдә инсан асланы алтына алыб боғурду. Инсан бу шәкли аслаша көстәрди вә күлдү. Аслан бу ејһамы анлајыб инсана деди ки, еј инсан, әбәс јерә күлүрсән, чүнки әкәр асланлар дәхи инсан оғлу тәки рәсм елмини билмиш олсајдылар о вахт һансы бир инсаш асланы боға биләчәк иди, бәлкә әксинә аслан инса ны боғарды. Бир күн шир јатмышды. Бир сичан онун үстүндән кечәндә шир ојаныб ону тутду. Сичан деди:

— Кәл мәни азад елә, бир вахт олар ки, сәнә кәрәк оларам. Шир бу сөзләрә кинајә илә күлүб ону азад етди. Бир күн һәмин аслан овчуларын торуна дүшүб бағырмаға башлады. Сичан онун фәрјадыны ешидиб кәлди. Тору дишләри илә кәсиб шири хилас еләди.

Дөзүмсүз аслан

Асланлардан бири күнәшин һәрарәтинә дөзмәјиб бир мағараја сығынмышды. Бу заман мағараја кәлән бир чәјирткә онун үстүнә гонду вә јан-јоврәсиндә долашмаға башлады. Чәјирткәнин белә һәрәкәтләриндән әсәбиләшән аслан саға вә сола дөнүр, гәзәбиндән титрәјирди. Ону бу вәзијјәтдә көрән түлкү истеһза илә күлмәjә башлады. Аслан түлкүјә үз чевириб деди:

— Еі түлкү, мәним белә әсмәјимә кинајә еләмә, мәни титрәдән чәјирткәнин өзү јох, онун тәһгиредичи һәрәкәт вә рәфтарыдыр.

III ЬИССЭ

ДРАМА

XIX әсрин әввәлләриндә јашајыб јаратмыш көркәмли Азәрбајчан јазычысы Мирзә Аға Тәбриздә анадан олмушдур. Мирзә Аға кәнч јашларында рус вә франсыз дилләрини мүкәммәл өјрәнмиш, бир мүддәт Истамбулда, һәләбдә вә дикәр өлкәләрдә сәфарәтхана нүмајәндәси кими мәс'ул вәзифәләрдә чалышмышдыр.

Мирзә Аға харичдән гајытдыгдан сонра Иран әјаләтлориндә һаким олмуш, бир мүддәт мүәллимлик дә етмишдир. О, һәмин дөврдә «Рисалеји-әхлагијјә» («Әхлаг һаггында рисалә») адлы дәјәрли бир әсәр јазмышдыр. Бу китаб дәрслик вә мүәллимләр үчүн дәрс вәсанти кими, Азәрбајчан маарифи тарихиндә әһәмијјәтли јер тутмушдур.

Мирзэ Аға дөвләт ишләриндән узаглашыб Франса сәфарәтханасында тәрчүмәчи ишләдији дөврдә «Әрәбистан (о вахт Ирнын чәнуб әјаләтләринә «Әрәбистан» дејирдиләр—Ә. h.) һакими Әшрәф ханын сәркүзәшти». (1870—1871) «Заман ханын Бүручүрддә һакимлији», «Халхали Аға һашымын ешгбазлығы» вә «Шаһгулу Мирзәнин Кирманшаһда сәркүзәшти» адлы дөрд комедија јазыр. Бу пјесләрдә Иран халгынын ачыначаглы һәјаты гәләмә алынмышдыр. Дөври мәтбуатда вә ајрыча китаб һалында дөнә-дөнә чап едилмиш бу әсәрләр Азәрбајчан дилинә тәрчүмәси илә бирликдә бу ил «Елм» нәшрнјјаты тәрәфиндән чап едиләчәкдир.

Мирзэ Аға Мәшрутә ингилабы дөврүндэ: «Һәшәратүләрз», «Истиглал» вә «Налеји-милләт» адлы үч гәзетин мүһәррири олмушдур. Буна көрә бә'зән она «Мирзә Аға Налә» дејә мүрачиәт едирмишлрә. Мирзә Аға «Милли әнчүмәндә» дә чалышыбдыр.

1912-чи илдә чар Русијасынын гошуплары Тәбризи тутаркән Мирзә Аға Тәбризи бир сыра ингилабчы илә бирликдә мүһачирәтә—Истамбула кетмиш, үч ил сонра орада вәфат етмишдир.

әшрәф ханын сәркүзәшти

(Биринчи ћекајэт)

1232-чи илдә (милади 1806)

(4 пәрдәли, 4 шәкилли комедија)

иштирак едирләр

Әшрәф хан—һаким Кәким аға—онун бачысы оғлу Гурбан бәј—онун фәррашы. Баш назир— Мирзә Тәррар хан Мүстсфи—-һесабдарбашы Аллаһдад хан—баш назирин сарај фәррашы Мирзә Әбдүррәһим—мүнши Башга фәррашлар Кәндхуданын најиби Мир гәзәбләр, рикалар вә башгалары

БИРИНЧИ МӘЧЛИС

(биринчи шәкил)

(Әшрәф хан 1232-чи илдә пајтахта чағырылыб. О, мәркәзә дахил олан кими әввәлчә, шаһын, сонра баш назирин һүзуруна кедир вә өз мәнзилинә гајыдыр. Кечә Кәрим аға илә отуруб сөһбәт едир).

Әшрәф хан—(Кәрим ағаја) Бу күн баш назирлә Мирзә Тәррар хан чох лүтфлә данышырдылар. Заһирән, пис кечмәди.

Кәрим аға—Бәли, бу күн биринчи күн иди. Әлбәттә ки, пешкәшләр, совгатлар, рүшвәтләр алмаг хәјалында олан бир адам белә мәрһәмәтлә дә данышмалыдыр. Ишин ахырына бахмаг лазымдыр.

Гурбан бәј—(кәлиб баш әјир) Чәнаб хан, бура пајтахтдыр, баһалыгдыр. Тәдарүк барәсиндә нә бујурурсунуз, мәним тәклифим нәдән ибарәтдир? Евин, ашпазхананын, арпа-саманын, төвләнин хәрчи ајба-ај һесабланмалыдыр ки, бир јердә алаг, раһат олаг.

Әшрәф хан—һәләлик бир ајын мәхаричини һесабла, јаныма кәтир. Бундан артыг мәркәздә галмајачағыг олмаја һөкумәтә, һагг-һесаб вериб кетмәлијик.

Гурбан бәј—(јавашча) Ај кетдин ha!..

Чәнаб хан, бура пајтахтдыр, Рүстәм бурада күркүнү киров гојуб, нә бујурурсунуз? 4 аја кими вилајәтин harrhecaбыны верә билсәниз, бөјүк гәһрәманлыг еләмиш оларсыныз. Бир ај нәдир. Қағызларынызын чавабы Теһрандан икн ај нә демәкдир, 2 илә күчнән кәлирди. Вилајәтин 3 иллик harr-hecaбы бу тезликлә гуртарачагмы?

Кәрим аға—Гурбан бәј дүз дејир, бу тезликлә чох чәтнидир.

Әшрәф хан-Бу пешкәшләр, нә билим совгатлар задлар harrында бир гәрара кәләк ки, гаш-габагларыны туршутмамыш ағызларыны мүмлајаг.

К ә р и м а ғ а — Бәли, дүрүст бујурурсунуз, пајларыны ајырыб сәһәр тездән хәлвәти јетирәк.

Әшрәф хан—Үч кисә, ичиндә үч мин әшрәфи ә'лаhoзрәтии hүзуруна. Мин әшрәфи, дөрд нәфәр кәниз, Тавуз вә Тәрлан атла бирликдә алты барханы совгатла баш назирә, беш јүз әшрәфи, бир нәфәр кәниз вә бархана Мирзә Тәррар хан Мустофијә ајырырам, Гурбан бәј, сабаһ тездән јетириб гајытсын. Кәрим аға—Хан дајы, бунлар ки, бујурдунуз јахшыдыр. Анчаг тәһвилдары јаддан чыхармајын. Ағзына бир шеј атмасаг үч мин әшрәфини үч саһибгранча¹ да көстәрмәјәчәк. Бәлкә, дә...

Әшрәф хан-Бәс дејнән ки, мәни сојачаглар да!..

К ә р и м а ғ а — Бу нә фәрмајишдир? Он мин түмәнлә гуртарсаныз, шүкүр еләјин. Вилајәтдә әрз еләдим ки, 2—3 мин түмән пул бир гәдәр дә ајын-ојун көндәрин пајтахта әмр алыб кәтирсинләр. Амма ки, сөзүмә гулаг асмадыныз. О вахт hеч ким диванын малијаты фикриилә дејилди. Бу мүстофиләр бир дәсмалдан өтәри Гејсәријјә базарына од вурарлар. Инди ки, сизи көрүбләр әл чәкәсп дејилләр. haj, haj, нә хәјалдасыныз?!

Әшрәф хан—Јахшы, ики јүз гызыл да тәһвилдара апарыб, лал еләсинләр.

(Гурбан бәј сабаһ сәһәр пуллары вә башга шејләри апарыб гајыдыр).

Әшрәф хан—Ушаглар, һазырлашын кедиб гајыдагевә.

Гурбан бәј—Бәли һамы һазырдыр.

Әшрәф хан— (ајаға дурур) Бисмиллаһиррәһманир-рәһим. Илаһи, өзүн мәнә бу адамјејән гурдларын әлиндән нәчат вер!

Баш назир—Бисмиллаһ, бујурун хан әһвалыныз јахшыдыр?

Әшрәф хан—(*Јенә тэ'зим едир*) Сиз һәзрэтләрин мәрһәмәтиндән пис дејил.

Баш назир—Шаһ Әрәбистан малијатынын кеч јетишмәсиндән дилхор олуб бујурмушду ки, далынызча атлы көндәрилсин, мән Сизин хатиринизә мане олдум.

Әшрәф хан—Бәли, әлбәттә, сизин мәрһәмәтиниз мәнә мә'лумдур. Аллаһ мүбарәк көлкәнизи Иран әһалисинин башындан әскик еләмәсин.

Баш назир-hecaбатын бир гәдәр кечикир.

Әшрәф хан—Хејр, хејр, мүбарәк башыныза анд олсун ки, гүсур олмајыб, һәр чапарла һүзурә әрз олунуб.

Баш назир—ћәр һалда, Әшрәф хан, һагг-һесабы вер, мәтләбләрини јаз, тезликлә сәрәнчам верим кет, бурада мәәттәл олма!

Әшрәф хан—Бәндәнизин дә хаһиши бу иди ки,

¹ «Әшрәфи» вә «саһибгыран» пул ваһидидир.

тез јола дүшсүн. Вилајәт сәрһәддәдир, аллаһ еләмәмиш, бир һадисә баш верә биләр.

Баш назир—(*Мирзә Тәррар хана*) Мирзә Тәррар хан, бу күндән 10 күнәдәк Әрәбистанын 42 иллик harrhecaбыны сиздән истәјирик, үзүрсүз, бәһанәсиз Әшрәф ханын бурда галмасына лүзум јохдур. Шаһын әмри беләдир.

Мирзә Тәррар хан—Чешм! Ичазә бујурун Әшрәф ханла сөһбәт едим. Сонра бујругларынызла мәшғул олачағам.

Баш назир—hә, кедирсән кет! Сабаһ күнорта бураја кәләрсән, сәнинлә вачиб ишим вар.

Әшрәф хан—(отагдан чыхыр, 2—3 нәфәр Фәрраш онун габағыны кәсирләр).

Онлар-Чәнаб хан, бизим ән'амымызы мәрһәмәт бујурун!

Әшрәф хан—Мән, сизи?.. Јахшы танымырам!..

Онлар— Чәнаб хан, ихтијарыныз вар, биз ағанын гәһвәчиләријик дәфәләрлә гуллуғунуза чај, гәлјан кәтирмишик.

Әшрәф хан—Бәли, бәли, һә, инди, таныдым. Тапшырарам беш түмән сизә верәрләр.

(Фәррашлар дәстә илә кетмәк истәјәндә кәндхдданын најибилә бирликдә габағыны кәсирләр.

Фәррашлар— Чәнаб хан, аллаһ көлкәнизи фәррашларын башындан әскик еләмәсин, бизә пилов пулу да верин!

Әшрәф хан—(јавашча, әчәб шиә дүшдүк) Чох јахшы, сиз дә сабаһ кәлиб беш түмән аларсыныз, (бундан сонра онларын горхусундан тез ата миниб евә гајыдыр).

Әшрәф хан—(Кәрим ағаја) Кәл, сәнә бунлардан дастанлар сөјләјим. Бу нә дөвләтдир, нә гапыдыр? Шулуг, һәгг-һесабсыз, көтүр гач! Аллаһ, аллаһ адамы јемәк истәјирләр. Билмирсән, бу күн о, көпәк ушағы Аллаһдад, Фәррашлар мәним башыма нә бәла кәтирдиләр. Чамаат арасында хәчаләтимдән өлдүм. Разыјам ки, зиндана кедим, мкинчи дәфә баш назирин јанына јолум дүшмәсин!

Қәрим аға—Хан дајы, мән сизә әрз еләмишдим ки, бура пајтахтдыр. Бу ишләрдән чох олачаг. Кәрәк һөвсәләли оласыныз. Нә вар ки, инди тапшырарам 3 түмән апарыб Аллаһдада верәрләр. Сабаһ ора тәшриф апаранда көрүм сизә нечә јалтагланачаг. Бу саат, верим фәррашларын биринә јетирсин. (һаман саат чағырыр, фәрраш кәлир. Үч түмән она вериб дејир ки, бу дәгигә гач, вер ағанын евиндә Аллаһдад хана, гајыт. Сөјлә ки, ән'амыныздыр, хан вериб, фәрраш апарыб Аллаһдада верир).

Аллаһдад хан—Бу нәдир, hардандыр?!

Ф ә р р а ш—Ағанын пишхидмәтбашысы һүзурушуза көндәриб.

Әшрәф хан—(тутулмуш һалда) Орда бајырда ол (Кәрим аға кәлир) Кәрим аға, кәнә бу нә ојундур? Мәним пишхидмәтбашы илә нә алыш веришим? Бу пә күлдүр, нә ширнидир? Аллаһа анд олсун ки, мән һаким олмаг истәмирәм!

Кәрим аға—Дүз бујурурсуз. Сизин онларла алвериниз јохдур. Анчаг онларын сизинлә вар. Һөвсәләли олун. Бир шеј дејил, он түмән дә. Буна версинләр.

(пәрдә дүшүр)

икинчи мәчлис

(Үчүнчү күн. Баш назирин диванханасы Әшрәф хан Кәрим аға илә ораја кәлир. Аллаһдад хан ону гаршылалајыр, баш әјир).

Аллаһдад хан— Чәнаб хан, мәни әфв бујурун, дүнән сизи танымамышам. Баш назир үстүмә һирсләнмишди өзүмү итирмишдим, јохса ки бәндә сизин гулунузам. Нә чүр дејирләр, кичикдән хәта, бөјүкләрдән әта! Бујурун (Әшрәф ханын габағына дүшүр пәрдәни ачыр. Әшрәф хан дахил олур).

Баш назир—Әшрәф хан, кәл. Дүнән кечә шаһын һүзурунда сизин сөһбәтиниз иди. Бујурдулар ки, Әшрәф хан һагг-һесабы вериб тезликлә гајытсын.

Әшрәф хан—Бәли, мәним дә хаһишим будур ки, тез гајыдым. Бунларын һамысы Мирзә Тәррар ханын аличәнаблығындан асылыдыр.

Баш назир—(*Мирзә Тәррар хана*) Мирзә Тәррар хан, јәгин ки, сиз Әшрәф ханла һәлә отуруб сөһбәтләшмәјибсиниз?

(II шәкил)

(Баш назирин диванханасы, Әшрәф хан дахил олур). Қәрим аға—(јахынлашыб јавашча) Хан дајы, Шејх Фәтулланын јаздығы дуалары голунуза бағламысыныз ја хејир?

Әшрәф хан-Бағламышам. Мәрһум ханын Шәмс шәрәф үзүјү дә бармағымдадыр.

Кәрим Аға—Онда «пајә лаф»¹ сурәсини дә оху пүфлә назирин көзүнә.

(Әшрәф хан гапыны ачыб ичәри кирмәк истәјир).

Аллаһдад хан— (Әлини Әшрәф ханын гаршысына тутур) аға, дајанын, баш назир хәлвәт едиб.

Әшрәф хан—Нә бујурурсунуз, чәнаб аға өзү мәни чағырыбдыр.

Аллаһдад хан—Бәли, гурбан! (дахил олур, баш рәф хан ешитсин): «филан-филаншүдәлар, кедиб чамааты чапырлар, дүнјанын пулуну јығырлар, сонра да кәлиб бизимлә данышанда бурунларын көјә тутурлар. Елә бил дәдәләринин нөкәријик».

(Баш назир Мирзә Тәррар ханла ичәридән чыхыр).

Баш назир—Ушаглар!

Аллаһдад хан—Бәли, гурбан! (дахил олур, баш әјир).

Баш назир—Оғлан, Әшрәф ханы чагыртдырмышдым, кәлмәјиб?

Аллаһдад хан—Хејир, һәлә кәлмәјиб. Бујурурсуз. Бу саат фәрраш көндәрим көтүрүб кәтирсин.

Баш назир—Тез-тез! Дајанма! Ишим вар, кетмәлијәм!

(Аллаһдад бәј, кәлиб јарым саат көзләјир сонра Әшрәф хана дејир).

Аллаһдад хан— Бисмиллаһ, бујурун, аға чағырыр.

Әшрәф хан—(дуруб кәлир, отаға дахил олур вә тә'зим едир).

Мирзә Тәррар хан—Хејир, һәләлик ағанын хидмәтиндә мачал олмајыб.

Баш назир—Бу саат дуруб кедин ханын мәнзилинә һәм көрүшүн, һәм дә һагг-һесабын гәрарыны гојун! Сонра шаһын бујурдугларыны дүнән кечә дедијим кими она јетир.

¹ Гур'анда сурэ адыдыр.

Мирзэ Тэррар хан—Баш үстэ (*Дуруб Әшрәф* ханла кәлирләр онун мәнзилинә. Отагда әјләширләр; бирдән һәіәтдә һаі-күі гопир).

Эшрэф хан—Бунәдир, ушаглар, көрүн нә олуб? һәсән фәрраш-Елә бир шеј дејил. Филбанлар филләри, шир сахлајанлар да шир кәтирибләр.

Әшрәф хан—Јә'ни нә? Баша дүшмүрәм? Мирзә Тәррар—Бәли, гајдадыр, һакимләр бу-

раја кәләндә ону тәбрик етмәк үчүн бу чүр едирләр. Әшрәф хан—(Мирзә Тәррара дејә билмир, үрәјинда лачнат охујур). hәсән фәрраш, 3 түмән онлара ән'ам верин, кетсинләр.

Мирзә Тәррар хан-Ханаға, әввәлән ки, һссаб мәсәләси иншаллаһ сабаһдан башланар. Икшиш, Шаһын гаршыда сәфәри вар. Дөрд-беш баш јахшы ат, бир гатар гатыр, он мин түмэн нэгд лазымдыр. Тез бунлары дүзэлт, нөкумэт халаты алыб кедин. Joxca, бир энкэл чыхар. Баш назирлэ бир тэһәр дүзэлишәрсән. О ки, галды мән, сәнинлә көһнә достлуғума көрә әлбәттә, мә'лумдур ки... Бәли...

Әшрәф хан-Ағачан, хаһиш едирәм илтифат бујуруб ћесаб мәсәләсини бир тәһәр еләјин ки, мәним дә чаным гуртарсын. Әлбәттә, сизин хидмәтиниздә һазырам.

Мирзэ Тәррар хан-Хејр, фикриниз раһат о.тсун. Иншаллаһ, сабаһдан башлајачајыг, көнлүн истәјән кими сизи бурдан јола салачагам. Әлавә башга бир хидмәт дә едәчәјәм. Һә, бәс нә... доғрусу ешитмишәм, сизин о кәнд шәрикиниз Чанмәһәммәд хан кәнддә олмамағыныздан истифадә едиб мүбаширинизә әзијјәт едир. Дејирэм ки, өз пајыны мәнә верәсән, әвәзиндә мән дә сәни раћат едим. (Мирзә Тәррар гәлјан чәкир).

Әшрәф хан-(јавашча) Саламат хидмәт еләмәјәсән. Бах дә. һәлә ишин әввәлидир.

Элбәттә, мә'лумдур. Мәним малым, чаным сизә гүрбандыр. һәр нә бујурсаныз һазырам...

Мирзә Тәррар хан—(дурур). Һәләлик лүтфүнүз артыг. (Бу вахт 10-15 нәфәр фәрраш бир нәфәр најиблә дахил олурлар).

Најиб-Салам әлејкүм хан! Нечә күндүр тәшриф кәтирмишсиниз. Фәррашларын ән'амы чатмајыб, ахы, биз дә нөкәрик, пајтахтда хидмәт едирик.

Әшрәф хан—Лаилаһә илләллаһ, худавәнда, бу нә

гәләт иди мән еләдим? Бу нә һакимликдир, нә һесабдыр? (сәсинин аһәнкини дәјишир). Ушаглар! Он түмән буплара верин.

(Бичарә Әшрәф хан кечә бу әһвалаты дүшүнүб, нараһатлыгла јатыр вә јухуда көрүр ки, көпәкләрин арасында јол кедир. Једди-сәккиз гара илан она һүчум едир. Горхусундан һарај чәкиб, јухудан ајылыр. Сәһәр һаман хәјалла евдән чыхыр, горха-горха фикирләшир ки, јухунун тә'бири нә чүр оламаг. Бу һалда һәјәтин о тәрәфиндәки талардан Ағакәрими чағырыб, јухусуну она нәгл едир. Бу дәмдә диванхана гапысындан он беш нәфәр гырмызы палтар кејмиш шаһ миргәзәбләри чијинләриндән гылынч һәмајил етмиш һалда диванхананын гапысында көрүнүрләр. Онлар бирликдә хана сары кәлирләр. Дәһшәтли јуху көрмүш хан шаһ миргәзәбләрини мүшаһидә етмәкдә, әсәбләшир, санчыланыр, бир тәрәфә гачыр)...

һәсән фәрраш-Сукәтирим?

 $\partial ш p \partial \phi$ хан— (о тэрэфдэн) hə, hə, hə, hə, həcəн.

h ә с ә н— (бајырдан) Бәли!

Әшрәф хан—hә, hә, hә hә, hәсән, де ки, тез бир ат јәһәрләјиб кәтирсинләр, бу хәлвәт гапыдан өзүмү јетирим Шаһ Әбдүләзимә¹! Архамча бир дәст палтар да көндәр, инди дәјишмәјә мачал јохдур!

һәсән фәрраш— (Бир нечә дәгигәдән сонра) Ат hазырдыр, бујурун бајыра.

Әшрәф хан-Миргәзәбләр бу һәјәтә кәлмәдиләр?

h әсән фәрраш—Хејир, диванханаја топланырлар.

Әшрәф хан— (о бири евдән чыхыр, горхусундан јыхылыб, өзүндән кедир).

hәсән фәрраш— (гача-гача Кәримағанын јанына кәлир) Аға, евин јыхылды, хан өзүндән кедиб, јыхылды, кәл!

Кәрим аға—Ахы, нә үчүн өзүндән кетди, нә үчүн?!

h әс ән ф әр р а ш—Билмирәм. О гырмызы палтарлылары көрүб өзүнү атды о бири евә, сонра ат истәди. Шаһ Әбдүләзимә кетмәк истәјирди.

Кәрим аға—Ај чаным, јәгин бу јазыг о миргэзэбләрдән горхуб. Онлар кәлибләр ән'ам алсынлар, нә үчүн? Сизи анд верирәм аллаһа, белә дә иш олар?! Миргәзәбин нә һаггы вар ән'ам истәсин, өзү дә бу һајкүјлә, горхујла!

¹ Теһранын јахынлығында мүгәддәс јер—зијарәткаһдыр.

(Кәрим аға Әшрәф ханы овушдуруб, һала кәтирир).

Әшрәф хан— (Көзүнү ачыб ишарә илә сорушур ки, миргәзәбләр бу һәjәтә кәлибләр?).

Кәрим аға—Хан дајы, сиз нә гәдәр серчәүрәклисиниз. Бу көпәкушағы дүнән ешидибләр ки, фәррашлар ән'ам алыблар, кәлибләр пул алсынлар. Дур ајаға чаным, дур, нә миргәзәб, нә зад, ахы сиз нә еләмисиниз?

Әшрәф хан—(Дили тутула-тутула). Аһ, илан, илан јухусу! Ај илан Вә јуху!

(Кәрим аға Әшрәфханы тәмкинлә ајылдыр вә апарыр отағын ичинә. Сонра ирәли кәлмәмиш миргәзәбләрә он түмән вериб, јола салыр. Бу ан ики нәфәр һүндүрбој адам, әлиндә күмүш чомаг дахил олур).

Бири—Салам әлејкүм, хан һаким! Шаһын гапычылары миргәзәбләрдән әскик дејилләр! Бу нә вәзијјәтдир, бу нә нөкәрчиликдир ки, биз еләјирик? Ахы, бу гапынын бир ганун-гајдасы вар, ја јох?.. Сиз о гапыдан кечмәјәчәксиниз?

Әшрәф хан—Ај чаным, ахы, мән бичарә кимә чаваб верим, кими дојурум? Хәзинәм јохдур ки, үч-дөрд көпүјүм вар иди. Һәрә бир ојунла әлимдән алдыныз, гуртарды кетди. Аллаһ рәһм еләјиб, ән'ам истәјирсишіз, мәни белә мәзәммәт едирсиниз, борчлу олсајдым, көр нә ејләјәрдиниз!

Гапычылар— Чәнаб хан, һәр чүр олса бизим тәәссүбүмүз сизә чатыр, мин нәфәр сизин чөрәјинизи јејир, биз дә онлардан бири.

Эшрэф хан—Аллаһ евинизи јыхсын! О бөјүкләри, бу да кичикләри, о, миргәзәбләр, бу да гапычылар. Мән башыма нә күл еләјим?! Сиз аллаһ, беш түмән дә бунлара верин!..

(Гапычылар кедирләр. Әшрәф хан наһар јејир. 30— 40 нәфәр әчајиб-гәрајиб палтарда, чүрбәнүр папаг башларында, ајагларында кивә¹ әлләриндә ағач дахил олурлар).

Онлар—Аллаһ, ханын вүчудуну бәлалардан сахласын. Гурбан, биз рикаларын да һаггымызы верин, мовла ешгинә кечә-күндүз зәһмәт чәкиб хидмәт едирик. Сәһәрдән ахшамачан күчәләрдә тоз-торпаг удуруг.

Әшрәф хан—(*Кәрим ағаја*) Бунлар кимләрдир? Сәни анд верирәм атанын руһуна!

¹ «Кивә» ипликдән тохунмуш ајаггабы.

Кәрим аға-Билмирәм, валлаһ, бунлара рика дејирлэр. Шәһәрин күчәләрини горујурлар.

Эшрэф хан-Кәрим аға, һөвсәләм јохдур. Бу чүр hаким олмаг hарамдыр. Әслинә бахсан шәрәфсизликдир. Мән сабаһ чыхыб кедәчәјәм. Нә истәјирсән сләсипләр! Гој по годор истојирлор јазсынлар, ајагыма, верором. Токи, мән бурадан кедин. Аллаһ, бу нә девләтдир, бу нә мәмләкәтдир!

Кәрим аға-(Баіыра чыхыб, рикалара үч түлән пил верир, пәрдә салыныр).

үчүнчү мәчлис

(биринчи шәкил)

Мирзә Тәррар хан—(Әшрәф ханын һесабатыны бирбәбир јохлајыр. Отуз ики мин түмән Әшрәф ханын ајағына галыг јазыб, апарыр ағанын хидмәтинә) heсаб әсасында Әшрәф ханын ики мин түмән артыгы вар. Мән бәндә хејирхаһлыг үзүндән, әјиб, отуз ики мин түмән галыг јазмышам ки, бундан да артыг сизә хидмәт еләсин).

Баш назир-Сәнин дөвләтә олан хејирхаһ мүнасибәтин вә нәчибзадәлијин бизә мә'лумдур. Қаш шаһымызын 4 нәфәр сәнин кими нөкәри олаіды!

(Чағырыр) Ушаглар, бир нәфәр фәрраш кәлсин.

Фәрраш—(кәлир)—Бәли. Баш назир—Кет Әрәбистан һакими Әшрәф ханы бураја кәтир!

Ф эрра ш-Јахшы олду. Бизим дә пајымыз чатды. (Кедиб Әшрәф хана дејир).

Чәнаб аға, сизи чағырыр.

 $\partial ш p \partial \phi$ хан—Нә олуб, heч билдин нә үчүндүр?

Фәрраш-Мән нә билим, ағанын үрәјиндә дејиләм КИ.

Әшрәф хан—Сән јахшы адамсан. Мән о сәфәр Теһранда оландан сизи таныјырам. Иншаллаћ... ахыр ки... Кәл инди де көрүм, ағанын хидмәтиндә ким вар вә нә хәбәр вар?

Фәрраш-(бөјүк әдәблә) Әрз олсун ки, Мирзә Тәррар хан иди бир дә аға.

Әшрәф хан—Инди көр көпәк оғлу нечә јумшалыб. Һә, анладым, јәгин һәгг-һесаб мәсәләсидир.

Ф ә р р а ш—(*joлda*) Чәнаб хан, мән кәләндә ағанын наһарыны апарырдылар. Бу күн сизин далыпызча кәлдијим үчүн, әлим наһардан чыхды. Мәним наһар пулуму илтифат бујурун.

Әшрәф хан— (Әлини чибинә салыб бир түмән чыхарыб, верир фәрраша) Ал, бу да сәнин наһар пулун (Кәлир).

Баш назир— harr-hecaб кағызлары әлиндә, өзүнү чәкиб отуруб бахыр, Әшрәф хан дајаныб дуруб).

Мирзә Тәррар хан—Әшрәф хандыр.

Баш назир—(башыны галдырыр) Әјләшши, Әшрәф хан. Јахын кәл, рәгәмләри оху, мән билмирәм, нә вәгтәдәк чамаатын хәтиринә дөвләтә зәрәр вурачајыг.

Әшрәф хан— (Көзләри отуз ики мин түмән галыға дүшәндә һушу башындан чыхыр). Бәли... Амма, билмирәм, нә чүр олуб?

Баш назир—Билмирәм, долашыглыг, зад билмирәм. Бу әсрдә, бу күн Мирзә Тәррар ханын мүһасибати ишиндә тајы, бәрабәри јохдур. Сизә дә бөјүк мәһәббәти вар. Әјри јазыаг. Бу ајын һесабда кәрәк ки, артыг-әскик олмасын.

Әшрәф хан—(Әл ајағы әсә-әсә она јахынлашыб гулағына) Чәнаб аға, мән әввәл аллаһа, сопра сизә пәнаһ кәтирмишәм. Сиздән башга да үмидим јохдур. Аллаһ хатиринә, көмәк един, мәним отуз ики мин түмән чәримә вермәjә күчүм чатмаз. Бурдан баjыра чыхмаjачағам... Сизин хидмәтиниздә...

Баш **на**зир—Мәним фикримчә, бу hecaбда әjриәскиклик joхдур. Кет, Мирзә Тәррарханла даныш, дүзәлиш. Она тапшырырам. (Дөнүр Мирзә Тәррар хана) Дур кет, harr-hecaбы Әшрәф хана баша сал. Мән шаһын hүзурундан гаjыданадәк hecaбы дүзәлдиб, jаныма кәтир (Әшрәф хан Мирзә Тәррар ханла бирликдә кәлирләр мәнзилә).

Әшрәф хан—Аға, бу hесаб нә чүр олуб? Мән шүбһәсиз деjә биләрәм ки, артығым вар, әскик нәдир?

Мирзә Тәррар хан—Нечә, jә'ни әскик нәдир? Бу hесаб, бу да сән!

Әшрәф хан— Чәнаб хан, билирсән нә вар. Мән даһа hecaб-китаб анламырам. Мәним hecaбым сизин мәрһәмәтиниздир. Нечә мәсләһәтдир, елә дә елә. Хидмәтиндә һазырам... Бәли...

Мирзә Тәррар хан—Әзизим, елә ки, вилајәтдә һаким олурсунуз һамы јаддан чыхыр. Белә күнләр әсла хәјалыныза кәлмир. Јадынызда вар, билдир 3 дәфәјаздым ки, мәнә ики чүт Шүштәр халчасы көндәрин, е'тина етмәдыниз? Инди көр дә... Анчаг ки, мән рәһмли вәдуз адамам. Иншаллаһ, бахым нечә олачаг да.

Әшрәф хан—Инди үзр истәмәјин јери јохдур. Әкәр өлмәдим, галдым, хәчаләтиниздән чыхарам. Бујурун нә едим ки, мүрәххәс бујурасыныз?

Мирзэ Тәррар хан—Мүхтәсәри будур ки, ики мин әшрәфи елә бу күн көндәрәрсән баш назирә. О Әшрәфабад кәндин дә 3 данкыны ки, дүнән демишәм верәсән мәнә һөкумәтдә галдыгча мән бахарам, һакимликдән чыхсан өз малындыр.

Әшрәф хан—Ејаға, мән пә хәјалда, сиз нә фикирда? Кәндин гәбаләсини көндәрмәк мәним борчумдур. Анчаг, ага үчүн 2 мин түмән чохдур. Бәлкә бир аз лүтф сдәсиппа?

Мирзә Тәррар хан—Билирсән нә вар? Аға бу күнләрдә гәнөв газдырыр, су чыхартдырачаг. Һәлә чохлу башга ишләр дә башланыб, өзү дә јамай пулсуздур. Сәнин хатиринә 1500 едәрәм. Даһа дајанма, кст пуллары көндәр.

Ә ш р ә ф хан — Чәнабаға, ејби јохдур, гәбаләни дә пулу да көндәрәрәм. Анчаг, мүһаснбат кағызларыны тез јазыб мөһүрләјиб мәнә верәсиниз.

Мирзо Тэррар хан—Архајын ол, нә гәдәр ки, Тәррарын голоми ишләјир, дәрд-бәла сәндән узагдыр.

Әшрәф хан—Сән бил, сәнин вичданын, мән кетдим.

Мирзә Тәррар хан—Горхма, анд ичирәм ки, әлимдән коләни һаггында едәчәjәм!

Икинчи шәкил

Әшрәф хан—(Орадан чыхы.б, јолда горха-горха, эсэ-әсә, өз-өзүнә данышыр) илаһи бу нә гәләт иди еләдим. Әкәр бу пуллары тәк јесә идим, һөқумәтсиз-задсыз, нә ејби вар иди? (Кәлир евә).

Ah, аман, Кәрим аға, кәлдик саггал апараг, буғу да

үстәлик гојуб кетдик. Әшрәфабад әлимдән кегди. Бу аллаһсыз оғлу бош јерә отуз ики мин түмән ајағыма галыг јазмышды. Ики саат чәнә дөјүб, мин пағыл ачапдап сонра Әшрәфабад кәпдини Мирзә Тәррар хана, 1500 түмән дә баш назирә вердим ки, ичазәсин јазсынлар. Башыма халат үчүн нә кәләчәк, билмирәм?

Кәрим аға—Дүз дејибләр дә: Дәвәчи илә дост оланын дәрвазасы кен кәрәк...

Әшрәф хан—Инди дур гәбалә илә пулу апар вер Мирзә Тәррар хана де ки, сән бил өз аллаһын!

Кәрим аға— (пулу вә гәбаләни апарыб верир Мирзә Тәррар хана) Әшрәф хан көндәрибдир.

(Мирзә Тәррар хан кечә пулу ағаја чатдырыр, кчазәнамәни мөһүрләдиб алыр. Әмр олур ки, Әшрәф хана һөкумәт халаты версинләр кетсин).

Әшрәф хан—Үч күндүр көзләјирәм, ичазәнамә кәлибчыхмајыб (Мирзә Тәррар хана мәктиб јазыр) Ушаглар, бир фәрраш кәлиб бу мәктубу Мирзә Тәррар хана јетирсин. Јахшы чаваб кәтирсә халаты вар.

Фәрраш—Баш үстә!

(Фәрраш кағызы кәтирир. Мирзә Тәррар хан о бири hәjәтдәдир, ичәри кечмәк истәјир, нөкәрә) Ај ағазадә, дадаш, кәл бу мәктубу вер хана, чаваб ал кәтир.

Н ө к ә р — Кет ишинин далынча, чаным, мин чүр ишим вар! Бураларда ол хан өзү кәләндә верәрсән.

Ф ә р р а ш—Аға, бура кәл! (бир гран онун овчуна басыр) кет, тез чаваб ал кәтир.

Н ө кә р—(*шадлығындан ојнајыр*) Дур бурда, бу саат сәнин үчүн чаваб кәтирим.

(Мирзә Тәррар хан мәктубун чавабында јазыр: ичазәнамә Мирзә Әбдүррәһимин јанындадыр. Демишәм, өзү кәтирәчәк)

Мирзә Әбүррәһим—(Кәмали-еһтирамла ичазәнамәни кәтириб Әшрәф ханын габағына гојур). Биз өз хидмәтимизи етдик, көрәк сизин еһсаныныз нә олачаг? Мүбарәк башыныза анд олсун ки, сәккиз кечә күндүздүр ки, сизип һесабын рәгәмләрини јазмагдан башым дизимә јапышыб, көзләримин нуру кетмишдир.

Әшрәф хан—Әлбәттә, мә'лумдур. һәр зәһмәтин не'мәти дә вар.

Мирзә Әбдүррәһим—Бәли, дүздүр, анчаг мәним бу зәһмәтимин халаты вар.

Әшрәф хан-Аға мирзә, һеч билирсиниз бу сәфәр-

дә нә гәдәр зәрәрә дүшмүшәм? Алын бу 25 империалы, Сизилә кедәнәдәк һәлә ишим јохдур, көрүшәрик...

Мирзә Әбдүррәһим—Хејр, бәндә сизин сәламәтлијинизи истәјирәм. Һеч бир тәвәггәм јохдур. Бу пул, бу да китабча, илтифатыныз артыг олсун!

Әшрәф хан—Аға Мирзә Әбдүррәһим! Дајанын, ајаг сахлајын. Һирсләнмәк нә үчүндүр? Әсла, мән сизин гәлбинизә дејмәрәм. Бујурун, бу да 5 империал!

(Пәрдә салыныр)

дөрдүнчү мәчлис

(Әшрәф хан һөкм алыб, кефи саз отуруб. Мирзә Тәррар хан шән һалда дахил олур).

Мирзә Тәррар хан—Хан муштулуг верин, дүнән кечә баш назир шаһын һүзурунда олуб, сиздән о ки, вар тә'риф еләјиб. Шаһ бујуруб ки, сизин хидмәтинизи кәтирсинләр. Иншаллаһ ки, бу һәфтә тәшриф апарачагсыныз.

Әшрәф хан—(*jавашча*) көрүнүр ки, jенә дә кәсрим вар, бурада галмалыјам?..

Әлбәттә, сизин вә баш назирин мәнә олан мәрһәмәти мә'лумдур. Өзүм дә мајиләм ки, зәһмәти азалдым, чыхыб кедим, сизи лап тәнкә кәтирмишәм...

Мирзә Тәррар хан—Көндәрин фәрманы кәтирсинләр. О вахтачан да шаһын вә баш назирин пешкәшини һазырлајын ки, верәк, сонра гајдајла ганунла тәшриф апарын...

Әшрәф хан--(*јавашча*) Аллаһ евинизи јыхсын... Иншаллаһ! Даһа гајда-ганун нә демәкдир?! (*учадан*) Мән бу сәфәрдә вар-јохдан чыхдым. Сиз бир мәрһәмәт един мәни сүрүндүрмәјә салмајын. Фәрман, нә билим, гајда, ганун нә варса өзүнүз дүзәлдин. Сонра хәчаләтиниздән чыхарам.

Мирзә Тәррар хан—Хејир, бу чүр олмаз. О шејләр ки, лазымдыр әввәлчә өдәјин, галаныны мән сијаһи тутарам сонра верәрсиниз.

Әшрәф хан—Бујруг сизиндир, галанлар нәдән ибарәт олачаг?

Мирзэ Тәррар хан—Мә'лумдур! Алты мин түмән хәзинәјә, үч мин түмән баш назирә, о киши, бу сәфәрдә сәнә чох мәрһәмәт бујуруб. Мән дә ки, билирсән дә, даһа нә дејим... (Дуруб доланыр) Атамын әрваһына анд олсун, мән сәни өзүмдән ајырмырам.

Эшрэф хан—(кәнара) Корбакор олсун, иншаллаһ! Бу бәлалары мәним башыма сән кәтирмисән дә (она) чох көзәл. Нә етмәли, чарәм јохдур. Буилары бу кечә көндәрәрәм. Анчаг фәрман барәсиндә нә бујурурсунуз?

Мирзә Тәррар хан — Фәрманын әһәмијјәти јохдур. Мән өзүм әлли түмән вериб форман кагызыны көзәл хәтлә јаздырарам. Сөз јох ки, јүз түмән дә бунун рүсумат хәрчидир. Ики јүз түмән дә мөһүр үчүн тәарүф лазымдыр. Мән өзүм бунлары вериб фәрманы кәтирәрәм, никаран олма. Мәним кими меһрибан досту олан да горхар? Будур гүллуғунда дајанмышам.

Әшрәф хан-(кәнара) Балаларын тондиро дүшсүн, иншаллаһ, сәнин атана лә'нәт! Бинисаф, ханәхәраб. Ики јүз түмән, јүз түмән, әлли түмән... Куја ки, бунлар пул дејил, мәлајир гозудур, белә тез-тез сајыр; ики јүз түмән, јүз түмән, әлли түмән ихтијар әлиниздәдир, нечә истәјирсиниз елә дә един.

Мирзә Тәррар хан— (голуну Әшрәф ханын бојнуна салыр) Сән өләсән, бир дост кими бу сәфәрдә сәнә о гәдәр мәһәббәт салдым ки, һәдди-һүдуду јохдур. Билмирәм сән кедәндән сонра күнүм нечә кечәчәк...

Әшрәф хан—(кәнара) Сән өләсән, инандым, Әшрәфләрин зырынг-зурунгуна, гызылларыма вурулубсан, мәним сурәтимә jox... (она) Әлбәттә мә'лумдур, сәламәт оласыныз jeнә дә хидмәтинизә чатачағам. (бу вахт бир нәфәр фәрраш гача-гача кәлиб баш әjup).

Ф ә р р а ш—Хан, бисмиллаһ! Бујурун, шаһын көндәрдији хәләти истигбал един!

Әшрәф хан—(*hәjәтин ортасынадәк кедиб, ики* әлли хәләти өпүб гојур көзүнүн үстүн**ә**).

Мирзә Тәррар хан—Бәһ, бәһ иншаллаһ мүбарәкдир. Бу саат кејин ки, саат хошдур.

Әшрәф хан—(*чүббәни кејир*) Чүббә, нә чүббә! Әтәји диздән јухары, бәдәни Аллаһдадын көзү кими дар, голлары вәзирин һүммәтиндән гыса, бахын ки, бу Әшрәф ханын бәдәни бу да чүббә! Еј... адам лазымдыр ки, тә'риф едиб дејә—«Еј чаһан бу гамәти рв'наја бах! һәзәрат! Бу чүббәни шаһын хәзинәсиндән кәтирибләр, ja тә'зијоханалардан оғурлајыблар? Ким өмрүндә бу чүра хәләт көрүб?

Мирзә Тәррар хан—Хан, нә бујурурсан? Зарафат едпрсөн? Сәнин чанын үчүн дүнән кечә бараты өзүх мөһүрләмишәм, 80 түмән бу чүббәјә гијмәт јазыблар.

Эшрэф хан—Дүзүнү дејим ки, бир туманбагы версәјдиниз мәним үчүн бундан јахшы оларды.

Мирзэ Тәррар хан—Јахшы бунун әһәмніјәти јохдур. Бу саат кедиб, ики кәлмә јазарам, сандыгханада дәјишәрләр. Анчаг бир шеј дә сандыгхананын адамына вермәли олачагсан.

Худаһафиз. (Дуруб кедир)

Энгр әф хан—Мүшәррәф бујурдунуз. Һара кедим, по едим! (Кәрим ағаја дејир) Бизим һөкумәтин ојунларыны көрдүн? О тамаһкарлар, бу пешкәшләр, һәдијјәләр, бу хәләт вә мәним тәрәфдарым көпәк оғлу Мирзә Тәррарын түлкү ојуну! Һеч аялаһа хош кәләр?!

Корим аға-Кедин Әрәбистана һакимлик един!...

Әшрәф хан—Зарафатедирсән, Кәрим аға?

К ә р и м а ғ а—Хејир, зарафат нәдир, бунлар һамысы бизә дәрсдир. Биз дә сабаһ рәијјәтин атасыны јандырарыг, нәдән горхурсан? (бу вахт бир нәфәр фәрраш гача-гача кәлир).

Ф әрраш—Ағанын арвады оғлан доғду!

Әшрәф хан—Ла һөвлә вәла гүввәтә илла биллаһ! Баба, ағанын арвады оғлан доғуб, мәнә нә. Ај мүсәлманлар, дүнјада пул алмагдан сүвај башга бир иш јохдур? Вај, вај!

Фәрраш—Хан, мәкәр сиз билмирсиниз ки, өлкәнин бөјүкләри бу күн халга мин түмән ән'ан верирләр, вилајәтин рәсмидир дә...

Әшрәф хан— Мүрдәшир вилајәтинизин рәсмини апарсын! Бир түмән онун габағына атыр).

Ф ә р р а ш—Хан аға, евдән бурачан гачмагдан нәфәсим тәнкә дүшү.! Елә бир түмән?!

Әшрәф хан—Аллаһ нәфәсини кәссин, иншаллаһ! Рәдд ол, шәррини мәним башымдан ач! Валлаһы диндән-имандан чыхмышам.

Ф ә р р а ш— Чәнаб хан, аллаһа анд олсун, мәним достум вәзири-мухтара муштулуг апарыб, беш түмән алыб һөч өлмаса сиз 3 түмән верин. (Мирзә Тәррар хан әлиндә Фәрман вә хәләт кәлир)

Мирзә Тәррар хан—Әшрәф хан, бу дәрманбу да хәләт. Шаһ бујурду ки, бири күн мүтләг бурадан чыхыб кетсин!

Әшрәф хан—Әкәр сиз сахламасаныз мәним бурада heч бир ишим jохдур, сабаһ чыхыб кедәрәм!

Мирзэ Тәррар хан— Чамаатын пешкәшләрини јербәјер еләјин, нә вахт истәјирсиниз кедин.

Әшрәф хан—Пешкәшләрин еви јыхылсын. Бу саhиби өлмүшләр нә вахт гуртарачаг?

Мирзэ Тәррар хан—Сабаһ кедиб Әрәбистанда он дәфә артыг алачагсан, даһа шикајәтләнмәк нә үчүн?

Әшрәф хан—Аға, сиз өзүнүз бујурун, чаным гуртарсын, даһа мәнимки кечиб.

Мирзә Тәррар хан—Елә бир шеј дејил, гәләм көтүр дедикләрими јаз.

Әшрәф хан— (Гәләм көтүрүр, Тәррар хан дејир, ода јазыр:)

— Ағанын пишхидмәтләринә	5 түмән
Сарај фәррашларына	25 түмән
Фәррашлара	15 —"—
Нәзарәтчијә	10 —"—
Төвлә нөкәрләринә	10 —"—
Мәмә ханымын әринә	10
Ашпазлара	5 —"—
Мирзә Әбдүррәһимә	40
Мәним адамларыма	30 —"—
Ағанын дәрвишинә	5 —"—
Әмрин катибинә	5
Фәрман бәзәјәнә	5 _"_
Дәфтәрин дарғасына	5 —"—
Шаһын гапычыларына	5 —"—
Сандыгхана фәррашларына	5
1 1 1 ····· P ·····	•

Әшрәф хан—(истећза илә) Нагарахана әмәләләри галыб.

Мирзә Тәррар хан—Бура бах дә, јахшы ки, дедин, сонра мәни тутуб дөјәчәкдиләр ки, нијә јаддан чыхмышыг. Бир шеј дә онлара кәрәк верәсән.

Әшрәф хан—Онда сијаһы сизин гуллуғунузда галсын. Бәлкә сабаһ јенә јадыныза дүшән олду, әлавә едәрсиниз. Мирзә Тәррар хан—Вахт кечир, мән кетмәлијәм, ага илә ишим вар.

Әшрәф хан—(кәнара) Саламат кетмәјәсән иншаллаh.

Хош кәлдиниз, видалашмаг үчүп хидмәтинизә кәләчәјәм (Мирзә Тәррар хан кедир, Әшрәф хан гачмаг фикриндәдир. Һачы Мирзә Тағы оглу Мирзә Һәсән кәндхуданын наиби кәлир).

Кондхуданын наиби—Салам әлејкүм, чәнаб хан.

Ошроф хан—Әлејк салам, мән сизи таныја билмирәм.

Кәндхуданын наиби—Мәнкәндхуданын паибијәм. Аға Мирзә Һәсәнин.. Әввәлән, чәнабынызып хидмәтинә көндәрибки, мүбарәкбад әрз еләјим.

Ә ш р ә ф х а н— ($\theta 3$ - $\theta 3$; $H \partial$) «Ah, бу бағдан бизә hәрдән јен бир мејвә кәлир?!»

Кондхуданын наиби-Сонрабашга эрзлэри дэ варки, кэрэк хэлвэти дејэм.

Әшрәф хан—Илаһы, көрәсән, бу кәндхуданын ојуну нәдир? Бујур көрәк!

К ә н д х у д а н ы н н а и б и— (ирәли кәлир) Чәнаб, шүкүр олсун аллаһа ки, бизим мәһәлләдә сизә хош кечди. Биринчи будур ки, јенидал һаким олдунуз, икинчи дә ки, ејш-ишрәт етдиниз биз дә ки, хидмәтдә гүсур етмәдик.

Әшрәф хан—Јахшы, баша дүшүрәм, хидмәтиниз нәдән ибарәт олуб?!

К ә н д х у д а н ы н наиби—Бәли, о кечәләр ки, асудәликлә, сағ-саламат әјјашлыг едирдиниз, биз һәмишә имарәтин далында сүбһә кими сизә кешик чәкирдик ки, мәбада, аллаһ еләмәмиш, бир һадисә баш верә биләр.

Әшрәф хан—(кәнара) Әчәбојуна дүшмүшүк, валлаһы!

Әсли мәгсәдинизи бујурун!

К ә н д х у д а н ы н наиби—Бәли, о кечә ки, чәнабыныз Сәкинә Кашы илә ејш-ишрәтә мәшғул идиниз, вәзирин адамлары сәһәр кәлиб ону тутмушдулар. Аға Мирзә һәсән сизә олан гајибанә мәһәббәтиндән истәмәди ки, рүсвај оласыныз вә бу әмәли һамы билсин, 10 кәллә гәнд вериб, Сәкинәни алыб азад етди. Әшрәф хан—Ағаји-наиб, ја сәнин әглин башында дејия, ја да сәһвән бура кәлмисән!

Қәндхуданын наиби—(Истећза илә) Хејир аға, беләдирки, вар.

Әшрәф хан-Баба, ахы мәгсәдин пәдир?

Кәндхуданын наиби—Кәндхуданын мәгсәди, ән'ам алмагдыр.

Әшрәф хан—Нә ән'ам, нә зад! Мән баша дүшмүрәм, бура шәһәрдир, ја дағ башыдыр. Аллаһа анд олсун ки, дағын башы бурадан јахшыдыр. Бир сүрү јолкәсән јығылыб, бири вәзир, бири Мирзә Тәррар Мүстофи, башгасы кәндхуда, падшаһ ојуну дүзәлдибләр!

Қәндхуданын наиби— (кетмәк истәјир) Чәнабханын бу күн овгаты тәлхдир.

Әшрәф хан—Ушаглар, нәзарәтчијә дејин ики түмән версин бу пәдәрсухтәјә! (Бири Кәрим ағаны чағы-Кәрим аға кәлир). Қәрим аға! Көрүрсән нә хәбәрдир? Қәндхуданын наиби кәлиб дејир ки, сиз бурда кејф еләмисиз, биз дә диварын далында кешик чәкмишик. Инди кәрәк чәримә верәсиниз. Ахыр ки, ики түмән зорла алыб кетди.

Кәрим аға—Хандајы, даһа лап шору чыхды, дады гачды. Бу саат бурдан чыхыб кетмәк лазымдыр!

Әшрәф хан—Сәнин өлмүшүнә, бу гәдәр ки, пул хәрчләдим, һеч бири ағанын арвадынын оғлан доғмасы үчүн вердијим муштулуг, бир дә бу Мирзә һәсән кәндхуданын ән'амы гәдәр мәни јандырмады. Даһа јығышдырыб бир баша кедәрик. Рүбат Кәримә¹. һәр кәс сорушса дејин ки, елә белә, көчүрүк. Имамзадә һәсәнә. Дөрд күн орада галыб сонра кедәчәјик. (Әшрәф хан сәввар олуб, чаныны Теһрандан гачыртды вә биринчи һекајәт сона чатды).

^{1 «}Рубат Кәрим» Иранда јер адыдыр.

IV НИССӘ

фолклор

новрзунамә

Снзин бу тазә бајрамыз мүбарәк, Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк. Кечиб фәсли-зимистан чәфасы, Кәлир фәсли-баһарын хош һәвасы, Чәмәнлә куһсарын вар, сәфасы, Сизин бу тазә бајрамыз мүбарәк, Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Өтдү гыш јетди тамамә, Кедиб гар, јер кејди тазә чамә, Ағачларда салыр гуш ашијанә. Сизин бу тазә бајрамыз мүбарәк, Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Гурун инди бусати-шадмани, Јумурталар бојансын әрғәвани, Сизин бу тазә бајрамыз мүбарәк, Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Кејин тәзә либас, әлләр хыналы, Кәрәк хәрч еләјәк бајрамда малы, Верин пул, шад гылын әһли-әјалы, Сизин бу тазә бајрамыз мүбарәк. Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Кәнар ејлә өзүндән фикир, зилләти, Фәгир вә бинәвајә гыл кәрамәти, Сизин бу тазә бајрамыз, мүбарәк Аіыз. илиз. күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Ахыр чәршәнбә од јансын дам үстә, Әјал-өвладыз атлансын од үстә, Үрәк шад олса, олмаз фикр хәстә. Сизин бу тазә бајрамыз мүбарәк, Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Әзиз бајрам, әзиз тут, шадмани, Кәтир јада кечән дөврү заманы, Бу бајрам шад едир пирү чаваны, Сизии бу газә бајрамыз мүбарәк Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Кедин дејин бир тазә кәлинә, hәна јахсын о зүлфи-әнбәринә, Тары версин она өвлад нәринә, Сизин бу тазә бајрамыз мүбарәк, Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

* * *

Ханым бачы, огурма, дур ајағә, Кәтир ајна, кишмиши гој габағә, Гонаг ет, бизи көк гајгашағә, Сизян бу тазә бајрамыз мүбарәк, Ајыз, илиз, күнүз, һәфтәз мүбарәк.

ROCA

Коса, коса һандан кәләр, Јолу гојар дамдан кәләр. Бичарә галды коса, Кәфәнсиз өлдү коса. Афтаба дәлик, су дурмаз, Газан дәлик, јаг дурмаз, Бичарә галды коса, Кәфәнсиз өлдү коса. Косам өлмәкдәди, Көзләри чөлмәкдәди, Бир гарыјнан бир гоча, Малыны бөлмәкдәди.

KOCA

Көса кәлир һавадан, Дону вар јалгавадан. Косанын пајын кәтир, Ханым, евин абадан.

КОСА-КӘЛИН ОЈУНУ

Бајрам јахынлашанда Азәрбајчанын бә'зи јерләринлә тәкә ојнатмаг, Нуршид демәк адәт олдуғу кими, бә'зи јерләриндә дә коса дүзәлдиб ојнадарлар. Ојнамаг (рәгс) билән бир ушагы коса үчүн сечәрләр, онун әјнинә күркү тәрсә кејдириб башына гәнд кағызындан бир узун шапаг (шиш папаг) гојарлар, үзүнә дә үзлүк тахарлар, белинә гуршаг баглајыб ондан балама зәнкләр асарлар. Сонра һәјәтләрә кедиб коса ојнар, башга ушаглар исә ашағыдакы сөзләри дејиб әл чаларлар:

> Ај коса, коса кәлсәµә, Кәлиб салам версәнә, Чөмчәни долдурсана, Косаны јола салсана.

> > * * *

Ај ујруғу, ујруғу, Саггалы ит гујругу, Косам бир ојун ејләр Гурдуна гојун ејләр, Јығар Килан дүјүсүн. Маһмудун тојун ејләр

* * *

Новруз, новруз баһара, Кәлин бизә наһара, Бахчанызда күл олсун, Күл олсун, бүлбүл олсун. Бал олсун, һәм јағ олсун, Евдәкиләр сағ олсун,

* * *

Верәнә оғул версин, Вермәјәнә гыз версин. Ханым дурсун ајаға. Косанын пајын версин.

* * *

Бајрам кәлир, гоһум-гардаш сағ олсун, Шадлыг олсун, ләззәт олсун, дад олсун. Таныш-билиш, узаг-јахын, јад олсун, Гој дүшмәнин чаны чыхсын, итсин, фәғандад олсун Бирчә гисмәт верин, коса шад олсун.

тәкә

Тәкәм, тәкәм ахта тәкәм, Бојнунда вар нохта тәкәм. Түкләри биз-биз олуб, Гышда јејиб шахта тәкәм.

* * *

Тәкәм, тәкәм ојун ејләр, Гурдунан гојун ејләр, Јығар киланын дүјүсүн, Чәпиш бәјин тојун ејләр.

* * *

Тәкәм кетди ханлыға, Үз гојду јаманлыға, Тәкәми өлдүрдүләр, Атдылар саманлыға.

* * *

Тәкәм кетди Мәрәндә, Тамашадыр кәләндә, Јахшы инсан чох јашар, Вај писдир, о өләндә.

Бу тәкәмин гәнди вар, Чох кәсәкли кәнди вар. һәр гапыда ојнаса, Бир нәлбәки гәнди вар. * * *

Бу тәкәм кәзән тәкәм, Кәзәјән арвадларын, Топуғун әзән тәкәм, * * *

Бу тәкәм јарым тәкәм, Кәрдәни гарыш тәкәм Кечи илә күсүшмәјин, Чәпишлә барыш тәкәм!

* * *

Тәкәм кәлир һавадан, Бир дону вар јавадан, Тәкәмә архалыг вер, Ханым евин абадан.

* * *

Тәкәмин ханлығы вар, Јахшы султанлығы вар, Бу кәлән хан јанында, Беш түмән донлуғу вар...

* * *

Тәкәм, тәкәм наз ејләр, Чобана аваз ејләр. Јығар гојун гузуну, Бајрамы пишваз ејләр

* * *

Тәкәм**п** јарадан аллаһ. Түкүнү дарадан аллаһ, Ким тәкәмә пај версә, Сахла, бәладан аллаһ!

гошмачалар

Әми оғлу!! —Бәли! Бизим тојуг сиздәмі:? —Бәли! «Қишлә кәлсин» —Кәлмири, Вур гычы сынсын —Сынмыры, Сал тәндирә! —Јанмыры,

2

Туршулу аш пчмәрәм, Дарвазадан кечмәрәм, Дарваза мәним олсун, Гырмызы донум олсун. Кејим кедим Тәбризә, Тәбриздә тојум олсун, Гызлар кәлсин тојума, Гурбан олсун бојума.

3

hавалан ha hавалан hаваландыг учмаға, harr гапысын ачмаға, Ганадымыз үзүлдү. Ел јајлаға дүзүлдү, Ел јајлагдан кәлинчә, Буғдалары дәринчә, «Гоча башы» әкдиләр, Гындыргадан асдылар, Гындырга гылыг тағы, Ичиндә гурд-гуш јағы дәрманды, Чаным сәнә гурбанды. Јолдашлар hамы кетди, Ојунлар бурда битди.

4

Бағдан бахдым ишыгды, Чәнкә долу гашыгды, Гыз сүпүрәр тоз ејләр. Оғлан гыза көз ејләр. Оглан, гызын хатыны, Бојнунда јуз алтыны, Јуз алтын бир гуш имиш. Дәрјаја гонмуш имиш. Шаһын оғлу көрмүшдү, Охнан ону вурмушду, Ох мәндән һезар-безар. Кәтән көјнәкләр јазар. Кәтан көјнәк мил-мили, Кәл, оху бизим дили. Бизим дил «урму» дили, Урмудан кәлән атлар, Арпаны јејәр гатлар Арпанын күтүн једим, Шаһыма ширван дедим. Шаһым Ширван ичиндә,

Гылынчы ган ичиндә,

Мәндән кичик гардашлар. Ојнар мејдан ичиндә.

5

Гавалы чала-чала кетдим баға, Бағлардакы гызларилә ојнамаға. Әл атдим бала гызын мәмәсинә, Бөјүк гыз һарај салды нәнәсинә. Нәнәси чыхды дама, Бир даш вурду габыргама, Габырғамы тута-тута, Кетдим хана шикајәтә Хан деди: Гашы гәрә, көзү гәрә, Нә дүшмүсән бу чөлләрә? Веррәм сәни икидләрә, Бағлатдыррам сөјүдләрә, Јүкүтдүррәм ағ итләрә. Узун-узун узатдылар, Габырғамы дүзәлтдиләр. Дедиләр, алтына һәсир салын Шеһ кечмәсин, Үстүнә чадыр салын, Күн дүшмәсин. Атына саман төкүн, кишнәмәсин, Итинә сүмүк төкүн дишләмәсин. Бу мешә башдан-баша фындыглы мешә, Од јанар, дэмир гызар, өрдәк үзәр, Өрдәји бағламаға ипәк кәрәк, Јар илә ојнамаға үрәк кәрәк. Јар мәнә алма вериб алмамышам, Атымы чөл-дәрәдә бағламышам. Чөл дәрәдән бир гыз чыхды, Әлиндә полад гајчы, мәхмәр бичгы, Бу һәрәм киминкидур? — hәсән бәјин Атына арна верин кишнәмәсин, Итинэ сүмүк верин дишләмәсин...

6

hады иди, hуду иди бир дә мәпдим. Кетдик шикара, Бир дәнә шикар вурдуг, Дедим: һады бычағун вар? Деди—Јох. Дедим: Бөјрүвэ вурдум ох, Дедим: һудду бычағун вар? Деди: Јох. Дедим: Бөјрүвэ вурдум ох. Әлими салдым чибимә, Көрдүм бир бычаг вар. Сапы вар, тијәси јох, Сапилән башын кәсдим. Үч-дөрд дағ ашандан сонра, Дедим:--«Буну hарда јујум, Көрдүм үч арх вар, Икиси гуру, Биринин дә сују јох. Сују јохда шикарын башын јудум. Дедим: Буну һарда биширәк? Кетдим көрдүм үч дәнә хараба вар. Икиси учуг, Биринин дә дамы јох. Дамы јохда көрдүм үч нәфәр адам, Икиси өлү, Биринин дә чаны јох. Дедим: Еј чаны јох, гардаш, бардағын вар? Деди: Үч бардағым вар, Икиси сыныгдыр, Биринин дә диби јох, Диби јохда шикары биширдим, Сүмүкү бишди, эти јох, Шикары јејәндән сора, hамымыз јағлы әлимизи јағлы башмаға, Јаван әлимизи јаван башмаға чәкдик, Јағлы башмаглар јаван башмаглары— Габагларына гатды говду, «Савалана» чыхдым көрмәдим, «Кирдаға» чыхдым көрмәдим, Јахамда бир дәнә ијнә варды, Санчдым јерә, чыхдым үстүнә, Көрдүм чүтчүнүн јанында кедирләр. Дедим: Еј чутчу гардаш, башмагларын габағыны сахла, Чутчу гардаш башмагларын габағыны сахлады, Көрдүм чүтчү гардашын көзү башмагларымдадыр. Деди: Башмаглары мәнә сат! Дедим: Нечәјә?

Дедим: Бир дарыја, бир дә дарынын јарысына. Бу дарыны, дары парасыны харала, Чувала, атдым тутмады, Јахамда бир бирә тапдым, Башын үздүм, Долдурдум дәрисинә. Узагда бир јекә зәми көрдүм, Бичинчиләри чағырдым. Кетдик. Бичдик, Галадуг хирмәнә. һамысы чатды мәнә. Көјдән үч алма дүшдү. Бири нағыл дејәнин, Бири дә өзүмүн, Габығыіла дәнәси Нағылы ешидәнин.

7

Нәркизә бах, нәркизә, Гурд кәлиб бојнун үзә, Көтүрә гача Тәбризә, Тәбризин ағачлары, Бар кәтириб учлары, Ағадајымын гушлары, Төкүлүб габаг дишләри.

САЈАЧЫ

Гаранлыг кечәләрдә, Чобана јолдаш гојун, Чаным о халлы кечи, Мәмәси баллы кечи. Севәрәм гојун ағы, Кедә долана бағы, Кәлә пајызда јағы, Ола кәлин гајмағы, Бу кәлин оғлан доғсун Адыны Бабәк гојсун. Кәлин, кәлин гыз кәлин, Инчиләри дүз кәлин, Једди оғлан истәрәм, Ахырынчы гыз кәлин. Саја кәлди көрдүзмү? Салам верди алдызмы? Бир гојунла бир кечи, Сајачыја вердизми? Ај чаным, гарабаш гојун, Гарлы дағлары-аш, гојун, Үч күн, үч кечә кечәр, Косаја јолдаш гојун. Дағлардан енди гојун, Полашды бәнди гојун, Суд, гајмағы бол елә, Севиндир кәнди, гојун! Ај чаным халлы кечи, Мәмәси баллы кечи, Уча гаја башында. Бәсләјиб јаллы кечи. Кичик-кичик чәпышләр, Јовшанын башын дишләр, Кедәр дағлары кәзәр, Кәләр аранда гышлар. Гојун бахар дағлара, Сел тәк ахар дағлара, Аранда јајлајан суру, 🚬 Јајда чыхар дағлара. Ај чаным, ағбаш гојун, Гарлы дағлар аш гојун, Јағындан плов олар, Гујруғундан аш, гојун,

ИНСАНЫН ДҮНЈАЈА КӘЛМӘСИ ВӘ һәјаты барәдә

Әзәл күндән бу дүнјаја кәләндә, Ешгин һәвәсиндән дүшдүм әркана. Ананын рәһминдә гајнајыб дондум. Чеврилдим орада бир гәтрә гана.

Доггуз ај, доггуз күн, доггуз саатда, Баш јазым јазылды аг бир китабда, Көрдүм сыгышмырам даһа бу һәддә Вә'дәм тамам олду кәлдим чаһана.

Чаһана кәләндә кәлди бир гары, Јуду, тәмизләди, кејдим палтары, Ики шамамадан әмдим нобары, Билдим ки, кәлмишәм јени дүнјаја. Ај күнүн ишығы дүшдү үзүмә, Шад олубан күлдүм өзүм-озүмә, Чөх заман ағладым, бахыб көзүмә, һәм кечә, һәм күндүз инчиди ана...

* * *

Бир јашында бир хејличә иридим, Јаш јарымда дөрд ајаглы јеридим, Килимдә, һәсирдә гычым сүрүдүм, Нә өјүдә бахдым нә јалварана.

* * *

Ики јашда су истәдим ичмәдим, Бөјүк кичик бир-бириндән сечмәдим, Нә дашдан, атәшдән судан гачмадым, Бәнзәдим дил билмәз мән бир надана.

* * *

Үч јашымда дөндүм ачылмыш күлә, Дил-дил өтүб мән охшадым бүлбүлә, Көрәнләр истәди диндирә күлә, Ширин дилим охшатдылар бал шана.

* * *

Дөрд јашымда әфсарымы чејнәдим, Беш јашында бир азачыг гајнадым, Алты јашда даашымла ојнадым, Сәккиз јашда су тәк ахдым һәр јана.

* * *

Он јашында ушаглыгдан ајылдым, Бөјүк-кичик арасында сајылдым. Ганым чошду һәр тәрәфә јајылдым, Көрән деди мәнә дәли-диванә.

* * *

Он бириндә једим ағыл нобары, Он икидә фәһм еләдим һүнәри, Он үчдә итирмәдим динары, Он дөрддә көнлүм кәлди чөвлана.

١

* * *

Он бешиндә бәдирләнмиш ај олдум, Атама, анама мән дә һај олдум, Белим гүввәтләнди гаты јај олдум, Дөнмүш идим шүмшад кими чавана.

* * *

Ијирми јашында сәримдән кечдим, Көнүл һаваланды гајнајыб чошдум. Голум гүввәтләнди һәддимдән ашдым, Күчләниб зорланыб дөндүм аслана.

* * *

Отузунда һеч кимсәни сајмадым, Мәрдлик етдим намәрдлији дујмадым, Гысасымы һеч кимсәдә гојмадым, һәр нә иш тутдумса мәрдү мәрдана.

* * *

Гырх јашында низә кими гурулдум, Ешгдән усандым, јардан јорулдум, Сел тәк буланыб, јел тәк бурулдум, Далға јатды даһа кәлмәз чалхана.

* * *

Эллисиндә бир аз кефим позулду, Өмүр дамарларым бир-бир сүзүлдү, Бир ајағым пилләкәндән үзүлдү, Онда билдим дүнја галмаз инсана.

* * *

Јетмишиндә ағры чаны дојурду, Јыхды бәндләрими синәм говурду, Јандырды күлшәним јелә совурду, Диш ағрысы кәтди мәни амана.

* * *

һәштадында, оғул сөзүм тутмады, Гоһум гардаш мәнә көмәк етмәди, Көнүл истәр јерә ајаг кетмәди, Кедәндә дәјәрди бу јан-ојана.

* * *

Дохсанында әчәл кәлди асылды, Јүз јашында лап нәфәсим кәсилди, Бүрч кими бәдәним јерә басылды, Чан кетди, чәсәд дә галды вирана.

* * *

Өләндә ру'јума тамам сојдулар, Гоһум-гардаш ағладылар дојдулар, Беш аршын ағ ичрә мәни гојдулар, Апардылар тапшырдылар зиндана.

* * *

Хејир-шәр китабын әлә алдылар, Охудулар пак-напакы билдиләр, Чәннәтә һәм чәһәннәмә сүрдүләр, Ајырдылар һәр бирисин бир јана.

* * *

Чан, чәсәдлә һалаялашыб ајрылды. О јол үстә чох бәндләр вар иди. Мәлакәләр онда мәнә јар иди, Нә зәһмәтләр чәкдим кечдим о јана.

* * *

Хојлу Вартан, дилиндә әзбәр олсун, Охујанлар һамы хәбәрдар олсун, Гәни мөвлам һәр кимсәјә јар олсун, Олар садаға сәндән хојлу Вартана.

* * *

Мал ки, вардыр аманатдыр инсана, Инсан ки, вар аманатдыр дүнјаја. Әбләһ одур дүнја үчүн гәм јејә, Тары биләр ким газана ким јејә, Бачардыгча сән дә јахшылыг елә, Дүнја галмајачаг һеч бир инсана...

БАҒЛАМАЛАРДАН НҮМУНӘ (ГЫФЫЛБӘНД)

СУАЛ:

Мәндән салам олсун ашыг һүсејнә, О нәди ки өмрү бир ил јашар hej? Нә кәламды мүрәккәбсиз јазылар? О нәди ки, күндән-күнә чошар hej? ЧАВАБ:

Ал чавабын дејим, ај кешиш гызы, Сәмәндәрди өмрү бир ил јашар hej. О көнүлдү мүрәккәбсиз јазылар, Ешг дәрјасы күндән-күнә чошар, hej?

СУАЛ:

- О пәди ки, нәфәси вар чапы јох?
- О нәди ки, бәдәни вар ганы јох?
- О кимди ки, онун дин-иманы јох?
- О нәди ки, од-атәшсиз дашар, hej?

ЧАВАБ:

- О көнүлдү пәфәси вар, чаны јох,
- О арыды чаны вардыр ганы јох,
- О шејтанды дини јох, иманы јох,
- О зүмрүддү од-атәшсиз дашар hej.

ХАЛГ МАҺНЫЛАРЫНДАН НҮМУНӘ

Ахшам олур кәлир гојун, Дур ајаға, көрүм бојун, Гыз! Нә вахтдыр сәнин тојун? Мәкри гызы, наз ејләмә, Чадраны сал, тоз ејләмә! Ахшам олур атлар кәлир, Дағ думаны отлар кәлир, Гыз! Тојуна јадлар кәлир, Мәкри гызы, наз ејләмә, Чадраны сал тоз ејләмә!

ВӘСФИ-ҺАЛ МӘРАСИМИНДӘ ОХУНАН ШЕ'РЛӘРДӘН

Әлиндә бадја кәлин, Дурмушду чајда кәлин. Аялаһ мурадын версин, Ачылан ајда, кәлин! Көзүн галды көзүмдә, Таб галмады дизимдә. Көнүл истәр, әл јетмир, hәсрәт галды көзүмдә.

БАЈАТЫЛАР

Еләми нашы дағлар, Синәмин башы ағлар, Бурда бир гәриб өлүб, Очағын дашы ағлар.

Күл ачмаз гара бағлар, Көј баглар гара баглар, Бағда бүлбүл өләндә, Гызылкүл гара бағлар.

Әзизијәм сары гыз, Сары көјнәк, сары гыз, Ач белинин гуршағын, Чәназәми сары гыз!

Јар баша гара бағлар, Шал бағлар, хара бағлар, Бир күн сәни көрмәсәм, Үрәјим јара бағлар.

Араз ашанда ағлар, Күр говушанда ағлар, Балалар анасындан, Ајры дүшәндә ағлар.

Араз, Араз, хан Араз, Дәрјаја ахан Араз, Севкилим о тајдадыр, Кәл ејләмә ган Араз!

Башын нәдән ағармыш, Сачын дән-дән ағармыш. Сәнә күвәндијим дағ, Сәнә дә гар јағармыш?! Әлиндә саз, бәри кәл, Јолундан аз бәри кәл, Көнлүмүн истәклиси, Дилимин әзбәри кәл!

Әзизијәм һәр ај кәл, Һәр һәфтә кәл, һәр ај кәл, Кезләрим јолда галды. Чағырырам һарај, кәл!

Ашыг, күлдэн аларам, Күлаб күлдэн аларам, Бағда бүлбүлүм өлсә, Ганын күлдән аларам.

Карван кедир Тәбризә, Јолу чыхыбдыр дүзә, Дүнән дедин кәлмәдин, Бу күн бары кәл бизә!

Мәрд анадан, мәрд оғул, Намәрд олмаз мәрд оғул, Горхаг төһмәт артырар, Баш учалдар мәрд оғул.

Гапыја даш гојмушам, Гаш үстә гаш гојмушам, Өлләм, сәндән дөнмәрәм, Јолунда баш гојмушам.

Әзизијәм бағ күлә, Бахча күлә, бағ күлә, Пәрванә дә бәнд олуб, Мәним тәк бир ағ күлә.

Мән ашыг јара јери, Сызылдар јара јери, Нә сәндән ох түкәнди, Нә мәндән јара јери.

Еләми бағры гара, Бир гуш вар бағрыгара, Лалә кими күл олмаз, Онун да бағры гара. Гәрибәм вәтәним јох, Бир јолдан өтәгым јох, Дүшдүм дәрин дәрјаја, Әлимдән тутаным јох.

Мән ашыг намәрд әли, heч тутма намәрд әли, Мәрд әли евләр тикәр, Ев јыхар намәрд әли.

Ашыг күлләр ајрысы, Шана телләр ајрысы, Бир күнүнә дөзмәздим, Дүшдүм илләр ајрысы.

Мән кедирәм, ағлама, Әлимдә вар бағлама, Кедиб кәлә билмәсәм, Намәрдә бел бағлама!

Ишим дүшдү дивана, Ахыр ки кәлдим чана, Һеч заман бел бағлама, Бир надана, бир хана.

Дағларын о үзүндә, Чејран отлар дүзүндә, Мән јарымы танырам, Гоша хал вар үзүндә.

Нилуфәрәм ачмарам, Јерсиз әтир сачмарам, Јар јолунда баш гојсам, Өз әһдимдән гачмарам.

Көјдә гара булудлар, Пара-пара булудлар, Мәним әрзи-һалымы, Апар јара, булудлар!

Әзизијәм јаралар, Јар көнлүнү јар алар, Фәләк гәлбимә вуруб, Сағалмајан јаралар. Гар јағар долу бағлар, Јағылар јолу бағлар, Јар јадыма дүшәндә, Көзләрим долуб ағлар.

Мән ашыг Күләндама, Чыхыбдыр күлән дама, Олам бир ипәк көјнәк, Јарашам күл әндама.

Әзизим мәни тапар, Дәрд кәләр мәни тапар, Көјдән һәр бәла кәлсә, Ахтарар мәни тапар.

Әзизијәм, дәрд алар, Нә дәриндир дәрјалар, Хош о зүлфүн һалына, Ағ бухагдан тәр јалар.

Әзизим јаман гашлар, Вермәди аман гашлар, Сәф чәкән кирпикләрә, Көлкәдир каман гашлар. Мән ашыг күнбатана, Ај кедир күнбатана, Көзләјирәм јолуну, Долан кәл Күнбатана.

Әзизијәм, ај аға. Салма мәни ајаға, Дост бахса баша бахар, Дүшмән бахар ајаға.

Әзизим јанар ода. Пәрванә јанар ода, Дәрдими даға десәм, Од тутар, јанар о да.

Ај кедәр батар инди, Назлы јар јатар инди, Лејлинин базарында, Мәчнун чан сатар инди. Әзизим, күлүм бары, Күл әкдим, күлүм бары, Фәләк мәни гојмады, Бир күн дә күлүм бары.

Әзизим јар дијары, Јар јурду, јар дијары. Алчаг ол, уча дағлар, Көрүнеүн јар дијары.

Әзизим тәр синәди, Өзүнә тәрси нәди, Мәни бу дәрдә салан, Ағ бухаг тәр синәди.

Он бир, ондан јахшыды, Чуха дондан јахшыды, Дүшмәнә бојун әјмә, Өлүм ондан јахшыды.

Нә јатмысан, ојан күл, Бу тәрәф күл, о јан күл, Мән јазыға рәһм ејлә Бүлбүлүндән дојан күл!

Бахчаларда күл мәнәм, Бүлбүл мәнәм, күл мәнәм. Сәндән мән ајрылалы, Ағлајарам, күлмәнәм.

Әзизим гызаранда, Дан јери гызаранда, Галса да оғлан галсын, Галмасын гыз аранда.

Күн чәкилиб батанда, Күндүзә шәр гатанда, Овчу, әлин гурусун, Марала ох атанда.

Кетсән гијамәт гопар, Кетмә мәни дә апар, Апармасан көз јашым, Ахтарар сәни тапар. Эзизим Ордубада, Сәлмасдан Ордубада, Сәркәрдә гочаг олса, Һеч вермәз орду бада.

Ары бал салы шанда, Балдан кам алы шан да. Чәтин олур ајрылыг, Көз-көзә алышанда.

Әзизим Гара даға, Күн доғар Гарадаға, Мән Гарадағ әһлијәм, Јаз мәни Гарадаға.

Мән ашыгам ајына, Бәндәм гашын јајына, Горхурам кирпи<u>х</u> чалам. Үзүндән көз јајына.

Кечәләр, ил кечәләр, Дәрдими бил кечәләр, Мән бурда ган ағладым, Сән орда күл кечәләр!

Кечәләр батан јерә, Күн кедир батан јерә, Синәми нишан гуррам, Јар охун јатан јерә.

Ағ алма, гызыл алма, Нимчәјә дүзүл алма, Чиркин ал әсил олсун, Бәд әсил көзәл алма!

ЛАЈЛАЛАР

Лајлај дедим учадан, Сәсим чыхды бачадан, Танры сәни сахласын, Чичәкдән, гызылчадан.

Лајлај бешнјим лајлај, Евим ешијим лајла, Сән кет јухуја балам, Чәким кешијин лај-лај.

Лајлај дедим, чан дедим, Јухудан ојан дедим, Сән јухудан дурунча, Чанымы гурбан дедим.

Лајлај дедим күндә мән, Көлкәдә сән, күндә мән, Илдә гурбан бир олса, Сәнә гурбан, күндә мән.

Лајлај дедим јатынча, Көзләрәм ај батынча, Чаным чәфаја кәлди, Сән һасилә чатынча.

Лајлај дедим јатасан, Гызылкүлә батасан, Гызылкүлүн ичиндә, Ширин јуху тапасан.

Лајлај дедим, јат дедим, Јастыға баш ат дедим, Бала, чәким назыны, Боја баша чат, дедим.

Лајласы дәрин бала, Јухусу ширин бала, Аллаһдан әһдим будур, Тојуну көрүм, бала!

ЬЕҚАЈӘ, НАҒЫЛ, РӘВАЈӘТ вә ЛӘТИФӘЛӘР Бекајә Дүшүнчәли илјас

Бир тачирин Илјас адлы бир гуламы вар иди: Илјас дүшүнчәли, вәфалы, тачирә фәдакар вә сәмими иди. Она көрә дә тачир онун хәтрини чох истарди.

Күнләрин бир күнүндә Илјас көрдү тачир чох гәмкиндир. Нараһат олуб сорушду: ағачан, нә үздү белә гүссәли отурмушсуз?

Тачир деди: Ај Илјас, сән ки, мәнә көмәклик едә бил-

мәзсән сәнә нә дејим? Илјас исрар етди. Тачир ону разы салмаг үчүн деди:—Илјас, мәним вар-јохум әлимдән чыхмыш, зәрәр етмишәм, мәәттәл галмышам, билмәјшрәм нә едим, беш јүз түмәним олсајды, ишими чәрјана салардым.

Илјас деди: аға, апар мәни сат. Тачир деди: Сәни нечәјә алачаглар ки, мәним дәрдимә дава олсун? Илјас деди: Аға чан, мәни беш јүз түмәндән ашағы сатмајын, јахшы ат вә чәваһир таныјырам.

Тачир бир-ики күндән сонра Илјасы анарды гулам сатылан мејдана. Һәр кимә ки, беш јүз түмән деди, һамы тәәччүб едиб кери гајытды.

Падшаһын вәзири дә кәлиб Илјасы алмаг истоди, беш јүз түмән олдуғу үчүн о, да алмады. Вәзир биләндән сонра ки, бу гулам јахшы ат таныјыр вә човаһир танымагда сабигәси вар, бир аз фикир едиб гајыдыб надшаһа чәрәјаны нәгл еләди.

Падшаһ әмр етди ки, кедиб гуламы алсынлар. Возир кедиб беш јүз түмән тачирә вериб Илјасы алыб кәтирди. Илјас падшаһын гуламлары арасында јашамаға башлады.

Бир мүддэт сонра шаһа бир ат бәхшејиш кәтирирләр. Шаһын дөврәсиндә оланларын һәмишәки кими һәрәси бир чүр аты тә'рифләјир. Шаһ вәзирә деди: Көндәр, Илјасы кәтирсинләр, көрәк о, нә дејәчәк?

Илјасы кәтирирләр. Шаһ сорушур: Сән де көрәк бу ат нечәдир? Илјас тә'зим едиб дејир: Гурбан, бу ат јахшы атдыр, амма судан кечәндә суја јатар».

Шаһ вә әтрафында оланлар тәәччүб едиб, инанмајырлар. Илјас дејир: Гурбан, дәстур верин имтаһан стсинләр. Шаһ дәстур верир, аты апарсынлар чајда сүрмәјә. Ат суја јатыр. Илјасын сөзү дүз чыхыр.

Шаһ сорушур: һарадан билдин? Илјас чаваб верир: Чамыш сүдү илә бу ат бөјүмүшдүр. Истәјирсиз аткәтнрәндән сорушун.

Шаһ аткәтирәни чағыртдырыб тәһгиг едир. Аткәтирән тәсдиг едиб дејир ки, бу ат доғуланда анасы өлдү. Мән тәзә доғмуш чамышын сүдү илә бу аты бөјүтдүм.

Шаһ Илјасын дүшүнчәсиндән хошу кәлиб дәстур верир. онун чөрәјини бир фәтир артырсынлар.

Бир мүддэтдэн сонра шаһа бир бөјүк алмаз төһфэ кәтирирләр. Шаһын јанында оланлар јенә, һәмишәки кими, һәрәси бир чүр алмазы тә'риф едир. Шаһ имтаһан үчүн јенә көндәрир, Илјас кәлир. Шаһ Илјасдан алмазын нә чүр олдуғуну сорушур. Илјас дејир: Гурбан, бу алмазын ичәрисиндә гум вар. Шаһ вә әтрафында оланлар күлүшүрләр. Онлар дүшүнмәк истәмирләр ки, бир нәфәр ашагы тәбәгәдән мүмкүндүр ки, дүшүнчәли олсун, мөвзулары јахшы гансын. Илјас деди: Гурбан, дәстур верин, алмазы сындырсынлар. Әкәр дүз демәсәм бојнуму вурсунлар.

Падшаһ јашадығы шәһәрдә бир көјчәк вә ағыллы гыз јашарды. Онун шөһрәти бүтүн шәһәри тутмушду. Шаһ ону көрмәдән она ашиг олмушду. Бир күн дәстур верди е'лан етсинләр ки, бу кечә гүрубдан сүбһә гәдәр һеч кәс евиндән гыраға чыхмасын. Һәр кәс бу ишдән бојун гачырса чәза вериләчәкдир.

Шаһын гадаған етмәкдән мәгсәди кечә о гызын сорағына кетмәк иди.

haвa гаранлыглашандан сонра шаh либасы дәjишиб гызын гапысына кетди, гапыны дөjүб, кәниз гапыjа кәлди. Шаh деди; Ханыма де шаh кәлмиш. Кәниз кедиб гајытды вә ханымын тәрәфиндән деди: Мәним бир гојунум вар нә арыгдыр, нә көк, онун гујруғу нечә батман олар? Шаh чаваб верди: Үч батман, Кәниз кедиб гајытды вә деди: Ханым деди шаh зәhмәт чәкиб, тәшриф апарсынлар.

Шаһ гајыданда гапынын бир нечә гәдәмлијиндә вәзири көрдү. Өзүнү гыраға чәкди. Вәзир кәлиб гапыны дөјдү. Шаһ илә олан суал-чаваб тәкрар олду. Вәзир гујругунун дөрд батман олмасыны сөјләди.

Кәниз, ханым тәрәфиндән пејғам кәтириб вәзирин гајытмасыны төвсијіә етди.

Вәзир гајыданда шаһы көрүр горхур. Шаһ, ишарә илә, данышмамағы дәстур верир. Вәзир дә мүтәвәччеһ олур ки, бир нәфәр гызын гапысына јахынлашыр, гапыны дөјүр шаһ вә вәзир далдаланыб истәјирләр билсинләр ки, бу шәхс кимдир вә нә чаваб верәчәк.

Кәниз кәлиб шаһ вә вәзирә дејән сөзләри тәкрар едир, гапыдакы шәхс исә «разыјам» кәлмәси сөјләјир.

Кәниз кәлиб гапыны ачыр, гапыдакы шәхс дахил оланда шаһ вә вәзир фүрсәтдән истифадә едиб кизлинчә дахил олурлар. Шәхсин Илјас олмасыны јәгин едирләр.

Илјас бағда мүәјјән олмуш јердә отурур. Кәниз бир синидә Гур'ан, кағыз, ијнә вә нар кәтирир. Илјас ијнә илә нары дешик-дешик едир. Гајчы илә кағызы доғрајыр. Гур'аны да өпүр гојур синәсинә, кәниз онлары көтүрүб апарыр.

Бир аз мүддәтдән сонра ханым кәлиб Илјасла көрүшүр, данышыр бир-бирләрини севдикләрини играр едирләр вә гәрар гојурлар евләнсинләр.

Падшаһ илә вәзир улчадан чыхырлар сүбһ тездән шаһ көндәрир Илјасы кәтирирләр. Шаһ ондан кечә һарада олмасыны сорушур.

Илјас чаваб верир: Мәним ағамын анасы өлдүјү үчүн кетмишдим гәбиристана, орада ағладым, јуху мәни апарды вә она көрә кәлә билмәдим.

Шаһ дәстур верир ки, она әзаб версинләр, зиндана салсынлар бәлкә һәгигәти дејә, Илјас өз дедијини тәкрар едир.

Шаһ дәстур верир ону охласынлар. Хошбәхтанә ох она дәјмәди, јенә һәгигәти сорушдулар. Илјас өз дедијини тәкрар етди. Шаһ дәстур верди Илјасы ассынлар. Тә'јин олунмуш јердә асмаг вәсаили һазыр олду, истәјирдиләр ону ассынлар, көрдүләр бир атлы тез кәлиб кечди вә Илјасы асан јердә бир нар јерә вурду. Буну көрән Илјас асанлара деди мәни шаһын јанына апарын та һәгигәти дејим.

Илјасы шаһын јанына апардылар о кечәки ишләрш деди. Шаһ сәбәбләрин сорушду, Илјас исә чаваб верди: О, ки сорушду бир гојунум вар нә арыгдыр нә көк демәк истәјирди, мәни көрмәмиш һарадан әлагә тапмышсыз? Мән чаваб вердим һәр чүр олсун разыјам, нары ијнә илә дешик-дешик еләдим көстәрдим ки, әкәр мәни дешик-дешик етсәләр сирри демәјәчәјәм, кағызы гајчы илә дограјыб демәк истәдим ки, әкәр әтими гајчы илә дограјыб демәк истәдим ки, әкәр әтими гајчы илә дограјыб демәк истәдим ки, әкәр әтими гајчы илә догра сирри демәјәчәјәм, о ки, Гур'аны өпүб синәмә гојдум анд ичдим ки, гур'ан һаггы сирри һеч кимә демәрәм. Нечә ки, демәдим.

Мәни асан вахт көлән, о гыз иди, нары јерә вурмагдан мәгсәди о иди ки, мәним сиррим үчүн өзүнү өлүмә вермә, мән разы дејиләм.

Она көрә мән кәлиб сизә ачдым.

Шаһ деди ки, мә'лум олунан, сән тәк ат вә чәваһир танымагдан башга, адам дәхи јахшы танырсан, мәним сабигәми де! Илјас деди; Гурбан ичазәнизлә, сиз чөрәкчи оғлусуз. Ишанмырсыз ананыздан сорушун.

Шаћ анасындан һәгигәти сорушду. Анасы чаваб верди: Мән бојлу оланда атан деди: Әкәр гыз доғсан сәни өлдүрэчэјэм. Мән доған күндә ки, ушағым гыз иди, гоншу чөрәкчи арвад сәни доғмушду. Гыз вериб сәни алдым, о ағыллы, мә'руф гыз мәним гызымдыр.

Шаһ Илјасдан сорушду: һарадан билдин ки, мән чөрәкчи оғлујам? Илјас чаваб верди: Гурбан, сизин мәнә вердијиниз төһфәләрдән вә артырдығыныз фәтирләрдән.

Шаһ сорушду: Сән өзүн кимсән? Илјас чаваб верди, мән бағбан оғлујам. Бизи ханлар, бәјләр гарәт етдиләр, мәни дә гулам адына сатдылар.

Шаһ гыз илә Илјасын мүфәссәл тојуну едиб Илјасы өз јанында мәсләһәтчи сахлады.

НАГЫЛЛАР

ГАРЫ НӘНӘ ИЛӘ ХОРУЗУН ДАВАСЫ

Бири вар иди, бири јох иди, аллаһдан башга heч кәс јох иди. Бир гары нәнәнин бир хорузу вар иди.

Бир күн гары нәнә евини сүпүрәндә бир шаһы пул тапды. Гојду тахчаја, бир аздан сонра һалва сатанын сәсини ешитди, кетди бир шаһыны верди һалва алды кәтириб, гојду тахчаја. Хоруз кәлиб онун чохуну јејиб бир азын да димдијиндә көтүрүб гачды. Гары ону көрүб говду ки, тута. Тута билмәдикдә вурду гычыны сындырды. Хоруз да димдијилә гарынын көзүнү чыхартды.

Гары сонра хорузу тутуб апарды газынын јанына. Газы әввәл елә билди ки, хорузу она пај кәтирибләр, сонра мүтәввәчеһ олуб баша дүшдү ки, шикајәтә кәлибләр:

Газы гарыја деди: Нә дејирсән, гары? Гары деди: Ев сүпүрүрдүм, газы! Газы деди: Тәмизлик едирдин, гары? Гары деди: Бир шаһы пул тапдым, газы! Газы деди: Рузин кәләчијмиш, гары. Гары деди: Вердим һалваја. Газы деди: Көнлүн истәмиш, гары! Гары деди: Гојдум тахчаја, газы! Газы деди: Сәбрин вармыш, гары! Гары деди: Собрин вармыш, гары! Газы деди: Сисмәтијмиш, гары! Гары деди: Бурдум онун гычын сындырдым, газы! Газы деди: Гәләт еләмиш, гары! l ары деди. Хоруз көзүмү чыхартды.

Газы деди: Әвәз әвәз имиш, гары!

Гары наразы галыб haj-күj салды. Газынын нөкәрләри хорузу гарыдан алыб бурахдылар. Гары исә геj-гур едә-едә кетди. Бизим дә нағыл бурда битди. Ушаглар сиз дә jеjин, ичин мурадыныза чатын.

ҮЧ АРВАДЛЫ КИШИ

Күн о күн иди, заман о заман иди ки, гыл-гылынч иди, сәрчә пәһливан иди, јајлыг ағача дырмашырды, кәпәнәк-саз чалырды, тысбаға дарајы тохујурду.

Белә бир күндә бир киши вар иди, үч арвад алмышды. Һәр күн бир бәһанә габаға кәтириб арвадлар бирбирилә, һабелә киши илә савашырдылар.

Бир күн киши истәди онларын мәһәббәтини чәлб етсин, онлары тәк-тәк чағырды.

Биринчи арвада бир үзүк вериб деди, о бири ханымлара демәсин, о да вә'дә верди, демәсин. Икимчи арвада бир чүт сырға вериб деди, мән сәни чох истәјирәм, о бири ханымлара демә, бу сырғаны тәк сәнә алмышам. О, да вә'дә верди.

Сонра үчүнчү арвады чағырыб бир голбаг верди вә тапшырды ки, о бири арвадлара демәсин, о да вә'дә верди демәсин.

Сәһәр тездән биринчи арвад һәjәтә кәлиб үзүjүнү бармағында доландырыб деди: Нә үчүн һәjәти сүпүрмәjибсиниз?

Икинчи арвад үзүјү көрүб кәлди һәjәтә jаjлығыны о jан бу jана чәкыб сырғалары jырғалаjыб башыны тәрпәдиб деди: Сән демәмишдин.

Үчүнчү арвад үзүјү вә сырғаны көрүб тез кәлди һәjәтә, голуну чырмалаjыб голбағыны көстәрәрәк деди: Бу һәjәти сүпүрмәк истәмир.

Хүласә; һәр үчү билдиләр, киши онлары алдадыб. Үчү чәм олуб кишини дојунча дөјдүләр.

Једиләр, ичдиләр онлар мурадларына јетишдиләр. Сиз дә јејиб, ичиб, мурадыныза јетишәсиниз.

Көјдән үч алма дүшдү, бири мәним, бири нагыл дејәнин, бири дә өзүмүн. Бири вар иди, бири јох иди. Аллаһдан башга heч кәс jox иди.

Саваланда јашајан бир кәндлинин тәк бир гызы вар иди. О гыз гәрар гојмушду, һәр кәс онун дедији суала мүнасиб чаваб версә, она әрә кетсин.

Чохлары кәлиб истәмишдиләр о гызы алсынлар, онун дедији сөзү анламајыб мүнасиб чаваб вермәдикләри үчүн, бөјүк хәсарәт вериб кетмишдиләр. Бу гызын тә'рифини Урмијалы оғланлардан бири ешидир, гәсд едир кедиб гызы алсын, касыб палтарыны кејиб карвана гошулуб Савалана кәлир.

Орда бир дүканда шакирд галыр. Бир күн кәндли гызыны һамама кедәндә көрүб бу ше'р илә бу сөзләри дејир

Огла∎:

Салланыбан көзэл кедир haмaмa, Гара телләрини салыб hәр jана. Гојнундан асылыб бир чүт шамама, Телли ханым, гонағынам бу кечә, Кәл ал чапым гонағынсм бу кечә.

Гыз:

Кет-кет оглап вар ханымын јијәси, Бүрүјүб көвшәни аты дәвәси, Гатара дүзүлүб нәри, мадәси, Кет-кет оглан, бурада гонаг олмаз, Кет-кет, оглан, бурада меһмап галмаз.

Оғлан:

Гатар дәвәләри гошдум карвана, Гырылыб наялары батыб ал гана, Кеч вахт олуб чатмарам мән карвана, Телли ханым гонағынам бу кечә Кәл ал чаным гонағынам бу кечә.

Гыз:

Бир гуш олуб һаваларда учарам, Гајнағымла һәр дүјүнү ачарам, І!амәһрәмсән, оғлан, сәндән гачарам, Кет-кет, оғлан, бурада-гонаг олмаз. Кет-кет оғлан, бурада меһман галмаз. Оғлан:

Сән истәјән ашиг кәлиб Урмудан, Алмас кипријиндән олуб бағры ган, Адым Мәһәммәддир ашигәм, инан, Телли ханым, гонағынам бу кечә, Кәл, ал чаным гонағынам бу кечә.

Гыз:

(Сон сөзләри ешидәндән сонра сорушур). Мән ашиг будаг атар, Бу дағы о дағ атар, Торпагсыз јердә битиб, Јарпагсыз будаг атар.

Оғлан:

(фөврән чаваб верир:) Мән ашиг гырмызыды, Көјнәјим гырмызыды, О чүр ки, сән дејирсән О марал бујнузуду.

Гыз:

Бир јаным дәрјадыр бир јаным бостан, Кәл бизим сән чанымыздан аслан, Тез кәл, оғлан, кечә ол мәнә меһман. Сәндән сонра мәнә гонаг јарамаз, Сәндән сонра һеч кәс мәни алмаз.

Сонра тәкрар едир: Мән разыјам кәл атамдан ичазә ал, оғлан атасындан ичазә алыр. Једди күн, једди кечә тој едиб, урмијалы оғлан Саваланлы гызы Урмијаја апарды. Једиләр, ичдиләр, мурадларына јетишдиләр, сиз дә јејиб, ичиб мурадыныза чатын.

РӘВАЈӘТЛӘР

чох дөвләтлисән

1

Бир күн бир киши хијабандан кечәндә бир чаван оғлан она әл узадыб көмәк истәди. Киши деди: «Ај чаван, чох дөвләтлисән нијә јолчулуг едирсән?». Чаван тәәччүб етди, киши деди: «Мән 500 түмән верим әлини кәсим», Чаван разы олмады. Киши деди: «Мин түмән верим гычларыны кәсим». Чаван разы олмады. Киши деди: «Ики мин түмән верим көзләрини чыхардым». Чаван јенә дә разы олмады.

Киши деди: Көрдүн чох дөвләтлисән. Кет ишлә зәһмәт чәк пул газан, өз јашајышыны дүзәлт!.. Чаван бу сөзләрдән ибрәт алыб кедиб ишләди вә өзүнә јахшы јашајыш дүзәлтди.

2

ЈЕРСИЗ ДАВА

Бир күн бир киши јолдан кечәндә бир тај ат налы тапды. Налы кәтириб арвадына вериб деди:

— Ај арвад кәл, бу налы сахла, сонра үч дәнә нал да тапыб бир ат аларам кедәрәм зијарәтә.

Арвад деди: «Чох јахшы, сән зијарәтдән кәләндән сонра ата миниб кедәрәм атам евинә». Киши деди: «Ај арвад, ат тәрли олар сојуг дәјәр».

Бу деди о, деди давалары дүшдү, сөјүшдүләр, дөјүшдүләр, бир-бириндән күсдүләр.

Будур јерсиз дава.

3

үзү аг чыхдым

Бир малик өз рә'јјәтини, чобанларыны чох инчидирди. Бир күн баш чобан өзүнә јахын чобанлары чағырыб дејир: Мән истәјирәм әрбабын мәндә олан јүз гојунуна бир hecaб дүзәлдим сопра гојунлары өзүмүз үчүн отараг вә истифадә едәк. Онлар разылашдылар.

Баш чобан бир кузә гатыг көтүрүб бир нәфәр өзкә чобап илә шәһәрә кәлди. Чобан әрбабын јанына кәлиб деди. «Кәлмишәм гојунларын һесабыны верим».

Әрбаб деди: «Вер көрәк».

Чобан деди: «Гырхыны вердим гәссаба, гырхын котирмә hecaба.

Јердә галды ијирмиси. Доггузу дағдан учду. Доггузу дәрәjә дүшдү. Јердә галды икиси.

Бу да бирисинин дәриси.

Јердә галды бириси. Мәнә верирсән вер.

Чобан һаггы едирсән ет!!!

Эрбаб әсәбани олуб гатыг күзәсини алыб вурду чобанын башына. Гатыг дағылды чобанын үзүнә. Чобан гапыја чыхыб үзүндә олан гатығы јолдашларына көстәрәрәк деди: «Көрдүнүз үзү ағ чыхдым».

4

КИМ ДАНА ЧОХ АХМАГДЫР?

Бир киши чәмәндә отуруб балыг тутмаг истәјирди. Бир өзкә киши орадан кечәндә сорушду:

- Нә едирсән?

— Балыг тутурам.

-- О, әлиндә олан сәбәти балыг тутана вериб деди:

Ал мәним үчүн дә тут:

Сонра үчүнчү бир нәфәр орадан кечәндә балыг тутаны көрдү вә деди:

— Ај киши, нә едирсән?

— Чаваб верди:

— Балыг тутурам.

Деди:—Ај ахмаг чәмәндә дә һеч балыг тутарлар? Балыг тутан деди:

Көр о бири киши нә гәдәр ахмагдыр ки, мәндән пај умур.

5

ЗИРӘКЛИК

Бир күн бир јәһуди Тәбриздә иш ахтарыб пул газаимаг мәгсәдилә јола дүшүр. Бир нечә мүддәт јол кедәндән сонра Тәбризин јахынлығына чатыр. Бу јәһудинин бир ешшәји вә бир хорузу вар иди. Пулундан да бир гыраны галмышды.

Фикир едирди ки, нә еләсин, көрдү бир кәндчи кәлир, истәди ону имтаһан етсин деди:

Мәним бир гран пулум вар мән өзүм, ешшәјим вә хорузум ачдыр. Мән нә едим?

Кәндчи чаваб верди:

Сән грана бир говун ал әтини өзүн је, габығын вср ешшә ә, дәнләрин төк хорузун габағына!

Јәһудн бу сөзү бир кәндчидән ешидиб фөврән гајытмаға һазырланды вә өз-өзүнә деди:

— Бир јерин кәндчиси белә дүшүнчәли олса, шәһәрлиләри көр нечә олар?

6

КӨНҮ СУЈА ВЕРМӘ

Бир тачирин бир нечә шакирди вар иди. Һәмишә онлары данлајыб ачыгланыб дејәрди: «Көнү суја вермәсинләр». Шакирдләр чох чалышырдылар ки, көнү суја вермәсинләр.

Шакирдләрдән бири бир күн көнү чајда тәмизләјәндә су көнү апарды. Шакирд горхусундан бир ики күн тачирин јанына кәлмәјир, үчүнчү күнү горха-горха кедир. О, көзләјирди ки, тачир ону сөјүб дөјәчәк. Көрдү тачир heч бир сөз демәди, тәәччүб едиб деди:

— ћачы аға! Бағышлајын, сиз бизи һәмишә данлајыб гышгырырдыныз ки, көнү суја вермәјин. Инди көнү суја вермишәм, бир сөз демәјирсиз.

Тачир деди: Балам, мәним мәгсәдим бу иди ки, көн суја верилмәјә, индики, верилиб, кечибдир. Чалышын, кәләчәкдә көнү суја вермәјәсиниз.

7

муаличә

Шүчаүддөвлә хан бөјүк малик иди, азадлығын дүшмәни, азадхаһлары өлдүрән, итләрә боғдуран, шагга едиб дарвазадан асдыран бир залым иди.

Сәфәрләринин бириндәки азадхаһлары тә'гиб етмәк мәгсәдилә һәрәкәт етмишди, јолда исһала дүшдү. Јанында оланлар нә гәдәр дава верирләрсә, мүаличә нәтичә вермир, әмр верир кәнддә олан гоча киши вә гары арвадлары чәм етсинләр.

Чәм олан арвадлардан бири дејир: «Ај хан, дошаб илә һөрраны је, јахшы оларсан». Шүчаүддөвлә дошабла һорраны јејәндән сонра јахшы олур.

Көндәриб гарыны кәтирирләр, сорушур:

— Ај гары, бу мүаличәни һарадан өјрәнмисән? Гары чаваб верир:

— Ај хан, гурбанын олум, бир күн бизим газан дешилмишди, һәр нә еләдим тутулмады. Дошаб илә һорраны төкдүм ичинә дешији тутулду. Мән јәгин етдим ки, ханын гарны дешилиб, одур ки, һорра илә дошаб мәсләһәт көрдүм.

Шүчаүддөвлә ачыгланыб ону газана охшатдығы үчүн гарыны говур.

ләтифәләр

1

миннәт гојмаг

Бир күн бир киши гоншусундан пул борч истәди. Гоншу чаваб верди:

— Пулу верә билмәрәм, һәлә сәнә миннәт дә гојурам. Борч истәjән киши сорушду:

Ај гоншу гардаш, пул вермирсән даһа бу миннәт нәдир?

Гоншу деди:—

— Миннәт онун үчүндүр ки, сәни мәәттәл етмәјиб, сабаһ сабаһа салмадым.

Бу чавабдан сонра борч истәјән, гоншусундан инчимәди.

Нә јахшыдыр ки, һамы белә олуб, тәрәфләрини мәәттәл етмәјә, хаһишә тез вә гәт'и чаваб верә!

2

МӘН БУНЛАРЫ АНЧАГ ЈЕЈӘ БИЛӘРӘМ

Әмир Тејмур Ағшәһәр һакиминин дәфтәрләрини тәһгиг едиб сәһләнкарлығына көрә дәфтәрләри парчалајыб һамысыны она једиртди.

Сонра молланы чағырыб ону верки мә'муру тә'јин етмәк истәди. Молла нә гәдәр үзр кәтирдисә, Тејмур гәбул етмәди. Ај башында Тејмур молланын дәфтәрләрини истәди, көрдү ки, молла јазылары лаваша јазмышдыр. Һиддәтләниб деди:

Молла, бу нә дәфтәрдир?

Молла: — Ахырда бунлары мән јејәчәјәм. Мән дә габағқы мә'мур кими иштаһалы адам дејиләм ки, һәр нә олду јејим.

3

ЈАШ МӘСӘЛӘСИ

Гоншуларындан бириси тәләсик Молланы тапыб дејир:

— Молла, гадан алым, евдә арвадымла балдызым вурушурлар. Мән ајыра билмәдим. Кәл онлара чарә елә!

Молла дејир:

— Дава јаш үстүндә иди?

— Јох, јаш мәсәләси јохдур.

— Елә исә кет евә, индијәчән онлар барышыбдырлар.

4

СӘҺВ ЈАҒ БАРДАҒЫНДА ОЛУБ.

Молланын заманында Румја шәһәриндә рүшвәтхор бир газы олур. Молла инанмаг үчүн газыја көндәрдији бир кағызын тәсдигини ајларла көзләјир, лакин нәтичә чыхмыр. Ахырда газы үчүн бир бардаг јағ апарыр.

Газы Моллаја мүкәммәл һөрмәт етдикдән сонра, ишини дүзәлдиб јола салыр. Сабаһы газы бардагдан јағ чыхартдыгда, ики бармаг јағын алтындан сапсары палчыг чыхыр. Ачыгланыб мә'муру чағырыр вә дејир:

— Кет, Молла Нәсрәддини алдадыб бура кәтир.

— Мә'мур кедиб Молланы тапыр вә дејир:

— Молла! Қағызын тәсдигиндә бир балача сәһв олубдур, бујурун кедәк ону дүзәлдәк!

Молла:

— Сәһв кағызда олмајыбдыр, јағ бардасында олубдур.

ТАПМАЧАЛАР

Бир ағачым вар Он ики будаглы Отуз ики јарпаглы (12 ај, 30 күн)

Бир ипим вар, јығанмарам (јол)

Кечә ханым, Күндүз күлфәт (сүпүркә)

Шүшәдән кечәр Шүшәни сындырмаз (ишыг)

Кечирдим бағ арасы, Тапдым бир көл пәриси. Өпүлмәмиш бир гыз көрдүм, Үзүндә диш јарасы. (Ај)

Бир бөлүк ашығым вар Ичиндә бир саггасы (Ај вә улдузлар)

Бурада олмаз, Тәрәзидә дурмаз. Ондан ширин зад олмаз (jyxy)

Јер алтында јаглы гајыш (илан)

Гырмызы дәввар үстә, Ағча гушлар дүзүлүб (дишләр)

Ики гардаш вар Өлүнчә бир-бирини көрмәз (көзләр)

Дили јох адамла данышар (китаб)

Ағ атымы наллајым Қүрдүстана јоллајым (мәктуб)

Бурдан вурдум балтаны, Ордан чыхды галханы. Анам бир оглан догду Јерин көјүн султаны (күн) Узун гызлар узапар, Өзүнэ көјнәк газанар (охлов)

Бурда вуррам гылычы, Фәләкдә ојнар учу (илдырым)

Бир чувал унум вар. Агзы тикили (ијдә)

Бир гушум вар рејћаны, Козор чүмлә чаћаны, Бир дәрәдә гејб олар, Нә әти вар, нә ганы (күп)

Сары гаја үстдә Ағ гуш отуруб (самавар, чајдан)

Тап бу нәдәнди Јашыл окдим гырмызы чыхды Бәс бу нәдәнди? (хына)

Кәрбәлаји Мәшәди, мән һачыјам, Бир чүт гоша халын мөһтачыјам, Икимиз бир ағачын мејвәсијик, Нијә бәс сән ширин, мән ачыјам (үзүм, шәраб)

Кет базара гар ал кәтир, Вермәсә, јалвар ал кәтир, Су дәјмәмиш без ичиндә, Гар ал кәтир (гәнд)

Ијирми дәлији бу үздә, Ијирми дәлији о үздә (чарыг)

Икини үч еләмишәм Отуз икини һеч еләмишәм Узағы јахын еләмишәм (гочалыг)

Дүнјаја кәләндә ајагсыз кәләр, Дүнјадан кедәндә ајаглы кедәр (гурбаға)

Бир отагда ики һава (јумурта)

Тоја чаршаблы кедәр (долма)

hансы мејвәди ки Каллыгда да ширин Јеткинликдә дә ширин (ушаг)

Дәдәмин бир дону вар, Гатламаг олмаз, Ичи долу әшрәфиди, Санамаг олмаз (көј, улдузлар)

Бизим евдә гују вар, Гујунун ағзында илан Иланын ағзында алов (нефтли чыраг)

Јол үстә газан гајнар (гарышга)

Илим-илим илмәси Илмәхатын дүјмәси, һәр ким буну тапмаса, Једди илин хәстәси (үзәрлик). cəh. 45.

Чәкмәз һүснүн сурәтини, Кәлсә ики јүз Мани.

МАНИ-Сасанилэр дөврүндэ өз көзэл рэсмлэри илэ мэшһур олан рэссам, сонралар о, Зэрдуштлија гаршы мубариза апаран дини чәрәјанын башчысы олмушдур.

Милади 240-чы илдә Бабил јахынлығындакы бир кәнддә анадан олмушдур. Сасаниләр сүлаләсинин икинчи шаһы I Шапурун һөкмранлығы заманы Ирана кәлмиш. өз динини һинд вә Чин һудудларына гәдәр јајмышдыр. Бир сәнәткар кими Рум вә Чин рәссамларына үстүн кәлмиш өз динин јајмаг үчүн әсәрләриндән мө^чүүзә кими истифадә етмишдир. Онун иддиасына көрә фөвгәл'адә рәсмләри олан «Әржәнк» куја көјдән назил олмушдур. Шәмсәддин Саминин фикринчә, Мани Сасаниләр сүлаләсинин IV һөкмдары Б.»һрамын нөкмү илә милади 274-чү илдә өлдүрүлмүшдүр. cəh. 48.

Еј мәлаһәт каны, һәја мә'дәни,

Кәрәм тәк одуна јандырдын мәни.

Бу мисраларда шаир өзүнү мәшһур «Әсли вә Кәрәм» дастанынын гәһрәманы олан ашиг Кәрәмә бәнзәдир. cəh. 49.

Вериб турки сијәһмәстин, көнүл шөһрини јәғмаіә

Санарсан мүлки-Иранә, әлин Әфрасијаб ачмыш.

ӘФРАСИЈАБ-Иран шаһы Фиридунун үч оғлундан бириси олан Турун нәвәсидир. Турун ады илә бағлы олан Туранын ән бөіук һөкмдарларындан сајылыр. Фирдовсинин «Шаһнамә»синдә Иран шаһы Кејкавусун дүшмәни кими көстәрилир; cəh. 50.

Денуб бир султани-сәдрә, Тәкіә вермиш маһи-бәдрә, Тә'н ејләр лејләтүл-гәдрә һәм шәби-јелдајә зүлфүн.

ЛЕЈЛӘТҮЛ-ГӘДР-Гәдр кечәси; дини рәвајәтә көрә бу кечада нијјәт едилән арзу јеринә јетәр. ШӘБИ-ЈӘЛДА—Ән узун гыш кечәсн.

МАҺИ-БӘДР-Гарын чамалына ишәрәдир.

Ше'рин мә'насы: Шанр севкилинин узун, гара сачыны бу кечаләрлә бағлы тәсвир едир.

cəĥ. 57.

Бир көзүн шәһласы јүз мин сәфһеји-Төвратдон.

Бир гашын әбрусу мин-мин мүлки Ирандан лэзиз.

Дини равајата кора. Товрат куја Муса пејгамбара аллаћ тарафиндэн көндэрилмиш мүгэддэс китабдыр. Шаир бир шэhла көзү Төвратын јүз мин сәһифәсиндән үстүн тутур. cəh. 57.

Еј хәтин муру мәнә мүлки-Сүлејмандан ләзиз!

Веј үзүн нуру мәнә меһри-дирәхшандан лозиз!

Дини рэвајэтэ көрэ. Сулејман Јэћудилэрин гэдим пејгэмбэрләриндән бири, ејни заманда онларын падшаһы олмушдур. Куја о, ћејванларын, гушларын, балыгларын дилини билирмиш. Мулки-Сулејман дедикда онун чаһ-чәлалы вә һөкмранлыг стдији торпаг, өлкә нәзәрдә түтүлүр.

Шапр севкилинин бир тукуну Сулејманын чаһ-чолалындан үстүн тутур.

Мур-гарынча мә'насы верирсэ дә ше'рдә јарын түкүнә бәизәдилир вә мәшһур «Гарынча вә Сүлејман» әһвалатыны хатыр.задыр. cəh. 59.

Чамалын атәшиндә јанмаг истәрди Хәлили-дил,

Сәба Нәмруду һөкм етди: «гојун ону Күлүстансыз!»

НӘМРУД-Дини рәвајәтә көрә, Бабил шәһәринин бинасыны гојмуш вә онун залым һөкмдары олмушдур; Бүтпәрәст Нәмруд, Ибраћим Хәлили бүтпәрәстлик әлејһинә тәблиғат апардығы үчүн ода атыб јандырмаг истэмишдир. Лакин Од күлүстана чеври. миш вэ ону јандырмамышдыр. Бунунла белэ Нэмруд имана кәлмәдијиндән куја вүчудуна милчәкләр дарашыб ону тәләф етмишләр.

Ше'рин мә'насы:

Шаир севкилинин одлу чамалында үрәјини јандырмаг истәр-кән, залым күләк әсиб онун сачыны үзүнә төкмүш вә шаири онун күлүстанындан (чамалындан) мәһрум етмишдир. Cəh. 60.

Әнәлһәг мә'ниіи-аләмдә бу мә'ни имиш әлһәгг,

Ки, Мәнсур тәк сәри-дар олмајанлар пајдар олмаз МӘНСУР—Тарихдә Мәнсур һәллач ады илә мәшһурдур. Танынмыш суфилэрдэн бири олмушдур. Шэриэт һөкмләринин әлејһинә чыхышлары үстүндә милади 918-чи илдә Хәлифә Мүгтәдир-биллаһын (908-932) фитвасы илә Бағдадда дара чәкилмишдир. Шаирлэр, Нәсими harrында олан кими. Мәнсур һәллачын да фачиәсини эсрлэрлэ идеја уғрунда мәрданәлик рәмзи кими ше'рләриндә хатырлатмышлар. cəh. 82.

Нә һүлулијәм, нә дәһри, нә кәнаријәм, нә бәһри,

Нә ријазијам, нә чәбри, һәлә ләнк, ләнк, ләнкам.

hүлули—Тәсәввуфүн «Вәhдәти-вүчуд» тәригәти нөвләриндән биридир. Инсанын илаћиликда ћалл олунмасына (аримасина) е'тигад едәнләрә дејилир.

ДӘҺРИ—Аллаһын варлығына вә дүнјанын онун тәрәфиндән јајарандығына инанмајан тәригәт саһиби.

ЧӘБРИ-Инсаны өз әмәлиндә ихтијар саһиби билмәјән, онун һәр иши етмәјә мәчбур олдуғуну тәсдиг едән дини тәригәт саһиби.

Нә Тәһәмтәнәм, нә заләм, нә Бәшширу нә Билаләм,

Нә түлу, нә зәваләм, һәлә ләнк, ләнк, ләнкәм. ТӘҺӘМТӘН вә ЗАЛ-Фирдовсинин «Шаһнамә»синдә јенилмәз Иран пәһләванлары Рүстәм вә онун атасы Зала ишарәдир. (Тәһәмтән Рүстәмин ләгәбидир).

БӘШИР вә БИЛАЛ-Мәһәммәд пејғәмбәрин сәһабәләриндәндир.

cəh. 85.

Искандара сөјла кетмасин зулмата.

Көстәр она бир аби-һејваны көрәк.

ИСКӘНДӘР-Она Искәндәри-Зүлгәрнејин, Искәндәри-Руми, Искәндири-Қәбир вә Македонијалы Искәндәр дә дејирләр. (Ерадан эввэл 356-322). Дүнјанын ән бөјүк сәркәрдәләриндән бири олмуш. Суријаны, Бизансы, Ираны, ћиндистаны ишгал етмишдир. Низаминин «Искандарнама» адлы ан бөјүк эсаринин гарраманыдыр. Эфсаналарда онун зулмата дирилик сују ахтармаға кетмәјиндан да бәһс олунур.

АБИ-ЋЕЈВАН—Дирилик сују. Шәрг поезијасында вә бурада көзәлин додагларына ишарәдир. coh. 85.

Мәстанә көтүр чами-Чәми, вер бадә,

Саз олмуш әчәб чәнкү рүбаб, еј саги!

Гәдим Иранда Пишдаијан сулаләсинин IV шаһы Чәмшидин (Чәм» тахтыны куја дивләри кәздирәрмишләр. Бир күн дивләр онун тахтыны бир дағын үстүнә гојмушлар, куја Чәмин тачы вә тахты гызыл олдугундан күнәшин ишығында парлајырмыш. Күнәш шуасынын алтында парлајан тахт-тач јердә икинчи күнәш јарадыр. Бу күндэн Чэмэ Чэмшид дејирлэр. (Шид-күнэшин теллэри демэкдир.) Куја Чәмшид новрузу илин әввәли вә бајрам е'лан етмишдир. Чәмшилин ады илэ бағлы олан Чами-чәм (Чәмшидин чамы) адланан гәдәһ Шәрг әдәбијјатында шадлыг рәмзи кими ишләдилир. cəh. 86

Адәм кимп чохданды олуб вирди-зәбаным:

«Ја рәбб зәләмна»

АДӘМ-Дини әфсанәјә көрә дүнјада јарадылмыш илк инсан вә илк пејгәмбәрдир. Бир күн шејтан ону алдатмыш, буғда једији үчүн о, чәниәтдән говулмушдур. Буна көрә дә күја о, демишдир: «сј аллаһ бизә зүлм едилмишдир...»

Галды дәхи чүн мәһшәрә бу һәсрәти-дидар,

Еј јари-вәфадар.

МӘһШӘР-Дини е'тигада көрә, өлүләрін гијамәтдә дирилиб јығылачағы јер. Cəh. 105.

Сән әфлакашәјан, мән сакини-хак.

«Че нисбэт хакра ба алэми-пак?»

Сулејмана на нисбат улфати-мур,

Рәфиги-Меһри-рәхшан мушәки-күр.

ӘФЛАҚАШӘЈАН-Көјләр сакини.

САКИНИ-ХАК-Торпаг (јер) сакини.

Торлагын пак алэмлэ нэ элагэси вар?

Бурада да шанр Сулејманла гарышга эћвалатына ишарэ едир. Икинчи бејтдә Сулејман шаһла гарышганын достлуғу, парлаг күнэшлэ јарасанын јолдашлығы кими гијмэтлэндирилир. Лирик гәһ-

рэман да мурачиэт етдији шэхсин она ујгун олмадығына ишарэ едир. cəh. 105.

Верәр гумру көнүл бир сәрв-назә,

Едәр чанын фәда Маһмуд Әјазә. МАҺМУД — Султан Маһмуд Гәзнәви (997—1030), гознәвиләр сулаләсинин банисидир. Шәрги Ираны, Түркүстаны вә Һиндистанын чох писсэсини зэбт едиб, бөјүк бир дөвлэт јаратмыш вэ чохлу сэрвэт топламышдыр. Фирдовси «Шаһнамә»ни онун тапшырығы илә јазмышдыр.

ӘЈАЗ (АЈАЗ)—Султан Маһмуд Гәзнәвинин ән чох севдији гуламларындан биридир. Шанрләр Маһмудла Әјазын достлуғуну сәмимијјәт рәмзи кими гәләмә алмышлар. cəh. 105.

Зулејхадан алар чан маћи-Кән'ан,

Сатар тәрсајә динин Шејх Сән'ан.

МАҺИ-ҚӘН'АН — Зүлејханын ашиг олдуғу Қән'анлы Јусиф нәзәрдә тутулур. Икинчи мисрада тәрса (христиан) гызыны севэн Мәшһүр Шејх Сән'ан јад едилир. Рәвајәтә көрә, Шејх Сән'ан ешги јолунда мусәлманлыгдан үз дөндәрмишдир. cəh. 112.

Бүлбүли-зарын рузи әләстдән,

Налә чәкмәкдән дүшдү нәфәсдән.

РУЗИ-ӘЛӘСТ-Әфсанәјә көрә, куја һәлә инсанларын чисмләри мөвчуд олмадан руһлар јаранмышдыр. Бу руһлары аллаһ бир јерә топлајараг демишдир: «Мән сизин танрыныз дејиләмми?» Бу суала арифлэрин рућу «бэли»-дејиб чаваб вермишдир. Она көрэ һәмин јығынчага биринчи мәчлис—бәзми-әзәл дејилир. Куја бу мәчлисдә «бәли» дејән арифләрә илаһи мәһәббәт бадәси ичирдилмишдир.

Шаир өзүнү бүлбүлә охшадараг рузи-әләстдән налә етдијини билдирир.

cəh. 117.

Хубани-шәһр чәм олуб әғјар евиндә, көр,

Зиндани-Мисир Јусифи-Кон'ан илон долуб

Дини рэвајэтэ көрэ, Јусиф Јә'губ пејғэмбәрин өвладларындан ән чох севдији кичик оғлу иди. Јүсифә гардашлары пахыллыг едиб ону бир гујуја салмышлар. Сонра јолдан кечән тачирләр ону гујудандан чыхарыб Кән'андан Мисрә апармыш вә Зүлејханын әри Әзиз Мисрә сатмышлар. Зүлејха Јусифә ашиг олур. Јусиф Зүлејханын еһтирасыны рәдд етдији үчүн она бөһтан атылмыш вә зиндана салынмышдыр. Јахын вә Орта Шәрг әдәбијјатларында «Јусиф вә Зүлејха» harrында бир сыра әсәр јазылмыш ки, онларын ичерисиндэ эн мэшһуру XV эср тачик шаири Эбдуррэһман Чаминин эсэри-ДИД.

cəh. 123.

Сајмарам Искәндәрү Чәмшидү Кејкавусу мән,

Ләбшикәстә чам илән, Рачи сыныг гәлјанилән.

ИСКӘНДӘР-Мәшһүр сәркәрдә.

ЧӘМШИД— Гәдим Иран падшаһы. КЕЈҚАВУС—Гәдим Иранын кејләр сүлаләсинин икинчи падшаны. Шанр гырағы сынмыш пијалә вә гәлјаны илә өзүнү онлардан устун hecaб едир (Фәхријјә).

cəh. 134.

Чаћанда хосрови-әћли-сүкут идим, Лә'ли!

Хәјали-сөһбәти-Ширин кәтирди шурә, мәни.

XOCPOB—Шаh.

ХОСРОВ ПӘРВИЗ — Әсрин әввәлиндә Иранын Сасаниләр сүлаләсинин 22-чи һөкмдары олмушдур. Онун Ширин плә севки мәчарасыны Низами өзүнүн мәшһур «Хосров вә Ширин» поемасында тәсвир етмишдир.

Шаир-классик поетиканын лүтф сәнәтилә дејир ки, мән сүкүт

алэминдэ Хосров (шаһ) идим. Ширин сөһбэтләр (Ширинлә-јар илә көрүшмәк) хәјалы мәни шурә кәтирди (дилими ачды.) сәһ. 134.

Гашынды бу, ки кушәси зүлф үстә мејл едиб,

Ја Зүлфүгарды, әјилиб Мәрһәб үстүнә?

МӘРҺӘБ—Әрәб сәркәрдәсидир. Ислам тарихиндә мәшһур олан Хејбәр давасында имам Әли тәрәфиндән өлдүрүлмүшдүр.

Зүлфүгар—Әлинин ики башлы гылынчынын ады. сәh. 134.

Овч етди чаһдән мәһи-нәхшаб, вәли, чыхыб,

Чаһи-зәнәх, үзүндә мәһи-нәхшәб үстүнә.

НӘХШӘБ—Гујудан чыхан ај.

Орта Асијада Мүгәнна үсјаны заманы үсјанчылар Мүгәннадан мө'чүзэ көстәрмәји тәләб едирләр. Мүгәнна бөјүк күзкүнү гујуја салыб ајын әксини көстәрир.

Шанр Нәхшәб ајынын гујудан көрүндүјүнүн әксинә олараг чәнә гујусунун ај үстүндә (көзәлин симасында) олдуғуну билдирир. сәh. 135.

Верин Јә'губа бир мүждә ки, олсун көзләри рөвшән,

Мәнәм аләмдә бу күн Јусифи-сани, ағам чаны.

ЈӘ'ГУБ—Гәдим пејғәмбәрләрдән бири олуб, Јусифин атасыдыр. Јусиф итәндән сонра о, чох ағламыш вә көзләри кор олмушдур. Дини рәвајәтә көрә, Јусифин көјнәјини онун үстүнә саланда көзләри ачылмышдыр.

Шанр өзүнү мө'чүзә јаратмагда икинчи Јусиф адландырыр. сәh. 149.

---Кимдән дејим?--Тәһәмтәнү Исфәндијардән.

ТӘҺӘМТӘН—Фирдөвсинин «Шаһнамә»синдәки мәшһур гәһрәман Рустәмин ләгәби.

ИСФӘНДИЛАР—јенә дә Рүстәмин вурушдуғу «Шаһнамә» гәһрәманларындан бири.

cəh. 150

—Де Кејкубад?

—Верди фәләк бада...

КЕЈГУБАД—Сасани шаћларындандыр. Бу һөкмдарын дөврүндә мәшһур Мәздәкиләр һәрәкаты күчләнмишдир. Сонралар онун оғлу Әнуширәван бу һәрәкаты јатыртмышдыр.

cəh. 150.

—Кејхосрову?

-О, кәлмәди дишрә мәғардән.

КЕЈХОСРОВ—Гәдим Иран падшаһларындан Кејләр сүлаләсинин үчүнчү һөкмдарыдыр. Фирдовсинин «Шаһнамә»синә көрә, Кејхосров Сијавушун оғлу вә Кејкавусун нөвәси олмушдур; Сијавуш өз өкәј анасы Сүдабәнин она атдығы бөһтан нәтичәсиндә атасы Кејкавусдан ачыг едиб Туран падшаһы Әфрасијабын јанына кетмишдир. Орада јенә дә бөһтана дүшүб, Әфрасијабын әмрилә өлдүрүлмүшдүр. Сонралар Әфрасијабын гызы Фирәнкиз Сијавушдан Кејхосрову доғанда, Әфрасијаб ушағы өлдүрмәк истәмиш, лакин ону гачырыб дағда чобанлар арасында бөјүтмүшләр. Иранлылар Турана кәләрәк Кејхосрову тапмыш вә ону апарыб бабасы Кејкавуса чатдырмышлар. Кејкавус атәшпәрәстләрә мәхсус бир тәнтәнә илә Кејхосрову өз јеринә тахта чыхарараг шаһ етмишдир.

-Де нолду Зал?

—Өлдү!

ЗАЛ—Әһмәниләр дөврүнүн әфсанәви пәһләванларындан Самын оғлу вә мәшһур пәһләван Рүстәмин атасыдыр. Рәвајота көра, Зал ағ сачлы доғулмушдур. Атасы Сам буну бәдбәхтлик әламәти һесаб етмиш, ушағы бир дағ дөшүнә атдырмышдыр. Куза әфсанәви Симург гушу ону көтүрүб Гаф дағына апармыш вә өз јувасында бәсләмишдир.

cəh. 150.

РҮСТӘМ—Фирдовси «Шаһнамә»синин јеншлмәз баш гәһрәманы. Ше'рдә әфсанәви пәһләван Зал оғлу Рүстәм нәзәрдә тутулур. сәһ. 150.

—Бәһрам нолду?

—Кәлмәди!

— hардан?

Шикардән.

БӘһРАМ—Сасаниләрин 14-чү падшаһы олуб 1 Јәздикүрдүн оғлудур. Кур овуна чох кетдији үчүн она Бәһрами Кур ләгәби верилмишдир. 438-чи илдә св заманы батаглыгда батыб өлмүшдүр.

--- Cehpaб нолду?

Сөкдү онун гарныны фэләкі

СӨһРАБ—«Шаһнамэ» әсәриниң тәһрәманы олан Рүстәмин оғлудур. Рүстәм вуруш вахты оғлу Сөһрабы танымајараг өлдүрүр. сәһ. 150.

—Бәһмән һаны?

-Једи ону.

— Ким?

Әждәри-әчәл.

БӘҺМӘН—Гәдим Иран шаһларындандыр. Ерамыздан әввәл 474чү илдә тахта отурмушдур. Әсил ады Әрдәширдир. Бабасы Кәштасб онун тәбиәтиндәки бөјүклүјү һисс едиб адыны Боһмән гојмушдур. Фирдовси «Шаһнамә»дә Бәһмәнә хүсуси јер вермишдир.

ӘЖДӘРИ-ӘЧӘЛ—Өлүм әждаһасы. сәһ. 166.

Көзүм јашы ахар, гәддин көрәндә, руди-Ниласа

Дејәрсән һәзрәти-Муса әсаси јарды дәрјаны.

Әфсанәјә көрә, Муса чох мө'чүзә көстәрән пејғәмбәрләрдән олмушдур. Онун мө'чүзәләриндән, бири дә дүшмән ордусуну мәғлуб етмәк үчүн әсасы илә Нил чајыны икијә бөлүб арасындан кечмәсидир.

РУДИ-НИЛ—нил чајы. сәh. 290.

Өзүндә фикри будур, өз һәгигәтин көрсүн,

Дилиндә кәлмеји-әрни, олуб тәранеји-дил.

Дини рәвајәтә көрә, Муса псјғәмбәр аллаһа мүрачиәт едиб «әрни» —мәнә көрүн демишдир. Аллаһ исә «Ләнтәрани»—көрә билмәзсән чавабыны всрмишдир.

cəh. 170.

Муса кими, о нардән алды шәрарә дил.

Муса пејғәмбәр һаггында чохлу әфсанәләр вардыр. Онлардан бириндә дејилир, Муса һәлә ушаглығында од ардынча кедәркән аллаһын әмри үзрә Чәбрајыл өз ганадлары илә онун гаршысына сәд чәкиб тәһлүкәдән хилас едир. Бу мисрада һаман дини әфсанәјә ишарә олунур.

cəh. 170.

Энгајн-Гафи-иззатидим, сынды парларим,

Инди кенә учуб гачарам, бисмил олмасам.

ӘНГА—ГАФ—{Гафгаз дағында јашајан әфсанәви гуш. Суфи әдәбијјатында бу гуш һаггында чохлу рәвајәтләр вардыр. Шаир демәк истәјир ки, мән өлмәсәм јенә бу сыныг ганадларла учуб бәладән хилас оларам.

cəh. 203.

Зовги-конлумдур томеннасы, лебинден «мим» ч «беј».

Гашларын манэнди-Бисмиллаһ ичиндә ики «реј».

cəh. 308.

Атәшпәрәст едиб мәни сузи-дәруни-дил,

Зәрдүштијан, бәшарә ки, ислам, олуб мәчус.

ЗӘР. ТҮШТ—Атәшпәрәстләрин (ода ситајиш сдәнләрин) пејғәмбәри сајылыр.

Шаир демәк истәјир ки, одлу гәлби ону ислам дининдән ајырыб атәшпәрәст етмишдир.

Мин тири-тә'нә дәјди мәнә, зиндәјәм һәнуз,

Бир тирилә утанмады, чан верди Әшкәбус,

ӘШҚӘБУС—Фирдовсинин «Шаһнамә»синдә, әфсанәви Туран сәркәрдәсидир.

cəh. 206.

hәр кимин базари-ешгиди Зијан «бәј» дүшүб

Әрәб әлифбасында «базар»сөзүндән «б» һәрфи дүшәрсә «азар» галдығына ишарәдир.

cəh. 203.

Зөвги-көнлүмдүр тэмэннасы ләбиндән «мим»ү «беј»,

Гашларын манэндп-Бисмиллаһ ичиндэ ики «реј» «Мим» вә «беј», һәрфләри сәсләнәркән додаглар бир-бирилә тохунур, бу да «бусә» (өпүшмәк) мә'насында ишләдилир. Бурада көзәлин гашлары әрәб әлифбасында олан реј (,) һәрфинә охшадылыр.

ЧОГРАФИ АДЛАР

Бағдад—Ирагын ән бөјүк шәһәридир; узун заман ислам хилафәтинин мәркәзи кими танынмышдыр. Вахтилә бөјүк мәктәбләри, китабханалары, рәсәдханалары вә елми мүәссисәләри илә мәшһур олмушдур.

Бэдэхшан — парлаг, ишыг сачан. Орта Асијада өз гијмәтли дашлары илә мәшһур олан јер ады.

Дәчлә — Иранда ән бөјүк чај.

Эрдэбил — Чәнуби Азәрбајчанда шәһәр.

Әһәр — Чәнуби Азәрбајчанда шәһәр.

Кә'бә — Мәккә шәһәриндә мүсәлманларын ибадәткаһы олан бина. Мараға — Чәнуби Азәрбајчанда шәһәр.

Мәдаин — Бағдадын чәнуб-шәргиндә Дәчлә чајы үзәриндә дағылмыш көһнә бир шәһәр. Сасани шаһларынын гыш сарајы.

Мәлајир — Иранда шәһәр

Нил — Шимали Африкада чај.

Реј — Иранын Тећран вилајатинда гадим шаћар.

Сијам — индики Таиланд.

Сијаћкәмәр — Чәнуби Азәрбајчанын Халхал вилајәтиндә кәнд ады.

Тарим—Чәнуби Азәрбајчанда шәһәр.

Теһран — Иранын пајтахты.

Туран — Әһәмәни вә Сасани дөврүндә түркләрин јашадығы әрази.

Тури-Сина—Сина дағы. Әрәбистан јарымадасы илә Мисир арасында олан бир дағ.

Тус — Иранда шәһәр.

Халхал — Чәнуби Азәрбајчанда бөјүк бир вилајәт.

Хәмсә— Чәнуби Азәрбајчанда бөјүк бир вилајәт. Ән бөјүк шәһәри Зәнчандыр.

hидәч — Хәмсә вилајәтиндә кәнд.

Шэтт — Бөјүк чај, Дэчлэ вэ Форат чајлары бирлэшдикдэн сонра «Шәттүл-Әрәб» вә ја «Шәттүл-Бағдад» адланыб, Иран көрфәзинә төкүлүр.

- Аби-бәга дирилик сују Аби-сәрд — сојуг су Агил — ағыллы, дәрракәли Ајати-мүбин — мүгәддәс ајәләр Ајә — әламәт, нишан, Гуран
- сурәләриндәки чүмләләрдәи бири - in 🚮 Амадә — һазыр 4 3
- Амач нишанэ, һәдәф
- Ариз тәбии вә әсил олмајан. сонрадан эмәлә кәлән, јанаг, шикәјәтчи
- Аризи-күлкүн күл үзлү, күлбаниз
- Баб лајиг, јарашан, бабилик мәзһәбинин башчысынын ады
- Бадзән Јел кәтирән, јелпич
- Бам дам
- Баран јағыш, арды кәсилмәдән јағдырылан, төкүлән һәр шеј
- Барани јағышдан горунмаг үчүн кејилән плаш
- Барик инчә, назик, дар
- Баркаһ сарај, дәниз кәнары, саһил
- Барут барыт
- Барүтбэт рүтбэли, вэзифэ саһиби
- Биһудәкеј бошданышан
- Бејтүл-һәзән гәм, һүзн, кадәр еви
- Дини рәвајәтә көрә Јагуб пеј-
- ғәмбәрин өз оғлу Јусифин һәсрәти илә гапаныб галдығы ев.
- Бесани-хәсми-биканә- дүшмән кими јад.

A

Асар — әсәрләр, әламәт Атәшкәдә — зәрдүштләрин мә'бәли Афәт — бәла, мүсибәт, зәрәр, көзәл, дилбәр Афитаб — күнәш Афитаби-аләмара — дүнјаны зинәтләндирән күнәш

- Аһу чејран
- Ашұфтә һәјәчанлы, гармагарышыглыг мәчази, дәлнчәсинэ вургун, ашыг

Б

- Бәдчү пислик ахтаран
- Бәзм мәчлис, јығынчаг, ејш-
- ишрәт, кеф мәчлиси
- Бәзми-әһбаб Достлар (севкилиләр) мәчлиси
- Бәзми-тәгәррүб јахынлашма мәчлиси
- Бэри сағалмыш, гуртулмуш, пак, тәмиз, азад
- Бәрк јарпаг, вәрәг, азугә јығымы, күч, гүввәт
- Бәрһәм гармагарышыглыг, бир иши бир-бирина гарышдырмаг, һечә чыхармаг
- Бәхти-һумајун хошбәхт
- Бәһри-Умман Оман дәнизи
- Бәшшаш күләр үзлү, севинчли, фәрәһли, шад
- Бәтлан кәдәрсиз, лүзумсуз, мә'насыз
- Бәдкиш пис нијјатли, пис әгидәли
- Бид сөјүд ағачы

Бијабәнкәрд — бијабанлары кәзән, авара Биллурин — бүллүрлү, бүллүрдан олан, хрусталлы Бимунис — јолдашсыз, досташнасы олмајан (тәк-тәнһа)

- Бируһ рућсуз, чансыз, өлү
- Бићуда бош, фајдасыз

Биһәмдуллаһ — аллаһа шүкүр Бута — заркарларин гызыл әритмәк үчүн истифадә етдији хүсуси габ Бутеји-ћичр-ајрылыг күрәси, очағы

Бүрран — ити (гылынч)

В

- Вәз гојма, бурахма, атма, тә јин етмә, бојнуна гојма.
- Вәлејкән вә лакин
- Вэрд гызыл күл
- Вэрэ' һарам ишләрдән чәкинмә
- Вәртә учурум, су бурулғаны, тәһлүкәли јер
- Вәршикәст ифлас, мүфлислик
- Вэчд—чушэ кэлмэ, шадлыг. севинч, суфиләрдә: өзүнү унутмаг дәрәчәсиндә илаћи ешгә далма.
- **Вәчһ** үз. сима, сурәт, үст, сәтһ, сәбәб, васитә
- Виран јыхыг, хараба, дағыныг.
- Вирд дуа, данма такрар едиб сөјлмэ

Г

- Гаимүллејл кечәјә битишик
- Гэба габа (уст палтар)
- Гәбгәб бухаг
- Гэбри-адэм адэмин гэбри
- Гэввас үзкүчү, ох гајыран адам, охла силаһланмыш адам, ох атан
- Гэви гүввэтли, күчлү, зорлу Гэлэндэр — дүнјадан эл чэкиб
- сәрсәри һәјат кечирән адам, философ, дүнјадан әлагәсини кәсән, өзбашына, гајда гануна табе олмајан
- Гәмәртәл'әт ајузлу, ајбәниз, үзү ај кими көзәл олан
- Гәмзә көзлә ишарә, наз, шива
- Гәмхар гәмдағыдан, гәмли заманда тәсәлли верән
- Гэни варлы, дөвләтли, зәнкин
- Гэрар дурма, сакит олма, мөһкәмлик, сәрәнчам, сәбр, дөзүм,
- Гэрин јахын гоћум, тај, ох-

- шар, һәјат јолдашы
- Гэсэм анд, анд ичмэ
- Гәт'ән гәтијјән, гәти олараг
- Говга haj-hapaj, сэс-күј Говм бир нэсилдэн олан, тајфа, гоћум
- Гевс јај, каман, чеврәнин бир һиссәси
- Гөвси-гүзәһ —көј гуршағы, гары нәнә өркәни
- Гулами-һәлгәбекуш гулағы hалгалы (сырғалы) гул
- Гут азуго, гида, јејилән шеј, гүввә
- Гути-дил үрәјин гүввәси
- Гүббэр гумру гушу
- Гүјуд мәһдудлуг, бағлылыг, битишиклик
- Гүрб јахынлыг, гоншулуг
- Гүлл дустагларын бојнуна элинэ вэ ајагына вурулан зәнчир
- Гурси-афитаб күнәшин чеврәси, даирәси
- Гүрси-гәмәр ај чеврәси

мүнсифләр Давәр — мүнсиф, мәһкәмәси, мәһкәмә һакими, аллаһ дини Дам — тор, тэлэ, һәбсхана Дамән — этәк, һијлә, кәләк Дами-бәла-бәла тәләсн (тору) Данатәр — чох биликли, даһа биликли Данк — дирһәмин алтыда биринә бәрабәр көһнә чәки дашы, эмлакын алтыда бир ниссәси Данә - тохум, дәнә, әдәд Дејр — монастр, сомиә Дејри-Муған — Зәрдүштләрин вә атәшпәрәстләрин ибадәт jepu, атәшкаh Ден — кәнд Дәд — јыртычы һејван Дэнданнума — дишлэрини јалтагчасына ағардан адам Дәрағуш — гучаглама, гучағына алма Дәриғ -- тәәссүфләнмәк, с'тираф етмә Дэст — эл Дәстар — әммамә, чалма, әтдөіән Дәсткир — көмәкчи, арха, дустаг, әсир, тутулмуш адам. Дәһр — дүнја, заман, дөвр, тәбиәт, тале, фәләк Дәһрә — ағач дограјан, кәсичи аләт, чапачаг, әтдөјән хасијјатли, Дивсирэт — див див тәбиәтли

E

Ејмән — уғурлу, хошбәхт горхусуз (јер) горунмуш

Ð

Эбјэз — бәјаз, ағ Эбәдсәра — әбәдијјәт еви. Эбр — булуд Эбри-сијаһ — гара булуд Эбруји-тизчәнк — ити чајнаға охшар гаш Эбһәр — нәркиз чичәји, көзәл көз, көзәл адам Дидар — үз, чамал, көрмә, зијарәт етмә, көрүш Дидеји-кирјан — ағлар көз Дик — газан Дил — үрэк, гэлб Дилбәри-тәнназ — шух, назлы дилбәр, ишвәли көзәл **Дираз** — узун мә'лу-Дирајэт — елм, билик, мат тә'хирә Дирэнк — јавашлыг. душмә, дајанма, арам тапма. Дирэхт —ағач **Дириг** — әсиркәмә, hejd, ədcyc Дичур — гэмкин, гаранлыг Дуғ — ајран Дуд — түстү Дудә — гара, мүрәккәб гарасы. пис, аило, гобило Дуди-сијаћ — гара түстү Дуст — дост Дустан — достлар Дутзаг — хам гушлар сахланан гәфәс Душ — кечән кечә, чијин Дузд — огру Дүрэфшан — дүрр сачан, дүрр јагдыран Дурр — инчи Дүрри-эшк —көз јашынын инчилори Дүрри-сәмин — инчи, гијмәтли лаш Дүшнам — сөјмә, сөјүш

Елми-әлсинә — дил елми

Эгвам — гөвм сөзүнүн чәмигөвмләр Эгран — тај-тушлар, јолдашлар Эгсам — гисимләр, һиссәләр Эгјар — дүшмән, јад, өзкә Эгјари--тәнкчешм — даркөзлү рәгиб, јад **Әждәри-сијаһ** — гара әждаһа **Әзкар** — зикрләр, јада салма, хатырлама Әјар — әндазә, ме'јар, сынаг, дәгиглик **Әіјар** — һијләкәр, һијләбаз, кәләкбаз, авара Әлһан — көзәл сәсләр, мahнылар Әлһәг — һәгигәтән, дүзү, доғрудан Әмири-чәнк — һәрби ад, һәрби рүтбә Әнбәр — әтир, Қашалот адлы дәниз һејванынын ифразатындан һасил едилән көзәл әтир. **Әнбәрбиз** — әтир сачан Әнга — Гаф дағында јашајан эфсанэви гуш (Симург) Әндәлиб — бүлбүл Әндуһ — гәм, гүссә, кәдәр Әнчүм — улдузлар, (Азәрбаічан дилиндэ от, кол, кол-кос кими дә ишләдилир. **Әргам —** рәгәмләр Әргәм — алабәзәк илан (зәhәрли) Әрәг — тәр. **Әрәгриз —** тәр төкән Эр'әр — ардыч колу, сәрв, сәрв агачы Әрзан —учуз Әрзән — дары **Әрус** — кәлин Әсб — ат

Әсбдәван — ат гован, ат чапдыран Эср — заман, довр, 100 ил, кунортадан сонра **Әсһаб** — саһибләр, тәрәфләр, мүсанибләр, һәмсөһбәтләр **Әтшан** — сусуз, сусајан **Әф'ал** — ишләр, грамматикада фе'лләр Әфвач — дәстәләр, бөлүкләр Эфвачи-сутур — сәтирләр дәстәси, сәтирләр бөлүјү, ат вэ ва јук ћејваны дәстәси Әфган налә, фәған, фәрјад **Әф'н** — зәһәрли илан Эфсүрдэ-солғун, руһдан дүшмүш, бүрүшмүш Әхкәр — одлу күл, күл гарышыг хырда гор Әхтәри-саид — јүксәк јерә галхан улдуз, бәхт улдузу **Әһвәл** — чәп, чәпкөз Әһзан — кәдәрләр Əhja — дирилмэ, јениләшмә, барпа етма Эhками-тәhарәт-тәмизлик гаjдалары Әһли-үрфан-ариф адам, зијалы, биликли **Әһримән** — зәрдүштиләрин шәр аллаһы, хәбис, шејтан адам. Әшләб — дөјүлмәмиш дүіү, сүнбүлүн дәстәси **Әшләб** — марал Әшрәфи — Иранда гызыл пул **Әшхас** — шәхсләр, адамлар **Әшчар** — ағачлар

3

Зағ — гарға, зәј мәһлулу Заһид — ибадәтлә мәшғул олан, пәһризкар, аскет Заһир — ашкар, ачыг, ајдын, харичи көрүнүш Зәбәрчәд — гызыла чалар јашылымтыл рәнкли гијмәтли даш Зәгән — чәнә, саггал Зәнкибар — Африкада гаралар өлкәси Зәрд — сары, әти јејилән бир гуш (бә'зән «әнчиргушу» да адланыр) Зәрдру — бәнизи сары Зәрәфшан — гызыл сачан, гызыл сөпән Зәрринбал — гызыл ганад Зәрхәридә — гызыл илә сатын алма, сатын алынмыш гул, көлә Зәхим — ири чүссәли, бөјүк, гочаман, јекә Зәhp — зәhәр (сөјүш кими дә ишләдилир) Зиба — гәшәнк, јараш көзәл, бәзәкли, зинәтли јарашыглы, Зибахисал — көзәл хасијјәтли Зибэндэ — бәзәк вурулмуш, бәзәдилмиш, бәјәнилән Зибһ — гурбанлыг hejван, гурбан кәсиләчәк һејван Зијадәт — артма, чохалма, даha чох, даha артыг Зијарэткаћи - әсһаби-ирадәт е'тигад едәнләрин зијарәт еви Зиндә — дири Зираэт — экинчилик, кәнд тәсәррүфаты Зифаф — кәлинлә бәјин KOрүшдүјү илк кечә Зишт — чиркин, јарашыгсыз, бичимсиз, јөндәмсиз Зира' — гол, дирсэк Зөврэг — гајыг

- Зөһд пәһризкарлыг, динин гадаған етдији шејләрдән чәкинмә, тәркидүнјалыг
- Зећрэ Карвангыран, Венера (планет), ешг илаћәси
- Зузә ула, зинкилти
- Зүллам залымлар, зүлм едәнләр
- Зүлф сач, тел, үзүн ики тәрәфиндән салланан һөрүкләр
- Зүлфи-кирећкир буруг-буруг сач
- Зүлфи-мүтәрра тәравәтли сач
- Зүлфи-хәмәндәрхәм буругбуруг тел, сач
- Зүннар христианларын ријазәт әламәти олмаг үзрә, бәдәнләринә сарыдыглары сәрт гуршаг
- Зүчач бүллур, шүшә, шүшә габ

И

Игд — бојунбағы, дүзүлмүш инчи, чәваһир Игтидар — бачарыг, гүдрәт, һакимијјәт Игтиза — лазым кәлмә, тәләб, лүзум Изһар — ифадә етмәк, мејдана чыхарма, ашкарлама Ијма — ишарә Инајәт — гајғы, көмәк Инан — чилов, јүјән, идарә, ихтијар Истишмам — ијләмә, гохулама, һисс етмә Итаб — мәзәммәт, данлаг Ихван — гардашлар Ихфа — кизләтмә Ичз — ачизлик Ичтинаб — чәкинмә, сакынма Ишвәфүруш — шивә сатан Ишкәнбә — гарын, мә'дә Иштијаг — чох истәмә, арзу етмә, һәвәс

J

Јари-гәмхар — гәмләрә шәрик олан јар Јәғма — талан, гарәт Јәх — буз Јовм — күн, кечә вә күндүз

K

Кар — иш, газанч Каракаһ — ишбилэн, ишдән башы чыхан, кизли полис мә'муру Карүбар — иш-күч

Кә'беји-рүхсар — кә'бәјә бәнзәр чөһрә, јә'ни кә'бә кими пак вә мүгәддәс олан чәмал

(дини)

•

Кәбк — кәклик

Кәлаф — кәләф Кәлими-һаг — Муса пејғәмбәрин ләгәби Кәлисә — килсә Кәм — аз, нечә, нә гәдәр, әскик Кәмин — пусгу, кизләнән адам Кәсб — газанма, газанч, әлә кечирмә, сәнәт, мәшғулијјәт Кәһлүлбәсәр — көз сүрмәси Кәчмәдар — (бирисинин истәк вә арзусунун) әксинә һәрәкәт едән Кәшти — кәми Кибр — тәкәббүр, гүрур Килк — гәләм Кисрәт — чохалма Кифаф — бәс олмаг, кифајәт Киш — мәзһәб, аләт, вәрдиш, охгабы Кишвәр — өлкә, мәмләкәт

К

Каһ — заман, вахт, јер, мәкан Кәркаһ (каркаһ) — иш јери Кәркәһи-кәрдун — (чәрхи-фәләк), һәјатын дөвраны Кәрмабә — һамам Кијаһ — от, көј от Кијсу — сач Киреһкир — буруг-буруг, дүјүн-дүјүн сач Кирифтар — тутулмуш, дустаг, әсир, мүбтәла, ашиг, вурғун

Кирјә — ағламаг, зарыма

Лалэ-мэрдэнки—лалэјэ бөнзэр чыраг Ламэћалэ — һэләлик Лаф Лафү-кэзаф — јалан, коп Лэб — додаг Лэб — ојун, әјләнчә, ојунчаг Лэби-мејкунэ — шәраб рәнкинә охшајан додаг, ал додаг Лэ'л—јагут нөвүндән ал рәнкли гијмәтли даш Лэ'лфам — лә'лә бәнзәр Ләмәан — парлаг, ајдын олмаг Көвкәб — улдуз Көвни-мәкан — мәканын әмәла калмаси Көвсәр — беһиштдә олан булағ Көһсар (куһсар) — дағлыг Куј — ћарада, ћаны, күчә, мәһәллә, ојун топу. Күреји-һәддад-дәмирчи күрә-СИ Кус — Бөјүк тәбил, нағара Куси-әчәл—өлүм нағарасы Кутәһ — гыса Күбра — бөјүк **Кулаh** — папаг Күллән вә һаша — гәт'и сурәтдә јох, инкар Күсуф — күнәшин тутулмасы Күффар — ислам дининә инанмајанлар

Кофт — һакиманә сөз, һикмәтли ифадә, сөз Кофтар — сеһбәт, сөз, мөвзу Кофтүку — сеһбәт, данышыг Кур — чөлешшәји Күваћ — шаһид Күлбәрк — күл јарпағы, гызыл-күл јарпағы Күлфам — күл рәнкиндә, гырмызы Күлшән — күллүк Қүншән — сәрчә Күрбә — пишик

Лэтајиф — ләтифәләр, көзәл, инчә Ләтафәт — инчәлик, хошлуг, мүлајимлик, көзәллик Лэхтэји-хуни-дил — үрәк ганынын лахтасы Ләһәд — гәбрин мејит гојулан huccәси Личам — чилов Лөвһ — јазы тахтасы, сәһифә Лөвһәналлаһ — аман аллаһ Лүтф — меһрибанлыг Лұһаф — јорған

Л

- Мадэр ана (зири-паји-мадэранаст- аналарын ајаглары алтындадыр. Куја Мәһәммәд псјғәмбәр демншдир: «беhишт аналарын ајаглары алтындадыр).
- Мазад зиддијјат, бир-биринә әкс олан
- Мази ксчән, ксчмиш заман Малик — јијә, саһиб, торпаг саһиби, мүлкәдар; чәһәннәми горујан мәләк (дини)
- Манәнд-бәнзәр, охшар, мисл, тај
- Mah aj
- Маһвәш аја бәнзәр
- Маһ пејкәр ај үзлү
- Mehp кунаш, севки, маћаббәт
- Mehpaб мүсәлманларын мәсчидларда гибла чәһәтдәки диварда гајрылмыш ојуг
- Меһри мүнир-парлаг күнәш
- Мәар өзүнү өјән, јаланчы
- Мәвәддәт севмәк, севки, мәһәббәт, достлуг
- Мәгам дајанылан јер, дурачаг мәкан, мәнсәб, муғам (мусиги)
- Мәгтулә өлдүрүлмүш гадын
- Мә'дәләт әдаләт, инсаф
- Мәдһуш мәст олмуш, биһуш олмуш
- Мәзаг зөвг, ләззәт
- Мәламәт мәзәммәт, данлаг
- Мәлаһәт көзәллик, дузлулуг
- Мәлфуфә бир шејә бүрүнмүш
- Мәмат өлүм
- Мәннан мәрһәмәтли, cəxaвәтли
- Мәнсур гәләбә чалмыш
- Мән'и-әфкар фикри гадаған стмәк
- Мәрғзар чәмәнлик, отлаг, чајырлыг
- Мәргуб рәгбәт бәсләнилән, истәмәли
- Мәрд киши, икид, гәһрәман, элиачыг, сэхавэтли
- Мәснәд тахт, дајаг, мәнсә 5

- Мәстур өртүлү, гапалы, јазылы, јазылмыш, кизли, бакирә
- Мәсһәф-асимани китаб (Гур'ан)
- Мәсһәфи Һүсн-һүснүн китабы (јарын һүснүнү Гуран сәһифәсинә бәнзәтмәк)
- Мәтлә' гәзәлин (гәсидәнин) илк бејти
- Мәтләи-шүмус күнәшин вә ја башга улдузун чыхмасы.
- Мәтлуб тәләб олунан, истәнилән
- Мәхмур хумар, сүзкүн бахан көз
- Мәхрубә харабалыг Мәһвәш ај үзлү
- Мәһбуб севкили, ссв::мли дост
- Мәһлига ај көрүнүшлү, ај үзлү
- Мәһпарә-ај парчасы, көзәл
- Мәһмил кәчавә
- Мәһфил јығынчаг јери
- Мәһчәбин-алны ај кими парлаг, көзәл, көјчәк
- Мәһчур узаглашмыш, кәнарда галмыш
- Мәчзуб чәзб олунмуш, дәли, диванэ
- Мәчмәр мангал (көз дәјмәмәк үчүн ншыг јандырылан хүсуси габ).
- Мәчнунфәриб мәчнун алдадан
- Мәчус зәрдүшти, атәшпәрәст, Зәрдүшт дини каһини
- Мәшамә гоху органы, бурун Мәшрәб — хасијјәт, һәвәс.
- мејл
- Мәшшатә бәзәк вуран, кәлинә бәзәк вуран гадын
- Мәшшатеји-наши хам бәзәкчи
- Миад гајытма, гајыдыш је-DИ
- Мидад карандаш
- Мизан өлчү, тәрәзи
- Мијан бел, орта, ара
- Мир'ат күзкү

- Мөвла саһиб, чәнаб, аға, һами, һавадар
- Мөвкәб мүшајнәтчи
- Мөтад вәрдиш адәт едән
- Му түк ்
- Муғ атәшпәрәст, зәрдүшти ајинә инанан, шәрабы тәблиғ едән
- Муг-бечә Атәшпәрәст ушағы мејханада гуллуг едән оғлан, көзәл кәнч
- Музи әзијјәт верән, инчидән, раћатлыг вермәјән гашгабаглы, гарагабаг һијләкәр Мунис — һәр кәслә исинишән,
- Мунис һәр кәслә исинишән, үнсијјәт едән, истиганлы адам
- Мур гарышга
- Муш сичан
- Мүбтәла дүчар, ашиг, вурғун
- Мүгэввэс гөвсвари, камана бәнзәр
- Мүгәјјәд әлагәли, бағлы
- Мүгэррэр гәрарлашдырылмыш, гәрар верилмиш
- Мүгим гәрар тутан, мәскән салан
- Мүгтэдир гүдрэтли, игтидары олан
- Мүдгэм кизләдилмиш, бирбири ичәрисинә кејдирилмиш
- Мүдәррис дәрс верән, мүәллим, кечмишдә мәдрәсәдә дәрс верән дин алими
- Мүэммэм эммамәли, башында әммамәси олан
- Мүэнбэр энбэрлэнмиш, этирли
- Мүәссис тә'сис едән, өзүл атан, бина гојан, гуран, мејдана кәтирән
- Мүэттэр этирли
- Мүжә киприк
- Мүжкан киприкләр
- Мүзэввир јаланчы, сахтакар, јаландан сәнәд вә саирә дүзәлдән, гәлп иш көрән
- Мүкад һијлә, фырылдаг, јалан
- Мүкәддәр кәдәрләнмиш
- Мүкәлләл әклил гојулмуш, гијмәтли даш, ишләнмиш, мүвәффәгијјәтлә нәтичәләнән

- Мүкәррәр тәкрар олунмуш
- Мүмтаз башгаларындан үстүн, сечилмиш, имтијазлы
- Мүнэввэр нурландырылмыш, ишыгландырылмыш, ишыглы, парлаг
- Мүнкәсиф күн тутулма
- Мүнтәһа сон, нәһајәт
- Мүнфәил утанчаг
- Мүргзар чәмәнлик; күллүк, чичәклик
- Мүрг гуш
- Мүрги-дил көнүл гушу
- Мүрдә өлмүш
- Мүсаид әлверишли
- Мүсэллэт элэ кечирилмиш, haкимиjjэти алтына алмыш
- Мүстәғни варлы, сһтијачы олмајан
- Мүтәлләг бош, сәрбәст
- Мүсэххэр зәбт олунмуш, силаһ күчү илә әлә кәтирилмиш
- Мүстәмәнд јазыг. бичарә, заваллы, дәрдли, мөһтач
- Мүстәһәгг бир шејә мөһтач олан адам
- Мүстэһкәм мөһкәмләндирилмиш, бәркидилмиш, мөһкәм, бәрк
- Мүстөвфи кифајәт, кафи, сәлчугиләр дөврүндә валинин ишләринә бахан мүавини, хәзинәдар
- Мустовчиб лајиг, лајиг олан
- Мүтәрра тәптәзә, тәравәтли
- Мүтрүб чалғычы, сазәндә, ханәндә: (кечмишдә гыз палтарында тојларда ојнајан оғлан)
- Мүхэммэр мајаланмыш, туршујуб габарланмыш (хәмир)
- Мүһән шадлыг, тәбрик
- Мүшәббәк бармаглары бирбиринә кечирмәк, бир шеји гарышдырмаг
- Мүштаг арзулајан, чанатан
- Мүштәгг бир әсасдан јаранан, дүзәлтмә
- Мүштэил аловланмыш

- н Навәки — гәмзә, мәш•угәнин назындан ашигин үрәјинә батан ох Нагис — гүсурлу, нөгсанлы Нагус — килсэ зәнки Намәгдур —имкансыз На'мәсуд — бәдбәхт Нан — чөрәк Нари-Азәр — Азәр оду (Азәр-Ибраним пејгәмбәрин атасынын ады). Насећ — нәсиһәт верән Насих — ләғв едән, бир һөкмү күчдән салан, бир јазынын үзүнү көчүрән Нафи-акуји-хүтэн — Чин чејранынын көбәји Нэвал —бәхшиш, ећсан, пај, риссэ Нәдамәт — псшманлыг, пешманчылыг Нэдими-хас — истэкли һәмсөһбат Нәзәрбаз — фикир анлајан, гаш-көз атан, сурәтпәрәст Нәим — не'мәт, мал, хошјашајан Нәкһәт — ағыз ији, иј, һәр шејин өзүнә мәхсус ији, хош нj Нәмәдпуш — кечәдән дүзәлдилмиш палтар кејән
- Нәнк ар, ејиб, бәднамлыг, гәбаһәт

Нәри — јумшаг, зәриф Нәсрин — ағ рәнкли чичәк. Нәстәрән чичәји Нәф' — мәнфәәт, фајда, газанч Нәфхә — үфүрмә, шиширмә, нәсим Нәхл — хурма ағачы Нәхл-гәд — хурма ағачы кими һүндүр бој Нәхчир — вәһши кечи, ов, шикар (үмумијјәтлә ов һејваны) Нәчасәт — мурдарлыг, пислик Никухаh — јахшылыг истәјән, хејирхаћ Нику-бэд — јахшы-пис Никаристан — рәсм вә инчәсэнәт әсәрләри топланмыш јер, бүтханә, көзәлләр јери, музеј Никаһ — бахыш Нилуфәр — күл ады, су чичәји Нимхәнд — јары күлүмсәмә, тәбәссүм Нимчан — јарымчан Ниран — чәһәннәм Нисар — гурбан, сәпмә, дағытма Нисфи-шәб — кечә јарысы Нифаз — тә'сир етмә, һәрәкәт, әмәл, нүфуз көстәрмә Нићал — чаван агач Нишәст — отурма, чөкмә Новајин — јени адәт, јени дин, бәзәкли, көзәл Нов'әрус — тәзә кәлин

Θ

Өвч — һәр бир шејин сон, ән јүксәк нөгтәси, зил, сәсин ән јуксәк дәрәчәјә галдырылмасы

Өврад — әзбәрләмәк, дуа

П

Пабәнд — ајағы бағлы, гандал, асылы Пабус — ајағы өпмә Падаш — мүкафат Палас — палаз, килим

Паласи-фәгир — касыб палазы Пеј — из, ләпир, арха, каман кириши Пејвәстә — һәмишә, бирләшдирилмиш

- Пејкан охун дәмир ити учу
- Пејмана гадаћ, шараб пијаләси
- Пәнд өјүд, нәсиһәт
- Пәнчакеш јә'ни күнәш, сүбһ күнәшин чыхмасына чағы ишарәдир
- Пэр-ганад, гуш түкү
- Пәрва горху, хәтәр, рәғбәт, мејл
- Пәрвин једди гардаш улдузу
- Пәрәстар хидмәтчи
- Пәривәш, Пәриру, Пәритәләт пәријә бәнзәр, пәри үзлү
- Пәркар чеврә чәкән аләт
- Пәртөв ишыг, нур, шүа парлаглыг

- Пешм јун
- Пәсәнд бәјәнмә, тә'рифләмә
- Пешшә ағчаганад, мығмыға
- Пираја зинат
- Пираћан којнак
- Пичүтаб буруг-буруг
- Пунһан кизли
- Пүргәм, Пүрдәрд — гомли, дэрдли, тутгун
- Пуртаб—буруг-буруг, һәдгэләнмиш зүлф, далғалы сач, чох парлаг, сон дәрәчә ишыглы (күнәш, улдуз) сон дәрәчә нти
- Пустан дош, мәмә.

P

- Раз сирр, кизли шеј
- Рази-нићан кизли спрр
- Pah јол, мәсләк, haвa, маһны, шәраб, чахыр, севинч, кеф
- Рәббил-аләмин дүнјанын аллаһы
- Рә'д көј курултусу
- Рәмә сүрү
- Рәнч зәһмәт, әзијјәт, нараһатлыг
- Рәса чатан, јетишән, кифајәт гәдәр узун
- Рәсәд көзләмә, көј чисимлэрини мүшаһидә, тилсим;
- Рэтбү-јабис «јаш вә гуру» һәр нә вар, мөвчуд олан həp шеј
- Рәтли-киран ағыр каса, бөјук пејманә
- Рәхнә сөкүк, јыртыг, зәрәр, зијан
- Рэхти-hәрир ипәк палтар
- Рәхшан парлаг, парлајан, чилалы, ишыглы
- Рәһзән јолкәсән, гулдур
- **Рәһа** гуртулма, гуртулуш, хилас олма
- Рәчм зидд һәрәкәт, сэјүш, даша басма
- Рэшк гысганма, гибтә, пахыллыг

- Рә'шә титрәмә, титрәјнш
- Рэшһә дамчы, тәрләмә, сызынты
- Риба сәләм, фаиз, мүамилә
- Рида дәрвишләрин чијинлә-
- ринә атдыглары јун гумаш Ризг јејәчәк, јејинти, азугә (үмумијјәтлә јејиләчәк вә ичиләчәк һәр бир шеј)
- Ријаз бағчалар
- Ријаји икиузлу, ријакар Риштэ иплик, сап, ип, әриштә (Орта Асијанын бә'зи өлкәләриндә јајылмыш бир нөв japa)
- Рич'әт керијә дөнмә, гајытма
- Руд чај, ахар су, симли мусиги аләти
- Руј үз, чөһрә, тунчдан дүзэлдилмиш
- Руз күн, күндүз
- Рукша бојаг маддаси, ранк, хал
- Русијаћ үзүгара, күнаһлы, тәгсирли, јохсул
- Рүб' дөрддә бир
- Рүб'и-мәскун гәдим чоғрафија алимләринә көрә јер күрәсинин инсан јашајан дөрддә бир һиссәси
- Рүмуз рәмзләр, ишарә

Рух Рухсар — уз, черра, сурат

Саги — су верән, су пајлајан во сатан, ички мәчлисләриндә шәраб пајлајан Сағәр — шәраб пијаләси, гәдәһ Садир — чыхан, заћир олан, эмәлә кәлән, баш верән Сајә — көлкә, һимајә, васитә Салик — бир јол илә кедән, бир тәригәтә мәнсуб олан Сане' — дүзәлдән, гајыран, аллah Сејгәл — сығал, чила Сејли-сиришк — көз јашынын сели Сејф — гылынч Сетар — үч симли тар Сәббағ — бојагчы Сәбк — бир металы әридиб гәлибә төкмәк, әдәбијјатшүнаслыгда-үслуб Сәбил — су пајламаг, сују еһсан етмәк Сәбу — сахсы бардаг, кузә Сәбуһ — сүбһ чағы ичилән шәраб Сәгф — таван, бағдаты Сәдданә — јүз дәнәли (тәсбеһ) Сәмәдә — чарпма, тохунма, бәла Сәдпарә — јүз јерә парчаланмыш Сәдр — синә, дөш, мәркәз Сәзавәр — лајиг Сәјјад — овчу Сәлб — әлдән алмаг, гапма. ләғв етмәк Сәмәндәр — Иран әсатириндә: одда јашајан бир ћејван, су кәртәнкәләси Сәмәнлига — јасәмән күлүнә бәнзәр үз Сәнаәт — сәнәт, иш, усталыг, һүнәр, инчәсәнәт Сәндәрус — бә'зи ијнәјарпаглы ағачларын ширәсиндән haзырланараг каманча киришисүртүлмәк вә с. үчүн нә ишләдилән сары рәнкли мад-ДƏ

Сәнкин — ағыр

С Сәнчидә — чәкилмиш, вәзили, јахшы дүшүнүлмүш, өз јериндә дејилән (сөз)

Сәпәнд — (сапанд) — дашатан, ипдән вә гајышдан дүзәлдилән даш атан

Сәранә — башлығ

Сәрбадијеји-ешг — ешг мә'бәди, ешг сәрдабасы

Сәрв — һәмишә јашыл дүз јүксәлән ағач

Сәрвахт — ајыг

Сәр — баш, кәллә, тәпә, башчы, рәис

Сэркеш — баш галдыран итәатсиз, сөзә гулаг асмајан

Сәрһәнк — гошун бөјүјү, полк командири

Сәрсәр — чох бәрк вә сојуг күләк

Сәрир — чырылты

Сәркиштә — һејран, чашмыш, башыны итирмиш

Сәрүфтадә — башы әјилмиш

Сәршар — допдолу, ағзына гәгәдәр долу

Сәршир — гајмаг

Сәфинә — кәми, чүнк

Сәһаб — булуд

Сәһба — бадә, шәраб Сәһм — ох, һиссә, пај, горху, дәһшәт

Сәһи-дүз — мүтәнасиб

Сәһибалә — уча бојлу, дүзгамәтли

Сәһл — асан, дөзүлмәли, јүнкүл

Сәчаф — нахыш, һашијә (палтара вурулан бәзәк)

Сәч' — гафијәли нәср

Сијаћ — гара

Сијаћпуш — гара кејән

Сијаћкәмәр — Чәнуби Азәрб. Халхал вилајәтиндә бир кәндин ады

Силә — һәдијјә, мүкафат

Сили — силлә

Симин — күмүш кими

Сима' — Мусиги динлэмэ, 2. Суфи дэрвишлэрин нејлэ ифадэ етдиклэри маћны

- Сипаћи гошуна мәнсуб, әскәр, дөјүшчү Сипәһр — көј, асиман, фәза Сираб — дојунча су ичмәк Сиришки-лаләкун-лалә кими јашы гырмызы. ган рәнкли көз Ситара — улдуз Ситэм — зүлм, мәшәггәт, әзијјәт, чәфа (зүлмкар) — зүлм Ситэмкар едән, инчидән Сиччин — чәһәннәм, дустаг.
  - мәһбус

Т

- Таб гуввэт, күч, зәһмәт.
- әзніјәт, ешмә, јанма, парлаг
- Табдар парлаг, гыврым,
- ишыглы, буруг-буруг
- Таги-фәрамуш унудулмуш ев, јаддан чыхан отаг
- Тазијанә гамчы
- Тајир учан
- Тари-кисуји-сијаћ гара сачын тели
- Теј јолу баша вурмаг Тејһу көјәрчин чин чинсиндән чил гушу
- Тә'ам јемәк, хөрәк
- Тәбаһи мәһв олмуш, пучлуг, һечлик
- **Тә'бир** ифадә етмә, анлатма, іазма
- Тэ'би-вэсл говушма, өз севкисина чатма арзусу, вусал
- Тәбля-кус Қарван јола дүшдүјү заман чалынан тәбил Тәбил — нағара
- **Тәвәккүл** вәкаләт алма, и**х**тијара саћиб олма, көз дикмә
- Тэгафүл гәфләт етмәк
- **Тәгва** динә көрә гадаған олунмуш шејләрдән чәкин-MƏK
- Тәгсим бөлмә, **hиссәләрә** ајырма, чалғычыларын јалныз бири тәрәфиндән ичра олунан мусиги парчасы

Тә'диб — тәрбијәләндирмәк

- Тээлүүг мәхсус олмаг
- **Тәзвир** сахталашдырма, jaлан, гарышдырма, һијләбаз-ЛЫГ

- Совм оруч Суғра — кичик Суд — фајда Судмәнд — фајдаланмыш Сузи-дил-үрәк јанғысы Сури — гырмызы рәнкли күл, шадлыг Сүбат — сөзүндә мөһкәм олан Сүн' — иш көрмә, әсәр, ичад етмә Сүрур — севинч, шадлыг
- Сүхәнчин сөз бәзәјән, хәбәрчи

Тәзһиб — гызыл сујуна чәкмә, бәзәмә Тэкэллүм — дилэ кэлмэк, данышмаг **Тәкфир** — кафирликдә тәгсирләндирилмә **Тәлаг** — бошамаг Тәлә'лә — парылдама, парлама Тэлх-кам — ағзыачы олмаг Тәмәллүг — јалтаглыг Тәнаб — ип, кәндир Тәнаби-кијсу — сач кәмәнди Тәнзил — ендирмә, күзәшт, әксилтмә Тәнкна — сыхылмыш, даралмыш тэнкләнмиш синә Тәнкү — тәнк, лап дарысгал **Тәнур** — тәндир Тэрэб — севинч, шонлик, шадлыг, фәрәһ Тәрәбсәра — шадлыг еви Тәрәһһүм — рәһм етмәк, мәрһә-Тэррар — чибкир, үрэк оғрусу **Тәрса** — христијан **Тәрсан** — горхан **Тәсәддүг** — сәдәгә вермә Тәрһ — чәкмә, рәсм етмә, низама салма Тэрчиh — бир шеји башгасындан үстүн тутмаг Тәфәттүн — мәфтун олмаг, вурулмаг Тәһәмтән — ири чүссәли, шүчаәтдә тајы бәрабәри олмајан Тәһәммүл — дөзүм, бир чәтинлијә, бир дәрдә дөзмәк

Тәһидәст---әлибош, касыб, јохсул Тәһур — тәмиз, пак, саф Тәчдид — тәзәләмәк, бир иши јенидән јеринә јетирмәк Тәчәллаланмасын — чилвәләнмәсин, тәзаһүр етмәсин Тәчәррүд—мүчәррәд едилмиш, һәр шејдән чәкинән, изолјасија едилмиш Тә'виз — әвәзвермә, әвәз алма Тә'диб — әдәб, өртмә Тә'н — сәркү, тә'нә вурмаг Тиғ — гылынч, хәнчәр, үлкүч Тиз — ити Тиләсан — әбаја охшар үст кејим, плаш Тимар — бахма, гуллуг етмә Тимархана — дәлихана Тир — јајдан атылан ох. күллә, меркури планети Тирэндаз — ох атан

- Товәм әкиз, тај, бәнзәр, мүнасиб
- Товрат куја Муса пејғәмбәрә көјдән назил олмуш ибраничә дини китаб
- Товсән јахшы јеријән, башы бәрк ат
- Тутија көзә сүртүлән, дәрман, чох аз тапылан
- Тутији-чан —чан тутиси, чан гушу (рућ)
- Түрреји-шәбрәнк---кечә рәнкли (гара) сачлар
- Түррэ алындан салланан сач, гыврым теллэр, ат јалынын үзүнэ төкүлән һиссәси, тел, иплик, сач
- Түрфә тапылмајан, мисли бә-_ рабәри олмајан, надир шеј
- Түрүнч нарынч
- Түлу доғма, чыхма (күнәше вә с.)

Y

Үгба — ахирэт, о бири дүнја (дини) Үгд — дүјүн, һэлли чэтин олан иш, мүшкүл мәсәлә Үгуд — бојунбағылар Үзар — јанаг, үз Үрјан — лүт, чылпаг

- Үруч јухары чыхма, көјэ галхма Уфлава, видикит інуникит
- Үфтадә дүшмүш, јыхылмыш, бичарә, јазыг
- **Үшшаг** ашигләр; мүғаматда бир пәрдәнин ады

Φ

Фаили-мухтар — ихтијар саћиби Фаћиш — әдәбсиз, ачыг Фәғаһәт — фигћ елмләри, дини ганунлары билмә Фәлићаза—вә буна көрә Фәрхәндә — хошбәхт, уғурлу Фәрш — дөшәнәчәк, ајаг алтына салыначаг шеј, дөшәмә, јер үзү Фәћм — дүшүнчә

- Филус (флус)—пул. Эн кичик пул мигдары Фириштэ — мәләк, мә'сум, күнаһсыз, мүлајим тәбиәтли Фитва — бир мәсәлә һаггында
- тази тәрәфиндән верилән. һөкм
- Февч чамаат, дәстә
- Фүтадә дүшмүш, јыхылмыш, дүшкүн, бичарә, јазыг
- Х

Хаки-пај — ајаг алтындакы торпаг Хам-чиј,—јетишмәмиш

Хак — торпаг, тоз, јер күрәси, өлкә, дијар Хакистәр — күл Хамә — гәләм Хару кәс — гырпы, чөр-чөп Хәдәнк — ох, ағчаговаг Хәдәнки-хунриз - ган ахыдан ох Хәдәнки-чанситан — чан алан OX Хәзаб — һәна гојмаг, бојамаг Хәмәндәрхәм — гат-гат, буруг-буруг Хәмидә — әјилмиш, бели бүкулмуш, гозбел Хәндә — күлүш Хәридар — алычы, бир малын алычысы Хәрмөһрә — ешшәк паланына бәзәк үчүн тикилән рәнкарәнк мунчуглардан һәр бири, гијмәтсиз Хәшм — гәзәб Хэфи — кизли, мәхфи Хиргэ — без вә ја гумаш парчасы, дәрвишләрин кејдикләри уст палтар Хирэ — буланыг, буланмыш, чашгын, тәрс, кобуд Хирәд — ағыл Хисал — хасијјәтләр Хишт — кәрпич Ховф — горху

Хубсаз — дүзэлдэн, сәнәткар Ху — хасијјат, гылыг Худ — өз, өзү Хун — ган Хунаб — ганлы су, (ганлы көз jaшы) Хуналуд — гана булашмыш Хуни-дил-үрәк ганы Хуршидвэш — күнэш үзлү Хур — күнэш, күн Хуршиди-хавэр — Шэрг күнэ-Хучәстә — хешбәхт, хошакәлән Хушэ — башаг, салхым, сунбүл Хушәчин — сүнбүлјыған, Gaшагчы Хүлг — хасијјәт, тәбиәт Хүлд — һәмишәлик, әбәдилик Хүлди — бәрин, чэннэт, беһишт Хүм — күп, палчыгдан гајрылмыш пишмиш бөјүк габ Хүтбэ — ваизләрин Аллаһ вә Мәһәммәд һаггында сөјлодикләри тә'рифләр.

Хошаһәнк — хош сәсли, көзәл

сасли

- Хүшк гуру
- h

кәлән

- **hәмраз** сирри бир олан
- **hәмраh** jол jолдашы
- **hәмсајә** гоншу
- **hәрим** мәһрәм јер, јахын адамларын кедә биләчәји јер **hәрзәкәр** — бош-бош сөзләр данышан
- **hәчлә** зифаф отағы, кәрдәк **hәчч** — Мәккәдә зијарәт мәра-
- симини јерина јетирма **hиллијја** — шариата, гануна көрә ичазә вермәк, борчлардан

hурилига — hури үзлү, көзәл

- **hәвахаһ** һавадар, тәрәфдар, азад етмәк ашиг, xejиpxah **ничр** — ајрылыг, hичран
- **hәгбин** дүз адам

үз верән

гајибана сас

кир, хәјал

hатифи-әрш — көјдән

haчәт---еһтијач, лүзум

hәбл — ип, кәндир

шәһвәт дүшкүнү

həлаһил — чох тә'сирли вə өлдүрүчү зәһәр

hадис — јени зүһур едән, јени

hәваи — hаваја мәхсус олан,

hәвәс — hисләр, дујғулар, фи-

көја анд олан, бош, наћаг

мејдана чыхан, баш верән,

- **hәнуз** hәлә, инди **hәнчәр** гыртлаг
- **һәмағуш** гучаглашма
- **һәмра** гырмызы, гызыл
- һүмајун-уғурлу, сәадәтли, мүбарәк, падшаһа мәхсус

hүбаб-су көпүјү

Азәрбајчан классик муғамларындан биринин ады

нүвејда—ашкар, ајдын, бәлли

Чак — Јыртыг, чырыг Чалак-Чапак-Чапук — чевик, чәлд, тәләсик, ити, јејин. Чапилус — јалтаг, түлкүсифәт, **h**ијләкәр 4ah — ryjy Чәп — сол Чешми-хунфишан — ганлы јаш ахыдан көз Чәкан — дамчылајан, даман

ч

Чамә — палтар Чанбәхш — чанландыран, чан бәхш едән (аллаһ мә'насында да ишләнир). Чанситан — чан алан (әзрајыл), өлдүрүчү Чанил — охумамыш, савадсыз, авам, ганмаз Чәбин — алын Чәзакәллаһ—аллаһ әвәз BeD-СШН Чәдәл — мұбаһисә, чәкишмә Чәзакәллаһ --- аллаһ әвоз вер-СПН Чәрәс — зәнк Чәб-чәб — бухаг Чивар — јахын јер, әтраф

ш

- Шаб чаван, кәнч,
- Шајистә бәјәнилмиш, лајиг
- Шаћиз Суфилләрин әдәбијјатында ишләтдикләри истилаһдыр. Ашиг мә'насындадыр.
- Шаһмар зәһәрли илан
- Шәбаһәт охшарлыг, бәнзәрлик
- Шәбәфруз ај, улдуз
- Шәби-һичран ајрылыг кечә-
- Шәгаиг чәтинликләр, чичэк ады
- Шэкиб дөзүмлү, дөзән, сәбр едән, сәбирли
- Шәкәрфүруш шәкәрсатан
- Шәлајин тәнкә кәтирән
- Шәмајил шәкил, әкс, сурәт,
- тәбиәтләр, хасијјәтләр Шәматәт бәдхаһлыг, биринин башына кәлән бәланы башына гахмаг

- Чәлипа хач
- Чәпавүл таланчы
- Чәнк арфаја бәнзәр мусиги аләти
- Чәнкал пәнчә, чаінаг
- Чин гыврым, гырыш, гырышыг, јухунун дүз чыхмасы Чину-мачин — Чин вә Чинин
- ардында олан өлкәләр
- Чинаг мәрч кәлмәк
- Чинан чәннәтләр, беһиштләр
- Чифәји-дүнја дүнја малы
- Чөвлан долашма, кедиб-кәлмә. һәрләнмә
- Чүғд бајгум, башын арха тәрәфиндә дүјүнләнмиш сач Чүј — арх
- Чулус отурма, тахта отурма, һөкмдарлыға башлама. бир падшанын тахта отурмасы
- Чүнун дәлилик, диванәлик
- Чүр'ә бир гуртум
- Чуст ахтарма, арашдырма.
- Чүзв гисим. парча, гуранын отузда бир ћиссәси.
- Шәмимәји-мишк мишк әтри
- Шәбистан дәрвишләрин ибадәт.етдији вә јашадығы һүчpə
- Шәмшири-дүдәмә ики ағыз-ЛЫ ГЫЛЫНЧ
- Шәнк көзәл әдалы, көјчәк
- Шәрмсар хәчаләтли, утанмыш
- Шәһд бал, ширә
- Шә'шәә парлаглыг, парылда. ма, дәбдәбә, тәмтәраг
- Шиквэ шикајэт, горху
- Шикәнчә инчитмәк, әзаб вермәк
- Шимшад шимшад ағачы, көзәл гамәт, гијмәтли ағач
- Шуридэ пәришан, ашиг
- **Шүмус** күнәшләр
- Шүтур дәвә
- Шухи-сәнкдил даш үрәкли көзәл

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Институтдан Мирзә Ибраһимов — XIX һаггында	əc	ρ τ	Нәну	би	Аза	рба	јча:	1. ə;	цәби	jjar	ы	5 7		
Биринчи һиссә—Ше'рләр														
Әндәлиб Гарачадағи	•			•	•	•			•	. .		43		
Зикри Әрдәбили . hejpan ханым				•.		•			•	•	•	54		
hejpaн ханым Сејид Әбүлгасим Нәбати	•	•	•					•	•	•	•	70		
		•	•		•	•			•	•	•	77		
Мәһәммәд Бағыр Халха	лн					•				•	•	89		
һачы Меһди Шүкуһи			•	•			•			•	•	99		
Әбүлһәсән Рачи Мирзә Әли хан Лә'ли	•	•	•	•		•				•	•	115		
Мирзэ Әли хан Лә'ли			•							•	•	133		
	•											138		
Сәрраф Һачы Рза												161		
Мәһәммәд Хәлифә Ачиз		•										182		
Мәһәммәдәмин Дилсуз												193		
Сејид Рза Сабир .												20		
Зијан Әрдәбили												20		
Хәјали Рагим Әрдәбили	-	-										20		
Музтар Табризи .				·	•	•	•		•		:	21		
Пурғам	•	•	•	•	•	•		÷				21		
Мирзә Қазым Гази Әск	้อกจ	ял э	. м	атла	, ·	•	•	•				21		
Назим Әрдәбили .	opo	чдо		0 1 0 1 0	•	•	·	·	•	·		22		
Маил Мирзэ һәсән Әфш	Ian	•	•	•	•	·	•	•	·	•	÷	22		
Мүчрүм Әли Әрдәбили	up		•	•	•	•	·	·	·	•	·	22		
Гулам Әрдәбили	• •	•	•	•.	•	•	•	•	·	•	•	$\tilde{2}2$		
Сабит		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	22		
Сабит	•	•	•	•	•	•	·	•	•	•	•	22		
Човуш Мир Маһмуд .	•		•	•	•	•	·	•	•	•	•	23		
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	·	23		
Үмид Әли	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	20		
	Ики	HHI	a ha	iccə.	H	əcp								
Мирзә Әбдүррәһим Таль	абоі	в										23		
«Әһмәдин китабы», фар	сча)	дан	1					•						
«Әһмәдин китабы», фар тәрчүмә едәни: М. Мән	афи	i i										23		
«Китаб јуклу ешшәк», ф	babo	сча	лан	тәт	очvи	tə e	дән	и:						

М. Мәнафи		•	:	•	•	•	•	•	•				•	
Зејналабдин						•	•	•						
«Ибраћим б	іәји	н сәј	ahə	тна	M9Ch	(>		•						•
(1 чилддэн	би	рпа	рча	), ¢	þapo	чад	ан	•	•					
тәрчүмә еда	эни:	h.	Mə	ммә,				•	•	•	•		•	
Мирзә һәсә	н Р	ушд	ијја	) .		•	•	•	•		•	•		•
Рүшдијјәни	і да	эрс і	КИТ	абы	ндаі	н нү	үмун	алә	P	•	•	•	•	•
				Yч	унчү	/ hи	ccə-	-Дp	ам					
Мирзә Аға				•		•	:	•		•	•			
«Әшрәф хан						apc	чада	H						
тәрчүмә е	дәні	и: Ә .	h	yceji	HN	•	•		•	•	•	•	•	•
			Д	өрд	үнч	y he	ICC9-	-Φ	олкі	пор				
Новрузнамә														
Koca .		•												
Коса-кәлин	ојун	iy						•		•				•
Тәкә		• .			•									
Гошмачалар			•			•				•				
Сајачы .		•									•			
Инсанын дү	нјај	ак	элм	әси	BƏ	həj	аты	ба	рәд	ə				
Бағламалард	ан	нүм	унә	(ге	тфи	лбәі	нд)		• .			•		
Халг маһны	лар	ында	н	нүм	унә									
Вәсфи-һал м	əpa	сими	ндә	ox	ўнан	н ше	е'рла	рда	н	•				
Бајатылар	•			•	•		•	•				•		
Лајлалар	•		•				•	•		•	•		•	
hekajə											•			
Нағыллар	•		•	•		•	•			•	•		•	
Рәвајәтләр								•	•	•	•	•		•
Ләтифәләр			•		•		•			•				
Тапмачалар		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
		IUs	տեւ	126.	VOR	na đ	и а;	пла	р. л	VFƏ1	r			
			. I			r-4			.,		-			

Шәрһләр		•	•		•	•	•	•			•						
Чографи	a)	дла	ıр		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	366
Лүғәт .	•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	٠	•	٠	•	367

АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ

АНТОЛОГИЯ ЛИТЕРАТУРЫ ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

В трех томах

том первый (на азербайджанском языке)

Издательство "Элм" Баку — 1981

Нәшријјат редактору Е. Әһмәдов Бәдии редактору Ф. Сәфәров Техники редактору В. Огнијенко Корректор Н. Исмајылова

ИБ № 656

Јытылмаға верилмиш 5/Х-1980-чи ил Чапа имзаланмыш 21/IV-1981-чи ил. ФГ 24177. Кағыз форматы 84×108¹/зз. Кағыз № 1. Литератур шрифти. Јүксә: чап үсулу. Чап вәрәги 20,16. hec.-нәшријјат вәрәги 19,45. Тиражы 25.000. Сифариш 565. Гијмәти 2 ман. 50 гәп.

"Елм" нәшријјаты 370143 Бакы-143, Нәриманов проспекти, 31, Академија шәһәрчији, Әсас бина. Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәсинин "Гызыл Шәрг" мәтбәәси. Бакы. һәзи Асланов күчәси, 80.